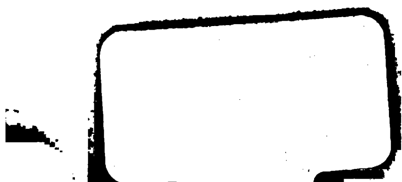

NIEUWE
TEGENWOORDIGE STAAT
EN
GEOGRAPHIE
DER
NEDERLANDEN.

VYFDE DEEL.

VADERLANDSCHE GEOGRAPHIE,

OF

NIEUWE TEGENWOORDIGE STAAT

EN

HEDENDAAGSCHE HISTORIE

DER

NEDERLANDEN,

DOOR

W. A. BACHIENE,

HOOGLEERAAR IN DE STERRE- EN AARDRYKSKUNDE EN PREDIKANT TE MAASTRICHT, LID VAN DE HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM, ENZ.

VYFDE DEEL.

AANHANGZEL TOT STAATS-BRABAND, STAATS-LIMBURG, LANDEN VAN OVERMAAS, STAATS OPPER-GELDERLAND; EN NALEEZINGEN, EN ALGEMEEN REGISTER.

MET VEELE AFBEELDINGEN.

Te AMSTERDAM by
H. GARTMAN, W. VERMANDEL EN J. W. SMIT.
MDCCXCI.
Met Privilegie van de Ed. Gr. Mog. Heeren Staaten van Holland en Westfriesland.

AANHANGZEL
TOT
STAATS-
BRABANT.

AANHANGZEL

TOT

STAATS-BRABANT.

Als een AANHANGZEL tot STAATS-BRABANT, volgt hier de Stad MAASTRICHT, beneven 't *Graafschap* VROENHOVE; 't welk van de westzyde niet alleen aan de Stad paald; maar, waarvan zelfs daarna een gedeelte, binnen de Stads ringmuur, is ingetrokken.

Deze beiden zyn toch niet anders, dan, als een *byvoegzel* te erkennen, van STAATS-BRABANT: want, zy liggen, door het tusschen inschietend *Bisschdom* LUIK, ter affstand van ruim 10 of 11 uuren wegs—, en mitsdien te verre, van *Brabants* grenzen verwyderd, dan, om welvoegzaam, als een *gedeelte* van dit *Hertogdom*, te konnen aangemerkt worden: waarby komt, dat zy, noch heden, wat het *Rechtsgebied* aangaat, met *Staats-Brabant*, geene verbintenisse hebben: want, in zodanigen gevalle, moesten de In- en opgezeetenen, in zaken, het civiel- en krimineel recht betreffende, aan den *Raad van Brabant*, onderhoorig wezen: 't welk, zy echter niet zyn.

Daarbeneven kan, immers *Maastricht*, niet volstrektelyk tot *Staats-Brabant* gereekend worden: dewyl de ALGEMEENE STAATEN deze Stad niet *alleenlyk* bezitten, maar, in *gemeenschap* met

den Prins, Bisschop van Luik; die, echter, met *Staats-Brabant*, ten dien opzichte, niets te doen heeft.

De oude Gedenkschriften vermelden, eenige zaken, waaruit, de *betrekking* welke de Stad beneven 't Graafschap *Vroenhove*; 't welk, sedert onheuglyke tyden, bestendiglyk daaraan verknocht geweest is; tot Brabant hebben, gereedelyk is afteleiden. Zeker weet men, uit die gedenkschriften: dat de *Stad*; alreeds voor de XIIde Eeuwe, als eene *Vrye* Rykstad, onmiddelyk aan 't *Ryk*-en, dus aan de heerschappy des *Keisers*, onderworpen geweest zy: dan, Keiser *Filips* van *Zwaben* had, in den jare 1204, dezelve aan *Hendrik I.*, Hertog van Brabant, * ten *leen* uitgegeven: en, deze gifte was, in 1214, door Keiser *Frederik II.*, aan dien zelven Hendrik I., en aan deszelfs zoon *Hendrik II.*, erflyk bevestigt. Op dien grond, hebben alle volgende *Hertogen* van *Brabant*, de Stad *Maastricht*, als een *Ryksleen*, bezeten: en, waren verplicht, elk by hunne komst tot de regeering, voor *Maastricht* byzonderlyk, dit leen by den Keiser te verheffen. Dit heeft geduurd tot den jare 1530: als Karel V; die *Hertog* van *Brabant* zynde, en te gelyk, in 1519, tot den *Keiserlyken* troon verheven; van het daardoor aan hem verleend gezach, gebruik gemaakt heeft, om de Stad Maastricht, voor eens en altoos, tot geen klein misnoegen der borgery, van

* Voor dezen *Hendrik*, waren drie anderen van dien zelven naam, *Heeren* van *Brabant* geweest: dan, met den titel van *Graven*: en dees' *Hendrik*, de *Vroome* toegenoemd, was de *eerste* die den *titel* van *Hertog* droeg.

van 't Keiserryk aftezonderen, haar van de *leenplichtigheid* te ontslaan, en, als HERTOG van BRABANT, den vollen eigendom daarvan, zich zelven aantemaatigen. Daardoor, geraakte *Maastricht*; uitgezonderd het aandeel, dat de *Luikse Bisschoppen*, aldaar, in de regeering bleven behouden, ter zelver tyd, (alzo *Karel* ook Koning van *Spanje* was,) onder de SPAANSCHE *heerschappy*. De Koningen van *Spanje* voerden, naar deze Stad, zo min, dan naar 't Graafschap *Vroenhove*, een' afzonderlyken *titel*; dan, dees' was, onder den *titel* van HERTOG van *Brabant*; met welk zy vereenigt waren; mede begrepen. FILIPS IV. was de laatste der Koningen van *Spanje*, die als *Hertog* van *Brabant*, zyn eigendom aan de Stad en Graafschap behouden mogt: dewyl ze, in 1632, door de zegeryke wapenen van Prins FREDERIK HENDRIK van ORANJE, voor de ALGEMEENE STAATEN verwonnen werden; die, uit kracht der *Munstersche Vrede*, in 1648, in derzelver bezittinge bevestigt zyn geworden.

MAASTRICHT in 't byzonder betreffende: Deze is ééne der gewichtigste en wydstvermaarde grensvestingen van den Staat, gelegen aan de *Maas*; ter plaatze, daar 't riviertje, de *Jeker*, met dezelve saamvloeyd: tusschen de naastby gelegen Steden *Aken*, *Luik* en *Tongeren*; van de eerste 6 — van de twede, 5 — en, van de derde, 3 uuren gaans verwyderd. De *Maas* loopt, niet zo zeer langs —, maar, door de Stad: dezelve in tweën verdeelende; waarvan, het grootste — ; 't welk, eigenlyk, in 't byzonder MAASTRICHT genoemd word, ter slinker — en 't ander deel, daartegen over, dat WYK genoemd word, ter rechter zyde ligt; hebbende die beiden, door eene steene *brugge*, gemeenschap met elkander.

Eigenlyk, zou de *naam* dezer Stad, maar blootlyk TRICHT of *Trecht*, moeten worden uitgesproken; gelyk, de

de Dorpelingen daarom heen ze nooit anders, dan *Tricht*, gewoon zyn te noemen. Zy staat ook, trouwens, in de oude Stads *Recessen*, met geen' anderen naam geteekend. Die omschryving van MAAS-*tricht*; wil niets anders zeggen, als TRICHT aan de MAAS; en is een *toenaam*, dienende ter onderscheiding dezer Stad, van veele anderen, die denzelven naam voeren: inzonderheid, van die drie groote Steden, *Utrecht*, *Dortrecht* en *Atrecht*. Dit *Tricht* is een bastard-*Latyns* woord, komende van *trajectus*, (eigenlyk *transjectus*); 't welk een *veir*, dat is, de plaats der gewoonlyke *overtocht* van een rivier beteekend; 't zelve, dat by de *Duitschers* ein furth genoemd word.

Buiten twyfel zullen *Romeinen*; (by welke, de *Latynsche* — de moedertaal was;) die in de *Nederlanden* veeltyds plagten te verkeeren, deze plaats tot hunne gewoonlyke *overtocht* der rivier de *Maas* gebruikt hebben, als zy met hunne Heirlegers herwaard overkwamen; 't zy, door behulp van vaartuigen; 't zy, van een brugge: welk laatste allerwaarschynlykst luid; byaldien men 't daarvoor houden mag, dat die *Pons Mosæ* (*Brugge* der *Maas*,) welke *Tacitus* gedenkt, (*Histor. L. IV. C.* 66.) ter plaatze, waar thans *Maastricht* ligt, alreeds in dien tyd, over deze rivier geslagen geweest zy: van welk gevoelen, *Alting*, *Cellarius*, en andere Geleerden, gansch niet vreemd zyn: voornaamlyk, dewyl *Tacitus*, ter zelver plaatze spreekt, van een krygstocht van *Civilis*, in welken, onder anderen, ook de *Tongeren*, zo naby *Maastricht* woonende, waren ingewikkeld. En, wat ons noch meer in dit gevoelen bevestigt, is, die onbekende en wel' eer met steenen bevloerde *Heirbaan*, of *Landweg*, waarvan de overblyfzelen noch heden klaarlyk te zien zyn; die, van *Rome* beginnende, langs den *Rhyn* tot *Keulen*, en, van daar, ook door MAASTRICHT, tot *Tongeren*, en verder voortgezet is, tot *Bavay*; waar zy, met andere wegen van dien zelve aard, als in een middelpunt zich vereenigt: ten bewys, dat *Maastricht* de plaats der gemeene *doortocht*; ten allen tyde, zal geweest zyn. *

Niet, dat wy zouden durven beweeren, dat, in die vroege tyden, ter zelver plaatze, reeds een STAD *Trajectum* zal gesticht geweest zyn. Sommige latere Schryveren willen

* Van dezen zonderling merkwaardigen *weg*, zal hierna meer gezegt worden.

len, hierheen; die den oorsprong dezer Stad, zelfs, eenige jaren voor 's *Heilands* geboorte stellen. 'T word (wel is waar:) onder de voorrechten der Steden gereekend, waarop zy roem dragen, als zy van een' zo gryzen ouderdom haaren oorsprong konnen afleiden: en, men zou, aan *Maastricht*, den roem niet misgunnen; wanneer de zaak met echte bewyzen kon gestaafd worden: maar, zodanige bewyzen zyn tot onze kennisse niet gekomen. Men zou ze dan, met dezen *naam*, daarna, meermalen in de oude Latynsche schriften, hebben aangetroffen: Dan, by die zelve schryveren, die 't ander *Trajectum*, naamlyk *ad Rhenum*, (*Utrecht*,) dikwerf gedenken, is, ten aanzien van dit *Trajectum ad Mosam*, een diep stilzwygen. Zelfs, in de Oude *Reisbeschryving* van *Antoninus*, daar (*Edit. Wessel. pag.* 378.), eene *reistocht* voorkomt, die, (onder anderen) van *Aduaca* of *Aduatica Tungrorum*, (*Tongeren*,) door *Coriovallum*, naar *Juliacum* (*Gulich*,) en verder naar *Colonia* (*Keulen*) gaat; in welke tocht, de plaats, waar nu *Maastricht* gelegen is, (als de gevoeglykste —, om de *Maas* te konnen overvaaren) onvermydelyk was; word echter, van dezelve, geen een woord gemeld: 't welk, gewislyk doed vermoeden, dat, toen ten minsten, by dit *peir*, noch geene *Stad* noch *vlek*, in wezen was.

Sommigen trachten, niet te min, uit *Ammianus Marcellinus*, voor den *ouderdom* dezer Stad te pleiten: dewyl dees' Schryver (*Histor. L. XX. c* 10.) de krygstocht des Keisers *Juliaan* tegen de *Franken* verhaalende; by die gelegenheid melding doed, van *Obtricense Mosæ Oppidum:* 't welk men op deze *Stad* wil geduid hebben; als of, van dit *Obtricense Oppidum*, by verkorting voorkwame, *Obtricum*, en, naar de Néerlandsche uitsprake, OBTRICHT, dat is, *Ober*- (*Over*-) *Tricht*; ter onderscheiding, van *Neder-Tricht*, of *Utrecht:* 't welk dan 't zelfde wilde zeggen, als *Trajectum Superius & Inferius;* met welke naamen, die beiden Steden, in lateren tyd, waarlyk, van elkander onderscheiden werden. Op dien grond, vinden we deze Stad in sommige Kaarten der *Oude Geographie*, OBTRICUM uitgedrukt.

Dit gevoelen zou, echter meer algemeen aangenomen zyn geweest; byaldien men niet ontdekt hadde, dat, in eenige handschriften, by gemelden Schryver gelezen wierde, in stêe van *Obtricense*—*Ob*-*Tricensimæ Oppidum:* 't welk zeggen wil, de *Stad*, waarin de *dertigste Legioen* ter bezetting

 lag.

lag. Daarop, grond *M. Alting* (*Notit. German. Infer. Part. I. pag.* 106.) en, na hem, *J. C. Cellarius* (*Geogr. Ant. Tom. I. pag.* 275.) Zyn voornaam bewys, om dien vroegen ouderdom aan *Maastricht* te betwisten: vermits, in zodanigen gevalle, zo wel eenige andere *Stad*, aan de *Maas* gelegen, dan, bepaaldelyk deze—, daardoor kan gemeend zyn. En, daarom, wil men liever, dat zy, met den naam van TRAJECTUM, met die bygevoegde omschryving, ad *Mosam*, eerst eenige tyden later, bekend geworden zy: en, dus genoemd, ter oorzake, dat de reizigers, welke tusschen *Duitsland* en de *Nederlandsche* gewesten, heen en wéer wilden, gemeenlyk by *deze plaats*, de rivier de *Maas* plagten overtetrekken: dewyl (gelyk hier voor is aangemerkt,) dit woord *trajectum* of *trajectus* een *veir* of *overtocht* beteekend.

Middelerwyle, twyfelen we niet, of dit dagelyks overtrekken der rivier, door allerly slach van Reizigers, zal de eerste aanleidinge ter *stichting* dezer Stad gegeven hebben: die eerst begonnen is, met den aanleg van sommige huizen, inzonderheid, *herbergen* tot gemak der heen—en wéer trekkende Reizigers; die, al' lengs vermenigvuldigt wordende, met der tyd, een *dorp*—en daarna een *vlek*, hebben uitgemaakt: waaruit, eindelyk, door ze met muuren en grachten te omringen, eene geheele STAD geworden is. Ja, uit diezelve aanmerking vloeyd eene twede: dat, naamlyk, ter zelver oorzake, te begrypen is, waarom men, aan de beiden boorden der rivier, de huizen gebouwd, en, daaruit, door den tyd eene *dubbelde Stad* gemaakt hebbe. Als men dit vergelykt, met andere gevallen van die zelve natuur; dat, naamlyk, door toedoen der *veiren*, zeer veele Steden en dorpen ook elders gesticht zyn; zal men des te meer in die gedachten gesterkt worden. Van daar, dat verscheiden plaatzen in de Nederlanden en elders, soortgelyke naamen dragen, van de daar aangelegde *veiren* ontleend. *

Het

* Daartoe, mogen tot voorbeelden worden aangehaald, UTRECHT, (*Trajectum* ad *Rhenum.*) een menigte plaatzen, welker naamen in *Trecht* of *Drecht*, eindigen: als DORTRECHT, ZWYNDRECHT, PAPENDRECHT, SLIEDRECHT, MOORDRECHT, OSSENDRECHT, WOENSDRECHT enz. Daartoe, mag men mede brengen, TRICHT, aan de *Lingen*. *Baudrand* wil (*Geogr.* ad voc. *Trajectum*) hier onder ook gesteld heb-

Het bestipte jaar, wanneer MAASTRICHT 't eerst, door omwalling, onder den rang der *Steden* is aangenomen, kan niet bepaald worden. Voor die geweldige verrovering dezer Stad, door den Hertog van *Parma*, in 1578, zal men vermoedelyk meer naricht daarvan geweeten hebben: dan, door de by die gelegenheid voorgevallen plondering der *Spaanschen*, zyn de meeste Stads *Archieven* te zoek geraakt. De bekende Schryver, *Aegidius*, verhaald: dat de H. *Materhus*; die in den jare 130 reeds overleden is; alhier twe Kerken zou gesticht hebben. Daarby, wil de Overlevering: dat de H. *Servatius*, alreeds in 383, den Bisschops Zetel, uit *Tongeren*, naar *Maastricht* verplaatst hebbe. Ook luiden andere narichten: dat *Maastricht*, in 881, door de *Noordmannen* zy verwoest geweest. Byaldien men, op dit één en ander, gerustelyk mogte aangaan, dan zou men geloven moeten, dat die Stad; alhoewel haar oorsprong niet tot voor de gemeene Christen jaartelling opklimt; in 't stuk van ouderdom, toch, voor veele andere Steden, geenzinds behoeve te wyken.

Zy was, echter, sedert haare herbouwing, nadat zy, in 881, door de *Noordmannen* was verwoest geweest, binnen nauwere paalen besloten. Men kan het beloop der *oude muur* en *gracht*, die dezelve toen omringde, aan veele plaatzen, noch onderscheidenlyk aangaan: en, nergens meer, dan aan de westzyde der Stad, om—en by de *S. Servaas-Kerk*; daar zy noch in haar geheel staande gebleven

is;

hebben, een dorp in *Henegouwen*, aan de *Schelde*, naby *Valenchienne*; 't welk hy TRICHT noemd: hoewel 't in sommige Kaarten van *Henegouwen*, met den naam van *Trite*—, en, in andere, van *Triot*, voorkomt. Buiten tegensprake, behoord tot deze plaatzen ook de Stad TRAJETTO in *Italie*, aan de rivier de *Liere*, niet verre ten westen van *Kapua*; 't welk niet anders, dan de *Italiesche* uitsprake is van 't Latynsche *Trajectum*. En, als men gadeslaat, dat een *Veir* by de *Duitschers*, FURTH word uitgesproken; heeft men terstond, den oorsprong der benaaminge der twe Steden FRANKFURT: de ééne aan den *Main*; en de andere aan den *Oder*: welke beiden, by de *Latynen*, *Trajectum Francorum* worden genoemd: gelyk ook, van ZWYNFURTH, *Trajectum Suevorum* enz.

is; zyn uitzicht hebbende, op sommige tuinen, en, daaronder, ook dien des Minderbroeders-Kloosters. Desgelyks, is noch een groot gedeelte der *oude muur* te zien, aan de zuidzyde der Stad. Dan, ten noorden, ontdekt men de overblyfzelen daarvan, in de meeste huizen, waarvan deze muur, de achter geevel uitmaakt, of immers hunne achter geevel daar tegen aansluit. Deze *muur* is van grauwe harde natuurlyke steenen opgemetzeld, welke'r wal-gang zeer smal en mede uit die zelve steenen is saamgesteld: hebbende beneden, aan de binnenzyde, uitgeholde boogen, die tot *Kasematten* dienden. Ook ziet men noch veelen der oude *torens*, door welke deze muur is versterkt geweest. De *Water Gracht*, welke die muur eertyds bespoelde, is daarna toegedempt, en in *straaten* veranderd: dan, die straaten zelve, ten aandenken, dat de Stads Gracht aldaar gelopen heeft; hebben tot heden, den naam van *Gracht-straaten* behouden: naamlyk, ten noorden, de *Groote* - en de *Kleine Grachtstraat*: en, ten zuiden, het *Groot* - en *Klein Grachtje*. Aan de westzyde, is geen watergracht geweest: dewyl de grond daar hooger opreist. *

Behalven dit waren onlangs, ook andere merkteekenen, waaruit te zien, hoe verre de oude Stad zich eertyds had uitgebreid: naamlyk vyf *Binnen-poorten:* de *Brusselse* - de *Tongerse* - de *S. Pieters* - de *Leurder* - en, de *Kruittoren-poort*. Dan, vermits deze Binnen-poorten, door ouderdom, dreigden intestorten; en daarby een misstand gaven; heeft men de drie eerstgenoemde, in 1734, afgebroken; en, in 1772, ook de vierde. De vyfde alleen is in wezen gebleven: en deze word thans de *Helle-poort* genoemd.

De tyd der verdere *uitlegginge* der Stad word, door sommigen, tot den jare 1381, bepaald: dan, waarschynlyker mag men oordeelen, dat deze uitlegginge eeniglyk betroffen hebbe, de *zuidzyde* der Stad, langs de boorden der rivier de *Jeker:* gelyk, in zekere oude *Chronyk* van *Maastricht*, MSS., word te verstaan gegeven; waarin gezegt word, gemelde uitlegginge gemaakt te zyn, *naar den kant van S. Pie-*

* Men ziet, het beloop dezer *oude muur* zeer nauwkeurig, in de *platte grond-teekening* van *Maastricht*; gevoegt, in de beschryving der *Nederlanden* by *Tirion*, II. *Deel bladz.* 322: waarin, dezelve muur met een flauwen streep, word aangewezen.

Pieter. In den jare 1459, is, aan die Stad, eene vermeerdering van verdere uitgebreidheid toegebracht: als blykt, uit eene oude *inscriptie*; te zien, op een steen, die gemetzeld is, in de muur der *Tongersche-poort*, ter rechterzyde, daar men ze uitgaat; vermeldende, dat in gemelde jare, deze *poort* allereerst is aangelegt: 't welk zeer vermoedelyk gelyktydig, met de nieuwe muur, zal volbracht zyn. * Hoe 't zy: de Stad is toen, allerwege; uitgezonderd, aan de oostzyde, daar de muur tegen de *Maasstroom* paald; veel meer dan twe derde deelen vergroot geworden: en allermeest aan de noord-en westzyden; daar een gedeelte des Graafschaps VROENHOVE, waarvan de Stad, dus lang, door haare oude muur, afgezonderd was geweest; binnen die nieuwe Ringmuur is ingetrokken: daar onder, ook eene geheele *voorstad*, TWEBERGEN genoemd, vooraan buiten de oude *Brusselsche-poort* gelegen; die daarom toen de *Twebergse-poort* genoemd werd. En, dat men de Stad dezer wyze, over een gedeelte van den *Vroenhove*, heeft uitgebreid, vond geene zwarigheid; dewyl beiden de Stad en dit Graafschap, aan een' en denzelven Heer, naamlyk den *Hertog* van *Brabant*, toebehoorden. Men meend, dat de bloeystand der *Laaken-Fabriek*; welke die Stad, binnen korten tyd, zeer sterk deed bevolkt worden; dezen nieuwen uitleg noodzakelyk gemaakt hebbe: iets, 't welk men weet, aan meer andere Neêrlandsche Steden, in die zelve XVde Eeuwe, merkelyke vergrooting gegeven te hebben. Dit nieuwlings aangebouwd gedeelte doed zich, van 't oude — gereedlyk onderscheiden; door zyne recht doo-

* Deze *Inscriptie* is in rym opgesteld, naar de Maastrichtse uitsprake luidende;

Aengelaegt soe waert dus Thoren,
Als de Christus was geboren
Dusend CCCC en LIX jaer
Op S. Marcus dach, dats waer.

Hierby, heeft de Lezer zich te herrinneren, dat men de *Poorten* eertyds *Toorens* plagt te noemen: dewyl ze gemeenlyk, toorens-wyze, met een hoog uitsteekend spits voorzien waren.

doorgaande ſtraaten; welke't eenigen ook ruimer en breeder zyn, dan die der oude Stad. De Ringmuur; binnen welke men toen, naamlyk in 1459, de Stad beſloten heeft, is noch geheel in ſtand gebleven: alleenlyk, zyn de toorens afgebroken, en met 't overige gelyk gemaakt. Zy is van 't zelve ſoort van ſteenen opgebouwd, als die der oude Stad: dan, is ongelyk hooger opgetrokken, en veel dikker en ſteeviger, dan de oude muur: daar beneven, is een breede *walgang* van aarde, aan de binnen zyde, daar tegen aangelegt; die, aan de buiten zyde, gedekt is, door eene goede borſtweering. Deze muur; die thans de *kapitaale wal* der Stad uitmaakt; heeft één uur gaans, in haaren omtrek.

Al wat we van den trapswyzen aanwas der Stad hebben aangemerkt, betreft eeniglyk deszelfs grootſt gedeelte, ter ſlinker zyde der *Maas*; eigenlyk en byzonderlyk *Maaſtricht* geheeten. Belangende het ander gedeelte, naamlyk Wyk, dat, ter rechter zyde der rivier, daar tegen over ligt: dit is, (zoo veel men weet,) ſedert het zelve bemuurd was, ten allen tyde, binnen dien zelven omtrek bepaald gebleven. Men beſpeurd ook noch, onderſcheidenlyk, de *muur*, met haare toorens, by den aanleg van dit gedeelte der Stad gebouwd; welke zeer laag, en van dezelve ſtoffe, gelyk ook van 't zelve maakzel is, als de oude muur van *Maastricht*. Alleenlyk, heeft eenige vermeerdering aan deze plaats gegeven, dat men, ſedert de verandering en verbeetering der veſting-bouwkunde, eene aarde wal, van bolwerken en gordynen ſaamgeſteld, aan de landzyde, daarom heen gemaakt heeft.

Het verſchil, in grootte, tuſchen *Wyk* en *Maaſtricht*, is omtrent, als 1 tot 8: des, *Maaſtricht* omtrent achtmaal grooter is. Men kan de Wal van *Wyk* in een groot vierdedeel uur rond gaan. De benaaming van Wyk komt, van 't Latynſch woord Vicus: 't welk meer dan ééne betekeniſſe heeft; dan gemeenlyk, van een *dorp* of *vlek*, ook wel van een *Voorſtad*, gebezigd word. In den laatſten zin, kan die naam hier welvoegzaam verklaard worden, ten opzichte van Wyk by *Maaſtricht*; * als een gewezen *Voorſtad*, aan de

* Deze omſchryvinge gebruiken we, met recht; ten einde dit *Wyk* te onderſcheiden, van veele andere plaatzen dezes zelven naams: als Wyk by *Duurſtede*: de beiden

Kat-

de overzyde der *Maas* gelegen; die, naar mate zy meer betimmerd en bevolkt werd, daarna bemuurd, en als ware eene *tweede* Stad geworden is

De Brugge, welke die beiden met elkander gemeenschap doed hebben, verdiend haare opmerking. Dat alreeds, in de oude Romeinsche tyden, ter dezer plaatze, eene *brugge* over de *Rivier* geslagen zy, hebben we hier voor uit *Tacitus* waarschynlyk bewezen. Deze eerste *brugge*, die door de volgende tyden, onderhouden zal geweest zyn, lag een weinig hooger opwaard. Dan, de *Luikenaaren* in verschil geraakende, met die van *Maastricht*, hadden, in 1229, deze *brugge*, met de daarby staande huizen vernield: om welk, in 't vervolg voortekomen, dezelve, wat lager, tusschen *Maastricht* en *Wyk* verlegt is. Zy was toen van hout saamgesteld: en was daardoor, dergelyke rampen, gereeder onderworpen. Zy werd, in 1267, door *Hendrik* van *Gelder*, Bisschop van *Luik* andermaal verwoest: beneven eene daarby aangelegde *sterkte;* welke diende, ter bescherming dezer brugge: gebruikende de steenen dezer sterkte, tot den opbouw van 't *Slot* te *Montfoort*, by *Stevenswaard* gelegen. Eindelyk, is deze voorige brugge, in 1275, van zelfs ingestort: 't welk juist geschiedende, ter zelver tyd; als een Priester, gevolgt door een grooten troep volks, op de brugge zich bevond, gaande om eenen kranken te berichten; aan veelen dezer lieden 't leven kostte. Daarom, is men daarna bedacht geweest, om eene *steene brugge*, in de plaats der voorige te bouwen: en, wat laager beneden waard, daar zy nu ligt.

Keiser *Koenraad II.* had, naamlyk, de *Maas-brugge*, in 1139, aan de Kerk van *S. Servaas* geschonken; welke, uit kracht dezes, de inkomsten der tollen zal genoten hebben. Hierom, zouden de Kanonneken verplicht geweest zyn, deze *nieuwe* brugge te bekostigen: dan, hunne vermogens, zo verre niet toereikende; werd, door sommige nabuurige Aartsbisschoppen, een *aflaat* van veertig dagen verleend, aan een jegelyk, die eenige gaven daartoe wilde opbrengen: waardoor, genoegzame schatten vergaderd werden, ter bouwing van eene *steenen*-in stêe van eene *houte* brugge; die ook dadelyk tot stand gebracht is, in den jare 1281.

Katwyken en Noordwyken: Wyk op *Zee*: Harderwyk en zeer veele anderen.

1281. 'T één en ander vinden we aangeteekend, door *Barth. Fisen*; (*Hist. Episc. Leod. P. II. fol.* 17, 27, 28.) Het Kapittel van *S. Servaas* is in 't bezit dezer *Maasbrugge* gebleven, tot den jare 1644; als zy ze aan de Stad overdroegen. Zy heeft de lengte van omtrent 100 schreeden. Zy is saamgesteld uit acht boogen van groote grauwe steenen; rustende op zeer steevige voetstukken; die, voor zo verre zy boven 't water uitsteeken, naar den buiten kant spitstoeloopende hoeken hebben, ten einde, in tyden van ysgang, de ysschotzen te breeken. Behalven deze acht steenen, is 'er eene *boog* van *hout* gemaakt; zynde deze de laatste aan den Wyker-kant. Deze negende boog is veel hooger en breeder dan de andere—: en diend, om de op- en afvaarende groote schepen onder dezelve eenen vryen doorgang te doen hebben. Deze houte boog, is boven met een dak belegt: en dus toegesteld, dat ze, des noods gereedelyk zou konnen afgebroken worden; ten einde, in gevalle van beleegering, wanneer 't zy *Maastricht*, 't zy *Wyk* in 's vyands handen viel, de gemeenschap tusschen die beiden zou konnen afgesneden worden.

Door deze *brugge* heeft de rivier de MAAS een vryen loop, naar de Vereenigde *Provincien*: en verschaft dus, aan *Maastricht*, bekwaame gelegenheid, om allerly koopgoederen, van- en naar *Holland*, op- en afte voeren. Hoewel 't voordeel, dat de borgers daarvan genieten, merkelyk van meer belang zou wezen; ten ware de menigvuldige *Tol-Komptoiren*, die men overal' langs de *Maas*, tusschen *Maastricht* en *Dortrecht*, aantreft; (welke niet min dan XXIII. zyn;) de scheepsvrachten niet te zeer verzwaarde: ter welker oorzake de kooplieden gemeenlyk over 's *Bosch* de Hollandsche waaren, met karren herwaard doen overvoeren. Meer gerieflykheid geeft de Rivier, aan *Maastricht*, in opzichte van *Luik*; 5 uuren gaans zuidwaard van daar, aan diezelve rivier gelegen: met welke neeringryke Koopstad, de *Maastrichtenaaren* veel te doen hebben.

'Er vaart alle dagen, voormiddags ten 9 uuren, een *barge*, (*Markschip*) van *Maastricht* naar *Luik*: 't welk, tusschen wegs, ontmoet word, door een ander; dat 's middags ten 12 uuren van *Luik* afsteekt, naar *Maastricht*: en deze twe, 't eerste tegen den stroom opwaard-en 't ander, met den stroom benedenwaard afvaarende; belanden, genoegzaam ter zelver tyd, naamlyk, namiddags ten 5 of 6 uure, elk ter bestemder plaatze. En, wanneer, in den

win-

winter tyd, door hoog water, 't Markschip niet vaart, word dit gebrek vergoed, door een *Postwagen*; Gelyk ook, dagelyks, Postwagens, naar *Brussel*, *'s Bosch* en *Aken*-en van daar wêerom reiden.

De andere rivier, de JEKER, word hier gemeenlyk den *Eeker* genoemd. (in 't Fransch *jaer*.) Zy ontspringt op de grenzen van *Brabant*, by 't Steedje *Hennuye*, omtrent 10 uuren gaans van *Maastricht*: loopende noordoostwaard; door 't Land van *Luik*, langs *Borgworm* en *Tongeren*: en, vervolgens, langs de westzyde van den *S. Pieters-berg*; daar ze de scheiding maakt, tusschen het *Luiks*-en *Staats gebied* van den *Vroenhove*. Eertyds, en zo lang *Maastricht* noch binnen haare oude muur beperkt was, liep ze buiten en langs de zuider muur der Stad; aldaar, haar water aan de Stads gracht mededeelende: dan, sedert den eersten nieuwen uitleg, aan deze zelve zuidzyde, in 1381, geraakte dezelve, binnen deze Stad. Van deze rivier, heeft de Stad geen voordeel van Scheepvaart; als te weinig waters voerende. Niet te min, diend dezelve; (alzo men hier geen windmoolens heeft;) om verscheiden *Water-moolens* te doen rond gaan; als koorn-mout-olie-en run-molens: waarby, in *1776*, ook een nieuwe papier-moolen is aangelegt. En, om aan dit einde des te meer te voldoen, heeft men deze rivier, binnen de Stad, in twe *armen* verdeeld; die daarna weder tot elkander samenvloejen. Een andere *arm* is, aan die zelve zuidzyde om de Stad heen geleid; welke diend, om aldaar, het land, tusschen de Stad en 't *S. Pieters* Fort, te konnen inondeeren: welke daarna, met de twe andere zich vereenigende, niet verre van de *Maasbrugge*, in de *Maas* uitwaterd.

De eerste Aanleggers dezer Stad hebben, als de bekwaamste plaats daartoe, eenen *grond* uitgekozen, die merkelyk meer *verheven* is, dan, al wat, zuid-en noordwaard van daar, langs den oever der *Maas* zich uitstrekt: want, daar is de grond *laager*: en, in den wintertyd, by hoog water, aan ondervloejing bloot gesteld: welk lot, ook zelfs dat gedeelte der Stad; daar zy, in 1459, ten noorden uitgezet is, somwylen mede treffen moet: naamlyk, de geheele *Bosch-straat*, en alle straaten, die van dezelve op de Maaswal uitlopen. Men weet zelfs sommige jaren by te brengen; daar onder 1740: in welke, als de *Maas* ongemeen hoog was opgelopen, de gemelde straaten met schuiten moesten bevaaren worden. En, gebeurd 't niet, dat

de

de ſtraaten zelve onder water ſtaan; zo ziet men, toch, aan dien oord der Stad, in tyden van hooge rivier, de kelders der huizen onder water vloejende. Die verheevenheid van grond betreft, derhalven, voornaamlyk de *oude Stad.* Van de *Maas*-kant beginnende, ryſt dezelve weſtwaard al'lengs en zeer langzaam, naar de hoogte op, tot aan de oude muur, die, niet verre van de *Servaas Kerk*; voorheen de Stad beſloot: en, die ryzing blyft, aan die zelve weſtzyde, ook door het laater aangebouwd gedeelte der Stad voortgaande, tot aan de wal der *Bruſſelſche Poort*; welke op den hoogſten oord der Stad ſtaat; want, men meend, dat de wal, welke boven de Bruſſelſche-poort gaat, omtrent waterpas is, met de vaan des torens van het *Nieuw Stadhuis.*

Aangaande de GROOTTE dezer Stad, mag men daar uit oordeelen: dat een goed voetganger één uur tyds beſteeden moet, eer hy de kapitaale wal heeft rond gewandeld.

Het getal der STRAATEN dezer Stad; groot-en kleine-door elkander gereekend; bepaald men op 94 of 95: en, dat der HUIZEN werd, voor eenige jaren ruggewaard; (die van *Wyk* daar onder mede begrepen;) op omtrent 3000 begroot: dan, men weet, dat dit getal, ſedert eenigen tyd merkelyk toegenomen zy. En, die zelve vermeerdering grypt, (gelyk 't één uit 't ander vloeyd,) mede plaats, ten aanzien der INWOONEREN: die voorheen, (de krygsbezetting uitgezonderd,) op tuſchen 12000 en 13000 geſchat werden. De gezonde lucht, en de uitneemende aangenaamheid der Stad en omliggende Landſtreek; gevoegt, by den overvloed en den maatigen prys van allerly levensmiddelen; heeft, ſedert eenige jaren, menigte van menſchen; daar onder ook lieden van aanzien en vermogen; derwaard gelokt; die binnen dezelve zich ter néer gezet hebben.

Voorheen, waren veelen der *huizen* met ſtroo gedekt: dan, in 1671; als het gerucht van een' aanſtaanden oorlog van wege *Frankryk* ontſtond; kregen de Inwooneren bevel, om hunne huizen, in ſtée van ſtroo—met *pannen* te beleggen. De meeſte huizen behielden, echter, hunne houten voorgeevels; die eerſt, in laateren tyd, langzamerhand werden afgeſchaft. Met deze noodzaaklyke verandering, is men noch tot heden bezig: vermits de Magiſtraat gewoon is, jaarlyks, een zeker getal der zodanige huizen; zulke, naamlyk, die meeſt bouwvallig zyn: afteкeuren: wanneer

de

de Eigenaaren verplicht zyn, dezelve van voor met een nieuwen steenen voorgeevel optetrekken: waartoe, ingevalle zodanige lieden onvermogende daartoe zyn, van Stads wegen, eenig geld word opgeschoten; voor welke somme, de huizen zelve worden gehypothekeerd; mits daarvan jaarlyks een behoorlyk *intrest* aan de Stad betaalende. By zulke gelegenheden, worden ook, somwylen, die huizen aan anderen verkocht; die, van twé — of drie kleine —, een groot huis opbouwen, 't zy van gebakken steenen, 't zy van Namensche blauwe steenen; van welk laatste soort, ten minsten de deur — en vengster raamen worden toegesteld. Dewyl deze verandering reeds veele jaren na elkander geduurd heeft, en noch duurd; verkrygt de Stad daardoor een geheel andere gedaante. Men zal nauwlyks voorbeelden konnen bybrengen van eenige Stad, die dergelyke verbeetering ondergaan heeft: zo verre, dat zy, die *Maastricht*, sedert 20 — of meer jaren, niet gezien hebben, dezelve schier niet meer kennen. Behalven sommige oopene plaatzen, als 't *Vrythof*, de *Groote Markt*, en de ruime *hoven*, die men by de Kloosters ziet, is de Stad doorgaans dicht betimmerd: staande zelfs de huizen aan veele oorden tot naby de wal; iets, dat, in veele andere Vestingen, niet gewoonlyk is. Voorheen, bevonden zich buiten de Poorten, ook VOORSTEDEN: dan, voor de laatste beleegering der *Franschen*, in 1748, zyn deze meeste weggeraakt: hoewel, men sedert eenigen tyd, begonnen heeft, buiten de poorten, wéer nieuwe huizen, byzonder herbergen, te zetten.

Thans, is *Maastricht*, van vyf *Land*—POORTEN, en drie *Water*—POORTEN, voorzien: onder welke, geen één, uitwendig, eenige cierlyke vertooning geeft: noch te min, nadat men de steene gebouwen, torenswyze boven dezelve geplaatst; die men *Orgelhuisjes* noemde; in *1775*, heeft afgebroken.

De éene, aan 't noordeinde der Stad, word genoemd, de BOSCH-*poort*: dewyl, daardoor heen, de naaste weg naar 's BOSCH gaat. Zy was eertyds de *Hoog-poort* geheeten; naar een zeker Klooster, eertyds 't *Hoog*—KLOOSTER —, en, in dezen tyd, gemeenlyk *Hoichte* genoemd: eene Adelyke Vrouwen-*Abdy* van de order der *Benedictinen*; een uur gaans buiten deze poort, aan de *Maas* gelegen.

De *twede* poort, die na deze volgt, en aan 't westeinde der Stad staat, word de BRUSSELSCHE-*poort* genoemd: door

welke, men den weg naar *Brussel* inslaat. Eertyds, was zy de *Wymeringer-poort* geheeten. Deze Poort is ongemeen lang, en wat krom omloopende: daarby, van onder zeer donker: 't welk, in gevalle twe rytuigen elkander aldaar ontmoetten, eenig ongemak zou veroorzaken. Door deze Poort, is de meeste *passagie*: dewyl, zo wel de *Bossche* — als de *Brusselsche Postwagens* en andere Rêituigen, dezelve uit — en inkomen: om welke reden, deze poort 's avonds veel laater, dan de andere, word toegesloten.

De afstand, tusschen die beiden genoemde Poorten is wat zeer verre; zodat elk, die eene teekening van den *platten grond* dezer Stad beschouwd, als ware, zich moet verwonderen, dat men, tusschen deze twe — niet eene *derde poort* gebouwd hebbe: doch, zodanige poort is voortyds werkelyk aldaar geweest, tusschen de batteryen, *Groot* — en *Klein Oranje*. Zy was de LINDE KRUIS-*poort*, of de LAANER-KRUIS — zo veel gezegt, als de *Laanaker-Kruis-poort*, geheeten: dewyl de naaste weg daardoor geleid werd, naar 't dorp *Laanaken*, in de Vrye Ryks Baronie *Pieterhem*.

De plaats der wal, waar deze poort gestaan heeft, word heden het *Linden-Kruis* genoemd; naar welke men gaat, door de *Kappucinen straat*. Doch, dezelve is daarna afgebroken, en de wal daardoor heen geleid.

De TONGERSCHE-*poort* volgt, na de *Brusselsche*: en staat aan 't Zuidwest einde der Stad. Door dezelve, gaat ook een weg naar *Tongeren*: hoewel de meeste Rytuigen, den weg door de *Brusselsche* poort, als den kortsten, daartoe verkiezen.

De PIETERS — of *S. Pieterspoort*, welke men aan 't zuideinde der Stad aantreft, heeft dezen naam, van de *S. Pietersberg* en 't *S. Pieters Fort*; werwaard, de weg daardoor heen leid. Deze poort strekt ten *Gevangenhuis* voor 't krygsvolk: gelyk mede, op één der boven vertrekken, de *deserteurs*, die men in handen krygt, zo wel van 't *Namensch* — en *Venloosch* — als *Maastrichtsch* guarnisoen, bewaard worden. Om die reden, heeft de Kaptein geweldiger op deze poort, zyne wooninge. Door deze poort, gaat de gemeene weg, naar LUIK, langs 't Fort *S. Pieter*, en over de *S. Pieters berg*.

De laatste der Landpoorten word, de LIEVE VROUWE *Poort* genoemd: kortheids halve, de *Vrouwe poort*. Deze is de kleinste van alle de *Maastrichtsche poorten*. Zy behoorde, eertyds, aan 't *Kapittel* der *Lieve Vrouwe Kerk*;

die

die daar naby ftaat. De Kanonniken hadden alleen de fleutel daarvan: en gebruikten dezelve, om de gemeenfchap met de *Maas* te hebben, en, daar langs, eene wandeling te doen: terwyl de Borgers, om aan de *Maas* kant buiten de Stad te koomen, zich van de *Helle—poort* bedienden; die, zuidwaard van daar, zeer naby de *Vrouwe—poort* is, by de nieuwe Papier-molen: doch, welke Poort; federt de *Lieve Vrouwe Poort* ééne der gemeene Stadspoorten geworden is; geen anderen uitgang heeft, dan naar de Stads wal, welke aan deze zuidzyde der Stad, in den jare 1781, buiten de oude muur, is aangelegt. By deze *Vrouwe poort*, is de plaats, daar 't *Markfchip* van Luik af — en aanvaard.

Die zelve Poort uitgaande, komt men, ter rechter zyde, terftond in eene zeer vermaakelyke wandelplaats, langs de *Maas*; die men de Boomtjes, of *onder de Boomtjes*, noemd. Zy was, voortyds, maar alleen met fommige reijen boomen bezet: en, zeer bekrompen: dan, federt de verandering der veftingwerken, heeft men, in 1772, die oude boomen uitgerooyd, den grond geplanteerd, en, naar de zuidzyde merkelyk verlengt: daar men nu een uitzicht heeft, op een der nieuwe werken, als op een verheven *Teras*. Te midden gaat een breede *wandelweg*, en, een weinig van daar, een twede; welke beiden, in 't vierkant, door een fmalderen weg omringt zyn; die ter weder zyde, met een beuken boomen-hegge, is afgeflooten. Tufchen deze wegen, ziet men, groote binnenperken, rykelyk met boomen bezet. Op het gemeld verheeven *Teras*, als mede langs den wandelweg, die de geheele plaats omloopt, heeft men, hier en ginds, ruftbanken gezet. Deze *wandelplaats* word, in den zomertyd, veel gebruikt, van de lieden der Stad; die daar hunne uitfpanning neemen, en, in de aangenaame gezichten, die men daar over het *wyker veld* heeft, zich verluftigen. Buiten die zelve Poort, heeft men ook, een *Steenbouwery*, van blauwe *Namenfche Arduin*-fteen.

Van de *Water Poorten* zyn twe, naby de *Maas-brugge*. De eene, aan de zuidzyde, word de *Bat*-poort genoemd: dewyl ze uitgaat, op het zogenoemde *Kool-bat*; reikende, van naby de *Maasbrugge*, tot aan de *Vrouwe Poort*. Dit *Koolbat* is het groot Magazyn der *Steenkoolen*; de gewoone brandftoffe der Inwooneren dezer Stad; welke, uit de koolgroeven in de nabuurfchap van *Luik*, derwaard worden afgevoerd; die, daar, onder de Stads wal, in groo-

te hoopen verdeeld, op elkander gestapeld, in de oopen lucht liggen.

De Kool-*Poort* is, ten noorden der *Maas-brugge*. Aldaar, is de plaats, waar de Vrachtschepen gelost en geladen worden. Zy schynt dien naam ontfangen te hebben van de menigvuldige *Kool*; welke, beneven andere aardvruchten, ten elken marktdage, uit de moestuinen onder den voet van den *S. Pietersberg*, met schuiten, stedewaard word overgevoerd; die daar ontladen worden.

Verder noordwaard is de Moolen—poort, naby een grooten *Watermoolen*; waarvan ze haaren naam ontleend. Buiten deze *Waterpoort*, ontmoet men de *Haven*; waarin de Schepen, in den wintertyd, tusschen de Stads- en een daar voor gelegen eiland, veilig liggen.

Voortyds, is Wyk van twe *Land—poorten* voorzien geweest: dan, ééne derzelver, die in de voorige oude Stadsmuur geweest is, en de S. Maartens—*poort* geheeten, (naar de daarby staande *S. Maartens*—Parochie Kerk) is, daarna, toen dit gedeelte der Stad met eene aarde wal omringt werd, toegemetzeld: waarvan, 't muurwerk noch staande gebleven is. Des, is alle de in—en uitgang van *Wyk*, thans door ééne Poort; die daarom, nu, maar met den gemeenen naam van Wyker—*Poort*, bekend is: of, eigenlyk, de *Wyker—Buiten—Poort*; ter onderscheiding van de *Wyker—Binnen—Poort*; door welke men over de *Maas—brugge* naar *Maastricht* gaat. Voortyds, toen de *S. Maartens—Poort* noch in wezen was, moest zy, met een' byzonderen naam, van deze, onderscheiden worden: en, men noemde ze, die's tyds de Hoog—Brugge—*Poort*. De *Franschen*, als zy deze Stad vermeesterd hadden, noemden dezelve, Port d'Allemagne, dat is, de *Duitsche Poort*: dewyl, door de zelve, de weg naar *Aken*, *Gulich*, *Keulen* en andere plaatzen van *Duitsland*, gaat.

Desgelyks, heeft *Wyk*, aan de *Maas*, eene *Water—Poort*; by welke, de Koopgoederen, die daar t' huis hooren, worden ontscheept.

Alreeds, sedert den aanvang der binnenlandsche beroerten, omtrent 't midden der XVIde Eeuw, is Maastricht begonnen *versterkt* te worden, en, met *Spaansch* krygsvolk, onder bevel van een' Gouverneur, bezet geweest. Van tyd tot tyd, zyn de vestingwerken verbeeterd en vermeerderd; niet alleen door de Algemeene Staaten, nadat ze die Stad der Spaansche Heerschappy ontweldigt hadden: maar

maar ook, door de *Franschen*, geduurende den jare 1673, en volgende, tot aan den *Nymeegschen* vrede des jaars 1678; binnen welke, zy die Stad bezeten hebben. Van daar, dat zeer veele haarer werken *Fransche* naamen draagen: als, de bastions, *le Roy: la Reine: Dauphin: Orleans: Conde: l'Estrades: Engien: Turenne:* enz.

En, dewyl men MAASTRICHT ten recht erkende, voor ééne der gewichtigste VESTINGEN van den *Staat:* een *Sleutel*, door welken, de toegang tot de Republiek langs de *Maas*—stroom, kon geopend en gesloten worden; hebben de Staaten geene kosten tot derzelver verbeetering gespaard.

Vermits de grond, om—en by *Maastricht*, hier ryst en daar daald; zo konnen de Vestingwerken aldaar niet in die *regelmatige order*, worden aangelegt, dan op eene effenbaare vlakte: maar zyn, naar dat de gesteldheid van grond medebrengt, aan deze en geene oorden zeer van elkander verschillende, en meer of minder uitgebreid. *Zy is*, derhalven, onder de zogenoemde IRREGULIERE *Vestingen* te reekenen. De *Kapitaale Wal*, die noch het overblyfzelen, gelyk zy van oud was aangelegt, in dien zelven stand gebleven is, heeft geen andere versterking, dan eenige verheeven *batteryen*; eigenlyk genoemd *Schietkatten:* hoedanige 'er zeven zyn; alle met kanon beplant. Buiten deze kapitaale wal liggen, *gedetacheerde* losse *Bolwerken:* (*Bastions:*) welke de meeste, zo niet alle, (als, uit de daaraan toegelegde naamen, kenbaar is,) door de *Nederlanders* aangelegt zyn, en, die het één 't ander wel niet onmiddelyk konnen bestryken, maar echter door *Linien*, met uitschietende *Redans*, aan elkander zyn gehecht, ten einde, uit 't één, 't ander te konnen byspringen. Men had, eertyds, tusschen deze *Bastions*, ook eenige groote *Hoornwerken;* die by de laatste ondernomen verandering weggeraakt zyn, en andere *bastions*, met *geretireerde Flanquen*, in de plaats gesteld: gelyk ook, in die verdere afgelegene *bastions* of *lunetten*, welke de *Franschen* hadden aangelegt, eene groote verandering gemaakt is, en, daar beneven, aan de meeste oorden, de geheele *konterscerp* verlegt; die, overal', waar een hooge en drooge grond is, goede mynen onder zich heeft. En, dit alles is ingericht, naar de laatste en beste wyze, die thans in de krygsbouwkunde word in acht genomen. Deze groote verandering, in 't beloop der *Vestingwerken*, was reeds begonnen, onder het opzicht van den Heer *Directeur* en Generaal Major *de la Rive*, in 1764: en word, sedert deszelfs overlyden, noch daadelyk, met ee-

eenige verandering van bestek, voortgezet, door den Heer Directeur Generaal, *Du Moulin*,

Vermits de S. Pieters-*berg*, een vierde deel uurs zuidwaard van daar gelegen, zyn uitzicht over de geheele Stad heeft, en dus, (als de krygsbouwkundigen gewoon zyn te spreeken) de Stad *kommandeerd*; zo kon, in tyden van beleegering, van deze hoogte, veel nadeel aan dezelve worden toegebracht: om welk voortekomen, op den uitersten hoek dezes bergs, in den jare 1701, een Schans is aangelegt; gemeenlyk het S Pieters Fort genoemd. Deze gansche berg op den Luikschen bodem liggende; deed de Bisschop, *Joseph Klemens*, uit 't Huis van *Beieren*, door zynen Resident in 's *Hage*, daar tegen sterke vertoogen inbrengen, by Hunne Hoogmogende; die, echter; in aanmerking neemende, dat al' wat onder het geschut dezer Stad lag, min of meer tot de vesting zelve konde gereekend worden; in zo verre, immers, dat men, aldaar, alle middelen ter bescherming der Stad, mogte in 't werk stellen; hebben, daarom, ongelet deze tegenkanting, met den opbouw der sterkte voortgegaan. En, daartoe, oordeelden zy zich des te meer bevoegt te wezen: dewyl, die's tyds, de *Successie*-oorlog voor handen, of wel alreeds begonnen was; in welken oorlog, gemelde Bisschop, de party des Konings *Lodewyk XIV.* van *Frankryk*, te zeer begunstigde. Daarna, in 1717, is, wegens deze *Schans*, tusschen de Algemeene Staaten, en dien zelven Bisschop, een vergelyk gemaakt; waarby beslischt werd, dat dezelve zou blyven.

Dit *Fort* bestaat eigenlyk, in niet meer dan een groot *Bolwerk*: (*Bastion*) 't welk van de voorzyde gedekt is, door eene dubbelde wel gepalissadeerde *Konterscerp*: en, van achter, desgelyks. Ter rechter- en slinkerzyde, daar de berg rotzig en styl afloopend is, zyn *linien* van gemeenschap en affnydinge gemaakt, reikende tot beneden aan den voet des bergs. Onder den walgang van dit Fort is een gemetzelde *gallerie*, die de geheele sterkte rond gaat: en voorzien is, met schietgaten, zo wel voor kanon, als voor 't klein geweer: want, het voornaam oogmerk van den aanleg dezer sterkte was, (behalven, om de Stad aan die zyde te dekken,) ook, om den grond voor de Tongersche- en Brusselsche Poorten; daar dezelve in de hoogte opryst; van hier, met 't kanon te konnen bestryken; in gevalle, van die zyde, eenige vyandelyk attacques geschiedden.

Bui-

Buiten het Fort aan de binnezyde, is een zeer diepe *put*, om de krygsbezettinge van 't nodig water te voorzien: welke boven door een dik steenen verwulfzel gedekt is, om ze tegen de bomben te beveiligen: behalven eene andere put, die binnen 't Fort zelve is aangelegt. Voorts, komt men, uit dit *Fort*, langs trappen, naar beneden, in de onderaardsche holen van den *Pietersberg:* langs welken weg, 't krygsvolk, dat 't zelve verdeedigde, des noods den te rugge tred stedewaard zou konnen neemen: gelyk men, door dezen weg, bedektelyk eenig volk in 't Fort zou konnen doen geraaken.

Tusschen de *Stad* en den *S. Pietersberg* was, wel eer, eene groote vlakte, die door de rivier de *Jeker*; de sluizen gesloten zynde; kon onder water worden gezet. Dan, dit land, in vrede's tyd tot moestuinen gebruikt, was door die bebouwinge, van den grond, te zeer verhoogt geworden: en, daardoor, de *Inondatie* zelve gebreklyk. Dewyl, ondertusschen, de Stad, aan deze zuidzyde, daar men op de *Inondatie* vertrouwde, min dan elders, door de konst gesterkt was; heeft men, in 1764, daarin, desgelyks eene groote verandering gemaakt; door dit land tot eene merkelyke diepte uittegraven, en, 't zelve te verdeelen, in drie *kommen;* die door dyken van elkander worden afgescheiden, dus, echter, dat zy alle door sluizen gemeenschap met elkander hebben. Deze drie *kommen* dienen nu voor 't krygsvolk, somwylen tot *exercitie*—plaatzen.

Van de uitgegraven aarde der drie gemelde *kommen*, is een geheele nieuwe *linie* gemaakt; beginnende van de rivier de *Jeker* en eindigende by de *Maas:* welkers *konterscarp* reikt, tot naby 't *S. Pieters Fort:* waardoor de *Inondatie*, door 't toesluiten der sluizen van de *Jeker*, binnen dezelve aangelegt, kan bedekt en beschermd worden. Die zelve *Jeker* kan ook eene *twede Inondatie* geven, in 't noorder deel der Stad, ter rechter en slinker zyde der *Bosch poort:* werwaard heen, 't water, door een onderaards verwelfd *kanaal*, by de Tongersche Poort beginnende, onder door de drooge gracht voor de kapitaale wal, zeer konstig kan geleid worden, tot by de battery, klein *Oranje;* daar 't wêer van onder den grond, ten voorschyn komt; met de daar beginnende watergracht zich vermengende. Ook is, aan de uiterste punt der Stads wal by de *Maas*, een steenen *beir* door de gracht gelegt, om het water dezer *Inondatie* optehouden.

Desgelyks, is 'er een ontwerp, om, op den *Dousen*-berg, die ten noordwesten van *Maastricht* ligt, een soortgelyke *sterkte*, als het *S. Pieters*—*Fort*, aanteleggen: en dezelve door eene dubbelde linie gemeenschap te doen hebben, met de werken der Stad: dewyl deze hoogte; byaldien ze niet bezet was; in tyden van beleegering, de Stad geweldig zou benadeelen; waarvan men, in voorige beleegeringen, bevinding had.

Wat de *Vestingwerken* van Wyk betreft: deze bevinden zich, tot heden, in dezelve gedaante, gelykze voorheen waren aangelegt: bestaande de *kapitaale wal*, uit drie *bolwerken*; (*bastions*), die wat verre van elkander verwyderd zyn: doch, gedekt worden, door eene *linie*, gesterkt, met sommige *lunetten*: beneven noch twe andere *gedetacheerde lunetten*, ten noorden langs de *Maas*-kant: welke alle binnen eene *konterscerp* besloten worden.

Middelerwyle, is 't ontwerp door den gemelden Heer Directeur Generaal *Du Moulin* alreeds gemaakt, en, door Zyne Hoogheid en de Raaden van Staaten, goed gekeurd; naar welk, zo dra men met *Maastricht* gedaan zal hebben, ook aan de vestingwerken van *Wyk*, de noodige verandering en verbeetering by te zetten.

Desgelyks, is het S. Anthonis—*Eiland*, 't welk beneden de *Maas*-brugge, tusschen *Maastricht* en *Wyk* ligt, gesterkt door eene *Linie*, met drie *Redouten*. En, een ander *Eiland*, boven de *Maasbrugge*, gemeenlyk de Weerd geheeten, is mede van een *bolwerk* tot deszelfs bescherming voorzien: 't welk, naar de nabygelegen voorstad, den naam draagt van 't *Bastion* S. Pieter.

Deze Stad is altyd, (beneven *Namen*,) met 't talryker Guarnisoen bezet, dan eenige andere grensvesting van dezen Staat: bestaande gemeenlyk, uit IV *Esquadrons*, 't zy *Kavallerie*, 't zy *Dragonders*: en VIII, IX of X *Batailjons Infanterie*: van welke, laatste, één in *Wyk* ligt. Daarby, heeft men hier twe Kompagnien *Artillerie*. En, in dezen tyd, daar men zo sterk bezig is, met de *Fortifikatien* te verbeeteren, is ook het gansch corps *Mineurs* en *Sappeurs*, uit vier Kompagnien bestaande, binnen deze Stad gelegt; om de mynen toeteestellen. Deze hebben alle, (alleenlyk de getrouwden uitgezondert) hunne huisvesting, in *Kasernen* of *Barakken*; die genoegzaam zouden zyn, ter logeering van 6000 of 7000 mannen. Zy staan, blokswyze, by elkander gebouwd, naast by de Stads wal; sommi-

migen omtrent de *Bosch*-poort —, andere by de *Brusselsche* — en andere by de *Tongersche*-poort: behalven, dat men ook eenigen daarvan in *Wyk* vind.

Maastricht word ontwyfelbaar geacht, ééne der aangenaamste *Guarnisoens plaatsen*, in 't Staaten gebied: en te gelyk voordeelig, voor de Heeren Kapteins, die een Kompagnie hebben: dan, hier tegen, is ten aanzien van sommige zeer schadelyk; de menigvuldige *desertie*, der soldaaten; die, alhier, meer dan elders, daartoe verlokt worden, door de *Wervers* van allerly Mogenheden; die in de nabuurige dorpen zich onthouden, en allerly middelen gebruiken, om 't volk daartoe te brengen. Dus, heeft men de *Pruissische Wervers*, in het gehucht, de SMEERMAAS: de *Fransche* — en *Spaansche Wervers*, in het dorp NEDER-KAN: de *Oostenrykscbe* — te GRONSFELD enz.

Het Krygsvolk staat, onder bevel van een' GOUVERNEUR; * welke thans is, Zyne Doorl. Hoogheid, de Heer KAREL CHRISTIAAN, Prins van NASSAU WEILBURG, en aangehuwd broeder van Zyne Doorl. Hoogheid, den Heer PRINS ERFSTADHOUDER. De jegenwoordige *Kommandant*, is

* Zie hier eene nauwkeurige *Lyste* van alle *Gouverneurs*; zo wel der *Spaansche* — en *Fransche* —, dan, der *Staatsche* —, die over deze Vesting het bevel gevoerd hebben; beneven de jaren van hunnen Intrée in dezen aanzienlyken post.

SPAANSCHE *Gouverneurs*

1567. *Grave* van BARLAYMONT.
—— *Grave* van EBERSTEIN.
1568. Don ZANCHIO *de* LONDOVIO.
1577. Don FRANCISCO de MONTESDOCA.

STAATSCHE ——

1577. NIKOLAAS SALMIER Vryheer van MELROË.
1579. FRANÇOIS *de la* NOUE, die, echter, zyn Gouvernement niet heeft konnen aanvaarden.
—— MELCHIOR Baron van ZWARTZENBERG van HEERLE.

is de Heer Generaal Major ZENO AREND *Baron* van BENTINK: en *Groot-Major*, de Heer LAMORAAL BATAVUS *Grave* van WELDEREN.

De

SPAANSCHE —— na de verrovering van *Maastricht*.

1579. Andermaal de voorgemelde FRANCISCO de MONTESDOCA.
1580. De GOMICOURTT.
1581. D'ESTEVAS.
1591. ANTHOON de GREVET, Heer van *Werp* of *Weis*.
1616. CLAUDE de LANNOY, Heer van *La Motterie*.
1632. *Baron* de LEDE.

STAATSCHE —— sedert de eerste *reductie*.

1632. FREDERIK MAURITS de la TOUR, Hertog van BOUILLON: van 's moeders wege, kleinzoon van Prins WILLEM I.
1641. GEORGE EVERHARD, *Prins* van SOLMS.
1648. FREDERIK MAGNUS, *Rhyngrave* van SALM.
1671. FARJAUX, Baron de MANDE.

FRANSCHE ——

1673. *Grave* D'ESTRADES.
Vice Gouverneur, de CALVO.

STAATSCHE —— sedert de twede *reductie*.

1679. GEORGE FREDERIK, *Grave* (daarna, *Vorst*) van WALDEK.
1694. JOHAN ADOLF, Hertog van HOLSTEIN PLOËN.
1713. DANIEL WOLFGANG, Baron DOPH.
1718. *Grave* van *Tilly*.
1724. Prins WILLEM van HESSEN KASSEL.

FRANSCHE ——

1748. Grave van LÖWENTHAL.
Vice Gouverneur Grave de COURTE.

STAAT-

De plaats van 't GOUVERNEMENT, waarin alle voorige Bevelhebbers der krygsbezettinge gehuisvest hebben, is de bekwaamste, welke men daartoe heeft konnen uitkiezen; genoegzaam in 't midden der Stad, en naby de Paradeplaats. De straat heeft ter gedachtenisse van den eersten Staatsen Gouverneur; welke was de Hertog van *Bouillon*; den naam van *Bouillons*—of Bouljons-straat, aangenomen, en tot heden behouden. Dan, dit gebouw; behalven dat 't uitwendig geen groot aanzien had; was wat zeer bekrompen, voor 't talryk Hofgezin des jegenwoordigen Gouverneurs, den Heer PRINS van NASSAU-WEILBURG: en, daarom heeft de Magistraat, in 1777 het besluit genomen, met gemeenzaam overleg van gemelden Vorst, op Stads kosten, een *nieuw* GOUVERNEMENT, ter zelver plaatze te stichten: waarvan, de aanbesteeding in *Mey* geschied is: gelyk men ook, in *July* daarna volgende, reeds begonnen heeft, de rechter vleugel van dat gebouw aftebreeken, en de grondslagen van het nieuw—te leggen: met welkers voortzetting, men, terwyl ik dit schryve, met allen yver bezig is. Het zelve, in diepte, en vooral in hoogte, het voorige overtreffen; zullende, ter hoogte van drie verdiepingen, (behalven de zolderingen,) worden opgetrokken. En, zo dra de rechter vleugel, met den afloop van dit jaar, voltooyd is; zal met de slinker vleugel, in 't volgend voorjaar, begonnen worden. Achter dit gebouw, is een ruim plein, beneven een tuin: welke eindigen, tegen eene zeer lange *paarden-stal*. En, naar de rechter zyde komt men in het *Koetshuis*; 't welk uitkomt in de *Linkele*-straat.

Onder, de boven-vertrekken, van 't voorig gebouw, was eene zeer groote *Zaal*; vercierd met de *poutretten* van alle de *Maastrichtse Gouverneurs*, die, voorheen, in Staaten dienst, deze waardigheid bekleed hebben: zeer konstig levens grootte geschilderd. Alleenlyk, ontbreekt daaraan, het Pourtret van den Gouverneur, *Farjaux*; die de Stad, in 1673, tegen de Franschen verdedigd heeft. By deze, zyn gekomen, de *Pourtretten* van Hunne jegenwoordige Doorl.

STAATSCHE —— sedert de derde *reductie*.

1748. HOBBE, Baron van AYLVA.
1772. KAREL CHRISTIAAN, Prins van NASSAU WEILBURG.

Doorl. en Koningl. Hoogheden. Alle deze Pourtretten zullen desgelyks geplaatst worden, in één der vertrekken van 't Nieuw Gebouw.

In 1770, dus, noch by 't leven van den Gouverneur, *Baron* van *Aylva*, is tegen over het Gouvernement, een fraay *Wachthuis* van Namensche steenen gesticht, voor 't volk dat dagelyks aldaar, onder bevel van een Lieutenant of Vendrig, de *generaal wacht* houd.

'T Huis des *Kommandants*; 't welk desgelyks der Stad aangaat, en uit derzelver inkomsten moet onderhouden worden; staat op de *Tongersche* straat. Dit is, sedert de laatste daaraan gedaane verbeetering, mede een fraay gebouw, en van ruim begrip. 'T heeft, van achter, wel geen grooten maar fraayen *Tuin*, op eene hoogte, als een *Teras* gemaakt.

Eene der bezienswaardige zaken, 't krygswezen betreffende, is het Arsenaal, of *Wapenhuis*; 't welk staat aan den ingang der *S. Pieters*—straat. Dit gebouw was, eertyds, geweest de *Kerk* der *Franciskaaner* Monneken; die men *Minderbroeders* noemd; die in 1638, wegens 't hun aanbeticht verraad, ter Stad werden uitgedreven. Dit *Arsenaal* is in een zeer goeden staat: en van alles ryklyk voorzien. 'T staat onder 't opzicht van een *Kommies*; die eenen *Onder Kommies* heeft.

'T *Klooster gebouw* zelve, 't welk bezyde en achter de Kerk staat, is daarna, in 1673, door de *Franschen*, als zy de Stad hadden ingenomen, tot een *Militair*—Hospitaal gemaakt, gelyk 't by de herstellinge der Stad, aan de Staaten, in 1679, en tot heden, gebleven is. Daar over hebben een *Ontfanger*, een *Mediciene Doctor*, een *Chirurgyn*, een *Apothekar*, en een *Hospitaal Meester*, het opzicht. Naby 't Hospitaal was, eertyds, 't *Pesthuis*: 't welk thans diend, tot een *Hout*—en *Kool-magazyn*: de brandstoffen, die door de Stad geleeverd, en van 't krygsvolk, in hunne barakken, en, in de wachthuizen worden gebruikt.

Desgelyks, heeft *Maastricht* verscheiden Kruit—Magazynen; welke'r eenigen onder de kapitaale wal—en anderen, naby dezelve, in de oopen lucht staan: van de laatstgemelde staat één by de *Boschpoort*: een ander, by de battery *Klein—Oranje*: één, naby en achter 't *Hospitaal*: één, dat in 1775 nieuwlings gesticht is, in de plaats van 't *Magazyn*, 't welk, den 21 *Decemb.* 1761, in brand geraakt, en in de lucht gesprongen is: één in *Wyk*, by de *S. Maartens Kerk*, enz.

Ter-

Terwyl wy gewagen, van de zaken, 't *Krygswezen* dezer Vesting aangaande, konnen we met geen stilzwygen verbygaan, de Hoofdwacht van *Maastricht*; welks gelyk, men in andere Vestingen van dezen Staat bezwaarlyk ontmoeten zal: staande, aan de westzyde van den Vrythof der Kerk van *S. Servaas.* * Zy is, van ruime uitgestrektheid: en van nieuws gebouwd, in den jare 1737; van blauwe arduinsteenen; die men van *Namen* herwaard deed overkomen. Gelyks den grond, heeft ze een overdekte *gallerie*, onder welke 't volk tegen den regen zich verschuilen kan.

Onder de boven vertrekken van dit gebouw, is *één*, waarin een *militaire* Bibliotheek bewaard word, ten gebruik der Officieren van 't guarnisoen; die daartoe jaarlyks zeker *kontingent* willen opbrengen. In 1773, ontdekte men, eene verzakking in deszelfs voorgevel: weshalven, men niet verzuimde, dezelve geheel afte breeken, de grond-sla-

* Een Vrythof; zo veel gezegt, als een *Vryen-hof*; Is een gemeen naamwoord, beteekenende eene oopene plaats, de *Kathedraale*- en andere *Kapittel-Kerken*, aan éene- of meer zyden omgevende; die gemeenlyk, met eene hooge muur, van de gemeene plaats is afgescheiden. Zodanig een plaats behoorde aan de Kerk zelve: en diende, byzonderlyk, den Kanonneken en derzelver bloedverwanten, ten *begraafplaatze.* Zy word dus benoemd, wegens de *vryheden* en *voorrechten*, aan zulke plaatzen toegestaan: daar onder ook, dat zy, die aan manslag of andere euveldaaden zich vergrepen hadden, derwaard vliedende, aldaar, zo lang zy binnen die plaats zich onthielden, *vry* of *bevryd* waren, van gevangeneeming, (*apprehensie corporeel*). Zie *G. Dombar Kerkelyk- en Waereldl. Deventer, bl.* 411. Daaruit, kan de oorsprong der benaaming van den Vrythof der Kapittel Kerk van *S. Servaas* worden afgeleid. Dit voorrecht van *vryheid*, ten aanzien der *corporeele apprehensie* voor misdaadigers; 't welk, uit 't geval van *Adonia*, 1 *Kon.* I: 50, 51., ontleend is, was in vroegere tyden genoegzaam gemeen, aan Kerken, Kloosters en alle zogenoemde heilige plaatzen: dan is, daarna, om 't misbruik, dat daarvan gemaakt zou konnen worden, en menigmaal daarvan gemaakt was, aan de meeste plaatzen; (byzonderlyk, in alle *Protestantsche* Landen,) al'lengs afgeschaft.

ſlagen te vernieuwen, en ze weer tot haare voorige hoogte optehaalen. Deze fraaye *Hoofdwacht* is eeniglyk, ten dienſte van 't *Voetvolk:* doch, voor 't *Paardenvolk* is een ander *Wachthuis*, ook naby den *Vrythof;* welk de RUITERSWACHT genoemd word. Dit is daartegen een oud en onaanzienlyk gebouw.

Gemelde VRYTHOF is eene ruime vierkante plaats, in de oopen lucht; aan alle zyden beplant, met eenige reyen lindeboomen; waardoor zy ten vermakelyke wandelplaats verſtrekt. Gelyk men ze ook, in den Zomertyd, by dag en avond, altyd met wandelaars vervuld ziet. In 1773, is deze plaats met eene nieuwe leuning van ſteenen-pilaaren, die met yzere ſtaven aan elkander gehecht zyn, omgeven: en te gelyk met nieuwe ruſtbanken voorzien. Aan den noordooſterhoek dezer plaats, ſtaat een hoog verheven *Zuil* of *Peroen* van ſteen opgerecht; tot welke men met trappen opklimt. Deze verbeeld, 't *Wapen* des Biſchdoms van *Luik:* ter zelver wyze, als 't op de Luikſe munt ſtaat uitgedrukt. Te midden der *Vrythof*, was weleer een fraaye *Fontein;* die de *Fontein* van *S. Servaas* genoemd werd. Zy was eeniger mate in de diepte: des men langs trappen tot dezelve nederklom. Deze *Fontein*, die men zegt, haar water ontleend te hebben, uit een *bron*, ten zuidweſten buiten de Stad, aan den weg naar 't dorp *Nederkan*: hoewel dit, als men in aanmerking neemt, dat de grond, daar deze *bron* ligt, merkelyk laager is, dan de grond van den *Vrythof*, met elkander niet wel zich laat vereffenen. Hoe 't zy: de *Franſchen* hebben, in 1674, als zy de Stad 's jaars te vooren vermeeſterd hadden, deze *Fontein* weggedaan, en den grond gelyk—en bekwaam gemaakt, tot eene PARADEPLAATS; die, aldaar, na dien tyd, tot heden toe, beſtendiglyk gebleven is.

Wyders zy aangemerkt, dat; alhoewel de Stad anderzinds *tweeheerig* is; het *krygswezen*, en al wat daarvan afhangt, eeniglyk den ALGEMEENE STAATEN aangaat, als verjegenwoordigende den *Hertog* van *Brabant*. De Biſchoppen van *Luik* hebben wel mede eenig bewind over 't krygswezen willen voeren: en, vermits de twe *eerſte* Staatſe *Gouverneurs* van *Maaſtricht*, de Hertog van *Bouillon*, in 1632, en de Prins van *Solms*, in 1641, by hunne aanſtellinge, ook aen den Prins *Biſchop* van *Luik*, den eed afgelegt hadden; eiſchte Biſchop *Ferdinand* van *Beieren*, in 1648, dat de *Rhyngrave* van *Salm*, zo dra dezelve tot *Gouverneur*

... benoemd was, desgelyks zoude doen: en, zonde den Heer van *Lutzenrade* naar *'s Hage*, ten einde, by Hunne Hoogmogende, deswege vertogen in te brengen: dan; dees' Heer ontfing ten antwoord: dat de Prins *Bisschop*, met de zaken van 't *guarnisoen*, niets te doen hadde, en eeniglyk, bevoegt was met de borgerlyke Regeering, zich te bemoejen. En, na dezen tyd, kan men niet bemerken, dat van de *Luikse* zyde meermaalen eenige pogingen daartoe in 't werk gesteld zyn.

Daarom, worden in elk *twede jaar*, naamlyk, in alle *oneeven jaren*, van wege 't Illustre Kollegie der Heeren Raaden van Staaten, twe Hunner leden naar *Maastricht* afgevaardigt; om, behalven de wapenschouwinge der *Krygsbezettinge*, ook de *Vestingwerken*, het *Arsenaal*, de *Kruitmagazynen*, en al wat verder het krygswezen aangaat, te bezichtigen, en van den toestand der zaken verslach te doen: desgelyks, om de tienden te verpachten enz. Deze Heeren verblyven gemeenlyk, te *Maastricht*, zes weeken: en hebben Hunnen intrek, op het *Staaten-Huis*.

Overgaande tot de zaken betreffende den Godsdienst binnen deze Stad: de overlevering gewaagd daarvan, dat de *H. Maternus*, Bisschop van *Trier*, alreeds omtrent het begin der IIde Eeuwe, alhier, de eerste het *Euangelie* onder de Heidenen zoude verkondigt, en, ten dienste der aanvanglyk geloovende, twe *Kerken* gesticht hebben: de éène, aan den *H. Verlosser*, beneven den Apostel *Petrus* —, en de andere, aan de *H. Maria*, toegeweyd: welke twe — daarna zyn geworden —, of immers, op dezelve plaatzen gebouwd, die beiden Parochie-*Kerken*; aan welke, alle de Inwooneren dezer Stad onderhoorig waren. Dan, of — en hoedanig, zulk eene *stichting* van *twe Kerken*, binnen deze plaatst, overeen te brengen zy, met de gesteldheid die'r tyden; toen de weinige *Christenen*, onder de Heidenen, wegens de vervolgingen, in eenzame wildernissen of onderaardsche holen moesten vergaderen, om Gods woord te hooren: is een zaak, die wy den verstandigen Lezer gaarne ter beoordeeling overlaaten. Op dat ik zwyge, dat zodanige Kerk toeweijing aan de *Heiligen*, in die eerste tyden, geheel buiten gebruik geweest is.

Niet te min, is iets, waarop de *Maastrichtenaaren* zich beroemen, dat Bisschop *Servatius*; (*Servaas*;) welke in die hoedanigheid, een tyd lang, de gemeente der van ouds

zo zonderling beroemde groote Stad *Tongeren* bestierd had; in den jare 383, zynen *Zetel*, van daar naar *Maastricht* verplaatste: naar men zegt, daartoe aangemaand, door eene Godlyke openbaaring; die hem den aanstaanden ondergang der eerstgenoemde Stad, door *Attila*, den Koning der *Hunnen*, voorspelde. Dees' *Servatius*; van welken, onder anderen, *Sulpitius Severus*, met den naam van *Servatio*, en onder den titel, als *Bisschop* der *Tongersche* natie, melding doed, (*Histor. Sacr. L. II. p. m.* 151 & 152.) word zeer geprezen, als een yverig voorstander der rechtzinnige leere, tegen de *Arriaansche* dwalingen; die, in zyn leeftyd, meer dan ooit, begonnen veld te winnen: dan, veelen der zeldzaamheden, die, door *Egidius*, *Sigibert*, *Chapeaville*, *Fisen*, en andere Schryveren der *Tongersche*, *Maastrichtsche* en *Luiksche Bisschoppen*, worden voor 't licht gebracht, aangaande dezen vroomen Kerkleeraar; als, deszelfs oorsprong, lotgevallen, wonderwerken enz., zyn van dien aard, datze by de meesten, zelfs die der Roomsche Kerke, weinig gelove verdienen. * Ondertusschen, heeft *Servatius* den Bisschoplyken Zetel te *Maastricht*, niet langer dan eenige maanden, bekleed: dewyl Hy, in den volgende jare 384, word gezegt, aldaar gestorven en begraven te zyn.

Deze Stad bleef, echter, de *Zetel* der volgende *Bisschoppen*, geduurende den tyd van 314 jaaren; binnen welke, XX *Kerkvoogden*, de één na den anderen verkoren zyn; die genoemd worden: 1. AGRIKOLAUS: 2. URSICINUS: 3. DESIGNATUS: 4. RESIGNATUS: (*Renatus.*) 5. SULPITIUS: 6. QUIRILLUS: 7. EUCHERIUS I.: 8. FALKO: 9. EUCHERIUS II.: 10. DOMITIANUS: 11. MONULPHUS: 12. GONDULPHUS: 13. PERPETUUS: 14. EBREGISUS: 15. JOHANNES AG-

* 'Er was, in 1662, te *Maastricht* uitgekomen, *Levensbeschryvinge* van den H. SERVATIUS, door *Andr. Bouwens*, Licentiaat der beiden Rechten en Oudschepen dezer Stad: dan, deze was vervuld, met alle de verdichtzelen, die 't Bygelove, van dezen man, verzonnen heeft. Daarom, is, door *Hamerstede*, die's tyds Leeraar der Gereformeerde Gemeente, alhier, eenigen tyd daarna, eene andere *Levens-beschryving* uitgegeven; die, van alle die verdichtzelen gezuiverd, de daaden en lotgevallen van dezen waardigen *Kerkleeraar*, in een beter licht steld.

AGNUS: 16. AMANDUS: 17. REMACLUS: 18. THODARDUS: 19. LAMBERTUS: en, eindelyk, 20. HUBERTUS; welke alle, den *titel* van *Bisschoppen* van *Tongeren*, (naar de plaatze hunner eerste instellinge,) behouden hebben. De laatstgenoemde, naamlyk *Hubertus*, heeft, in den jare 697, den *Bisschoplyken Zetel* overgebracht, naar *Luik*: in welke Stad, dezelve tot heden blyft. * Na dezen tyd, zyn de *Maastrichtenaaren*, voor zo verre het *spiritueel* of *geestelyk Rechtsgebied* aangaat, den *Bisschoplyken Stoel* van *Luik*, onderworpen: gelyk ook de Bisschop binnen deze Stad, een *Officiaal* aansteld; die, in zynen naam, de voorkomende huwelyks zaken bestierd en beslicht. En, alle die van de *Luiksche geboorte* (nativiteit) zyn erkennen, (ter onderscheiding van de *Brabantsche* —,) den *Bisschop*, te gelyk, voor hunnen *temporeelen* of *waereldlyken* Heer, in *krimineele* — en in sommige *civiele* zaken. Doch, hiervan, in 't vervolg nader.

In vroegere tyden, waren de Inwooneren der *Brabantsche* — en *Luiksche* geboorte, (anderzinds, ook van elkander te onderscheiden, met de benaamingen van *Hertogs* — en *Bisschops* lieden,) in twe byzondere *Parochien* of *Kerspelen*, onderscheiden; als hier voor is aangemerkt: terwyl, de eerstgenoemde bepaaldelyk behoorden, tot de *Parochie* der Kerk van den H. VERLOSSER; in welke'r plaats, daarna, de S. SERVAAS-*Kerk* gekomen is: en, die der *Luiksche geboorte*, tot de LIEVE VROUWE *Kerk*. Dan, ten dien op-

* Wat den Bisschop *Hubert* bewogen hebbe, tot dit besluit, zo schadelyk voor *Maastricht*, te nemen, is niet volkomen blykbaar: dan, veelen denken; dit geschied te zyn, ten einde de plaatze te vereeren, waar *Lambertus* den martels dood gestorven is: want, Hy werd, door zekeren *Dodo*, Broeder van *Alpeis*; die de byzit was van *Pepin* van *Herstal*; als hy met bidden in zyne Kapelle bezig was, doorsteeken; om geen andere oorzaak, dan, dewyl Hy, op 't spoor van *Johannes* den *Doper*, dezen *Pepin* wegens zyn ontuchtig gedrag bestraft had. Ter zelver plaatze, waar deze moord volbracht was, is toen de prachtige *S. Lamberts Kerk* gesticht; waarin deszelfs overblyfzelen, door *Hubert*, uit *Maastricht* derwaard mede genomen, bewaard worden; en, welke, sedert dien tyd, altoos de *Bisschoplyke Kathedraale Kerk* van *Luik* geweest is.

opzichte, is daarna eene merkelyke veranderinge ingevoerd. Vermits naamlyk die beide genoemde Kerken van *Parochie-* tot *Kapittel-* of *Kollegiale Kerken* verheven werden; moest men twe andere *Parochie Kerken* daar naast bouwen; die aan de *Kapittel Kerken* waren ondergeschikt; en welker Priesteren, daarin dienst doende, door den *Deken* en *Kanonniken* der gemelde Kapittels werden aangesteld. Naast de *S. Servaas Kerk*, werd de *Parochie Kerk* van S. Jan -; en, naast de *Lieve Vrouwe Kerk*, die van S. Nikolaas gesticht. Met deze twe *Parochie Kerken*; welke 'r, éene, in het *Oostelykst* en andere, in het *Westelykst* gedeelte der Stad stond; kon men genoegzaam volstaan, zo lang de Stad binnen haare oude paalen besloten bleef: dan, sedert de nieuwe vergrooting des jaars 1459, is, ten dienste der Inwooneren van dezen nieuwelings bebouwden oord, een derde *Parochie Kerk* gesticht, naamlyk, van S. Mathias. Ook hebben de *Wykenaaren*; welke voorheen, zo lang dit gedeelte der Stad noch niet ordenlyk bemuurd was, onderhoorig waren geweest, aan de *Parochie* van *Heugem*: * daarna eene afzonderlyke *Parochie Kerk* bekomen: naamlyk, van S. Maarten.

Na dezen, bevonden zich, derhalven, binnen deze Stad IV Parochie *Kerken*: en, in den jare 1587, zyn de gezaamlyke Inwooneren dezer Stad, naar dit getal der *Parochie Kerken*, in IV Wyken verdeeld; in zo verre zy, alle, elk aan zyne naast by staande *Parochie Kerk*, werden onderhoorig gemaakt: naamlyk, aan die van S. Jan, S. Nikolaas: S. Mathias en S. Maarten.

Behalven de twe *Kapittel* — en vier *Parochie Kerken*, is *Maastricht* ryklyk voorzien van andere *geestelyke* gebouwen: als, de *Kommanderie* van den Biezen: 't *Hospitaal* van S. Anthoon: sommige *Kapellen*: en, verscheiden *Mannen* — en *Vrouwen* Kloosters.

Alle deze Godsdienstige gestichten zyn, met al wat daar mede verknocht is, eeniglyk onderhoorig, aan het gebied Hunner Hoogmogende; verbeeldende den *Hertog* van *Braband*; die, als de eerste en eigenlyk gezegde Heer van *Maastricht*, over de Stad, en alle de Inwooneren, het opperst

* Heugem is een dorp, een half uur gaans bezuiden *Maastricht* en *Wyk*, aan den rechter oever de *Maas*, gelegen, in 't Graafschap *Grondsfeld*.

perst gebied voerde: zonder, dat de *Prins Bisschop* van *Luik*; alhoewel, hem eenige gemeenschap in de *borgerlyke regeeringe*, voornaamlyk, in opzichte tot de Ingezeetenen van *Luiksche* afkomst, overgegeven was; echter, in zaken van die natuur, iets te gebieden hadde. Hunne Hoogmogende zyn dan ook, de eigenlyke *grond Heeren* der plaatzen, waarop die gebouwen staan. Daarom, mag buiten derzelver toestemming, aan deze gebouwen geene verbeetering noch vergrooting geschieden: veel min, mogen nieuwe gebouwen van dien aard worden gesticht. Hunne Hoogmogende geven alleen ordonantien, op het al — of niet aannemen der *Kloosterlingen*: gelyk ook geene derzelven in hunne *order* mogen worden ingeweyd, zonder verlof van den *Brabantschen Hoofdschout*; die desgelyks alleen bevoegt is, om tot sommige geslooten *Kloosters*, die, anders, naar de Roomsche instellingen, voor niemand genaakbaar zyn; aan een ieder, wien Hy goed vind, den toegang te vergunnen. Daar benevens, zyn de Oppersten of Oversten van alle Kloosters verplicht, jaarlyks, eene echte *lyste* van de naamen, geboorte plaats, ouderdom enz. hunner Religieuzen, aan de Heeren der Kommissie, overteleveren: en wat des meer is.

Een merkelyk onderscheid, is echter, ten aanzien der Godsdienst-Vryheden, tusschen de *Roomsgezinden* binnen *Maastricht*, en die der meeste andere plaatzen in de *Generaliteit*: dewyl die van *Maastricht*, alle hunne *geestelyke goederen* (die, elders, aangeslagen en der Staaten Komptooren ingelyft zyn) alhier behouden hebben; ja, hunnen *Godsdienst*, in 't openbaar, met alle de gewoone plegtigheden, zo buiten als binnen hunne Kerken, mogen vieren: eene zaak, die men ongetwyfeld, aan de gemeenschaplyke Regeering Hunner Hoogmogende over deze *Stad*, met — en benevens den Prins *Bisschop* van *Luik*, heeft toeteschryven. En, deze vryheden zyn gegrond, op de *Kapitulatie*, * by

* Daartoe strekken byzonderlyk, *Art. II.* en *III.* der gemelde *Kapitulatie*:

Welke 't eerstgemelde, der *bezettingen* betreffende, luid: „ dat de Heer Hoogh-Prooft van *S. Servaas*, en alle gee-„ stelyke kerkelyke persoonen en Religieusen, als de Prooft „ van onzer *L. Vrouwe*, beyde de Deeckens en Capitte-„ len, met haere Dienaeren, de vier Pastooren, het Col-

by de verwinninge dezer Stad, door de wapenen van Prins FREDERIK HENDRIK van ORANJE, vastgesteld, den 22 *Augusti*. 1632. Alleenlyk, ter vermyding van onaangenaamheden, tusschen lieden der twe verschillende Godsdiensten; (die vooral', in deze *Twebeerige plaats*, vreedzaam met elkander behooren te verkeeren;) hebben Hunne Hoogmogende goedgevonden, ten opzichte van twe omstandigheden, die viering van den *openbaaren Godsdienst* der *Roomschgezinden*, eenigermate te besnoejen. 'T eerste betreft, de *Omdragten*; (*Processien*) welke maar twemaal 's jaars, den 13 *Mey*; (welke de *vierdag* van *S Servaas* is;) en op den *Sacramentsdag*, geschieden mogen: en wel, niet door de geheele Stad, maar eeniglyk, op hunnen eigen grond, over het Klooster, en rondom de Kerken van *S. Servaas* en *S. Jan*: * ten welken einde, en om de verdere uitbreiding dezer twe omdragten te voorkomen; aan de twe uitersten van dezen omweg, gedurende dien tyd, een Ruiterwacht geplaatst word. 'T ander raakt de *berichting* der *Kranken*; 't welk, door den Parochie-Priester of Kapellaan, alleen, en als in de stilte, geschieden moet; zonder

" legie der Societeyt, voorts alle Kloosters en Persoonen
" van wat staet, waerdigheyt of bedieninge sy oock syn
" moogen, geene uytgesondert, sullen blyven en gehanthaeft
" werden in haere goederen, waerdigheden, bedieningen,
" inkomen, vryigheden en gebruycken, niets uytgesondert,
" dat, soo wel binnen als buyten de Stadt, soo als sy dit
" voor desen gehadt en gebruickt hebben, sonder by jemant daerin belet ofte verhindert te werden."

Het ander *Artikel*, dat zyn opzicht heeft, tot de openbaare *Godsdienst viering*, is van dezen inhoud: " Dienvolgens, sal binnen *Maastricht* blyven de openbaere oeffeninge van de Roomsche Catholycke Godsdienst, soo in Kercken als in Kloosters, gelyck als tot nochtoe in gebruick is geweest, en dat sonder eenige verhinderinge."

* Hierby zou men konnen voegen, eenige kleine *Processien*, die, van de *L. Vrouwe Kerk*, over — en ook buiten om het Kerkhof, naar de *S. Nikolaas Kerk*, geschieden; desgelyks, éene kleine Procesfie der *Augustinen* by hun Klooster: éene door den Hof van 't Minderbroeren Klooster enz.

der schellen, en zonder met brandende toortsdraagers derwaard verzeld te wezen.

Wat de S. SERVAAS KERK byzonder aanbelangt; dus genoemd ter eere van den *H. Servaas;* (eigenlyk, *Servatius*) die, als *eerste Bisschop*, te gelyk, voor den *Patroon* (Beschermheiligen) der Stad gehouden word: zy staat by den zuidwester hoek van den *Vrythof*; op den verheevensten oord der oude Stad, en niet verder dan een steenworp, van de oude muur, binnen welke de Stad, voor de laatste uitlegging van 1459, aan de westzyde beperkt was. Men meend (hoewel wy, voor de waarheid dezer overleevering, niet gaarne zouden durven te pleiten;) dat, aldaar weleer gestaan hebbe de *Kerk*, die door *Maternus*, Bisschop van *Trier*, zou gesticht, en aan den *H. Verlosser*, beneven den Apostel *Petrus*, toegeweyd geweest zyn; en meest bekend was, met den naam van *S. Pieters Kerk:* dan, dat deze Kerk, zynde door ouderdom vervallen, in de VIIde Eeuwe afgebroken, en de Nieuwe ter zelver plaatze gebouwd zy. Men voegt daarby: dat MONULPHUS, de twaalfde der *Maastrichtse Bisschoppen*, die grondslagen dezer Kerk gelegt hebbe: dan, in 597, door den dood verhinderd, om 't werk voort te zetten; de opbouw daarvan ten einde gebracht zy, in 't begin der volgende Eeuwe, door deszelfs opvolger, GONDULPHUS. Deze twe worden, derhalven, erkend, als *Stichters* van dit aanzienlyk gebouw: 't welk zy, aan *Servatius* hebben toegeweyd; te gelyk deszelfs overblyfzelen; die dus lang in een ander graf, nader by de Maasbrugge, waren bewaard gebleven; naar deze Kerk overbrengende: na welken tyd, zy de KATHEDRAALE *Kerk* der *Maastrichtse* Bisschoppen geworden is: welk voorrecht, eertyds, aan de *Lieve Vrouwe Kerk* was gehecht geweest. Zy is, nadat Bisschop *Hubert* den Bisschoplyken Zetel van daar weggenomen en naar *Luik* verplaatst had, een ABTDY geworden, en aan den Aartsbisschop van *Trier* geschonken; doch werd, daarna, verheven tot eene PROOSTDY; die onmidlyk van den tydlyken Keiser en 't Ryk afhing: weshalven, zy noch heden, als een VRYE HOOGE RYKS PROOSTDY * getiteld word.

De

* Zy word eene VRYE *Ryks Proostdy* genoemd, dewyl het *Kapittel* van *S. Servaas*, ten aanzien van het geestelyk Rechtsgebied, van niemand afhangt; zynde deszelfs *Deken* zelv Aarts-

De *Hertogen* van *Brabant*, de Stad *Maastricht*, met alle haare aangelegenheden, daarna, van 't Ryk ter leen ontfangende; waren verplicht, na hunne huldiging, binnen deze Kerk, in eigen persoon den eed als *Schuts-Heer* derzelve, afteleggen. Keiser *Karel* V. is geweest, de laatste der *Hertogen* van *Brabant*, die dezen eed gedaan heeft in 1529: en, wel gekleed, in 't gewoon Kanonniken gewaad. Die zelve Hertogen van *Brabant*, in der tyd, bezaten zelfs, eene Kanonnekaale *Prebende*; die door twe Priesters, onder den naam van *Personaaten* werd bediend. Zy hadden ook alleen, het recht van aanstelling van den *Hoog-Proost*: (*Supremus Præpositus.*) en, deelde te gelyk, met den *Hoog-Proost*, in de begeeving der openvallende *Prebenden* of *Kanonnikdyen*; hebbende die beiden, *alternative*, elk zyne maanden. Wat, in de oneeven-maanden, naamlyk, *January*, *Maart*, *Mey* enz. oopen viel, stond ter begeeving van den *Hertog*: en in de eeven-maanden, *Febr.*, *April*, *Juny* enz., ter begeeving van den *Hoog-Proost*. Daarom, werden, de eerste *Hertogs*- en de andere *Proost-maanden* genoemd.

En, vermits de Algemeene Staaten, sedert de *Reductie* van *Maastricht*, de *Hertogen* van *Brabant* als vervangen; zo hebben ze, de begeeving der Kerkelyke beneficien, met recht, zich zelve toegeëigend. De jegenwoordige *Hoog-Proost* is de Heer Karel Baroméus Johan Baptist *Grave* de Geloes, *Domheer* der Kathedraale Kerk van *S. Lambert* te *Luik* enz. welke is de opvolger van den Heer *Pieter*, *Baron* van Wassenaar; overleden, den 16 *Jan.* 1772; zynde dees' nieuwe *Proost* geïnstalleerd, den 28 *September* deszelven jaars.

Het *Proosten* Huis staat ten westen der Kerk: en is niet dan door eene straat daarvan afgescheiden. Ook heeft 't, met de Kerk, gemeenschap, door eene bedekte gallerie, die over eene steene boog, boven die zelve straat, gemaakt is. Het is een groot, maar te gelyk een ouwerwets gebouw: dat niet veel fraayheid aan zich heeft: en is van achter met een grooten tuin voorzien; die tegen de oude Stads muur eindigt.

De

Aartsdeken, (*Archidiaconus*) en *Landdeken*, en, in die hoedanigheid, bewind hebbende, over alle de onderhoorige Geestelyke Amptenaaren.

De eerste stichting dezer Kerk word, dan, aan de Bisschoppen *Monulphus* en *Gondulphus* toegeschreven; wie 't *Graf*, in 't midden van het Schip der Kerk, door eene *kopere plaat* * word aangewezen; en, ter eere van welke, jaarlyks, den 16 *July*, alhier een *Feestdag* word gevierd. Doch zy is, daarna, door anderen, van tyd tot tyd vergroot en verbeeterd, waardoor, zy thans, onder de ruimste en prachtigste Kerken, mag gereekend worden. Het achterste deel der Kerk, in 't westen, daar de drie torens staan, word gezegt, door *Karel* den *Grooten*; den stichter der groote *Munsterkerk* te Aken; in de IXde Eeuwe, daaraan gebouwd te zyn. Aan de andere zyde, naar 't *Vrythof*, staat een groote *Kapelle*, door Koning *Lodewyk* XI. van *Frankryk*. aan die Kerk gevoegt, welke Hy aan den *H. Lodewyk* toeweydde: om welke reden, zy, ter gedachtenisse daarvan, de KONINGS KAPELLE word toegenoemd. En, behalven deze ééne groote — zyn 'er, van tyd tot tyd, naast de beide zeipanden, verscheiden *Kleine Kapellen* gesticht; in welke de dienst, door *Kapellaanen*, ter gezette tyden, word waargenomen. Het CHOOR dezer *Kerk*, waarop de groote *Altaar* staat, is ongemeen fraay. Deszelfs

* Op deze plaat, leest men de volgende *Latynsche Inscriptie:*

Exitus hâc arcâ, Monulphus, Aquisque recepto.
Gondulphus Templo se reddit uterque Hierarcha.

En dit *Vers*; waarvan de waare zin moeylyk is te ontdekken; heeft aanleiding gegeven, tot zekere *overleevering*: dat, naamlyk, Keiser *Karel* de *Groote*, eene gelofte gedaan hebbende, van de *Lieve Vrouwe Munsterkerk* te *Aken*; (die door hem gesticht was;) niet te zullen inweijen, dan ten bywezen van 365 Bisschoppen, naar 't getal der dagen jaars; als Hy, ten tyde daartoe bestemd, niet meer dan 363 jegenwoordig zynde *Bisschoppen* tellen kon; daarom, dit werk zou hebben moeten staaken: ten ware niet, deze twe *Monulphus* en *Gondulphus*, uit hunne graven opstaande, de reize van *Maastricht* naar *Aken* ondernomen hadden, om dit werk mede by te woonen, en te helpen bevorderen: na 't welk verricht te hebben, zy beiden naar hunne begraafplaats waren te ruggekeerd.

zelfs balustrade pronkt, met één borstbeeld van den *H. Servatius*. Langs twe zyden, klimt men naar 't zelve op, met marmere trappen. Boven de zitbanken der Kanonniken, ziet men, de afbeeldzels van alle de *Maastrichtse Bisschoppen*, in tapyt met de naald uitgewerkt.

In den noordooster hoek van 't Choor, is eene *Sakristie*: in welke bewaard word, een *zilver verguld borstbeeld* van *Servatius*; 't welk de *Hertog* van *Parma*, nadat Hy de Stad stormender hand had ingenomen, aan de Kerk vereerd heeft: desgelyks is daar te zien, een *Sleutel* van onbekend metaal toebereid: welke, aan *Servatius*, te *Rome* zynde, door den Apostel *Petrus*, uit den hemel zou ter hand gesteld zyn: van welken *Sleutel* veele zeldzaamheden verhaald worden. Ook, word in deze *Sakristie*, onder meer andere zaken, bewaard, een konstig uitgewerkte *afbeelding* van den *Zaligmaker*; 't welk, men zegt, door den Euangelist *Lukas* eigenhandig geschilderd te zyn. Doch, behalven deze, is 'er eene andere *Sakristie*, aan den ingang der Kerke ten noordoosten; daar, verscheiden zogenoemde *Reliquien* der *Heiligen* in kasten opgesloten zyn; die, by sommige gelegenheden, aan vreemdelingen en anderen, vertoond worden. Onder het *Choor* is een donker *grot*; van gelyke grootte, als 't Choor zelve: waarin, mede eenige Reliquien te zien zyn: onder die, de *Graffteen* der *Tombe*, in welke, het lichaam van den *H. Servatius* gelegen heeft, eer men 't zelve naar deze Kerk overbracht. Doch, deszelfs beenderen worden nu bewaard, in eene Groote *Kast*, die op den Altaar van 't Choor staat. Zy word de *Nood-Kast* genoemd: dewyl zy, in tyden van *nood*; als de Stad met pest of andere oordeelen bezocht werd, plag ten toon gesteld te worden; als een middel, om die bezoekingen aftekeeren.

Het gansch *gebouw* dezer Kerk en derzelver torens is opgemetzeld, van grauwe steenen; die, onregelmatig, en allerly wyze gefatzoeneerd, saamgevoegd en met gegooten kalk, onverbreekbaar aan elkander gehecht zyn, steenen, die, in hardigheid, weinig verschillen, van die der vuursteenen, en die 't zelve gebouw eeuwen lang zullen doen verduuren. Behalven twe torens, die oostwaard naar den kant der Vrythof uitzien, had deze Kerk, aan de westzyde, *drie toorens*; die één voedstuk met elkander gemeen hadden, dan die, door langheid des tyds zeer bouwvallig waren geworden. Daarom, zyn ze, in 1770, tot op den be-

benedensten omgang afgebroken; en drie *nieuwe torens*, van mergelsteenen, tot ruim dezelve hoogte, als de voorige, opgebouwd. Daar beneven, zyn de tusschenwydten die'r zelver toorens, tot zekere hoogte, met muurwerk aangevuld: waardoor die Kerk, van verre beschouwd, veeleer de gedaante van een groot en prachtig *Kasteel*, met drie toorens, dan wel van een *Kerk*, vertoond. In deze toorens hangen de luy-klokken; onder welke, twe van geweldige grootte zyn; en de grootste die'r beiden, wegende 18000 ponden, in den jare 1515 gegooten is. In den middelsten en hoogsten der drie gemelde toorens, die gedekt is, met een cierlyken koepel, heeft men, in den jare 1770, een fraay nieuw *Klokkenspel* gemaakt. Het *dak* dezer Kerk en derzelver torens zyn overal met loode plaaten bekleed. Binnen het vierkant pand buiten de *Servaas-Kerk*, aan de noordzyde, is de begraafplaats der gemeene lieden; behoorende tot de *Parochie*, weleer van *S. Jan*; die nu de Parochie van *S. Jakob* is.

De Hoog Proost van *S. Servaas* word gezegt, in de elfde—en de drie volgende eeuwen, ook het *waereldlyk gebied*, over de Stad *Maastricht* gevoerd; en de Stads sleutels bewaard te hebben: wat daarvan zy; ten minsten, sedert de *Hertogen* van *Brabant* die Stad, als een Keiserlyk—of *Rykslee*n bezeten hebben, had de *Proost* en deszelfs Kapittel, geen den minsten invloed, op de borgerlyke Stads regeering; maar oeffende, (gelyk ook noch heden,) als *Heer*, eene waereldlyke macht, over twe der zogenoemde *elf* Banken van *S. Servaas*: naamlyk, over Schoole of Twebergen, over Mechelen en Daal-Grimmy of Grimbys terwyl de *negen* andere *Banken* onder den *Deken* en deszelfs *Kapittel* staan. Desgelyks, hebben de *Deken* en *Kapittel* (gelyk mede die der *Lieve Vrouwe Kerk*,) eenig geestelyk bewind, over sommige Stads *Kerken* en *Kapellen*.

De *Hoog-Proost* is niet het *Hoofd*, maar veel eer de *Bescherm Heer* van 't *Kapittel*, te benoemen. Het Hoofd van 't *Kapittel* is de Deken, (*Decanus.*) en het *Kapittel* zelve bestaat, uit XXXVI Kanonnekken; * (*Canonici.*) die driemaal

* Eigenlyk, behooren, aan dit *Kapittel*, XL. *Prebenden*: dan, de *Deken* geniet twe derzelver, éene als *Deken*; en éene, als *Kanonnik*. Daarbeneven, werden eertyds twe *Prebenden* aan de gewezen *Jesuiten* uitgekeerd; die

maal 's daags, in de Kerk, de Choorgezangen waarnemen. Onder dezelve, zyn sommigen die men *Kapitulaire Kanonneken* noemd. Alle de Kanonneken worden daarom onderscheiden in *Canonici Capitulares & non Capitulares*. * De eerstgenoemde zyn alleenlyk bevoegt, ter begeevinge van zekere *ampten*, in het *Kapittel*; als, die van *Scholaster*, *Cantor*, *Camerarius*, *Opper-Fabriquen*, *Ry-Proosten*, enz. die, by eenparig— of meerderheid van stemmen, uit de *Kanonneken* zelve verkoren worden.

Ter zelver wyze, hebben ze ook de aanstelling der *Pastoren* der twe *Parochie-Kerken*; naamlyk, van S. JAN, nu van *S. Jakob* genoemd; en van S. MATHIAS, anders gezegt, *S. Katharina*; die *Licentiaten* in de H. Godgeleerdheid en te gelyk *Priesters* moeten zyn; en die, zo dra zy tot *Pastoren* dezer *Parochie* benoemd zyn, mede, onder 't getal der *Kanonneken*, worden aangenomen, en elk zyne *Prebende*, beneven de andere, genieten: hoewel altyd de jongsten in rang blyvende. Desgelyks hebben die zelve Kanonneken de begeving der *Pastorie* van 't *S. Servaas-Gasthuis*: van de *vier Vikarien* van *S. Servaas*: van den *Zangmeester* of *Directeur* van 't *Museiq*, in de *S. Servaas Kerk*; die mede alle *Priesters* moeten zyn: en, behalven deze, ook meer andere zelfs waereldlyke bedieningen: als van *Sekretaris* van 't *Kapittel*: van twe *Rentmeesters*; een', binnen *Maastricht*, en een', te *Tongeren*: van alle de *Muzikanten* van *S. Servaas*, enz.

Doch

daarvoor verplicht waren, de jeugd, in de *Latynsche taale* en andere fraaye wetenschappen, te onderwyzen: welke twe Prebenden, sedert deze *Societeit* is afgeschaft, besteed worden, ter betaaling der jaarlykse *Pensioenen* der zogenoemde *Exjesuiten*.

* Dit onderscheid tusschen *Canonici Capitulares & non Capitulares*, is eene zaak, die in alle *Kapittels* staat grypt. De eerste zyn *gewydde* of *geordende Kanonniken*; 't zy *Priesters*, 't zy *Diakenen* of *Subdiakenen*: en, de andere *ongeordende*. De eerstgenoemde hebben, boven de laatsten, zekere *voorrechten*: daar onder, mede, om alle Altaardiensten te mogen verrichten Deze genieten ook alleen, de geheele *Prebende*; en, de laatste, slegts twe derde deelen; terwyl, een derde deel ten voordeele der Kerk blyft.

Doch andere bedieningen worden door 't geheel *Kapittel* vergeven: en wel (gelyk men zegt,) *in turno*: dat is, by *tourbeurten*; waartoe, alle de Kanonneken, zo wel de *non Capitulares*, als de *Capitulares*, een éévengelyk recht hebben. Deze *Tourbeurten* verwisselen zich, elke week; beginnende 's Saterdags 's middags ten 12 uuren. De *Deken* heeft, in die hoedanigheid, *twe* achteréénvolgende weeken: waarna die der *Kanonneken*, elk voor ééne week, naar hunnen rang volgen: wordende, de *Kanonnik*, wiens beurt geworden is, om een oopenvallend ampt te begeeven, *Turnarius* genoemd. In *turno*, worden dus vergeven, de *Kappellanien* van *S. Servaas*, en, alle de *beneficien*, als Roeydragers —, Kosters —, Klokken luyers —, Choorbewaarders —, Kerkslapers — en dergelyke bedieningen: voorts, de *Pastorie* van DILZEN; als mede, van ZUSSEN en ZICHEN, (of *Zeggen*), twe dorpen, een uur gaans, ten zuidwesten van de Stad, in 't Land van *Luik* gelegen; die beiden, als *Heerlykheden*, aan 't *Kapittel* behooren: eindelyk, alle de *geestelyke* en *waereldlyke* ampten, oopenvallende, in de *elf banken* van *S. Servaas*; onder welke laatsten, gereekend worden, de Drost — Schout — Schepens — en Sekretaris ampten; alle leden des Gerechts: als mede der Gerechtsboden.

Onder de voorrechten dezer *Vrye Ryks-Proosdy*, mag men mede tellen: dat de *Land-Kommandeur* van den *Ouden Biesen*, verplicht is, by zyn intrée in deze waardigheid, de *leen-verheffing* by 't Kapittel te doen: waarvan de oorzaak is, dat dit *Kapittel*, aan de Ridder-order, niet alleen den grond verleend heeft, waarop de *Kommanderie*, de BIEZEN, binnen *Maastricht*, gebouwd is; maar ook, beneven de *Abtdisse* van *Munster-Bilzen*, de *Landkommanderie*, den OUDEN-BIEZEN, gesticht, en, met de daaraan nu onderhoorige goederen, aan deze order geschonken heeft.

Den oord, omtrent de *S. Servaas Kerk*, word genoemd het KLOOSTER van *S. Servaas*; en, de daarop staande huizen behooren de meesten, aan *Kanonneken*; die ook dezelve moeten bewoonen. Zy worden, wanneer de één of ander der Kanonneken sterft, door deszelfs opvolger, gemeenlyk van de Erfgenaamen des overledenen, gekocht: gelyk ook, ingevalle zodanige Kloosterhuizen aan vreemden waren verkocht geworden; de Kanonniken altyd het recht van naasting tot dezelve hebben.

Aan

Aan die zelve *Kapittel-Kerk*, is verknocht 't Gasthuis van *S. Servaas*; 't welk daar tegen over, aan den zuid-oostelyke hoek van den *Vrythof* staat. Men wil, dat 't zyn oorsprong van den jare 1171 zou afleiden: dan, Koning *Lodewyk* XI. heeft eerst, in 1488, dit gebouw tot een volkomen *Gasthuis* doen vervaardigen: en daarby een *Kerk* of *Kapelle* doen stichten. 'T oogmerk was, om *Fransche Pelgrims* (Bedevaard-reizigers) by 't doortrekken, daarin, te doen vernachten, en van spys en drank te voorzien; die, door daartoe gestelde dienstmaagden, plagten verzorgt te worden. Van daar is lang daarna in gebruik gebleven, dat, alle jaren, geduurende de *S. Servaas Kermis* of *vryheid*, veele die'r vreemdelingen, uit 't gebied des Konings van *Frankryk* overkwamen; welke in — en om dit huis, geduurende 3 dagen, voor niets vergast werden: 't welk, echter, om den grooten overlast dezer onthaaling, sedert omtrent 20 jaren, is afgeschaft. Thans, is dit gebouw, genoegzaam, in een gesloten *Klooster* veranderd: en, word door *Nonnen*, welke naar den derden regel van *Franciskus* leven; bewoond; die allereerst, in 1615, door 't *Kapittel* van *S. Servaas*, uit *Thienen* herwaard ontboden zyn. Het bestaat, uit acht *Religieuzen*; die door eene zogenoemde moeder bestierd worden. Het diend nu tot een *Gasthuis* voor kranke lieden dezer Stad; die aldaar, voor zekeren prys, door deze Nonnen, opgepast en van 't nodige verzorgt worden. Het *Kapittel* heeft dit Gasthuis, onder zyn opzicht: en steld daarin, een *Priester* tot *Pastor*, om alle functien van den Godsdienst te verrichten. In den jare 1772, is de oude Kapelle, die bouwvallig begon te worden, afgebroken, en eene nieuwe — in de plaatze gesticht: boven welke'r voordeur, het *borstbeeld* van *S. Servaas* in steen is uitgehouwen.

De andere *Kapittel-Kerk* is aan de H. Maagd *Maria*, toegeweyd, en word daarom de Lieve Vrouwe Kerk genoemd. Zy staat, in het oostelyk gedeelte der Stad; zeer naby de *Lieve Vrouwe poort*; die, van dezelve, dezen naam ontleend heeft. Wat 'er zy van 't voorgeven, aangaande de stichting dezer Kerke door den *H. Maternus*, alreeds in 't einde der eerste — of begin der twede Eeuwe: deswege, hebben we, hiervoor, onze aanmerking medegedeeld. Doch, hiermede, willen we geenzinds derzelver hoogen ouderdom weêrspreeken. Daarvan, draagt deze Kerk zeer gewische merkteekenen. Sommigen meenen zelfs,

aan 't zeldzaam maakzel, inzonderheid der verwelfde koogels, die men aan de ooſtzyde ziet; als mede der twe van enkele ſteenen opgemetzelde oude torens; (die men, dewyl ze door ouderdom dreigden in te ſtorten, onlangs afgebroken heeft,) te konnen ontdekken, dat ze door de *Romeinen* zou opgebouwd zyn, en wel' eer gediend hebben, tot een Heidenſchen *Afgods-tempel*. Zy is redelyk groot: en, van binnen, zeer treflyk vercierd. Deszelfs CHOOR is, in de gedaante van een halven-cirkel, gebouwd. De Toren aan de weſtzyde is mede van eene ongemeene bouworde: hebbende, aan de buitenzyde, de gedaante van eene zeer breede en dikke muur, met een kap gedekt. In den zelven Toren, hangen de luy-klokken: onder welke ééne, weegende 14000 ponden, in 1623, gegoten is. Ook is dezelve van een oud klokken-ſpel voorzien. Wanneer-en door wien, deze *Kerk*; die wel' eer de *Parochie Kerk* geweeſt is, der *Maaſtrichtſe* Ingezetenen, die zich verklaarden, voor onderdaanen van den *Luikſchen Biſchop*; tot eene KOLLEGIALE-of *Kapittel Kerk* verheeven zy; die onder de beſtiering en beſcherming van een *Prooſt* ſtaat; blyft onzeker. De *Prooſt* word verkoozen, door 't *Kapittel*; dat zich altyd bepaald, tot één der *Domheeren* der *Kathedraale* Kerk, van *S. Lambert* te *Luik*. En, het *Kapittel* zelv beſtaat, uit eenen *Deken*; die ook door 't Kapittel verkoren word, en XVI. *Kanonnikken*: onder welke laatſten een *Scholaſter* en een *Cantor* is.

De oopenvallende *Prebenden* of *preuven* ſtaan ter begeeving, gedeeltelyk, van Hunne Hoogmogende, en gedeeltelyk, van den Prooſt: ter zelver wyze, gelyk die van 't Kapittel van *S. Servaas*. De onééven maanden zyn de *Staaten*-en de ééven-'s *Prooſtes maanden*. Tot deze Kerk, behooren ſommige *Kapellaanen*; die *Kanonneken* van *S. Anna* worden genoemd: welke, gelyk mede, drie *Vikarissen* onzer *L. Vrouwe*, door het Kapittel, by eenparigheid of meerderheid van ſtemmen der Kanonneken, worden aangeſteld. Desgelyks, benoemd 't Kapittel, den *Paſtoor* der daar naaſt ſtaande *Parochie Kerk* van S. NIKLAAS; hoewel onder approbatie Hunner Hoogmogende. Eindelyk heeft 't Kapittel ook de aanſtelling van den *Paſtor* van VELDWEZEL: een dorp, één uur gaans ten weſten van *Maaſtricht*, op den Luikſchen bodem gelégen. De *Prooſt* der *Lieve Vrouwe Kerk* heeft, desgelyks, alleen, de begeeving der *Paſtorie* van S. MAARTEN, in *Wyk*: als mede, der *Paſtorie*

van

van HEUGEM; welke beiden, eertyds, tot ééne *Parochie* saam vereenigt geweest zyn: en eindelyk, der Pastorie van *S. Pieter*; zuidwaard van de Stad.

Als een gevolg van de voorige onderhoorigheid der *Luikse* Inwooneren van *Maastricht*, aan deze Kerk, als hunne gewezen *Parochie-Kerk*, mag men aanmerken: dat de geheele *Luiksche Regeering* van *Maastricht*, verpligt is, jaarlyks, den 2 *Febr.* (zynde de *Feestdag* der *L. Vrouwe Lichtmisse*,) voormiddags ten 10 uure, plechtiglyk, met hunne Bedienden, in deze Kerk den dienst by te woonen. Desgelyks, is uit dien zelven oorsprong afteleiden, de reden, waarom, zo dikwyls een Prins *Bisschop* van *Luik* gestorven is, niet alleen de *Lyk-Oratie*, maar ook de *Lyk*-diensten, twe aan een volgende dagen, naar de wyze der Roomsgezinden, in deze *Kerk* volbracht werden: by welke gelegenheid, dezelve rondom met zwart behangen, en, in derzelver midden, eene prachtige *Katakombe* is opgerecht: wordende deze plechtigheden, (ter zelver wyze gelyk binnen de *Bisschoplyke Hoofdstad*) bygewoond, door de leden zo der *Brabantsche* — als der *Luiksche Magistraat*, met alle de Stads amptenaaren en gilden; die, elk naar zynen rang geplaatst, van het Nieuw Stadhuis, onder het geluy van alle de klokken, zich derwaard begeeven.

Dit *Kapittel* bezit, als een Heerlykheid, het dorp BEMLEN, een uur gaans oostwaard van *Maastricht*, gelegen.

Van de *vier* gewezen PAROCHIE- of KERSPEL-KERKEN dezer Stad, zyn, sedert 't jaar der *Reductie*, van 1632, tweemaallyk, die van S. JAN en S. MATHIAS, aan de toen al daar nieuwlings gestichte *Gereformeerde Gemeente*, t' haarer Godsdienst oefening, ingeruimd. Doch, ter zelver tyd, hebben de Pastoren dezer beiden Kerken, andere *Kerken*; die voorheen, als *Kapellen*, tot de ééne en andere, plagten te behooren, en allernaast daar by staan, tot PAROCHIE-KERKEN, in derzelver plaats bekomen. Voor de *Parochie* van *S. Jan*, werd de *Kapel* van S. JAKOB, aan den Apostel *Jacobus*, toegeweyd, verkoren: en, voor die van *S. Mathias*, de *Kapelle* van S. KATHARINA, die schuins daar tegen over staat. De *Priesters* dezer beiden *Parochien* hebben, echter, de gewoonte, in de *extracten* hunner Doop-Trouw- en Dood Registers, geen anderen *titel*, in hunne onderteekeningen, zich te geven, dan van hunne voorheen bezeeten *Parochie Kerken* ontleend: schryvende die van *S. Jakob*, *Pastor* van S. JAN: en, die van *S. Katharina*,

Pa-

Pastor van S. MATHIAS. De derde *Parochie Kerk*, namelyk, van S. NIKOLAAS-straat, naast de *Lieve Vrouwe Kerk*. En, de vierde, van S. MAARTEN, in *Wyk*: hoewel, tot deze laatstgenoemde *Parochie*, niet de Ingezeetenen van *Wyk* eeniglyk behooren; maar ook, veele van sommige straaten in *Maastricht*, die naast by de *Maas*, en dus naast by *Wyk* liggen."

Behalven de *Kapittel* — en *Parochie-Kerken*, heeft men te *Maastricht*, sommige KAPELLEN; in welke de dagelyksche dienst, door byzondere *Kapellanen* word waargenomen. De meesten dezer *Kapellen* hebben, echter, door een tydverloop van sommige jaren, merkelyke verandering ondergaan. Die van S. JAKOB en S. KATHARINA zyn, (gelyk hiervoor is aangemerkt,) met *Parochie-Kerken*, verwisseld. De *Kapelle* van S. HILARIUS is, in 1632, aan de Gereformeerde *Walsche Gemeente* afgestaan. Zeer veele *Kapellen* zyn afgebroken, en niet herbouwd: hoewel, de eertyds daaraan verknochte diensten, niet te min, door byzondere *Kapellanen*, maar nu in de, naast daarby gelegen Kerken, worden waargenomen. Onder deze laatsten, behoorden de S. EVERHARDS — S. JORIS — S. GILLIS *Kapellen* enz. Onder die noch in wezen gebleven zyn, is meest aanmerkelyk, die van den H. GEEST: behoorende tot een *Gast*— of *Gasthuis*, dat ook 't *Leprozenhuis* plagt genoemd te worden. Deze *Kapelle* is te vinden, in de *Groote Straat*. Dewyl zy zeer begon bouwvallig te worden, is zy, in den jare 1774, uit den grond van nieuws opgebouwd. De Kerkdienst word, in dezelve, thans, door eenen waereldlyken Priester waargenomen: maar anderzinds, hebben die van den *Gereformeerden* Godsdienst, een evengelyk recht, om hunnen Godsdienst daarin te mogen vieren: des, ten aanzien dezer *Kapelle*, 't zogenoemde *Simultaneum* plaats grypt. Men heeft voorbeelden, dat Schotsche en Zwitsersche Regementen, in dienst van den Staat, dezelve daartoe dadelyk gebruikt hebben. Ook worden uit de inkomsten van dit gesticht, brood en andere, noodwendigheden, aan behoeftigen, zo van den *Protestantsen* als *Roomsgezinden* Godsdienst, toegereikt. Achter deze *Kapelle*, staan verscheiden kleine *huisjes*, waarin, aan lieden der beiden Godsdiensten, vrye wooninge vergund word. De inkomsten worden, door twe Provisoren bestierd, leden der beiden regeeringen; die twe Ontfangers, één van de *Brabantse* — en, één van de

Luik-

Luikse zyde, onder zich hebben; welke elk, 4 achter een volgende jaren, den ontfang en uitgave doen.

Onder de *Geestelyke Gebouwen* dezer Stad, mag vooral niet vergeeten worden, de KOMMANDERIE van den BIESEN; staande, in den noord-oostelyke hoek der Stad, naby de Maaswal, en niet verre van de *Boschpoort*. Zy is éene der *Kommanderien* der *Duitsche Ridderorder*; * en onderhoorig, aan de LAND-*Kommanderie*, den ALTEN of OUDEN BIESEN: welk laatste een groot en staatelyk gebouw is, in eenen aangenaamen oord, omtrent 3 uuren gaans westwaard van *Maastricht* op den *Luikschen* grond gelegen, naby 't Steedje BILSEN.

De *Maastrichtse Chronyk* (M. S.) vermeld; dat 't *Kapittel* van *S. Servaas*, in 1358, aan deze *Ridders* een erve vergunde, om eene *Kapelle* daarop neertezetten: en deze gifte, in 1362, door den Luikschen Bisschop, *Engelbert van der Mark*, nader bekracht zynde; had de Kommandeur *Reinier* van *Hoen*, die *Kapelle*, en, daarby, deze *Kommanderie* binnen de Stad gesticht. Alhoewel zy een KOMMANDERIE op zich zelve uitmaakt; heeft ze toch de verknochtheid met de *Land Kommanderie* van den Ouden-Biesen, dat de tydelyke *Landkommandeur* altoos te gelyk *Kommandeur* van dezen *Biesen* is; die, ten tyde haarer stichting, met den naam van den NIEUWEN BIESEN, van den *Alten* - of *Ouden Biesen*, onderscheiden werd. De *Landkommandeurs* hadden zulk eene wooning, binnen de Stad; zeer nodig, ten plaatze van *refugie* (gelyk men 't noemd,) hoedanige de meeste aanzienlyke stiften ten platten lande, binnen de naast by gelegen Steden, hebben: ten einde de Kloosterlingen, in tyden van oorlog of andere ongelegenheden, met hunne beste effecten, derwaard vlieden, en, binnen de vesten, een veiliger verblyven mogten.

De jegenwoordige *Landkommandeur*, is de Heer *Kaspar Anthoon*, *Baron* van BELDERBUSCH: de opvolger van den *Baron* van *Stein*, sedert 1766. Het gebouw dezer *Kommanderie* is zeer groot; kostende, wegens zynen ouderdom en wyde uitgestrektheid, jaarlyks, veel aan onderhoud.

De

* Van deze *Militaire* RIDDERORDER; die geduurende de zogenoemde H. Oorlogen, in 1190, eerst is ingesteld, in het *H. Land*; hebben we eenig nader bericht gegeven, hiervoor, in de beschryving van *Utrecht*: *bladz.* 1034-1039.

De jegenwoordige Landkommandeur, die de eerste Minister aan 't Keurvorstelyk Hof te *Bon* is, zelden in deze nabuurschap zynde; staat dit gebouw genoegzaam ledig: en, word alleen bewoond, door vyf *Geestelyken*; die onder eenen zogenoemden *Sakrist* staan, en die den dagelykſen dienst in de daarby gebouwde Kerk verrichten: gelyk mede, door 's Landkommandeurs *Sekretaris*, (getiteld; als *Hofraad*,) en den Rentmeester; die de zaken en goederen der *Kommanderie* bestieren. In deze Kommanderie, is de vermaarde Fransche Marchal de *Boufiers*, in den jare 1695, van den 9 tot den 15 *Septemb.*, gehuisvest geweest: zynde van *Namen*, na de overgave die'r Stad, als krygsgevangen, derwaard overgebracht, om vergoeding te hebben, voor de geschonden kapitulatie van *Deinze* en *Dixmuide:* tot dat Hy, eindelyk, ontslagen, en van hier naar *Frankryk* vertrokken is. De *Kapelle*, by deze Kommanderie gebouwd, is thans eene fraaje *Kruiskerk;* die mede-zeer oud-maar, welker toren, in 1760, geheel vernieuwd geworden is. Eene der Kapellen dezer Kerk is vercierd, met de *pourtretten* van alle de *Landkommandeurs*, die deze *Balley* ooyt bestierd hebben. In gemelde Kerk, geschied, somwylen, de *installatie* van den een of anderen Edelman, die tot Ridder in deze geestelyke militaire order word aangenomen: gelyk noch laatst, met veele plegtigheden, ten aanschouwen van eene groote toegevloeyde menigte, op het *Choor* dezer Kerk, geschied is, in den jare 1766.

Niet verre van den *Biesen*, by die zelve *Maas*-wal, staat eene *Proostdy*, gesticht ter eere van *S. Anthoon* (*S. Theunis*) den *Abt* toegenoemd; ter onderscheiding van andere Heiligen van dien zelven naam. Zy word bewoond, door vier *Reguliere Kanonneken* der order van *S. Anthoon*; die aan 't hoofd hebben, een Overheid; dien zy *Præceptor* noemen: dewyl, die dezen post bekleedde, eertyds verplicht was, de jeugd te onderwyzen. Zodanig een *Præceptor* word door de Algemeene Staaten, als Hertog van *Brabant*, aangesteld en blyft in dien post, geduurende zyn leven. Deze Geestelyken waren voortyds, *Heremiten*; dat is, *Woestyn bewoners;* die verplicht waren, de *Pelgrims* (*Bedevaart reizigers*) te herbergen; gelyk hun Insteller *Anthoon*, één der eersten geweest is, onder de oude *Heremiten*. Het *Kapittel* van *S. Servaas* verleende hun, een stuk lands, toen in de *Voorstad*, en op den bodem van den *Vroenhove;* om een *Kapelle* aldaar te bouwen: waarna, zy dit gebouw daarby ge-

gesticht en daarin ter woon zich hebben nedergezet. Vrouwe *Jacoba* van *Beijeren* vereerden, als Hertoginne van *Brabant*, in 1419, aan deze geestelyken, het *Eiland*, dat by dit Klooster in 't midden der *Maas* ligt, en mede tot het Graafschap *Vroenhove* behoorde: welk *Eiland*, wel' eer de *Griend* geheeten, sedert dien tyd, den naam van *S. Anthoni's* (*S. Theunis*) *Eiland* heeft aangenomen.

Van daar, is de *Præceptor* gewoon, eenmaal 's jaars, alle de Heeren van den *Vroenhof* prachtig ter maaltyd te onthaalen. Zy hebben, tot hun *wapen*, een blaauw half kruis, geplaatst aan de borst van eenen zwarten dubbelden *Adelaar:* 't welk hun door den Keiser *Francois* I. in den jare 1754, is ter hand gesteld. Dit word aangewezen, door een *Chronicon*, (*tyd vers*) boven de binnen poort in steen uitgehouwen. * De *Kerk* dezer *Proostdy* is redelyk groot, en van binnen zeer fraay vercierd. Men ziet op 't Choor, een Altaar, eerst onlangs, in een' nieuwen smaak, omtrent naar de gedaante der *Verbonds - Arke*, toegesteld. Zy praald, met twe torens, aan de westzyde geplaatst; die, dewyl ze zeer bouwvallig begon te worden, in 1776, afgebroken, en op nieuw, hoewel laager, dan de voorige, opgetrokken zyn. Op derzelver beiden spitzen, is, in stêe van een vaan een *half kruis*, als 't gewoon wapen, gesteld. Dewyl de *H. Anthoon* gehouden word, voor de Patroon van 't tamme vêe; zo ziet men, den 17 *January*, (die deszelfs *Feestdag* is,) menigte huislieden van rondzomme buiten de Stad, deze Kerk bezoekende; die daaraan offeren, ten einde, tegen de plage van sterfte onder het vee, beveiligt te moogen worden. De *Præceptor* van dit *Konvent* heeft de begeeving der *Pastorie* van MEEUWEN; een dorp naby *Bree* in *Luikerland* gelegen

Hierna volgen de *Mannen* — en *Vrouwen* KLOOSTERS, welke van tyd tot tyd binnen Maastricht zyn aangelegt. Van de eerste — zyn 'er VII en van de laatste — X.

Onder de *Mannen Kloosters* heeft, boven de anderen, den voorrang, het *Klooster* der DOMINIKAANEN; ook genoemd, de *Predikheeren:* 't welk ligt, vooraan ter slinker zy-

* Dit *Chronicon* luid:

QVIVIs ILLa VIDes affIXa InsIgnIa nostrIs
AeDIbVs, AVgVsto Cesare Dona pVtes.

zyde van de *Groote Straat*, als men van den *Vrythof* inkomt. Deze zyn, in 1230, binnen *Maastricht* gekomen. De Kloosterlingen zyn zeer talryk: en staan, onder een' *Prior*; die alle 3 jaren veranderd word. Zy maken hun werk, byzonderlyk, van 't prediken, in de omliggende dorpen, zo wel, dan binnen de Stad: als mede, van 't zogenoemd *Kontravers-prediken*, tegen de *Gereformeerden*. Hunne *Bibliotheek* is de grootste en best gekonditioneerde, onder alle, die men in de Maastrichtse Kloosters aantreft.

De *Kerk*; die groot en fraay is, en veel toevloed van volk heeft; te meer dewyl zy, in 't midden der Stad ligt; is aan de Apostelen *Petrus* en *Paulus* toegeweyd. Aan deze Kerk, is 't bekend Broederschap van den *Rozenkrans* verknocht; welks twede Eeuw-Feest, in 1771; met veele plechtigheden binnen dezelve gevierd werd: zynde de Kerk toen, met allerly dekoratien, ongemeen vercierd geweest.

Het MINNEBROEDERS-KLOOSTER, eigenlyk der MINDERBROEDERS; die ook REKOLLETTEN worden genoemd, naar der regel van *S. Franciskus* levende; is aan veele wisselvalligheden binnen deze Stad onderworpen geweest. Zy hadden, reeds in den jare 1231: zich hier gevestigt: en verkregen een erve, om een *Klooster* en *Kerk* daar op te bouwen, naby de oude *S. Pieters-poort*; welke zy ook een geruimen tyd bezeten hebben. Dan, in 1638, werd hun, ter oorzake van dat bekend verraad, door de Algemeene Staaten, gelast de Stad te ruimen: en zy begaven zich naar den *Lichtenberg*, een half uur gaans ten zuiden der Stad, op 't *Luiks* gelegen; waar ze een nieuw Klooster stichtten, SLAVANTE genoemd. De *Franschen*, daarna, in 1673, *Maastricht* vermeesterd hebbende, gaven hun verlof, om weder binnen te komen: dan, vermits hun Klooster, geduurende hun afwezen, tot een *Hospitaal* — en Kerk, tot een *Arsenaal* gemaakt was; moesten zy een' tyd lang zich behelpen, met eene kleine wooning, niet verre van hun gewezen Klooster: 't welk duurde, tot 1699; wanneer de Staat hun toestond, een nieuw *Klooster* en *Kerk* te mogen stichten; daartoe vergunnende eene oopen plaats, westwaard van de Kerk van *S. Servaas*; die, de *Schutters hof* genoemd werd; 't welk zo veel beteekend; als een *doele*; waar wel' eer de Schuttery zich oefende, in naar 't wit te schieten. Daar, hebben ze, na een genoegzame somme gelds in *Holland* en elders te hebben verzameld,

meld, hun *Klooster* gebouwd, op den hoogsten en vermakelykst en oord der Stad; die nu de *Minnenbroeren-berg* genoemd word. De Kerk is, naar de nieuwe bouworder zeer wel ingericht. Zy praald, met een konstig gewerkten Predikstoel. Het *Choor* is behangen, met groote Schilderyen; in welke, de levensgevallen van den *H. Franciskus*; dien ze hunnen *Vader* noemen, zyn afgebeeld. Deze *Kerk* is mede, onder die meest door de gemeente bezocht word: voornaamlyk ter oorzake van een *Lieve Vrouwe Beeld* dat daar bewaard word; aan 't welk veele gedaane wonderwerken worden toegeschreven. * Achter dit Klooster, is een ongemeen groote tuin aangelegt, die, oostwaard tegen de oude Stads muur eindigt.

De KAPPUCYNEN zyn mede, van de order van *S. Franciskus*, en, hun *habiet* is nauwlyks, van dat der *Minderbroeders*, te onderscheiden. Hun KLOOSTER, 't welk mede van een grooten tuin voorzien is, staat tusschen de *Begaerde* — en, de eertyds genoemde *Roode Straat*, welke daarna de *Kappucynen Straat* vernoemd is. Dit Klooster is eerst gesticht, in 1609, door sommige *Monneken*, die uit *Antwerpen* waren overgekomen. Geene vaste goederen bezittende; moeten ze eeniglyk van de Gemeente hun onderhoud hebben: waaraan, 't hun zelden ontbreekt.

In 1765 werd dit Klooster vereerd, met een bezoek, van den *Pater Generaal* der *Kappucynen* order, *Paulus a Colindres*, een Spanjaard uit een oud Adelyk Geslachte; die, met twe Monneken zyner order verzeld, te voet omreisde, om in alle de *Kappucynen-Kloosters* de *visitatie* te doen, en die hier met veele plechtigheden ontfangen werd.

Het KLOOSTER der BOGAARDEN, ook *Begaarden* en *Beggaarden* genoemd; die van de order der *Franciskanen* zyn, staat in de *Witmakers Straat*. Zy waren voorheen waereldlyke persoonen, die, samen woonende, met lakenweven hunne kost wonnen: en hebben, in 1286, den derden regel van *S. Franciskus* aangenomen: en in 't vervolg dit *Klooster*, beneven de *Kerk*, die aan *S. Michaël* is toegeweyd, gebouwd. Zy zyn gesteld, over de inzameling der liefdegaven, welke worden aangewend, om *Christen slaaven*,

* Men vind de *lotgevallen* van dit *Lieve Vrouwe Beeld*, beneven de daaraan toeërkende *mirakelen* beschreven, in een byzonder boekje.

nen, die door de Baarbaarsche Zeerovers gevangen zyn, uit de slaverny vry te kopen. Deze plagten zich toeteleggen, op het onderwys der jeugd, in de eerste beginzelen der *Latynsche taal*: 't welk, sedert eenigen tyd, heeft opgehouden.

Op de *Boksstraat*, is het Klooster der Paters Augustynen; staande, op eene erve, door hen gekocht, van 't Kapittel der *Lieve Vrouwe Kerk*. Dit *Klooster* is gebouwd, in 1661.

De Kruisbroeders, anders ook *Kruisheeren* genoemd, hebben hun Klooster veel vroeger gebouwd; naamlyk, in 1438: toen zy, gedeeltelyk, van *Namen*, gedeeltelyk van *Venlo*, uit de Kloosters hunner order, binnen gemelde Steden, herwaard overgekomen zyn. Hun Klooster, dat aan 't *H. Kruis* is toegeweyd; (waarvan ze ook dien naam ontfangen hebben;) staat, in den oord der Stad, dien men de *Kommel* noemd; maar heeft door een langen gang, ook zyn uitzicht, op de *Brusselsche* straat. Zy staan, onder een' *Generaal* hunner order, die in een prachtig Klooster, buiten de poort te *Hoey*, zyn verblyf heeft. De Opperste van dit Klooster; die den titel van *Prior* heeft; word niet, gelyk by de meeste andere orders, in elk derde jaar afgelost, en door een' anderen vervangen: maar blyft geduurende zyn leven dezen post bekledende. Men heeft, onder deze Kloosterlingen, ééne, die, onder den titel van *Professor*, eenige Jongelingen in de *Philosophie* onderwyst.

Het Klooster der Cellebröers; die naar hunnen eersten stichter, *Alexius*, ook *Alexiaanen* worden genoemd; heeft met die zelve Brusselsche straat, door een gang, gemeenschap, staande wat nader by de Brusselsche poort. Bisschop *Johan* van *Hoorn* heeft dit *Klooster*, binnen *Maastricht* doen stichten, in den jare 1487. De Kloosterlingen leven, naar den regel van den *H. Augustinus*: dan, niet geordend zynde; konnen ze niet anders, dan als *Leekenbröers* worden beschouwd. Om die reden, mogen zy zelve geen dienstwerk in hunne Kerk doen; 't welk, door een *Kruisbröer* van 't naast by staande Klooster, daarin waargenomen word.

Hun voornaam werk bestaat, in de kranken; (al' ware 't ook, in pest tyden;) in derzelver eigen huizen optepassen; waar voor ze, behalven vrye kost, ook hunnen dagelykschen loon, ten voordeele van 't Klooster, ontfangen. Desgelyks, worden ze gebruikt, om dooden te ontkleeden,

en de lyken te draagen naar de begraafplaats. Hun Klooster diend mede, ten bewaarplaats van *Zinneloozen:* als ook, ten *Verbeeterhuis* van lieden, die een ongeregeld leven leiden.

Ten zekeren opzichte mag, als een *achtste* Klooster; in aanmerking komen, het zo genoemd Apostel-Huis, of 't *Huis* der XII *Apostelen;* staande, in de *Bogaarde* straat. Dit is eene *Fundatie*, gesticht, tot onderhoud van XII Oude Mannen van den Roomschen Godsdienst; die alle moeten borgers der Stad zyn; en die daarin, behalven vrye wooning, ook vrye kost hebben. Daartoe, zyn aan dit Huis, door de stichters, zekere goederen vermaakt; welke bestierd worden, door vier *Provisoren* en eenen *Rentmeester.* Zy hebben geene Kerk of Kapelle: en, worden eeniglyk gebruikt, om ter gelegenheid van avond begraaffenissen, brandende toortzen te dragen.

Voortyds, had men, te *Maastricht*, ook een Klooster der Templieren of *Tempel-Heeren;* uit soortgelyke geestelyke *Militaire Ridder-order*, als die der *Duitsche Ridder-order* der *Kommanderie* van den *Biesen.* Hun Klooster stond, te midden der *Nieuwstraat*, naby de groote Markt: en, daaraan waren veele goederen behoorende. Dewyl zy, doorgaans een overdaadig en ontstichtelyk leven voerden; is 't zelve lot, dat, deze geheele order trof, ook aan dit *Klooster*, en deszelfs bezitteren overkomen: dat ze naamlyk, ingevolge de Bulle van Paus *Klemens V.* in éénen nacht uitgerooyd zyn: waarna de goederen aangeslagen, en hun Klooster-gebouw in gemeene huizingen veranderd werden.

De Jesuiten zyn, in 1580, door den *Hertog* van *Parma;* die 's jaars te vooren de Stad verroverd had; binnen *Maastricht* gebracht: doch, in den aanvang, niet meer als *vier;* die een *woonhuis*, met eene kleine *Kapelle*, in de *Breestraat* gebouwd, en daar de *Latynsche School* tot onderwys der jeugd hebben opgerecht: terwyl, *Parma*, by den Koning *Filips II*, wist uittewerken, dat aan deze *Jesuiten*, *twee Prebenden* van 't Kapittel van *S. Servaas* werden toegereikt, tot hun onderhoud. 'T getal der aankomelingen dezer *Societeit* jaarlyks toeneemende; hebben ze, in 1610, door aankoop van grond, hun erve vergroot: en in 1612, een fraaye *Kerk* gesticht; welke aan *Petrus* en *Paulus* werd toegeweyd. Als, in 1638, sommigen hunner, zo wel dan de één en ander onder de *Minderbroers*, medeplichtig bevon-

vonden werden, aan dat bekend verraad; moesten de *Jesuiten*, zo wel dan de anderen, de Stad verlaaten: wordende, alle hunne goederen, op den Staaten bodem bevindende, verbeurd verklaard. Dan, Koning *Lodewyk XIV*. van *Frankryk* was, in 1673, zo dra geen meester van de Stad geworden; of, de *Jesuiten* werden weder binnen geroepen, en, beneven 't Klooster, ook in alle hunne goederen en voorrechten hersteld: gelyk, by de *Nymeegschen* vrede, in 1679, in een byzonder *Artikel* werd vastgesteld, dat, zo de *Jesuiten*, als de *Minderbrôers*, binnen de Stad zouden blyven. De Algemeene Staaten hebben dan de *Jesuiten* by hunne vryheden gelaten; met die bepaaling, echter, dat geene andere *Novitii*, dan uit der Staaten gebied oorspronglyk, in derzelver *Societeit*, mogten worden aangenomen. Dan, wanneer, in den jare 1773, Paus *Klemens XIV*, door de Vorsten uit 't Huis van *Bourbon* genoodzaakt werd; om redenen, in de daartoe strekkende *Bulle*, waereldkundig gemaakt; deze gansche *Societeit* te *vernietigen*; hebben de *Algemeene Staaten*, naar 't voorbeeld der andere mogenheden, hun gelast, het Klooster te verlaaten: gelyk, den 22 *September* daadelyk geschiedde. Hunne *Bibliotheek* en alle Kerk- en huisgereedschap zyn in 't openbaar verkocht, als mede, alle de vaste goederen, op den Staaten-bodem gelegen, aangeslagen; uit welke'r inkomsten, thans, aan de *Exjesuiten*, de jaarlyksche pensioenen, door den Rentmeester der geestelyke goederen, voldaan worden. Middelerwyle blyven de *Kerk*- en *Klooster* gebouwen ledig staan; zonder dat, voor als noch, bekend is, of dezelve mede verkocht, dan tot andere gebruiken zullen aangewend worden. Alleenlyk, wörd één der ruimste en fraayste vertrekken van het Klooster-gebouw thans gebruikt, tot Tekenschool; die, onder 't bestier van een' opper- en een' ondermeester, goeden opgang maakt.

Alle de *Vrouwen Kloosters* bestaan gemeenlyk, uit tweërly soort van *Kloosterlingen*; Eenigen zyn de eigenlyke *Nonnen*; welke altyd in haare Kloosters blyven opgesloten: en andere zyn *Werk-Zusters*; welke mogen uitgaan. Voortyds, hadden deze Nonnen Kloosters tot Biechtvaders, en tot zulke, die al het dienstwerk in hunne Kerken verrichten, *geordende geestelyke*, uit de Mannen Kloosters dezer Stad: dan, ingevolge nader bevel des jegenwoordigen Prins *Bisschop* van *Luik*, zyn ze gehouden, alleenlyk, waereldlyke Priesters daar toe te gebruiken. Eeniglyk, zyn daarvan uitgezonderd, *drie Vrouwen Kloosters*, naamlyk, die

door de *Minderbroers* bediend worden: de *Penitenten*, *Annuntiaten* en die van den *Nieuwenhof*; welke deze Monneken blyven behouden.

Het KLOOSTER der WITTE VROUWEN, dat één der aanzienlykste onder de Vrouwen Kloosters is, staat aan de noordzyde van den *Vrythof*. Men wil, dat deze Nonnen in vroegeren tyd van Adelyken afkomst waren: en dat daaruit afteleiden zy, dat haare Opperste of, (gelyk ze gewoon zyn te zeggen) haare *Overheid*, *Mevrouw* — en de andere *Religieusen*, *Juffrouwen* getiteld worden. Zy zyn onmiddelyk onderhoorig, aan den Prins, *Bisschop* van *Luik*: 't welk, vermoedelyk, daarvan zyn oorsprong heeft, dat één der voorige Bisschoppen, *Johannes* ab *Agno* (van 't *Lam*) genoemd, dit Klooster, omtrent den jare 637, gesticht heeft. De Nonnen leven, naar den regel van *S. Augustinus*. De *Kerk* van dit Klooster is aan de *H. Maria Magdalena* toegeweyd: en, om die reden, werden de Nonnen, eertyds, *Religieuzen* der *boetvaardigheid*, toegenoemd. Haare Overheid; die anders in de meeste Kloosters, om de drie jaren verwisselen, en wel ter verkiezing der *Nonnen* zelve; (by haar, de *Gemeente* genoemd;) blyft, in dit Klooster, geduurende haar leven in dien post. Voorts, is dit *Klooster* zonderling vermaard, door een *Kruis*, met een *Christus beeld* daaraan hangende; 't welk wonderdadig uit eene noot zou gegroeyd zyn: welke, een *Pelgrim*, van *Jerusalem* komende, by 't H. Graf aldaar gevonden, en met zich naar *Reimst* gebracht had; een dorp 1½ uur gaans ten westen der Stad. Deze *noot*, had gemelde Pelgrim aan zyne dochter vereerd; die dezelve in den hof pootte, waaruit, dit *Kruis* te voorschyn zou gekomen zyn. Dit *Kruis* word ongemeen hoog geschat; inzonderheid, by vreemdelingen; die niet nalaten, by 't doortrekken, het zelve te zien en te vereeren. Men ziet een uitvoerig narticht van dit Kruis, by *Quaresmius* (*Elucidat. Terr. S. Tom. II. fol.* 26.)

Het Klooster der PENITENTEN staat, in de *Boschstraat*, en naby de *Boschpoort*. Zy worden ook *Recollettinen* genoemd: en, leven zeer streng, naar den eersten regel van *S. Franciskus*. Zy zyn eerst, in 1673, nadat de Stad aan de *Franschen* was overgegaan, uit *Namen* derwaard overgekomen: en hebben haar Kerk en Klooster, op een' grond, haar door de *Franschen* toegestaan, gesticht; die de *Schutters-hof* genoemd was: dan, die onderscheiden is, van

den

den anderen Schutters-hof, op welkers grond, het *Minderbroeders* Klooster staat. De Kerk is aan den *H. Anthonius* van *Padua* toegeweyd. Dit *Klooster* staat onder den Provinciaal der *Minderbroeders.* De Nonnet maken allerly werkjes in wasch; welke zy, aan die 't Klooster komen bezichtigen aanveilen en verkopen. 'Het diend mede tot een *Kostschool* voor jonge meisjes; die daar, in de *Fransche* taal, en in allerly handwerken, onderwezen worden.

Niet verre van dit Klooster der *Penitenten*, en meer stedewaard in, staat een ander *Vrouwen Klooster*, de Maagden-Dries genoemd; ter eere des Apostels *Andreas*, welke naam by 't gemeen doorgaans, *Andries* en *Dries*, word uitgesproken; aan wien de Kerk is toegeweyd. Ten teken daarvan is de toren dezer Kerk, met een *S. Andries Kruis*, van twe elkander schuins doorsnydende balken, voorzien. De Nonnen staan, onder den *Groot Vikaris* van *Luik*; die, den *Pastor* der *S. Katharina Kerk*, substitueerd, om de zaken in zynen naam te bestieren. Zy leven, naar den derden regel van *S. Franciskus.*

Het Klooster den Beyard, staande aan de Brusselsche straat, word dus genoemd, naar den *grond*, waarop 't gesticht is; welke reeds voor die stichting des jaars 1479, den naam van *Beyard* droeg; dan, de rechte naam van 't Klooster is, S. Josaphats-dal. Die naam is, echter, aan dit Klooster niet, welvoegzaam: dewyl 't (in stêe van in een *dal*,) gelyk het Minderbroeders Klooster, op den verhevensten oord der Stad ligt. Het is van grooten omtrek: en van een ruimen boomgaard en hof voorzien. De Kloosterlingen houden zich, aan den derden regel van *S. Franciskus.* Zy staan, onmiddelyk, onder den *Hoogproost* van *S. Servaas:* ter oorzake dat dit Klooster, op den grond zyner Heerlykheid Twebergen, is liggende: en maar even buiten de oude *Twebergsche* poort. De *Hoogproost* heeft, daarom, 't recht van aanstelling van een' *Kapellaan*; die den dagelykschen Kerkdienst, beneven de Predikanten, moet verrichten.

Zonder verlof van den Hoogproost, is 't haar daarom niet vergund, te mogen uitgaan. In tyden van oorlog, is dit Klooster, wegens zyn hoogte, meer dan de andere gebouwen, voor de kogels en bomben der vyanden bloot gesteld geweest. Men ziet, in 't pand of den omgang, in de muur, drie kogels gemetzeld; die ter gedachtenisse bewaard worden, van de drie vermaardste beleegeringen de-

zer Stad, met de jaartallen daarby aangeteekend: naamlyk: van 1579, door den Hertog van *Parma*: van 1632, door Prins *Frederik Hendrik* van *Oranje*: en van 1673, door Koning *Lodewyk IV.*

De KALVARIEBERG; dus genoemd, ter gedachtenisse van den berg, op welken de Zaligmaker gekruicigt is; is mede een *Vrouwen Klooster* van de order van *S. Franciskus*; aan wiens zogenoemden derden regel, zy zich verbinden. Het staat, aan 't einde der *Sapstraat*, (eigenlyk, *Abts straat.*) De *Religieusen* staan, onder den *Groot-Vikaris* van *Luik*; die, alle drie jaren, eenen gekonstitueerden zend, om een anders Overheid te verkiezen. De *Kerk*, die van klein begrip is, heeft den *H. Job*, tot haaren Patroon; aan wien zy toegeweyd is. Dit Klooster is niet voor 1660, binnen deze Stad gesticht. Het had veel geleden, door 't springen van 't *Kruit-Magazyn*, in 1761: weshalven, veele kosten aan deszelfs herstellinge besteed hebben moeten worden.

Het *Klooster* der SEPULCHRINEN is niet van de min aanzienlykste *Vrouwen Kloosters* dezer Stad: staande naby de *Tongersche Straat.*

De Religieusen dezer order worden te *Maastricht* en overal', door de Nederlanden, BONNE—FANTEN (*Bons—Enfans*) dat is *goede kinderen*, genoemd: dan, met dezen naam zyn zy niet gediend. Dit heeft daarvan zynen oorsprong; dat de eerste *Nonnen*, die uit *Frankryk* naar *Luik* overkwamen, aldaar haaren intrek hadden, in een huis; dat *Bons-Enfans* genoemd was. De eigenlyke naam, *Sepulchrinen*, beteekend *Grafbewaarsters*: dewyl deze order is ingesteld, ter eere der *begraving* van *Jes. Christus*. Daarom hebben zy, overal', in haare *Klooster-Kerken*, zodanig een *graf*; een namaakzel van 't *H. Graf*, zo als 't zich vertoond, in de Kerk te *Jerusalem*. Ook word, boven de Voorpoort der Kerk van dit Klooster, de *verreizenisse van Christus* uit het graf verbeeld, in steen uitgehouwen; met deze *Latynsche woorden* daar onder: ERIT SEPULCHRO DOMINI GLORIA. * Ook is haare Kerk aan den *H. Joseph*, (naam-

* Deze woorden beduiden: *aan 't Graf des Heere, zal eere zyn*, of *eere bewezen worden*. Zy hebben hunnen oorsprong uit eene *Latynsche* vertaaling van *Jesaia* XI; 10. 't welk de onzen vertaald hebben; *Zyne ruste zal heerlyk zyn.*

Dat

(naamlyk van *Arimathea*, aan wien 't Graf van Christus in eigendom behoorde,) toegeweyd. De eigenlyke titel dezer *Religieusen* is, daarom, *Kanonnikessen* van 't *Graf*: en zy leven naar den derden regel van *S. Franciskus*. Zy zyn allereerst te *Maastricht* ingevoerd, in den jare 1627, door de Aarts Hertoginne *Klara Isabella Eugenia*; die dezelve uit *Viset*; een Steedje, aan de *Maas*, 2 uuren gaans ten zuiden dezer Stad gelegen; derwaard medebracht; en bezorgde, dat aan haar die erve geschonken wierd: op welke, dit Klooster en Kerk gesticht zyn. Dit Klooster strekt mede tot een *Kostbuis*, niet alleen voor bejaarde Vrouwen, maar ook voor Meisje's; die daar te gelyk onderwezen worden, in handwerkjes.

Het Klooster de Nieuwen Hof, (gemeenlyk den *Noenhof* genoemd,) stond weleer, buiten de Stad, in het dorp *S. Pieter*; daar 't, in de XIVde Eeuwe, reeds gesticht was: dan, door den oorlog verwoest geworden; is 't, in 1489, naar binnen de Stad verplaatst, staande nu, aan de Stads wal, by de *S. Pieters-poort*. De *Kerk* is aan *S. Geertruid* toegeweyd: en de Nonnen leven, naar den derden regel van S. Franciskus.

Het Klooster der Grauwe Zusters; dus genoemd naar de koleur van haar gewaad; ligt, tusschen dat der *Sepulchrinen* en den *Nieuwen hof*; ter plaatze, daar de rivier de *Jeker* onder door de wal, ter Stad invloeyd. Zy zyn, in 1674, allereerst uit *Hasselt*, binnen deze Stad gekomen; ter gelegenheid, als eene besmettelyke ziekte binnen de Stad regeerde: want haare instellinge brengt mede, buiten 's huis, de *zieken* optepassen: waartoe zy eene byzondere behendigheid hebben. Het Huis, 't welk ze bewoonen, was van den beginne tot geen Klooster aangelegt: dan is, door de Magistraat, aan haar ingeruimd: waarna, zy eene Kapelle daaraan gebouwd hebben; die aan de *H. Elizabeth*, de

Dat woord *ruste* word, by de Roomsgezinden, genomen voor eene *rustplaats*: en daarom, door *Sepulchrum*, dat is, *Graf* vertaald: dewyl de graven de *rustplaatzen* der dooden zyn. Men wil, derhalven, in de woorden van *Jesaia*, dus vertaald, eene *voorzegging* vinden, aangaande de *eerbewyzen*, die de latere Christenen, welke geheele Bedevaarten deeden, naar 't *graf* van *Christus* te *Jerusalem*, het zelve zouden aandoen.

de Patronesse haarer order, is toegeweyd. De Nonnen staan, onder den *Provinciaal* der *Bogaarden:* en leven, naar den derden regel van *S. Franciskus.* Ook worden, in dit Klooster, zinloze Vrouwspersoonen bewaard.

Noch is, binnen *Maastricht*, een klein Kloostertje, S. KATHARINEN DAL genoemd; staande op de *S. Pieters straat.* De *Religieusen;* die eenige in getal zyn, houden zich desgelyks aan den derden regel van *S. Franciskus:* en staan, onder den Provinciaal der *Bogaarden.* Zy mogen, gelyk de Grauwe Zusters, uitgaan: dan, nooyt anders, dan met een falie: om welke reden, zy gemeenlyk *Falie—Zusters* worden toegenoemd.

In de *Kappoene*—straat stond, in vroegeren tyd, een *Vrouwen Klooster*, S. ANNE-DAAL genoemd. Dit was, in 1441 gesticht: in 1670, is dit Klooster afgebroken, en in byzondere huizingen veranderd. De twe laatst overgebleven *Religieusen* begaven zich, met haare goederen, in 't Klooster, den *Kalvarie-berg.*

In *Wyk* staat, eindelyk, ook een Klooster van de bekende *order* der ANNUNTIATEN; welke order ter eere der *Annuntiatie* of *Lieve Vrouwe Boodschap*, gesticht is, in 1539, door de *H. Johanna* van *Valois*, gemalinne van *Lodewyk XI*, Koning van *Frankryk:* welker *beeltenisse*, in de Schildery, in deze Kerk is opgehangen. De twe honderd jarige gedachtenisse der stichting dezer order is, den 25 *Mey* en volgende dagen des jaars 1739, binnen dit Klooster, met veele plechtigheden gevierd. De *Nonnen* maaken allerly werkjes zeer konstig van stroo: als, Poeder—doozen, Thee—buschen enz., welke zy verkopen.

Behalven de gemelde *Vrouwen Kloosters*, heeft men te *Maastricht* ook eene zogenaamde *Refugie* der Adelyke *Vrouwen Abtdy* van HOICHT: * waarin, die Dame's, in ty-

* Deze groote en aanzienlyke *Abtdy* ligt, een uur gaans, ten noorden van *Maastricht*, aan de *Maas*, op den bodem der vrye Ryks—Baronie *Petersbem*; welke behoord, aan 't Markgraaflyk Huis van *Merode.* Zy is reeds, in den jare 1160 gesticht: dan, werd toen bezeten door *Benedictiner Monniken*; die daarna, naar 't Hertogdom *Limburg* verhuizende, aldaar de Abtdy *Val-dieu* (*Gods-dal*) gesticht hebben. Eenigen tyd daarna, is deze Abtdy, door de Heeren van *Petersbem*, met veele goederen begiftigt, en aan

tyden van oorlog, haaren intrek konnen nemen; wanneer, 't buiten, ter oorzake der stroopende partyen zeer onveilig is.

Dit gebouw staat, omtrent op 't midden der *Boschstraat*: en is van een groote ruimte. De *Reiigieusen* der genoemde Abtdy hebben, daar, somwylen noch haaren intrek: doch, de eene helft daarvan is verhuurd, aan den Kommissaris der Postery op *'s Bosch*: en, is dus nu het *'s Bosche Posthuis*.

De Adelyke Abtdy van HERKENRADE; 5 uuren gaans ten westen van *Maastricht* gelegen, aan de rivier den *Demer*; had eertyds ook haare *Refugie*, binnen deze Stad; zynde, een Huis met een' grooten tuin op de *Kommel* gelegen: naby de oude Stads binnemuur: dan, dit Huis met zyn erve is, in 1774 verkocht geworden.

Betreffende de GEMEENTEN der GEREFORMEERDEN. binnen deze Stad: dezelve zyn in tweërly — naamlyk, *Nederduitsche*— en *Waalsche* Gemeente, onderscheiden. Alhoewel, die beiden saamgenomen, en in zich zelve beschouwd, een goed aantal uitmaken; zyn ze, echter, in tegenoverstellinge der *Roomsgezinden*, ongelyklyk de weinigsten.

Wel is waar: dat de gezuiverde *leere* reeds zeer vroeg, zelfs in 1566, binnen de Stad en omliggende plaatzen, is begonnen gepredikt, en by sommigen der Inwooneren omhelsd te worden: dan, de dagelyks toenemende vervolgingen, sedert de komst des Hertogs van *Alba* in deze Nederlanden, in 1567, hebben 't werk der *Hervorming* in haaren voortgang hier zeer gestremd. Tot staaltje's daarvan, konnen dienen, drie *Persoonen*, welke, de *Chronyk* van MAASTRICHT, (meermaals aangehaald,) vermeld, in denzelven jare, door de *Inquisitie*, binnen deze Stad, ten galge veroordeeld te zyn geworden: eerst een oude vader; om geen andere reden, dan, dat hy zyn zoon, die om den Godsdienst

aan *Religieuse Adelyke Jongvrouwen* der *Benedictiner order*, is ingeruimd; die 't zelve noch bezitten. Zy staan, onder het bestier der Abtdy van *Alne*, in de Provincie *Namen* gelegen: gelyk ook t' elkens twe Heeren der genoemde Abtdy, aldaar hun intrek hebben; de Altaar — en verdere Kerkdiensten waarnemende; welke'r een, *Pater* — en de ander, *Noster*, getiteld word. De *Kerk* is een fraay Kruisgebouw. In dezelve, is de Graf-tombe der Heeren van *Petersbem*.

dienst een tyd lang uitlandig was geweest, maar éénen nacht in zyn huis geherbergd had: daarna, een ander persoon; die, aan eene arme weduwe, wie'r eigen man om den Godsdienst ter dood gebracht was, een weinig koorn, ten liefdegave, toegereikt had: en, eindelyk, een derde, die anders niets misdaan had, dan, aan zynen vriend, die om den Godsdienst naar *Engeland* gevlucht was, eenig geld toetezenden.

In 1570, bevond zich daar een Predikant, genoemd, *Johan* van *Heukelom;* die, behalven de *Maastrichtse* — ook andere Gemeenten daaromstreeks; waar onder voornaamlyk, de Gemeente der Stad HASSELT, in 't Land van *Luik;* in 't hymlyk bediende. Doch, als *Maastricht*, in 1574 met *Spaansch Guarnisoen* bezet werd, en de Stad, na 't vertrek der *Spaanschen*, in 1576, *Staatse Krygsbezetting* ingenomen hebbende, daarom, in 1579, door den Hertog van *Parma* geweldadig verroverd was geworden, en, na dien tyd, geduurende 53 jaren, onder de *Spaansche* heerschappy heeft moeten zuchten; is 't gansche werk der *hervorminge*, aldaar, genoegzaam geheel te niet geraakt.

Het gedenkwaardig jaar 1632; als de Stad, door Prins FREDERIK HENDRIK van ORANJE voor den Staat gewonnen werd; bracht die groote verandering ten wege, dat de HERVORMDE GODSDIENST, sedert dit tydstip, binnen haare muuren, vry en veilig mogt gevierd worden.

Gemelde Prins was terstond, by de overgave der Stad, daarop bedacht; in het IIde *Artikel* der *Kapitulatie* bedingende, met deze zelve woorden: „ Dat binnen *Mastricht* „ voortaen opentlyck en vredelyck de gesuyverde Gods- „ dienst, gelyck in alle de Verenigde Provincien geschiet, „ geleert sal werden: en dat, in de Kercken van *Jacob* en „ *Hilarius;* soo die daer bequaem toe syn: soo niet, dat „ men daer twe anderen toe verkiesen sal." Niet alleen, voor de *Neerlandsche Krygsbezetting*, maar ook, voor alle de hoogere en laagere *Amptenaaren* van den *hervormden* Godsdienst, die, onmidlyk na de overgave, door den Staat, binnen deze Stad benoemd zouden worden, moesten derhalven, die *beiden Kerken*, t' hunner *Godsdienst oefeninge*, worden ingeruimd: de eerstgenoemde, voor de NEDERDUITSCHE — en, de andere waarschynlyk, de WAALSCHE of *Fransche* Gemeente: gelyk dan ook, terstond, aan elk der beiden Gemeenten, een byzonder *Leeraar* toegevoegt werd.

Met

Met veel voorzichtigheid, had gemelde Prins, in de *Kapitulatie* deze voorwaarde doen invloejen: *byaldien die Kerken daartoe bekwaam*, dat is, van genoegzaame *ruimte* mogten zyn, om elk haare eigen Gemeente te konnen bevatten. De *Kerk*—of liever *Kapelle* van S. HILARIUS was wel bekwaam voor de *Fransche Gemeente*; die dezelve vermoedelyk, ook een tyd lang gebruikt zal hebben: maar, zo dra men de S. JACOBS *Kerk*; (die niet zo zeer eene Kerk—dan wel ook eene enkele *Kapelle* was;) beschouwde; vond men ze *onbekwaam*, ten dienste der *Nederduitsche* Gemeente; die men gereedlyk kon voorzien, terstond na de overgave der Stad, merkelyk vermeerderd te zullen worden: des te meer dewyl binnen de Stad, en desgelyks ten platten lande, veele aanhangeren der *hervormde leere*; welke, geduurende de Spaansche regeering, zich niet hadden durven te ontdekken, maar nu openlyk te voorschyn kwamen; by die Gemeente, zich vervoegden. Ter dezer oorzake, is, voor de S. JACOBS *Kapelle*, de eigen *Parochie Kerk*, (aan welke, die *Kapelle* onderhoorig was,) naamlyk, de S. JANS KERK, nadat ze van haare altaaren, kruicen, beelden, schilderyen en dergelyke vercierselen, gezuiverd was, den *Gereformeerden* der NEDERDUITSCHE *Gemeente* ingeruimd. En, vermits, by den verderen aanwas dezer gemeente, die *Kerk* alleen niet groot genoeg was, om ze alle in zich te begrypen; allerminst, in oorlogs tyden, wanneer de Stad altoos met eene zeer talryke bezettinge vervuld was; is men daarna overeen gekomen, dat ook eene TWEDE *Parochie Kerk*, naamlyk, van S. MATHIAS, den *Gereformeerden* zou worden overgelaten. En deze zyn, de beiden *Kerken*, welke, na dien tyd, by de *Nederduitsche* Gemeente, bestendiglyk gebruikt zyn, en noch gebruikt worden. Want, wel is waar, dat die Gemeente, éénmaal, naamlyk, in 1673; als Koning *Lodewyk XIV*. de Stad vermeesterd had; en eenige volgende jaren, van deze beiden *Kerken* is beroofd geworden: gelyk mede de *Waalsche Gemeente*, van haare *Kapelle* van *S. Hilarius*; wanneer, zo de eene als andere Gemeente, in de *Kapelle* van *S. Katharina*, by beurten, haaren Godsdienst moesten oeffenen: dan, zo dra door den Nymeegschen Vrede, in 1679, de Stad weder aan den Staat was teruggegeven, zyn die beiden Gemeenten, elke in haare eigen *Kerken* weder hersteld geworden.

De

De S. Jans Kerk word dus genoemd, ter eere van *Johannes den Doper;* aan wien ze, by haare eerste stichtinge, werd toegeweyd. Wanneer, en door wien, ze gesticht zy, is onbekend. Zy staat, zo naby ten zuiden der *S. Servaas Kerk*, dat niet meer dan eene enge gang tusschen beiden loopt. Zy word gehouden voor der Gereformeerden *Hoofdkerk:* in welke, als te midden der Stad geplaatst, 't meest, naamlyk, alle Zondagen driemaal, gepredikt word: gelyk, in dezelve ook weekdiensten worden waargenomen. Zy is redelyk groot; rustende het Schip der Kerk, op twe ryen pilaaren. Zy is van een goed orgel voorzien: en, allerwege vercierd, met wapenborden; voornaamlyk, van hooge Bevelhebbers van 't krygsvolk; die binnen deze Stad gestorven, aldaar begraven liggen. Op het *Choor*, ziet men eene marmere *Graftombe*, van zeer oud maakzel, opgerecht voor de Adelyke Familie van *Cabeljau.* Op dit Choor liggen mede begraven, de gewezen Gouverneurs, *Dopb* en *Aylva:* als ook de Princesse *Frederica Henrietta* van *Hessen Philipsthal;* die, in 1761, door 't springen van 't Kruit-magazyn, is omgekomen.

De *Toren* der *Jans Kerk* is een konststuk der bouworde: en de hoogste, onder die van alle Kerken dezer Stad. Zy is onlangs, in 1774, gelyk ook de *Kerk* zelve, op kosten van den Staat, zeer vernieuwd geworden. By de Gereformeerde Ingezeetenen, word deze Kerk; dewyl zy naby den Vrythof staat; gemeenlyk de *Kerk* op — of aan den *Vrythof*, toegenoemd.

De andere *Gereformeerde Kerk* staat, vooraan in de *Boschstraat*, naby de *Houtmarkt:* waarvan ze ook, de *Kerk* op — of aan de *Houtmarkt*, word toegenoemd. Zy was, in de Roomsche tyden, toegeweyd, aan den Apostel —, niet *Matheus*, maar *Mathias*, den opvolger van *Judas Iskarioth:* en word daarom, de *Mathys Kerk*, toegenoemd. Zy is gebouwe, na den jare 1459, in dat gedeelte der Stad, 't welk toen verder uitgelegt is. Men zegt, dat de kosten, tot derzelver opbouw, zouden toegereikt zyn, door de Laken — Trappiers; die, ten getale van 10000, binnen die Stad zich bevonden hebben: en, byeen vergaderd, eeniglyk van hunne boetens. Deze *Kerk* is ruimer en luchtiger, dan de *Jans Kerk:* en, desgelyks, met wapenborden van Adelyke — en andere aanzienlyke geslachten vercierd. Aan de zuidzyde van 't *Choor*, tegen over

over de deur der Konsistorie-kamer, staat in de muur gemetzeld, een *Latyns Grafschrift*, ter eere van een' Bevelhebber in Spaanschen dienst, *Markus Antonius Simoneta*; van *Toricella*, Parmosaansch gebied, oorspronglyk; die, geduurende de belegering van *Maastricht*, door den Hertog van *Parma*, in 't bestormen der Stad gedood was.

De *Toren* is, beneden, van ongemeene dikte: maar, nimmer tot zyn eevenredige hoogte opgetrokken; steekende weinig uit, boven 't dak der Kerke: waaruit, men besluiten mag, dat men, om de zwaare kosten, den verdere opbouw heeft moeten staaken. Daarom, is dezelve met een stomp dak besloten: en, in 1769, toen deze Kerk, van binnen en buiten, op 's Lands kosten, is vernieuwd geworden, werd deze toren met een fraajen koepel vercierd. Ter zelver gelegenheid, is ook de grond der Kerke 2 voeten verhoogd: en, aan den ingang, een nieuwe trap gemaakt. In den jare 1727, is, in deze Kerk, een nieuw *Orgel* geplaatst; welk *jaartaal*; met de woorden, uit *Ps. C.* 1. ontleend naar de *Latynsche overzetting*, met gulde letteren, onder aan het voetstuk, staat uitgedrukt. * In deze Kerk, word niet meer dan 's Zondags, voor—en namiddag, gepredikt.

De PREDIKANTEN der Nederduitsche Gemeente, die, in den beginne, van 1 tot 3 vermeerderd waren, zyn, daarna, by den aanwas der Gemeente, tot 5 bepaald. De *Breede Kerkeraad*; die, behalven de vyf Predikanten, uit zes *Ouderlingen* en zes *Diakenen* bestaat; heeft, beneven twe afgevaardigden uit den *Magistraat*, een vrye beroepinge; na verkregen handopening —, en gevolgt, door de goedkeuring Hunner Hoogmogende.

Naar 't getal dezer vyf Predikanten, is de *Gemeente*, in V KWARTIEREN onderscheiden: waarvan, elk hunner één byzonder kwartier onder zyn opzicht heeft, tot 't doen der huisbezoekinge, voor de bediening van 't H. Avondmaal enz. die genoemd worden: het MIDDEL—ZUID—WEST—NOORD—en OOST-KWARTIER. De vier eerste zyn, binnen *Maastricht* begrepen: en 't laatste; 't welk gemeenlyk den jong-

* Deze woorden luiden:

DeVM eXaLtate: Vos InCoLæ totIVs Terræ!

jongsten der Predikanten aangaat; vervat de Gereformeerde Ingezeetenen, die zich in *Wyk* bevinden.

Of, voor den jare 1632, binnen *Maastricht*, eenige Lieden van den *Hervormden* Godsdienst zich hadden neergezet van dat soort, welke men *Waalen*, en *Oude Waalen* noemde; gelyk dezelve werden aangetroffen, in andere voornaame Nederlandsche Steden: dit is niet blykbaar, en eer onwaarschynlyk: als men aanmerkt, dat deze Stad dus lang aan de *Spaansche* Heerschappy was onderworpen gebleven. Dan, zo dra Prins FREDERIK HENDRIK, in gemelden jare, de Stad vermeesterd hadde, zal, zonder twyfel, eene FRANSCHE *Gemeente* binnen dezelve zich bevonden hebben; als ware dezelve, eeniglyk bestaande, uit *Fransche Officieren* en *Soldaaten*; van welke, die's tyds, geheele Regementen in *Staaten* dienst waren. Zeker weet men, dat ter zelver tyd, een Predikant *Samuël de Marets* genoemd, aldaar geplaatst werd; die in de *Fransche taal* Gods woord verkondigde. En, vermits *Art. II.* der voorgemelde *Kapitulatie*, *twe* Kerken, ter oefening van den hervormden Godsdienst bedongen werden, die van *S. Jakob* en van *S. Hilarius*; is meer dan waarschynlyk; (alhoewel dit door de letter van 't verdrag niet bepaald was;) dat die twede van S. HILARIUS, (*Hilair*) ten dienste der *Fransche Gemeente*, verordend was: des te meer, dewyl deze Gemeente van gemelde Kerk, (of *Kapelle*,) daarna werkelyk, gebruik gemaakt heeft. * Dit duurde, tot den jare 1639; wanneer de fraaje *Kerk* der *Jesuiten*; na de verbanning hunner *Societeit*, ter oorzake hunner medeplichtigheid aan 't ontworpen verraad, in 1638, ledig staande; aan deze gemeente ter Godsdienst-oeffeninge gebruik vergund werd. In 1673; zo

* Men zou, van alle deze zaken meer in 't zekere onderrecht geweest zyn; in gevalle de oude *Acten-boeken* der Waalsche Gemeente hadden mogen in hun geheel blyven: dan, door eene groote overvloejing van 't riviertje de *Jeker*, in den jare 1717; welke, behalven de daar by staande huizen, ook de *Fransche Kerk* en *Konsistorie Kamer* onder water zettede; zyn deze Geschriften voor 't meerder deel bedorven en onleesbaar geworden: 't welk de oorzaak is, dat de meeste zaken dezer gemeente betreffende; daar onder ook 't getal en de naamen der *Predikanten*, die sedert de *Reductie* die gemeente bediend hebben, in 't duister geraakt zyn.

zo dra naamlyk Koning *Lodewyk XIV.* de Stad had ingenomen; waren zy genoodzaakt, deze *Kerk* te verlaaten; die den *Jesuiten* te rug gegeven, en door den Kardinaal van *Bouillon* weder op nieuws werd ingeweyd. Toen, moesten de leden der *Franschen* — beneven die der *Nederduitsche* gemeente, (gelyk reeds gezegt is,) in de *Katharine Kerk*, beurtelings den dienst verrichten. Maar, als in 1679, *Maastricht* aan den staat hersteld werd, begaf zich de *Fransche Gemeente*; (vermits by den *Nymeegschen* vrede bepaald was, dat de *Jesuiten* hunne Kerk en Klooster behouden moesten,) weder, naar hunne *Kapelle* van *S Hilarius.* Middelerwyle, was die Gemeente sterk aangegroeid, in den jare 1685; als, ter gelegenheid der herroeping van 't *Edict* van *Nantes*, en de daaruit voortspruitende wreede vervolgingen der *Gereformeerden* in *Frankryk*, een onnoemlyke menigte hunner dat Ryk verlaaten en naar elders vluchten moesten. Alle die, van *Sedan*, en, van daarom streeks, naar *Holland* wilden, moesten *Maastricht*, op den naasten weg gelegen, noodzakelyk aandoen; als de eerst voor aan liggende plaats, onder het gebied Hunner Hoogmogenden: by welke gelegenheid, veelen hunner, die plaats naar genoegen vindende, aldaar bleven aanhangen: waardoor, aan die gemeente, binnen korten tyd, eene groote vermeerdering werd bygezet. Toen moest, by hunne twe Predikanten, een derde worden toegevoegt. En, dewyl gemelde *Kapelle* voor die talryke gemeente te klein, en daarby bouwvallig was geworden; werd dezelve, in 1732, afgebroken; en, door aankoop van sommige daarby staande huisjes, de erve vergroot zynde; werd eene geheel *nieuwe Kerk* van grooter omtrek, op die zelve plaats gebouwd: waartoe de onkosten, voornaamlyk, uit gekollecteerde gelden in *Holland* gevonden worden. Deze Kerk, staande vooraan in de *Pietersstraat*, recht tegen over de oude gewezen Minderbroeders Kerke; die nu 't Arsenaal is; werd den 6 *December* 1733, ingeweyd. Zy is een fraay gebouw: achtkantig, naar de wyze der meeste nieuwlings gestichte Kerken: en, boven met een koepel gedekt. De Predikstoel en de gestoelten der Hoofden van 't guarnisoen, Magistraat enz. zyn alle nieuw, en worden zinlyk onderhouden In 't ruim, daar de vrouwen zitten, zyn enkele banken geplaatst. Daar beneven, is deze Kerk, in 1743, met een fraay *Orgel* vercierd. Die *Claude* de *Saumaise*, (Salmasius,) die groote Rechtsgeleerde, door gansch *Europa* beroemd,

door zyne schriften, heeft in deze Kerk zyne rustplaats. Hy was, in 1653, met zyne Huisvrouw, uit *Holland* naar *Spaa* gereist: waar Hy, in den ouderdom van 65 jaaren, aan een koliecq gestorven is; wordende deszelfs lyk naar *Maastricht* vervoerd, en in deze Kerk ter aarde besteld. * Ook, zyn meer andere aanzienlyke lieden binnen deze Kerk begraven: daar onder, de Princesse *Maria* van *Hessen Philipsthal*; Douariere *Limburg — Bronkhorst — Styrum*; die, den 15 *Dec.* 1759, te *Maastricht* overleed: en wier Wapenbord, boven den Predikstoel hangt. Desgelyks, de Heer Grave *Walt. Filips* van *Colyear*, gewezen Veldmarschalk van dezen Staat, en Gouverneur van *Namen*; die, den 4 *December* 1747, mede te *Maastricht* overleden is: hangende deszelfs Wapenbord, ter rechter zyde van den Predikstoel.

De *Fransche Gemeente* te *Maastricht* is noch, éene der aanzienlykste in de *Nederlanden*: hoewel ze, sedert eenige jaren, door versterf en vertrek, merkelyk verminderd is. In den jare 1736, had zy een' aanwas bekomen, door wel geene aanzienlyke — maar braave eerlyke lieden, uit het dorp *Soumagne*, in 't *Luiks* gebied, tusschen de Steden *Luik* en *Limburg* gelegen: welke, in de *Roomsche religie* opgevoed, eeniglyk door 't lezen der *H. Schrift*; die één hunner door erfenisse magtig was geworden, en, die de één den anderen mededeelden; genoegzaam werden verlicht, om 't Pausdom te verlaten: en vermits zy, van geloofs-gezindheid veranderende, in hunne eigen woonplaats, voortaan onveilig waren, zich met hunne geheele huisgezinnen naar *Maastricht* wendden; waar zy, door de Fransche Predikanten, verder onderwezen, en, na gedaane belydenissen, tot Ledemaaten dezer Kerke werden aangenomen. Hun gewoon werk was yzere nagels smeeden: welk ambacht zy ook te *Maastricht* geoeffend hebben; en sommigen, (hoewel zy door den tyd zeer verminderd zyn) noch oeffenen.

De *Fransche Gemeente* word, aldaar tot heden bediend, door *drie* PREDIKANTEN: hoewel de jongste der drie den titel van *Extraordinair Predikant* heeft, en, als Hy den twe-

* By aldien dit tot kennisse gekomen ware van de Schryver der *Dictionaire Ancyclopedicq*, (op 't woord *Saumaise*,) zy zouden niet hebben behoeven ter nêer te stellen: *dat niet gezegt word, waar* Hy (*Saumaise*,) *is begraven geweest.*

tweeden zal opvolgen, andermaal moet beroepen en bevestigt worden, tot *Ordinair Predikant*. De beroepinge staat, aan den *Kerkeraad*; waartoe, behalven de Predikanten, zes *Ouderlingen* en zes *Diakenen* behooren. Doch, zodanig eén beroep moet wörden voorgegaan, door de *handoopening* — en gevolgt, door de *approbatie* der Algemeene Staaten.

Binnen *Maastricht* bevind zich mede, eene *Protestantse Gemeente*, der AUGSBURGSE KONFESSIE toegedaan; anders gezegt de LUTHERSCHEN: van deze Geloofsgezindheid waren, ten allen tyde, veelen binnen deze Stad; byzonderlyk, onder het krygsvolk, meest uit Duitschers bestaande; dan, aan dezelve is eerst toegestaan, een *Kerk* te stichten, in 1684: door toedoen van den Prins GEORGE FREDERIK van WALDEK; die's tyds Gouverneur dezer Vesting; die van dezelve gezindheid was. Hunne Kerk staat, in de *Houdstraat*: en is een ruim langwerpig vierkant gebouw; zonder toren of klokken. Deze Kerk, beneven de daarby staande School en Schoolmeesters huizinge, zyn, in 1776, ter gelegenheid eener merkelyke vermeerdering haarer inkomsten door eene erfenisse, zeer verbeeterd. Hun *Predikant* word, gedeeltelyk, uit zekere goederen der Gemeente eigen; die onder de bestiering der voorstanders der gemeente staan, —; en, gedeeltelyk, door de gemeente zelve, onderhouden.

De DOOPSGEZINDEN, (*Mennoniten*), hebben, sedert 1652, de vryheid ter oefening van hunne Godsdienst binnen deze Stad verkregen. Zy gebruiken daartoe, niet zo zeer eene afzonderlyke Kerk, dan wel een ruim vertrek van een *huis*, staande in de kleine *Leurderstraat*. Met de Gemeente van *Maastricht*, zyn die van *Aken* en *Borchet* genoegzaam altoos vereenigt geweest; en, die alle worden door éénen Predikant bediend; die, naar zyn welgevallen, 't zy te *Aken* of *Borchet*, 't zy te *Maastricht*, zich ter woon mag nederzetten: mids, ten zekere tyden des jaars, ook de gekombineerde Gemeenten bezoekende. Dan, dewyl, binnen *Aken* of *Borchet*, geen dienstwerk geschieden mag; hebben die twe gemeenten haare Kerk, te VAALS; het uiterste dorp, in het Staats gebied, naby *Aken*. De *Doopsgezinde* Gemeente te *Maastricht* bestaat, uit sommige welgegoedde Huisgezinnen; die meerendeels de Laken Fabrieq aan handen hebben.

Buiten de gemelde — zyn, te *Maastricht*, geene andere Geloofs - gezindheden bekend: want, alhoewel een enkel

Jood: Huisgezin zich aldaar onthoud; is 'er toch geene *Synagoge*: Zelfs vermag geen *Jood* binnen deze Stad vernachten; zonder verlof van den Brabantschen Hoog-Schout.

Overgaande, tot de POLITIQUE *Gebouwen* dezer Stad; ontmoet men, eerst, het STAATEN-HUIS; of, eigenlyk, der *Gedeputeerde Staaten*: 't welk, naar 't gebruik in andere plaatzen, met recht, 't LANDS-HUIS zou te noemen zyn: waarin, de Heeren *Gedeputeerden*, van wege de *Staaten Generaal* en *Raaden* van *Staaten*, geduurende de jaarlykfche kommissie, Hunnen intrek hebben. Het staat, aan den noordwester hoek van den *Vrythof*: dus, in den levendigsten en vermakelyksten oord der Stad. Ter zelver plaatze, stond wel' eer het Stads *Munthuis*. * Dan, dit *Huis* is daarna afgebroken, en het *Staaten-Huis* in de plaats gebouwd: waartoe de Heer *Wolfgang*, Baron van *Dopb*; toen noch Generaal Major en *Kommandant* dezer Stad, (by afwezenheid van den Gouverneur, den *Hertog* van *Holstein-Ploën*:) den 12 Maart 1700, den eersten steen gelegt heeft. De grond van dit Huis is eigenlyk *Vrombofs*; ten bewys, dat een gedeelte van dit Graafschap, ook binnen de oude Stad, begrepen zy. Het heeft, een ruim *Voorplein*, dat door een yzer hek met traalien, waaraan twe ingangen zyn, van de straat is afgezonderd. Uit dit voorplein, komt men, langs een fraajen opgang van blauwe steenen, in een *Voorhuis*; waarop *vier*—, naamlyk twe voor— en twe achter-kamers, haaren uitgang hebben. De éene, een voorkamer, die ter rechter zyde daarop uitziet, is de *Audientie Kamer*: en deze heeft, door eene *porte brise* gemeenschap, met eene achter-kamer. Behalven deze drie—, is 'er een vierde achter-kamer. En, gelyk beneden—zyn 'er ook zes boven vertrekken op de twede verdieping. Onder 't zelve zyn groote verwulfde kelders en kook-keukens. Aan de *Frontespice* is, het *Wapen* der *Generaliteit*: een *gulde Leeuw* op een rood veld, zeer groot in steen uitgehouwen. Het koetshuis stallingen, en de vertrekken der bedienden, zyn achter het huis, uitkomende op de groote Grachtstraat. Ter ge-

* Verscheiden geldspecien, die in dit *Munthuis* geslagen werden, zyn noch in wezen, en worden tot gedachtenisse, by de liefhebbers bewaard; die ten bewys verstrekken, dat *Maastricht* met 't *Muntrecht* begunstigt geweest zy.

gelegenheid der stichting van dit gebouw, zyn, by de opdelving van den grond, verscheiden groote blauwe steenen gevonden, geteekend met 't wapen der Hertogen van *Bourgonje*; naamlyk, 't zogenoemd *Bourgonjesch Kruis*: waarvan, één ter gedachtenisse, in de muur der plaats ter rechter zyde van den ingang gemetzeld is.

Buiten den tyd der kommissien, staat dit Huis gansch ledig: maar, word bewaard, door een' *Kastelein*; die eene afgezonderde vrye-wooning heeft, aan 't groot Huis verknocht: 't welk zyn uitgang heeft, in het zogenoemde *Staaten straatje*.

Twee *Raadhuizen* zyn, binnen *Maastricht*; 't één, het OUD-, en 't ander, het NIEUW STADHUIS genoemd.

Het OUD STADHUIS staat, aan 't einde der eertyds genoemde *S. Joris straat*, thans gemeenlyk de *groote straat* geheeten. Het heeft een smallen voorgevel, die zeer hoog is opgetrokken. Aan dezen voorgevel, was eertyds den ingang; ten welken men met trappen opklom, dan, in 1749, is de ingang naar de rechter zyde verplaatst; uitkomende op de *Jodenstraat*: en, 't gewezen voorportaal is vermaakt, tot een' kamer; in welke, de Schepens der Stad, als mede der Buiten gerichten, vergaderen, als zy de Krimineele Gevangenen behandelen: want, dit *Oud Stadhuis*; het welk, eer de Stad vergroot was, en noch eenigen tyd daarna, de gewoone vergaderplaats van den Magistraat geweest is; strekt nu voornaamlyk, ten bewaarplaats der *Gevangenen*; onder het opzicht van een Cipier, die op het zelve eene vrye wooning heeft. Daartoe, zyn de bovenkamers in verscheiden hokken afgedeeld; in welke dezelve worden opgesloten. En, deze met dikke planken afgeschoten hokken zyn, daar, des te menigvuldiger: dewyl zy niet alleen gebruikt worden, voor de Gevangenen der Stad, maar ook; (voornaamlyk, in dezen tyd, die zo zeer berucht is, wegens die benden der Inlandsche Gauwdieven;) voor de Gevangenen der Buiten gerichten: als van BERG, HEER, BEMELEN, GEUL: en zelfs, somwylen, van die buiten 't grondgebied van den Staat zyn: als van REKKUM, STEIN, EMLOO enz. dewyl, deze plaatzen van geene bekwaame Gevangenhuizen voorzien zyn. Een ander vertrek van dit Oud Stadhuis diend, tot een *Laken-hal*, voor de *Drappiers*. En, deszelfs torentje is de plaats der twe Torenwachters; die alle uuren, by dag en nacht, op de trompet blazen: en, om den andeten

ren nacht, aldaar waken, om toetezien, of ook hier en daar brand of eenig ander onraad in de Stad ontstaan zy: waarvan zy, in zodanigen geval door timpen met 't klokje, de borgers moeten waarschouwen.

Het Nieuw Stadhuis is zo uitsteekende, in grootte en pracht, dan 't ander onaanzienlyk zich vertoond. Het is een vierkantig gebouw: staande van alle huizen geheel afgezonderd, byna op 't midden der groote vierkante markt, in 't gezicht der groote Grachtstraat. Met deszelfs opbouw, werd 't begin gemaakt, in 1659; wordende den 21 *July* deszelven jaars, door de beiden die's tyds, in bediening zynde Vice-Hoogschouten, *Claude de la Montagne*, van de *Luikse* — en *Johan Groulaert*, van de *Brabantse* regeering, de eerste steen gelegt: dan, de voltooijing volgde eerst, in den jare 1663. Het is opgebouwd van *Namensche* blauwe steenen. De *onderste verdieping* van dit gebouw, is gelyks den grond: en, word bewoond door den Ciper of Kastelein: behalven, dat men daar ook eenige vertrekken heeft, ter bewaaring van civiele gevangenen. Van de voorzyde, die westwaard uitziet, komt men, langs tweeërly trappen, die de eene naar de rechter — en de andere naar de flinker zyde opgaan; over eene overdekte stoep; door de voorpoort, tot de *twede verdieping*: daar men eerst aantreft, een groot voorhuis: (*vestibuul*) waarop, alle de vertrekken tot de verscheiden Magistraats vergaderingen afgezonderd, hunnen ingang hebben: als, der *Borgemeesters* — *Raads* — *Schepens* — en *Audientie* — *Kamers*; beneven der *Griffien* en *Sekretarien*: die der *Luikse* regeering, aan de rechter — en der *Brabantse* —, aan de flinker zyde. Met dit zelve Voorhuis heeft ook gemeenschap, de zogenoemde beider — *Prinsen Kamer*; een groot en fraay vertrek; waarin, om elk twede jaar, de Magistraats verandering geschied: voor welks schoorsteen, eene groote schildery hangt, door de hand van *Did. van der Schuur*, zeer konstig uitgewerkt; en vervuld met zinnebeeldige vertoningen, die alle, in de tweheerige regeering dezer Stad, haare beteekenisse hebben. Aan 't einde van dit Voorhuis, gaat men langs trappen, naar de *derde verdieping*. Deze *derde verdieping* bestaat in eene vierkante gallerie, naar de binnen zyde, afgeschoten met kopere pilaaren: hebbende dus in 't midden een groote vierkante opening; door welke, men van onder uit de voorzaal der twede verdieping opziet, naar een fraay geschilderd

derd verwulfsel. Op deze gallerie, is ter rechter zyde de ingang tot de Stads *Bibliotheek*, of *Boeken-kamer*: een zeer groot langwerpig vierkant vertrek; 't welk de geheele breedte van 't Stadhuis aan de rechter zyde, beslaat. Dezelve was, in verscheiden boeken-kasten, soort by soort, verdeeld: en rykelyk voorzien, van allerly slach van oude en nieuwe werken; onder welke mede behooren de boeken van den Heer *Lach*; gewezen Predikant der Nederduitsche Gemeente te *Maastricht*; die dezelve, by legaat, aan deze Stads-Bibliotheek vermaakt heeft. Tot onderhoud der Bibliotheek, en aankoop van nieuwe boeken, zyn alle Stads ampttenaaren verplicht, (terwyl 't eerste jaars-tractement geheel ten voordeele der Stad blyft,) van 't tractement des tweeden jaars, het twaalfde gedeelte, daartoe op te brengen. Deze *Bibliotheek* staat onder 't opzicht van een *Bibliothecaris*. En, alle woensdag en saterdag, staat dezelve open, ten gebruik voor elk een; 's namiddags, van twe tot 4 uuren. Aan de slinker zyde dezer zelve gallerie is de kamer, waarin de Stads *Archieven* en de *Protokollen* der *Notarissen*, bewaard worden. Eindelyk, ryst uit 't midden van 't dak van dit Stadhuis een fraaje vierkante *toren*, met een koepel gedekt; en met een uurwerk en welluidend klokken-spel voorzien.

Voortyds, had *Maastricht*, wel een *Roomsch* — maar geen *Gereformeerd* BORGER-WEESHUIS: dan nu, zyn de éene en andere gemeente daarvan voorzien: welke beiden, naby elkander in éene en dezelve — naamlyk de *Lenkelen-straat*, staan.

Ter stichting van 't GEREFORMEERD WEESHUIS, werd de aanleiding gegeven, door 't menigvuldig sneuvelen van Officieren en Soldaaten, in den noch blyvenden oorlog, na dat de Stad, in 1632, Staats geworden was: waardoor, dezelve Stad, met menigte Weduwen, en noch meer *Weezen* was vervuld geworden. De toenmalige *Kommandant* van *Maastricht*, Baron *Stein-Kallenfeld*, *, den deerniswaardi- [illegible] gen [illegible]

* 'T is als wat zeldzaams aan te merken, dat de naam van dezen Heer, door de Geschied-schryveren van dien tyd, *Steenkalf* word uitgedrukt: en door anderen, *Steenkollenfeld*. 'T is buiten verschil, dat Hy *Steinkaldenfelds*, by verkorting, *Steinkallenfeld*; naar een Slot *Kaldenfelds*, in Paltzisch gebied, westwaard van *Kreutznach* gelegen; welk

gen toestand dezer Militaire Weezen zich aantrekkende; heeft na gemeenzaam overleg met den Krygsraad, by Hunne Hoogmog. uitgewerkt, dat, ingevolge Derzelver *Resolutie* van den 22 *Aug.* 1640, het gewezen *Minderbroers Klooster-gebouw*, aan dezelve, ter inwooning werd toegestaan. over welker onderhoud en opvoeding, de eerst in 1632 aangestelde Stads Predikant der Nederduitsche Gemeente, *Ds. Fl. Ludovicus*, het opzicht had; die ook zelv, zyn eerst bewoond huis verlaatende, eenige vertrekken van dit gebouw tot zynen intrek nam.

Ondertusschen, waren voor als noch geene andere middelen tot onderhoud dezer kinderen voor handen, dan 't geld, komende, uit de verhuuring van sommige vertrekken van dit zelve Klooster; jaarlyks bedragende, omtrent 600 gulden, behalven ook eenige liefdegaven, zo van borgers, als krygslieden.

Vermits, ondertusschen, ter oorzake van 't dagelyks vermeerderend getal der *Weeskinderen*, die last aan 't krygsvolk alleen te zwaar viel; verzocht de Kommandant *Stein Kallenfeld*, van den Magistraat der Stad, daartoe de behulpzame hand te willen bieden; waarin, gemelde Heeren gaarn bewilligden; onder voorwaarde, dat de *Borger*-kinderen, zo wel dan de *Militairen*, 't genot daarvan zouden hebben.

Na dien tyd, werden door de gezamlyke Kryge en Borger-overheden, verzoek-schriften by de Algemeene Staaten, ten voordeele der Weezen, ingediend: welke van die uitwerking geweest zyn, dat Hunne Hoogmogende, onder meer andere inkomsten, van jaar tot jaar, eenige sommen, spruitende uit de verkooping der *Kanonnikaale Prebenden*, aan dezelve, hebben toegereikt: waardoor, dit *Weeshuis*, in vermogen zo wel als in getal van kinderen, toenam.

Deze welvaart duurde, echter, niet langer, dan tot den jare 1673; als *Maastricht*, door de verovering der *Franschen*, van Heer veranderde. Toen werd 't gewezen *Minderbroeders Klooster*, door de *Franschen* tot een *Militaire Hospitaal* vervaardigt: waardoor, de Wezen hunne wooning verlaaten, en met een klein huisje zich behelpen moesten. In 1678, werden de *Minderbroeders*, die alreede, in

het Stamhuis is van dit Adelyk Geslacht. Zie *Büschings Geogr.* III. Deel, bladz. 1400.

in 1673, ter Stad waren ingelaten, maar, eenigen tyd, in de *S. Jakobs Kerk* den dienst verricht —; en, in de daar by staande huizen, hun verblyf genomen hadden; door deeze *Franschen*, in 't bezit van een *gedeelte* hunner oude wooning hersteld: en, dewyl by den *Nymeegschen Vrede* bepaald was, dat deze *Monniken*, de hun aangewezen woningen behouden moesten; de Algemeene Staaten, na de wedergave der Stad, in 1679, goedgevonden, de *Weeskinderen*, in afgezonderde vertrekken van dit gebouw, met de *Minderbroeders*, te doen samenwoonen: gelyk werkelyk met vreedzaamheid geschied is, tot den volgenden jare 1680. Maar, als in gemelden jare, ter zelver plaatse, andermaal een *Hospitaal* werd opgerecht, ten dienste der Staatse kryg-bezettinge; en, de *Wezen*, door den grooten toevloed der zieken en gekwetsten, de éene kamer na de andere ruimen, en zeer bekrompen zich behelpen moesten; hebben, eindelyk; de *Wees-Regenten*, met de *Directeuren* van 't *Hospitaal*, en door bemiddeling van den *Vorst* van *Waldek*, die 't tyds Gouverneur, de zaak by de Algemeene Staaten daartoe gebracht, dat 't *geheel Klooster* aan 't *Hospitaal* zou gelaten worden; mids, daarvoor uitkeerende, de somme van 10000 gulden, *Luiks* geld, ter aankooping van een andere bekwaame wooning: welk verdrag, door de Heeren Staaten, ingevolge Resolutie van den 12 *Juny* 1689, bekrachtigt zynde; hebben de Wees-Regenten dat Huis gekocht, staande op de *Lindele straat*: 't welk, door de Weeskinderen, noch tot heden, bewoond word.

Dit *Huis* was, echter, wel groot maar bouwvallig, en, toen voor als noch, niet geschikt, tot een *Weeshuis*, weshalven, op 's Lands kosten, veel vernieuwing en verbetering daaraan gedaan werd: waartoe, als mede ter vermeerdering der jaarlyksche inkomsten van dit huis, Hunne Hoogmogende, weder de éene en andere opengevallen *Kanonnikaale Prebende*, aan 't zelve hebben ingewilligt: waardoor, 't thans in redelyken bloeystand is. Daar beneven, word, by elke Avondmaals-bediening, in de Kerken der beiden — zo Fransche — als Nederduitsche Gemeenten, voor de Wezen; eene byzondere *kollekte* gedaan: gelyk, eene *jaarlyksche kollekte*, ten byzyn der Wees-Regenten, door de geheele Stad geschied: ter zelver wyze, als ten behoeve van het *Roomsche Weeshuis*.

Ter bestiering der zaken, die dit *Weeshuis* aangaan, zyn vier *Regenten*, en eeven zo veel *Regentessen*, aangesteld: wel-

welke vier jaren in dezen post volharden; dus, alle jaren één af—en een andere aankomt. De *Regenten* en *Regentessen* maken daartoe, omtrent den tyd van Nieuwjaar, twe twetallen: uit welke beiden, de Brabantse Magistraat één verkiest. * Die in 't laatste jaar treeden, hebben het *Presidie:* en worden dan *regeerende* — 't zy *Buiten-vader*, — 't zy *Buiten-moeder*, genoemd. De *Regenten* behandelen, voornaamlyk, de geldmiddelen: en de *Regentessen*; de huishoudenlyke zaken. Zy hebben ook eenen *Rentmeester*, tot ontfang en uitgave der Weeshuis-inkomsten. De *Binnen-Vader* en *Moeder* worden, door de *Wees-Regenten*, op approbatie van Hunne Hoogmog. aangesteld.

Men heeft te *Maastricht* eene zeer groote Vleesch-hal, welks voorzyde op de *groote straat*, uitkomt: en, de achterzyde, op eene straat; die, om die reden, *achter 't Vleeschhuis*, word genoemd. Ook is daar eene Bank van Leening; een groot vierkantig gebouw, staande naby de Maasbrugge: een Dol—of Gekken-huis; onderscheiden, van de *Cellebroers*—en *Grauwe Zusters Kloosters*; en in de *S. Theunis straat*, naby de Priorie van *S. Anthonius:* in welke, krankzinnigen, en lieden van kwaad gedrag, voor minder jaargeld, worden besteed, dan die in de Kloosters, worden opgesloten.

Ten noodzakelyk onderwys der Jeugd, in de *Taalen*, is de Latynsche School ingericht: welke, bestierd word, door een' *Rector*, een' *Conrector* en een' *Praeceptor*.

Daar beneven, is hier ook een Gymnasium of *Illustre School* aangelegt, ten einde de jeugd in de eerste beginzelen van andere fraaje wetenschappen in te boezemen. Voortyds, waren drie *Professoren* die daar onderwezen: één, in de *H. Godgeleerdheid*: één, in de *Natuurkunde*: en één, in de *Welspreekenheid:* dan, in 1766, is een vierde *Professor* toegevoegd, in de *Sterre*—en *Aardrykskunde*, ten dienste,

* De Schryver van den *jegenwoordigen Staat der Nederlanden*, by *Tirion*, heeft misdsien zich vergist, als Hy schryft (II. *Deel*, *bladz.* 342 en 343.) Dat de *Kerkeraad* twe persoonen benoemd, waaruit de Brabantse Overigheid één' tot *Weesmeester* verkiest; als mede, dat de afgaande Weesmeester zyne rekening moet doen, aan den *Kerkeraad*; dewyl, toch, de *Kerkeraad*, met de zaken, die 't *Weeshuis* aangaan, niets te doen heeft.

ſte, behalven der Jongelingen dezer Stad, ook der Militaire Officieren van 't garnifoen. De *Profefforaaten* der *Godgeleerdheid* en der *Natuurkunde* zyn gewoonlyk gehecht, aan twe der Stads *Predikanten:* het eerft, naamlyk, der *Nederduitſche* —, en, 't ander der *Franſche* Gemeente: hoewel, 'er gevallen zyn geweeſt, waarin zich dit wel eens verwisſelde.

Behalven deze — is 'er ook, ſedert eenigen tyd geweeſt, en noch, een *Profeſſor honorarius* in de *Ontleed* — en *Geneeskunde:* welke laatſte, echter, niet behoord, tot het *Gymnaſium:* dewyl, dees' zyne *acte* van aanſtellinge, niet van de *Kuratoren*, maar, van de Edelm. Heeren *Raaden van Staaten* heeft: en, is deze Profeſſorale waardigheid thans, aan den *Medic. Doctor* van 's Lands militaire Hoſpitaal. De Heeren *Kuratoren*, die het recht van begeeving der voorgenoemde *Profeſſoraaten* hebben, zyn vier in getal: drie gemeenlyk der eerſte leden van den *Brabantſchen Magiſtraat*: en, de vierde doorgaans, de oudſte *Stads* Predikant der Nederduitſche gemeente; die, altyd, de jongſte in rang blyft. Voornoemde *Kuratoren* hebben mede het recht, by oopenvalling van een *Kuratorſchap*, hunnen *Medekurator* aan te ſtellen: dan, het één en ander, alles onder de goedkeuring der *Algemeene Staaten*. De oudſte der vier Kuratoren is *Rentmeeſter* der Kuratoraale *Beurſe;* waaruit, zo de *Leermeeſters* der *Latynſche School*, als de *Profeſſoren* der *Illuſtre School*, hunne bezoldingen ontfangen.

Ten einde, voorts, den aard der Twe-Heerige *Regeering* van *Maaſtricht;* (waarvan we, hiervoor, dikwerf in 't voorbygaan gewag gemaakt hebben,) wel te verſtaan, diend ten grondſlag: dat Hunne Hoogmogende, deze Stad, zynde eene geweezen *Ryksſtad*, altyd aangemerkt hebben, als eenen Staat op *zich zelven;* onderſcheiden, niet alleen van Hunne eigen vereenigde Provincien, maar ook, van alle Hunne overwonne Landen en Heerlykheden in de andere *Provincien:* waarover zy, als verjegenwoordigende den Hertog van Brabant, het *Dominium eminens*, (*'t opperſt gebied.*) bezitten en dadelyk oefenen: en wel, (onder zekere bepaalingen,) *gemeenzaamlyk*, met en beneven den *Prins*, Bischop van Luik. *

Door

* Deze Gemeenzaamlyke *Twe-Heerigheid* word alreeds van ouds uitgedrukt, door deze *Latynſche* ſpreekmanier.

Tra-

Door welken weg, de voorige HERTOGEN van BRABANT tot 't bezit dezer Stad gekomen zynde, is, uit de Geschiedenissen, niet onduidelyk nagegaan.

'T zelve Recht van *eigendom*, dat de *Koningen* van *Spanje*, als de laatste *Hertogen* van *Brabant* hadden, is daarna overgegaan tot de ALGEMEENE STAATEN. Alreeds, in den jare 1577, hadden de Maastrichtse borgers, (ten welker opzichte, Koning *Filips II*, door de vernietiging hunner voorrechten, zyn recht zo wel verbeurd had; dan, ten opzichte der geheele Neêrlandsche Republiek,) zich voor de *Algemeene Staaten* verklaard, en onmiddelyk daarna *Staatse bezetting* ingenomen. En hoewel de Staaten, sedert de verrovering der Spaanschen, in 1579, geduurende een tyd verloop van 57 jaren, van deze hunne bezittinge waren beroofd geweest; zyn zy weder daarin hersteld, door de *kapitulatie*, ter gelegenheid der verwinninge, door Prins FREDERIK HENDRIK, in 1632: waartoe, drie *artikulen* betreklyk zyn; luidende:

ART. VI. „ De Heeren Staeten der Vereenighde Nederlanden sullen, binnen de voorsz. Stadt en 't gebiedt van dien, niet anders moogen aenvaerden, als 't geene de Koninck van *Spanjen*, als Hertogh van *Brabandt*, is toekomende, en dat, volgens de bescheyden daervan synde, die vertoont en naer ouder gewoonte in de Stadt bewaart sullen werden, en de laatste geslootene reekeninge overgeleevert werden; mits, aen den Bisschop (als Prins van *Luik*) blyvende de gemeyne *jurisdictie*, en alle zyne gerechtigheeden, als voor desen."

ART. VII. „ Dat gemelde Heeren Staeten, nevens den Bisschop, als Prince van *Luyck*, *Mastricht* gesaemenderhandt, als éénen Staet en Provincie op haer selve, van de andere Staeten en Provincien afgescheyden, sullen regeeren; gelyck die voor desen, by den Bisschop en Koninck van *Spanje*, soo in rechts-pleeging, als Stadts-regeeringe bestiert hebben."

TRAJECTUM, NEUTRI DOMINO—, SED PARET, UTRIQUE.

In 't *Nederduits*, is men gewoon te zeggen:

Eén Heer, geen Heer:
Twe Heeren, één Heer.

Art. VIII. „ Belangende het verkundigen van geboodea „ en ordonantien, mitsgaeders den loop en toelaetinge der „ gelden, sal gelaeten werden, by het gebruick, soo die „ was, als de Koninck van Spanjen de Stadt beseeten „ heeft."

Eindelyk, zyn de Algemeene Staaten, ten krachtigst door de plechtige Cessie des Konings, *Filips IV*, in 't vrede's verdrag van *Munster* des jaars 1648: uit dit één en ander, blykt 't recht der *Staaten* op deze Stad, onbetwistbaar te wezen.

Dan, dit onderscheiden naricht word (meenen sommigen) by gebrek van aanteekeningen, vermist, aangaande den eersten *oorsprong* en het daaruit herkomstig recht, tot de *mededeelgenootschap*, 't welk de Prins, *Bisschop* van *Luik*, aan die zelve Regeering, is bezittende. Dit, toch, met *Joh. Placentius*; dien gewezen Monnik van 't *Dominikaner* Klooster te *Maastricht*; te willen afleiden, van den Grave *Pepin* van *Leuven*; te gelyk Heer van *Brabant*, en van *Maastricht*; die aan den *H. Servatius*, in erkentenisse zyner herstelling van zekere kwaal, door gemelden Bisschop, wonderdadiglyk volbracht, aan denzelven, de *halve regeering* over deze Stad, zou hebben opgedragen: dit luid te beuzelachtig, dan dat 't weerlegginge verdiend. Anderen willen, dat zeker Grave van *Loon* of *Loos*, eenig recht van eigendom aan *Maastricht* verkregen hebbende, uit kracht van *pandschap*; dewyl Hy, naamlyk, eene somme gelds aan Keiser *Filips II.* had opgeschoten, dat op dien grond, de *Bisschoppen* van *Luik*; (dit Graafschap *Loon*, daarna aan den *Bisschoppenlyken* stoel vervallen zynde;) het recht, wegens dit zelve Graafschap, op de Stad *Maastricht* mogten doen gelden: alhoewel, die zelve geschiedenisse, welke dit voorval vermeld, daarby voegt, dat de Grave van *Loon*, van zyn pandrecht, ten behoeve van Hertog *Hendrik* van *Brabant*, daarna hadden afgestaan. 'Er zyn eenigen, die andere gronden aanhaalen; die voor 't recht des Bisschops pleiten.

Uit alle omstandigheden blykt, dat deze *tweheerigheid*, alreeds eeuwen lang, stand gegrepen hebbe. En, byaldien 't geoorloft is, aangaande derzelver *oorsprong*, naar waarschynlykheid, gisfingen te vormen, is meest aanneemlyk: dat de *Luiksche Bisschoppen*, eenig *deel* in de Stads regeering verkregen hebben, dewyl 's *Bisschops* gebied, reeds voorheen zich uitstrekte, over een gedeelte van den grond, waarop de Stad gebouwd is.

Naar

Naar alle vermoeden, heeft de kleine rivier de *Jeker*, eertyds, de *grensscheiding* die het *Luiks* en 't *Hertoglyk-Brabants* grond-gebied, (voor zo verre de Stad *Maastricht* betreft,) van elkander afzonderde, bepaald: in zo verre, al wat zuidwaard dezer rivier zich bevond, Luiks —, en noordwaard, Brabants gereekend wierde. Om die reden, toch, werd het *land*, by — en omtrent de *Jeker*; van ouds, *Sutura Episcopi*, d: i: de *naad* of saamvoeging van 's *Bisschops* Land geheeten: als *Barthol. Fisen* aanmerkt; (*Histor. Episc. Leod. Part. II. fol.* 29.) die ons te gelyk verzeekerd; dit *Land* onder *Bisschops gebied* behoord te hebben. Dewyl dan, in 1381; als de Stad, ten eerstenmaal werd uitgelegt, naamlyk, ten *zuiden*, naar de zyde der voorstad of dorp S. Pieter; de rivier de *Jeker* binnen de Stadswalle betrokken werd; zo moet al wat aan die zyde binnen de Stad kwam, natuurlyker wyze, tot 't *Luiks gebied* behoord hebben. En, die zaak word ook in 't algemeen erkend. Van daar blyft noch heden in de gewoonte, dat de *Schout* en *Schepenen* van 't Dorp S. Pieter, als zy ten eerstenmaal verkoren zyn geworden, op het zuidelykst deel der Stadswal, by de battery, genoemd de *vyf koppen*, in den eed worden opgenomen: waardoor, genoegzaam word toegestemd, dat zy, daar, op hunnen eigen *S. Pieters* — en *Luiksen* bodem zich bevinden. En, wy vermeenen, hierdoor, zeer klaar te ontdekken, de waare oorzaak der *onderscheidinge*, die men al van ouds te *Maastricht* gemaakt heeft, tusschen lieden der *Luikse* — en der *Brabantse* geboorte; anders gezegt *Bisschops* — en *Hertogs* lieden: dewyl, de eerste geene andere zullen geweest zyn, dan; die, alhoewel binnen deze Stad — echter, op den Luiksen grond woonden, en die den Bisschop, die's tyds, voor hunnen *eenigen* Heer erkenden.

Ja, wie zal durven betwisten, dat, naast by de *Maas*, omtrent den oord der *Lieve Vrouwe Kerk* alleen de *Parochie* is geweest der *Luikse* Ingezeetenen: dat ze daarna, een *Kapittel Kerk* geworden; tot derzelver *Proost*. door 't Kapittel, bestendiglyk, één der *Dom-Heeren* der *Kathedraale* Kerk van *Luik* moest gekozen worden: dat dees' Proost het recht van aanstelling heeft des Pastoors van *S. Pieter*, zo naby de Stad, op het Luiks gelegen: deze zaken lopen alle saamen, om ons in 't begrip te brengen: dat de grond, waarop de *Lieve Vrouwe* staat, voortyds mede tot 't *Bisdom Luik* behoord hebbe.

Hoe-

Hoedaniger wyze, dit *Luiks gedeelte* der Stad, daarna, mede onder het Hertoglyk—*Brabants gebied* geraakt zy; kan men niet met zekerheid zeggen. *Baudrant* (*Lex. Geograph.* ad voc. TRAJECTUM.) wil, dat Keiser *Karel V*, dezen grond, van den toenmaaligen Luikschen Bischop, zoude gekocht hebben: doch, daarvan, vind men, (myns weetens,) elders geene aantekening. Dit luid des te waarschynlyker, als men *Adriaan* van *Meerbeek* geloven mag; die zegt: (in zyne *Chronyk* fol. 87.) dat, in den jare 1530; als Keiser *Karel V*, de Stad *Maastricht*, met toestemming der Keurvorsten, van de leenplichtigheid aan 't Ryk ontsloeg, en aan *Brabant* hechtte; te gelyk vonnis gaf, tegen de *Luikenaars*; die zeggen wilden, dat de helft dezer Stad het *Land* van LUIK aanging: bevelende, dat verschil voortaan zou geslischt en gestild worden. En, (voegd hy daarby) dewyl de *Bischop* en de Gezanten van *Luik* zich daartegen stelden; zyn Hunne redenen wederlegt; en heeft de *Kamer* van *Spiers* geboden, den *Luikenaaren* daarover niet meer te hooren.

Deze zaak, (dat, naamlyk, de *Bischop* van *Luik*, zo wel dan de *Hertog* van *Brabant*, Grond-Heer was: en wel elk van een byzonder *deel* der Stad,) kon ondertusschen, genoegzaam volstaan, om deze beiden *Prinsen*, onder zekere voorwaarden, eene GEMEENSCHAPLYKE REGEERING te hebben doen oprechten, over de GEHEELE *Stad*, en over ALLE derzelver *Ingezeetenen*; ter zelver wyze, als men ze, daarna, tot stand gebracht ziet.

Niet, dat de *wyze* dezer *Regeering*, en de voorwaarden, op welke dezelve zou geoefend worden, zo spoedig en gemaklyk bepaald geworden zyn. Byaldien men, 't bericht van gemelden Jesuit *Fisen* (*l. c.*) gerustlyk moge aanneemen; zou alreeds, in den jare 1283, tusschen den Hertog van *Brabant* en den Bischop *Johan*, deswege, een verdrag gesloten zyn; welks voorwaarden zeer naby komen, met de hedendaagsche toedragt dezer zake. Dan, wat daarvan ook zy: daarover zyn, (gelyk 't in zaken van die natuur, niet wel anders kan gaan) zwaare *verschillen* van tyd tot tyd gereezen; onder welke sommigen, tot heden, maar wederzyds genoegen niet beslischt zyn: vermits, van der *Luiksche* zyde, dikwerf is voorgewend, dat de Algemeene Staaten, de paalen van Hun rechtsgebied, te buiten gingen: wanneer zy zich, als de eenige *Grond-Heeren* der Stad, wilden doen erkennen; zonder, aan den Prins-*Bischop* van

Luik, meer dan zyn aandeel aan de gewoonlyke *Rechtspleeging*, en aan der *Stads inkomsten*, te willen toestaan.

Doch, deze byzonderheden daar latende, en, by de bekende zaken ons bepaalende: staat vast, dat de ALGEMEENE STAATEN der *Vereenigde Nederlanden*, als verbeeldende den *Hertog* van BRABANT, *indivisielyk*, dat is, *onverdeeld*, en *gemeenzaamlyk*, met den *Prins*, BISCHOP van LUIK, in der tyd de *Souverainiteit* over deze Stad oeffenen. Het is, daarom, dat, alreeds in de Spaansche tyden, (ja wie weet, hoeveel vroeger?) en toen zelfs alle jaren, door twe *Gedeputeerden* van wege de beiden Prinsen, de *Maastrichtse* zaken werden afgedaan: en dat, ook nu, HUNNE HOOGMOGENDE, in elk *twede jaar*, (versta dit, van de zogenoemde *éven-jaren*,) uit Hunner midden, *twe leden* derwaard zenden; die, met twe *Heeren* door den Prins, BISCHOP van LUIK, ten zelven einde afgevaardigt, die BEIDEN PRINSEN, in Hunne persoonen verjegenwoordigen, en, die, behalven de verandering der Magistraats personen, ook alle andere zaken, zo der *Politie*, als *Finantie* betreffende, en, byzonderlyk, die der *Civiele Justitie*, *decideeren*, dat is, dezelve onwederroepelyk afdoen.

En, dit is de reden, waarom deze vier Heeren; die den titel van *Edelmogende Heeren* voeren; KOMMISSARISSEN DECISEURS, genoemd worden. De twe, welke, van wege de *Algemeene Staaten*, gedeputeerd worden, verwisselen zich alle twe jaren; volgende daarin den rang der *Provinçien*, van welke zy ter vergadering der Algemeene Staaten zyn afgezouden: ten voorbeelde in dezen jare 1776, wegens *Utrecht* en *Friesland*: in 1778, wegens *Overyssel* en *Groningen*: in 1780, wegens *Gelderland* en *Holland*: in 1782, wegens *Zeeland* en *Utrecht*, enz. Dan, die van de *Luikse zyde* dezen aanzienlyken post bekleeden, blyven daarin, geduurende Hun leven; welke in dezen tyd zyn, de Heeren, Graven de *Geloes* en de *Mean*. De eerste onthouden zich, binnen deze Stad, (de uit — en t' huis reizen daaronder mede begrepen,) *drie maanden*: dan, de andere doorgaans 4 of 5 weeken. De Staatse Gedeputeerden hebben Hunnen intrek, in het *Staaten Huis*: dan de *Luikse*, konnen naar goedvinden eene verblyfplaats verkiezen: bedienende zich, echter, gemeenlyk, van 't zogenoemd HOF van TILLY: een groot gebouw, staande vooraan in de *Brusselse straat*: dewyl de Generaal, Grave van *Tilly*, gewezen Gouverneur dezer Vesting, by zyn *testament* uitdruklyk be-

paald

paald had: dat voornoemde Heeren *Luikse Gedeputeerden*, dit zyn *Huis*, indien 't Hun geluste, ten allen tyde zouden mogen gebruiken.

Van deze Heeren *Kommissarissen decisseurs*, heeft men echter, wel te onderscheiden, de Heeren *Gedeputeerden* van wegen den Raad van Staaten; die, in de oneeven jaren overkomen: en wie'r werk is, om de zaken, 't *Krygswezen* der Stad aangaande, optenemen: gelyk hiervoor reeds aangemerkt is. De eerste word gemeenlyk, de Groote — en, de twede de Kleine Kommissie, toegenoemd. De Heeren dezer beiden *Kommisfien*, van der Staaten — zyde, worden zeer prachtig ingehaald. Eene Escorte Ruiters word Hun tot aan *Achel*, 't eerste dorp in *Luikerland*, te gemoed gezonden; die Hen over den Luikschen bodem tot *Maastricht* verzellen. By Hunne aan — en inkomst, worden driemaal na elkander, 17 stukken kanon gelost: de krygsbezetting; die voorheen in twe reyen geschaard stond, langs de straaten, welke zy doortrokken; staat, sedert 1771, hier en ginds, in oopenen plaatzen, omtrent die straaten, Esquadrons — en Batäillons wyze in de wapenen: die ook, daarna, alle het *Staaten Huis* verby trekken: waarna, gemelde Heeren, door alle de Kollegien, elk naar hunnen rang, plechtiglyk worden verwelkomt. Eerbewyzen, welke men zegt, geduurende 't Gouvernement des Grave van *Tilly*, allereerst in gebruik gebracht te zyn; en die in geene andere Steden, behalven in *Maastricht*, jegens Heeren Gedeputeerden; worden in acht genomen.

Van de *tweërly* saamvereenigde *Oppermacht*, in de *Regeering*, komen wy tot het *volk*, dat daaraan onderworpen is; naamlyk, de Inwooneren; die, desgelyks, in *tweërly soort*, naamlyk in Brabantse — en Luikse —, van elkander onderscheiden worden.

Dit onderscheid heeft, echter, geen betrekking tot den verschillenden Godsdienst: want, het reeds stand heeft gegrepen, veele jaren voor de *Reformatie*; als, 't verschil, tusschen *Gereformeerd* en *Roomsch*, noch in geen aanmerking kon genomen worden; behalven; dat, onder beiden soorten, lieden den tweërly Godsdiensten gevonden worden: ja zelfs de meesten der *Brabantse* Ingezeetenen; anderzinds, wanneer zy Hunne Souverainen volgen wilden, *Gereformeerd* moesten wezen; daartegen belydenisse doen, van den *Roomschen* Godsdienst: en, desgelyks, onder de *Luiksen*, ook eenigen van den *Gereformeerden* Godsdienst aangetrof-

 fen

sen worden. * Dat die der *Brabantse* — en *Luikse* geboorte, voortyds, elk aan éénе byzondere *Parochie* — of *Kerspel Kerk* onderhoorig zyn geweest, hebben we desgelyks gezien: en wy meenden, den eersten oorsprong dezer onderscheidinge gevonden te hebben; in het ten deele *Brabants*— ten deele *Luiks grondgebied* (*territoir*) dat, *binnen* deze Stad, van elkander zich plagt aftezonderen. Zo lang, derhalven, die *beiden natien*, en van elkander *afgescheiden oorden* der Stad, zich onthielden, kon geen verschil —, noch zelfs eenige bedenkelykheid vallen, over dit onderscheid, wie men, naamlyk, voor *Brabantsen* — en wie voor *Luiksen*, hadde te achten: dan, die beiden natien, in vervolg van tyd, door huwelyken, met elkander zich vermengende; en, door dit zelve geval, te gelyk dikwyls veranderende van woonplaatzen; zou dit onderscheid, tuschen *Brabants* en *Luiks*, al'lengs te niet geraakt zyn; ten ware, men niet eene nadere bepaalinge gemaakt hadde, aangaande de byzonderheden, waarby de ééne van de andere zouden te onderscheiden zyn.

Hierover, is mede in vroegere tyden, tuschen die beiden Regeeringen, menigmaal *verschil* ontstaan: 't welk eerst op eenen vasten voet gesteld is, door den *Hertog* van *Parma*, in 1579; 't zelve jaar, als Hy de Stad door de wapenen, voor den Koning van *Spanje*, verweldigd had. Toen werd, tuschen Hem en den *Luikschen Bisschop*, *Ger.* van *Groesbeek*, *tweërly* bepaaling gemaakt; die, den 20. *Maart* 1584, door Koning *Filips II.* van *Spanje* nader bekrachtigt is geworden; en, waaraan men, tot heden, zich gehouden heeft: 1. belangende, de *Inboorlingen*: worden, die

* Hierby is, echter, aantemerken: dat 't op 't onderscheid van *Godsdienst* aankomt, ten opzichte der *Regenten* en andere Stads *Amptenaaren*: vermits, van de *Brabantse* zyde, eeniglyk, die van den *Gereformeerden* — en, van de *Luikse* zyde —, die van den *Roomschen* Godsdienst zyn, tot deze ampten konnen worden aangesteld: alleenlyk uitgezonderd, sommige weinige ampten, welke alterneeren; dus, dezelve ter ééne reize door een' *Brabantsen* — en ter andere reize, door een' *Luiksen* bediend worden. Van dit laatste soort, zyn de ampten van *Stads-bouwmeester*, *Vendue-meester*, *Kastelein* van 't *Oud* — en *Nieuw-Stadhuis*, *Stads-drukker* enz.

die binnen de Stad, uit eene *Brabantse moeder* gebooren zyn, als *Brabants* — en, die uit eene *Luikse moeder* —, als *Luiks*, erkend: ingevolge dien regel, by de Rechtsgeleerden gemeen: *Partus sequitur ventrem.* En, 2. betreffende anderen, die, van *buiten* inkomende, binnen de Stad zich nederzetten, worden, voor *Brabantsen* gehouden, alle die, uit de *Nederlanden*, de Landen van *Overmaas*, 't Hertogdom *Gulich*, met één woord, uit alle landen, uitgezonderd alleenlyk 't Bisschdom *Luik* —: en, voor *Luiksen*, —, bepaaldelyk, die uit het gebied des Prins *Bisschops* van *Luik*, hunnen oorsprong hebben. *

Ten einde, dan, in deze schikking, geene *verwarringe* mogte worden ingevoerd, zyn alle, die, binnen deze Stad, in huwelyk zich begeven, verplicht, by de Hooge Gerichten aantegeven, of hunne *Vrouwen*, 't zy van de *Brabantse* —, 't zy van de *Luikse geboorte* zyn.

Ook, zyn de *Predikanten* der Gereformeerde — of eenige andere *Protestantse* gezindheid, beneven de *Pastoren* der *Roomsche* Parochie Kerken, gehouden, zo menigmaal kinderen door dezelve gedoopt worden, in de *Doop-regifters* aanteteekenen, of zodanige kinderen van de *Brabants* — dan, van de *Luikse nativiteit* of *geboorte* zyn: van welke Regifters, alle jaren, den laatsten *December*, *Kopien* getrokken, en aan de beiden hooge Gerechten overgeleverd worden, om ze ter griffie te bewaaren: gelyk mede alle persoonen, die van buiten inkomen, hebben te verklaaren, onder welke nativiteit zy moeten worden aangenomen.

Dit *onderscheid* is — en blyft, toch, te *Maastricht*, ten allen tyde noodzakelyk: niet alleen, om te mogen weeten, of — en tot welke *Stads-bedieningen*, deze en geene Inwooneren dezer beiden *nativiteiten* bevoegt zyn: maar ook, en voornaamlyk, dewyl de Inwooneren dezer verscheiden *nativiteiten*, in krimineele en andere zaken, die de *Hooge Jurisdictie* aangaan; die der *Brabantse* — aan het *Brabants* — en die der *Luikse* geboorte, aan het *Luiks Hoog Gericht*, on-

* Aangaande de Inwooneren der vrye Ryks-Heerlykheid PIETERSEM, noordwaard van de Stad gelegen, is aanmerkelyk: de dezen naar welgevallen verkiezen mogen, of zy *Brabants* — dan liever *Luiks* willen worden erkend: waarvan de reden is, dewyl men twyfelachtig reekend, of deze Heerlykheid, al — of niet, een *Bisschoplyk-leen* zy.

onderworpen zyn. En, om het *belang*, 't welk sommigen, ten opzichte der Stads bedieningen, als anderzinds, daarby hebben; heeft men verscheiden voorbeelden van twe persoonen, die hunne *nativiteit* onderling met elkander verwisselden: dat, ten voorbeelde, een borger, die, wel van de *Roomsche* Religie — maar, van de *Brabantse nativiteit* zynde, eeven daardoor tot geene der Stads ampten bevoegt was, zyne *nativiteit* verwisselde, met een borger der *Luikse* nativiteit; die te gelyk *Gereformeerd* zynde, tot geene die'r ampten kon bevorderd worden. Dan, zodanige verwisseling mag niet geschieden, zonder goedkeuring der beiden souveraine Overheden: waarop, gemeenlyk zwaare onkosten vallen.

Het gansche lichaam der MAGISTRAAT of *Stads*-REGEERING * bestaat, uit twe HOOGSCHOUTEN: twe BORGEMEESTERS: veertien SCHEPENEN: en acht GEZWOOREN: beneven twe PAYMEESTERS: welke XXVIII Persoonen saamen uitmaaken, den INDIVIESEN RAAD. Zy hebben hunne byeenkomsten, alle maandagen; beginnende voormiddags, ten 9 uure; ten einde met gemeenzaamen overleg, de zaken die 't welzyn der Stad en Inwooneren betreffen, te verhandelen. Hierby, komen vier KOMMISSARISSEN INSTRUCTEURS, twe PENSIONARISSEN en vier SEKRETARISSEN.

Zy zyn alle, de eene helft van de *Luikse* geboorte, en aan den *Roomschen* Godsdienst: en de andere helft, van de *Brabantse* geboorte, en aan den *Hervormden* Godsdienst toegedaan. De *Luikse* Magistraats persoonen hebben den *rang*, voor de *Brabantse* —: als verjegenwoordigende, den *Bisschop*. En, dit komt overeen, met 't oud gebruik, uit de *Roomsche Kerk* ontleend; daar alle *Geestelyke* Persoonen, boven de *Waereldlyke* —, den voorrang hebben. De *Luikse Hoogschout* is thans de Heer JACOB IGNACE, *Grave* van LIEDEKERKE: en, de *Brabantse*, de Heer ASSUERUS JOHAN, *Baron* van TORK, Heer van *Voorschooten* en *Roozendaal* enz.

De beiden HOOGSHOUTEN, met de veertien SCHEPENEN zyn

* Men vind de geheele *Maastrichtse Regeering*, en de plichten van alle de byzondere leden derzelver, uitvoeriglyk beschreven, in een byzonder *Boek*, gemeenlyk, de *Maastrichtse Recessen* genoemd: anders tot titel hebbende: *Recueil der Recessen, wegens beiden de genadige Heeren en Princen, geëmaneerd, in den jare 1665.*

zyn verdeeld, in *twe* byzondere *Kollegien;* die de HOOGE GERECHTEN worden genoemd: de *Luikse Hoogschout* met de zeven *Luikse Schepen*, het LUIKS — en de *Brabantse* Hoog-schout met de zeven *Brabantse* Schepenen, het BRABANTS HOOGGERECHT. De eersten houden hunne Vergaderingen, *woensdags* — en de andere, *vrydags* voormiddags; elk in hunne eigen daartoe geschikte vertrekken van 't Stadhuis. En, door deze leden worden, op 's Hoogschouts eisch, de vonnissen aangaande *krimineele* of *lyfstraffyke* misdaaden uitgesproken; welke, ten aanzien van Lieden, 't zy der *Luikse* — 't zy der *Brabantse geboorte*, voorvallen: en, behalven deze, ook over twistgedingen in *huwelyks* gevallen, *testamenten*, *konfiskatien* en dergelyke; die alle 't HOOGGERECHT aangaan.

Van de Vonnissen, door de beiden Hooge Gerechten geveld, mag *geappelleerd* worden, voor Heeren *Kommissarissen decisseurs:* doch, *respectievelyk*, dat is, met dit onderscheid, dat, die door het *Luiks gerecht* waren uitgesprooken, bepaaldelyk gedecideerd worden, door de twe LUIKSE *Kommissarissen:* en, die door het *Brabants* gerecht — alleenlyk, door BRABANTSE *Kommissarissen.*

Buiten en behalven deze twe *Hooge Gerechten*, maaken sommige Leden van den grooten *Indiviesen Raad*, ook een LAAGGERECHT. Daartoe behooren de beiden *Borgemeesters*, en alle de acht *Gezworen;* zo van de *Luikse* — als *Brabantse* zyde. Dit *Kollegie* bemoeid zich eeniglyk, met *civiele* of *borgerlyke* zaken, die meer persoonlyk, en van minder aangelegenheid zyn; als de verschillen, uit verkoopingen en verhuuringen van huizen, landeryen en dergelyke, of uit zekere op dezelve geschooten gelden, ontstaande: als mede over woordelyke en dadelyke beleedigingen. De twe Stads PAYMEESTERS zyn dezelve Amptenaaren, die men elders, Stads *Thesauriers* of *Rentmeesters*, gewoon is te noemen.

Deze bestieren, de Stads inkomsten: en, wel by beurten, jaar om jaar. Zy ontfangen, derhalven, 't Mout — en Koorn - waaggeld, de Wyn — en Koorn - accyns en dergelyke: waaruit ze betaalen, de Stads amptenaaren, de materiaalen en arbeidsloon, aan de openbaare gebouwen besteed, de jaarlykse intressen der kapitaalen, die der Stad zyn opgeschoten enz. En, van hunne ontfangst en uitgave, doen ze, in elk twede jaar, behoorlyke rekening, voor Heeren *Kommissarissen Decisseurs.*

De *vier* KOMMISSARISSEN INSTRUCTEURS; die den rang onmiddelyk na de afgegaane Borgemeesters hebben, en die tot de Raadsvergaderingen mede worden toegelaten; hebben, behalven meer andere zaken, hun voornaamste werk, in 't *instrueeren* en voorbereiden der *twistgedingen*, die door den weg van appél, zo van het Hoog — als Laag Gerecht, in elk twede jaar, voor de *Kommissie* der Heeren *Kommissarissen Deciseurs* betrokken zullen worden. Zy hebben hunne aanstelling van den *Souverain*.

De *twe* PENSIONARISSEN; die elders *Syndici* genoemd worden; hebben desgelyks toegang tot alle Raads vergaderingen: en, daarin eene adviseerende stem. Zy worden, door alle de gezaamlyke leden der Regeering, de *Luikse* — en *Brabantsche* —, aangesteld: dan, die aanstelling moet de goedkeuring der Algemeene Staaten en der Prins Bisschop van *Luik* erlangen. Zy hebben, tot hun byzonder werk, de Raads vergaderingen en de byzondere Gerechten, van hun advys te dienen: en worden mede gebruikt, tot de binnenlandsche en buitenlandsche Deputatien; in welke gevallen zy, in de aanspraken, in naam van 't geheel Kollegie, 't woord voeren.

De *vier* SEKRETARISSEN zyn, eenigermate, van elkander onderscheiden.

Twe hunner die den titel van *Raads-Sekretarissen* hebben, houden beiden, elk in een byzonder Boek, aanteekeningen van al het merkwaardige, dat in de maandags voormiddagse vergaderingen van den indiviesen raad, verhandeld is geworden: gelyk ze mede, de *vonnissen* en andere besluiten van 't *Laag Gerecht* te boek stellen. Dan de twe andere zyn *Schepen Sekretarissen*, en worden ook *Griffiers* genoemd. Zy behooren, byzonderlyk, elk tot zyn eigen *Hoog Gerecht*; dat uit de Hoogschout en de zeven Schepenen bestaat: waarin zy het zelfde werk verrichten, de *Luikse Sekretaris*, in het *Luiks* —, en de *Brabantse*, in het *Brabants* Hoog Gericht, als de Raads Sekretaris, in het *Laag Gericht*. De beiden *Sekretarissen* van 't *Hoog Gerecht*, hebben hunne aanstelling onderscheidenlyk; die van het *Luiks* — van den Prins Bisschop; en van 't *Brabants* —, van Hunne *Hoogmogende*. De *Sekretarissen* van 't *Laag Gerecht*, daartegen, worden benoemd, door den gezaamlyken *indiviesen Raad*: en wel onder goedkeuring der wederzydse Souverainen.

Eenigen der gemelde Amptenaaren behouden hunne ampten, *ad vitam*, of geduurende hun leven; als de *Hoogschouten*,

ten, *Kommissarissen*. *Instructeurs*, *Pensionarissen*, en de *Sekretarissen*: dan, de *Borgemeesteren*, *Schepenen* en *Gezwooren*, beneven de *Pay-meesters*, worden alle twe jaren, door de wederzydsche Kommissarissen Decisseurs eerst van hunne bedieninge ontslagen: en, ten zelven dage, 't zy gekontinueerd, 't zy door anderen vervangen. De *Borgemeesters*, zo de *Luikse* als de *Brabantse*, gaan alle twe jaren gezetlyk af: en, worden, in de twe volgende jaren, Stads-*Opper-Fabriecquen*: dan, de *Schepenen* en *Gezwooren* der *Brabantse* Regeering worden, genoegzaam altyd, in hunne bedieningen bevestigt: alleen met dat onderscheid, dat zy, niet zelden, van de éénе bank in de andere overgaan. En, deze kontinuatie grypt mede gemeenlyk plaats, ten aanzien der Paymeesters.

Met opzicht tot de leden der *Luikse Regeering*; is de gewoonte, van *vier* achtereenvolgende jaren te blyven volharden; wordende, in het twede jaar, by de Magistraats verandering, hunne kommissie eeniglyk vernieuwd. En, de vier jaren verstreeken zynde; gaanze alle af: moetende vier jaren stille zitten, eer ze weder in den Raad konnen worden aangenomen.

Deze *verandering* der *Magistraat* geschied altyd, geduurende de zogenoemde *groote kommissie*: zonder dat een vaste *dag* daartoe bepaald is: doorgaans, in éénen der 3 of 4 laatste dagen; die meest in 't laatst van *Augustus* invald. Dezelve word volbracht, in der *beiden Prinsen Kamer*: en is verzeld, met veele staatelyke plechtigheden; te uitvoerig, om hier vermeld te worden.

Voortyds, plagt de *Maastrichtse* BORGERY, in verscheiden *Schutters-Kompagnien* afgedeeld te zyn; die, naar de wyze ook in andere Nederlandsche Steden gebruikelyk, ter gezette tyden, zich oefenden, in 't schieten naar den schyf; en andere *exercitien*. Van daar, de benaminge van *Schutten*-Hof; eertyds gegeven, aan de plaats, daar nu het nieuw *Minderbroeders Klooster* staat. Dan, vermits de *Spaanschen*, in 1576, de zorglyke uitwerking beproeft hadden, van eene in den wapenhandel wel geoefende borgery; toen deze, naamlyk, onderstonden, om de krygsbezetting, (by aldien 't hun hadde mogen gelukken,) ter Stad uit te dryven; heeft de *Hertog* van *Parma*, als hy in 1579, meester van de Stad geworden was, de *Schutteryen* vernietigt; die, daarna, nimmer wêer zyn opgerecht geworden. Zy werden, ter zelver tyd, mede beroofd van alle hunne andere *voor-*

rechten; onder voorwendzel van straffe, over deze gepleegde *rebellie*: dan, in veele derzelver, voorrechten zyn zy, by verandering van regeering, daarna weder hersteld. Dus; zyn alle de *borgers*, noch heden, onderscheiden, in XXIII AMBACHTS GILDEN: en, over elk van die, zyn twe *Gildemeesters*, anderzinds *Dekens* genoemd; aangesteld; één van de *Luikse* — en één van de *Brabantse geboorte*. En, deze worden, in elk twede jaar, op de voorstellinge der nieuwe Borgemeesters, door den vollen indivisen Raad benoemd. Al wie, geene borgers zoon zynde, als hy van buiten inkomt, onder 't getal der *borgers* wil worden aangenomen, moet verklaaren, in welk der *Ambachts Gilden*, hy zich begeven zal. Deze staan, dan, onder de verplichting, om bestendiglyk binnen de Stad hun verblyf te houden. Die, jaar en dag, buiten de Stad afwezende zyn, verbeuren, daardoor, hun *borgerrecht*. Buiten die verplichting zyn, echter, de *vyf* ADELYKE zogenoemde BUITENBORGERS; door welke men verstaat, vyf *Edellieden*; die hunne *Heerlykheden* of *Riddermaatige Hofsteden* in de nabuurschap van *Maastricht* hebben: naamlyk, de *Marquis* van *Merode*, als Heer van PIETERHEM: de Grave van GRONSFELD: de Heer van NEDER-HAAREN: * de Marquis van HOENSBROEK: en, de *Heer* van den BERG, genaamd, *Trips*: welke alle, hoewel buiten de Stad woonende, hun *borgerrecht*, met de daaraan verknochte *voorrechten*, blyven behoudende.

De *Maastrichtse Borgers* hebben onder anderen, vrydom van sommige *tollen*, zo in de drie *Landen* van *Over-Maas*, als in de *Stad*. Dan, wat 'er zy, van derzelver *Tolvryheid*, in 't Land van *Luik* en in *Brabant*: daarvan, is niet veel met zekerheid te zeggen.

De voornaame *Handel* bestond, in voorige tyden, in 't bereiden der *laakens*; waarvan, veele duizenden menschen, door 't spinnen, weeven, vollen, verwen en dergelyke bezigheden, hun onderhoud hadden. Doch, 't verval dezer voordeeligste onder alle neeringen; 't welk, in alle de Neder-

* Dewyl de Heer van *Berchem*, van een Luiks geslachte, de *Heerlykheid* NEDER-HAAREN, in den jare 1708, verkocht heeft, aan de Adelyke Abtdy van HOICHT, van de *Benedictiner* order; voor omtrent 90000 gulden Luiks; zo heeft de *Abtdisse* in der tyd, daardoor, 't voorrecht van ADELYKE BORGERESSE van *Maastricht* verkregen.

Nederlandse steden algemeen word, heeft deze Stad mede moeten treffen. De verwoestinge, door de *Spaanschen* aangerecht, in 1579, had alreeds, een verderflyken slag daaraan toegebracht: en, deze heeft, door andere oorzaken, nimmer naar behooren konnen verholpen worden. De *Lakenhandel* word, niet te min, hoewel flaplyk, by sommigen aan de hand gehouden.

Ook, blyven de *nagel*—en andere *yzersmederyen* noch stand houdende, binnen deze Stad. 'Er is eene straat, die naam van *smedestraat* draagt: dewyl ze genoegzaam van geene andere, dan van *Yzer-smits*, bewoond word. Eene andere handteering, die hier desgelyks haare winsten aanbrengt, is het *lederbereiden*. De Maastrichtse *schoenen* en *stevels* worden daarom geroemd, in sterkte, die van andere plaatzen, te overtreffen. En gelyk 't *Luiks zoolleer* den voorrang heeft, boven 't *Maastrichtse*; zo wil men, dat 't *Maastrichts overleer* het *Luikse* te boven gaat. Alle de *Leerbereideryen* zyn aangelegt, langs eenen tak der rivier de *Jeker*, die, door 't zuidelyk deel der Stad, naar de *Maas* vloeid: welke'r water tot deze *Trafieq* by uitnemenheid geschikt schynt. Daarom, word de gansche *straat*, zo verre zy ter rechter—en slinker zyde van dit water loopt, de *Leurder*—dat is, de *Leerbereider straat*, benoemd: en, zy word onderscheiden, in de *Lange*—en *Korte Leurder straat*. Van daar, ook de benamingen van *Leurder gracht* en de gewezen *Leurder Binnenpoort*, op dit water uitgaande: welke laatste, in 1775, is afgebroken. Zelfs meend men, dat de naam van *Linkele straat*, die gegeven word, aan eene andere straat; die niet verre van daar loopt; by verkorting, niet anders zeggen wil, dan de *Lymkuilen-straat*: en, zy dus genoemd zy, van veelvuldige *kuilen*, in welke de *lym*, van de overgeschooten stukken der vellen, aldaar plagt bereid te worden. De *Bier brouweryen* en *Jenever stookeryen* zyn te *Maastricht* mede in goeden bloeystand.

In de voorige eeuwe, was *Maastricht*, zo wel te *water* eene plaats van sterke *doortogt*, dan noch heden te land. Men zag de *Maas*-stroom, als vervuld met *Schepen*; die tusschen *Luik* en *Dort*, steeds heen—en weer voeren: brengende naar *Holland*, yzere staven, beneven allerly gemaakt yzerwerk: voorts Namensche steenen, kalk en steenkoolen, laakens, sergies en saayen: *Luiks* zoolleer en dergelyke: terwyl, allerly Oost—en West—Indische waaren, wolle en

zy-

zyde stoffen, onbereidde huiden enz. uit *Holland* naar *Luik* werden overgebracht. Alle deze Schepen *Maastricht* verbyvaarende moesten daar aanleggen, om de *licenten* te voldoen. Men kan begrypen, dat dit *Admiraliteits Komptoir* die 's tyds, jaarlyks groote geldsommen aan 't land hebbe opgebracht. Behalven, dat toen, ook binnen *Maastricht*, veele *Maas-Schippers* zich bevonden; die, met hunne eigen Vaartuigen, naar *Holland* af—en van daar wêer opvoeren. De Heeren Raaden ter *Admiraliteit* van *Rotterdam* hebben daarom, al vroeg, te *Maastricht* verscheiden Bedienden aangesteld: als een' *Ontfanger* der *Konvoyen* en *Licenten*; die een' Klerk onder zich heeft: een' *Kontrarolleur*: vyf *Kommiesen*, en een' *Sloeproejer*. Gelyk, om 't twede—of derde jaar, twe *Admiraliteits Heeren* derwaard worden gedeputeerd, om den Staat van 't Komptoir op te nemen. Dan, sedert den *Utrechtsen Vrede*—en 't daarna gevolgde *Barriere—tractaat* van 1715; waarby, de Provincie Opper-Gelderland verdeeld werd, onder drie verscheiden Mogenheden; zyn, daardoor, de *Komptoiren* en Tollen langs de *Maas* zeer vermenigvuldigd: waardoor, de Scheepvaart op deze rivier zeer gestremd en verminderd is geworden. Ter vermyding der zwaare onkosten, hierdoor veroorzaakt; is men, na dien tyd, gewoon, de meeste koopwaaren, gedeeltelyk over *Breda*, doch voornaamlyk, over '*s Bosch*, met karren naar *Maastricht*, en omliggende plaatzen — en weder, van daar, andere te rugge naar *Holland*, te vervoeren. Desgelyks, is 'er veel doortogt van die zelve karren naar—en van *Aken*, *Borchet*, *Eupen*, *Hodimont* en *Verviers*; die de Spaansche wolle, en verw-stoffen, tot de *Laken Fabriecquên*, overbrengen—en de bereidde lakens wêer te rugge naar *Holland*: voor welke waaren, in 't doortrekken, desgelyks, de licenten aan dit *Komptoir* betaald worden. Iets, dat in *Maastricht* mede eene groote drukte—en, aan de Stad eenig voordeel geeft, is 't zogenoemde *Aakensch*—en *Spaasch saisoen*; door de groote menigte der *vreemdelingen*, die uit de *Vereenigde Provincien*, uit *Engeland* en van elders, derwaard trekken; en, 't saisoen verloopen zynde, wêer te rugge keeren.

Wy besluiten, de *Beschryving* dezer Stad, met de opgave der merkwaardigste lotgevallen, die, sedert een reeks van jaren aan dezelve zyn wedervaaren. Onder deze, beslaan de meeste plaars, in haare gedenkschriften, de Belegeringen, die ze ondergaan heeft: welke wy tot VI. brengen;

gen; onder welke, eenigen al — en andere niet, van de daadelyke vermeestering gevolgt zyn geworden.

Wanneer wy, toch, wilden aanhaalen, de *bekeegeringen* van veel vroegere tyden, in de XIIIde, XIVde en XVde eeuwen; men zou schier geen einde daaraan vinden. Alleenlyk, konnen we niet verby, ééne *bekeegering* te vermelden, in 1408, door de *Luikenaaren* ondernomen; door welke deze Stad wel jammerlyk geteisterd werd, maar niet verroverd werd: welk geval, des te meer, verdiend te worden aangeteekend; dewyl deszelfs gedachtenisse tot heden word bewaard, in een *steen*, boven de *Wyker Buiten*-poort gesteld, met eene *inscriptie*, naar den ouden styl, zeldzaam uitgedrukt. *

De voornaamste en meest bekende *Bekeegeringen* neemen derhalven haaren aanvang, van de *Spaansche* tyden. De Borgers van *Maastricht* hadden, naamlyk, in den aanvang der Nederlandsche onlusten, geen mindere zucht betoond, naar verlossing van 't *Spaansch* geweld, dan die der andere Steden in ons *Nederland*; zo verre, dat zy den 20 *October* 1576 waagden, de *Spaansche* krygsbezetting ter Stad te willen uitdryven, en ze naar *Wyk* te doen vluchten: in welke onderneming, zy zouden worden ondersteund door sommige Kompagnien van 't Duits Regement van *Eberstein*; die, te gelyk met de *Spaanschen*, de Stad bezet hielden: Dan, deze onderneminge, die's tyds mislukkende; moesten ze hun gedrag bitterlyk bezuuren: dewyl veele borgers gedood, en derzelver huizen ten deele in brand gestooken, ten deele geplunderd werden. Na dien tyd, zyn zy, door 't *Spaansch* krygsvolk jammerlyk geplaagt: 't welk duurde tot 1577; als, ingevolge de *Pacifikatie* van *Gent*, den 1. No-

* Deze *Inscriptie* luid, als volgt:

Int joer M. CCCC ende acht /
Die Luyck hadde Tricht belacht
Daen noe M. CCCC ende twelve /
Maeckte die Stat dese bauw selve
Syt vorsinnig ende voerdechtig /
En laet nyet soe voele in
Ghet / en syet mechtich.

De *vier* K[illegible]
onmiddelyk na[illegible]
tot de Raadsv[illegible]
ben, behalven[illegible]
in 't *inſtrueer*[illegible]
door den weg[illegible]
recht, in elk t[illegible]
miſſariſſen Dec[illegible]
hunne aanſtelli[illegible]

De *twe* PE[illegible]
den; hebben [illegible]
gen: en, daa[illegible]
alle de gezaa[illegible]
Brabantſche [illegible]
goedkeuring [illegible]
van *Luik* erk[illegible]
de Raads ve[illegible]
hun advys te[illegible]
nenlandſche [illegible]
len zy, in d[illegible]
't woord voe[illegible]

De *vier* S[illegible]
onderſcheide[illegible]

Twe hunn[illegible]
ben, houde[illegible]
ningen van [illegible]
middagſe ver[illegible]
is geworden: [illegible]
ten van 't *La*[illegible]
re zyn *Schep*[illegible]
noemd. Zy [illegible]
Hoog Gerecht[illegible]
nen beſtaat: [illegible]
ſe Sekretaris, [illegible]
Brabants Hoo[illegible]
Laag Gericht. [illegible]
hebben hunne [illegible]
Luiks — van de[illegible]
Hunne *Hoogmo*[illegible]
[illegible]tegen, wor[illegible]
[illegible]: en wel[illegible]
[illegible]nigen de[illegible]
ad vita[illegible]

[illegible] jaars ontſtond, deze vreemde ge[illegible]
[illegible] ook de Stad verlaten moeſten [illegible]
[illegible] 21 *April* deszelven jaars; te[illegible]
[illegible] inwooneren medeſlepende[illegible]
[illegible] voornoemde *Benden* van Or[illegible]
[illegible] onder hunne[illegible]
[illegible] blyven poſt hou[illegible]
[illegible]; die de Stad[illegible]
[illegible] niet vertrouwen[illegible]
[illegible] 1578, de[illegible]
[illegible] nacht naar[illegible]
[illegible] *Gaudicaſt*. [illegible]
[illegible] aerien[illegible]
[illegible] mou[illegible]
[illegible]. onder[illegible]
[illegible] de[illegible]
[illegible] *Spaanſche*[illegible]
[illegible] het verbroken[illegible]
[illegible] waren[illegible]
[illegible]
[illegible] *Par*[illegible]
[illegible], zo[illegible]
[illegible] op[illegible]
[illegible] geien[illegible]
[illegible] 1000 Soldaa[illegible]
[illegible] in Staaten[illegible]
[illegible] borgers;[illegible]
[illegible] in alles,[illegible]
[illegible] wapenhandel:[illegible]
[illegible] huisgezinnen[illegible]
[illegible] De Baron MELCHIOR[illegible]
[illegible], voerde binnen[illegible]
[illegible] 3 *Maart*, de[illegible]
[illegible], op 't Slot *Pe*[illegible]
[illegible] weinige voorbeel[illegible]
[illegible], met welke, de belee[illegible]
[illegible] ge[illegible]

[illegible], noch: dat,[illegible]
[illegible] Predikanten, *de Gerefor*[illegible]
[illegible] naamt *Servatius*[illegible]
[illegible] 157[illegible]: *Dominicus Polleyns*,[illegible]
[illegible] in 1578.[illegible]
[illegible] in 157[illegible]

gerden de Stad verweerden; zonder, dat de aanzoeken tot de overgave, van der Spaanschen zyde meermaalen gedaan, iets op hen vermogten; die des te standvastiger zich betoonden: dewyl, hun, groote hoope tot *ontzet* gegeeven was. Zy verduurden, een beleg van byna vier maanden, tot den 29 *Juny*; zynde *S. Pieters* en *Paulus dag*. De Stad zou noch niet zo rasch gewonnen zyn geweest, ware 't niet door *verrasschinge* geschied. Die van binnen hadden, eenige achter elkander volgende dagen, den éénen storm na den anderen afgeslagen: en waren dermate daardoor afgemat, dat zy van den slaap met geene mogelykheid, zich onthouden konden: weshalven, sommigen der vyanden; verspied hebbende, dat 't volk, 't welk op de wallen post gevat had, te slaapen lag; terstond den Hertog van *Parma* daarvan verwittigden; die geen oogenblik draalde om in den vroegen morgenstond, by de *Brusselse* poort, de vesten met ladders te doen beklimmen; waardoor zy, na de bezettelingen aan die plaatzen te hebben neergemaakt, in groote menigte ter Stad inrukten. Eenigen voegen 'er by: dat deze verrasschinge zou geschied zyn, gedurende een stillestand van wapenen; terwyl men was in onderhandeling, wegens de overgave: in welken gevalle, dit bestaan een onvergeeflyke trouwloosheid zou geweest zyn. Hoe 't daarmede zy: al wat de *Spaanschen* in de wapenen vonden, werd in die eerste woede *gedood*: waarna, zy ook, in koelen moede, vrouwen en kinderen ombrachten.

Veelen der Inwooneren, zo dra ze verstonden, dat de Spaanschen de Stad overweldigt hadden, spoedden zich naar de *Maasbrugge*, met oogmerk, om in *Wyk* hun lyf en leven te bergen: dan, de *Wykenaaren*, beducht, dat de *Spaanschen* de vluchtelingen onmiddelyk volgen mogten, waren terstond bedacht, de houte brugge, die de naaste aan *Wyk* is, aftebreeken: waardoor, de menigte, op de steenen brugge zich bevindende; terwyl de achtersten de voorsten voortstuwden; de één den anderen verpletterde: en, zeer veelen zelfs buiten de brugge gedrongen, in de rivier storten, en dus, hun leven eindigden.

'Er kwam bevel, om 't moorden te staaken, toen 'er genoegzaam niet meer te moorden was. Men rekend, dat, by deze gelegenheid, 8000 menschen hun leven verlooren hebben. Wat den Baron van *Zwartzenburg* wedervaren zy, blykt niet zeker: terwyl eenigen willen, dat Hy door de Spaanschen zou omgebracht zyn: anderen — dat Hy in een

een Koks gewaad zou gevlucht zyn: en anderen — dat Hy naar *Limburg* vervoerd zy; zonder, dat men weet, wat daar van hem geworden is. Van moorden kwam men, tot *plunderen* der *huizen:* makende alles prys en buit. De weinige overgebleven *Borgers*, ten getale van omtrent 300, hebben, na dien tyd, mede de Stad verlaaten en naar elders de vlucht genomen: des, de Stad, een tyd-lang, als woest; gelyk de Ridder *Hoofd* zich uitdrukt; (*Nederl. Histor. bladz.* 642.) bleeven een *nest van soldaaten;* die, by gebrek van andere brandstoffen, de ledige huizen afbraken; om vuur te stooken. Geduurende ruim eene halve eeuw, na deze verovering door de *Spaanschen*, vind men weinig of niets van *Maastricht* aangeteekend; in Neerlands geschiedschriften. Alleenlyk, heeft men bewaard, de lyste der *Gouverneurs*, die, door de Koningen van *Spanje* aangesteld, aldaar het gebied gevoerd hebben; welke'r naamen, benevens de jaren van hun bewind, hiervoor, door ons opgegeven zyn; die niet zullen hebben nagelaten, de vestingwerken te herstellen, en ze te verbeeteren. Ook, weet men, dat die Stad; door een zwerm van *Luiker-waalen*, al'lengs is bewoond en bevolkt geworden: waardoor, zy weder eenigzinds heeft beginnen te herleven.

Dan, in 1632, oopende zich een ander toneel van zaken, ten aanzien dezer Stad; die toen van 't *Spaans* geweld verlost werd. Prins MAURITS van ORANJE, had, voor dien tyd, zelfs alreeds in 1592 — en nochmaals, in 1594, wel de een' en anderen aanslag daartoe gemaakt; zonder zyn doelwit te bereiken. *Maastricht* was te verre afgelegen, en te zeer met 's vyands land omringd, dan, om die's tyds zodanige onderneming wel te konnen doen gelukken. Maar, nadat zyn broeder en opvolger, Prins FREDERIK HENDRIK, de Stad 's BOSCH — daarna, de GRAVE, VENLO en RHOERMOND, alle langs die zelve rivier de *Maas* gelegen, vermeesterd had; was voor hem den weg geopend, om ook deze Stad aan der *Staaten* gebied te hechten.

Het beleg werd ontgonnen, den 9 *Juny* des gemelden jaars: en, nadat de linie van omwallinge (*circumvallatie*) in gereedheid was, werden de loopgraven, reeds, den 14, geopend. De aanvallen geschiedden, aan drie zyden, tusschen de geweezen *Laander Kruis-poort* en de *Brusselsche* poort: en, de derde, tusschen de *Brusselsche* — en de *Tongersche-poort:* in welker voortzetting men, ter oorzake der menigvuldige uitvallen der belegërden, in den beginne

wel-

weinig vorderde. De *Baron* van *Lede*, Spaansch Gouverneur, verzuimde ook niets, om dit beleg den Staatschen zo moeylyk te maaken, als immer mogelyk was. Hierby kwam, dat de vyanden veele poogingen aanwendden, om de Stad te ontzetten. Niet alleen, had de Markgrave van *Sancta Croce*, met een heir van 16000 Spaanschen, by *Neder-Haaren* zich neergeslagen, van waar Hy 't *Kwartier* des Heere van *Brederode*; die in de *Smeermaas* post gevat had; steeds ontrustte: maar ook, had de Keiserlyke Generaal, Grave van *Pappenheim*, met een heir van 15000 *Duitsers*, thans in Spaansen dienst overgegaan, tot ontzet der Stad, zich derwaard gespoed: en had zich geleegerd, op den berg, die ten oosten, het *Wykerveld* besluit, die den 17, *Augus.* waagde, een aanval te doen, op het kwartier des Grave *Maurits* van *Nassau*; aan de overzyde der *Maas*: duurende dit gevecht, met groote kloekmoedigheid, van weerzyde, van 's middags, tot 's avonds, tusschen 8 en 9 uure: wanneer *Pappenheim*, onverrichter zake, met verlies van omtrent 1400 of 1500 mannen, te rugge deinsde.

De Belegeraars hadden, met 't lang aanhoudend schieten, uit hunne kartouwen, eindelyk, een bekwaame *bresch* in de kapitaale wal gemaakt: weshalven, de *Prins* van ORANJE, den 20 *Augus.* bevel gaf, tot een storm; die dadelyk ondernomen werd: hoewel, met groot verlies van volk, wederzyds; zonder, dat de beleegeraars, ter oorzake der hoogte der muur, en den steilen opgang tot den zelven, hun oogmerk, om de Stad te verwinnen, ditmaal, bereiken mogten.

Geduurende dezen storm, was alles, binnen de Stad, in de grootste verslagenheid. De allarmklok werd gestadig geluid: en men hoorden in de legerplaats, duidelyk, onder mannen vrouwen en kinderen, een jammerlyk geschry: dewyl zy, gedenkende, aan de inneeming der Stad, door den *Hertog* van *Parma*, in 1579, ook nu geen beeter lot zich voorstelden; in gevalle de Stad voor 't geweld der aanvalleren hadde moeten bukken. Doch, Prins FREDERIK HENDRIK; die dit werk van eene hooge battery beschouwde; bemerkende, dat dit lang stormen veel volks kostte; gaf bevel, om 't zelve; nadat 't een half uur geduurd had; voor deze reis te staaken. Middelerwyle, had het gevaar, waarin de Stad, geduurende dezen eersten storm zich bevond, het volk van binnen met zo veel kleinhartigheid vervuld, dat men geen tweden storm dorst af te wachten. En, terwyl 'er een kleine stilstand van wapenen ver-

ordend was, om de wederzydse dooden te begraven; verzocht de Gouverneur, om over verdrag te spreeken; 't welk toegestaan—en, den 22 *Augusti*, na een beleg van 10 weeken, de *Kapitulatie* getroffen werd; waarby, voor 't Spaansch guarnisoen, onder anderen, een vryen aftogt bedongen werd.

In het twede jaar na deze roemruchtige verwinning, naamlyk 1634, onderstonden de *Spaanschen*, *Maastricht* te willen herwinnen: waartoe de Markgrave van *Aytona*, met een talryk heir, in 't begin van *July*, voor dezelve zich neersloeg, de voorbereidzels makende, tot een formeel beleg; terwyl de Gouverneur, Hertog van *Bouillon* niet min bedacht was, om de hem aanbetrouwde vesting kloekmoedig te verdeedigen. Dan, eer 't tot het uiterste gekomen was, vond men goed, van der Staaten zyde, ten voordeele van *Maastricht*, eene afwending (*diversie*) te maaken, door de onderneeming van 't beleg van *Breda*: 't welk Frederik Hendrik aanving, met geen ander oogmerk, dan, om de *Spaanschen* van *Maastricht* af te trekken. En, dit voldeed ten volle, aan de verwachting: want, zodra de Prins van Oranje, met het beleg van *Breda* een aanvang maakte, kreeg de Markgrave van *Aytona* bevel, om van voor *Maastricht* op te breeken, en *Breda* te ontzetten: waarop, de Prins ook *Breda* verliet, en, in 't laatst van *October*, zyn volk de winterkwartieren deed betrekken.

Ondertusschen, werd, door de *Maastrichtse* bezetting, den *Spaanschen*, in deze Landstreek, veel schade toegebracht: en, dit deed den vyanden op allerly middelen bedacht zyn, om die Stad weder onder haare heerschappy te brengen. En, daar *geweld* niet baaten mogt, trachtten zy 't, door *verraad* uit te voeren. 'T scheen, dat 't daar geenzinds ontbrak, aan mishoegden; die niet zouden nalaaten, zo dra een bekwaame gelegenheid zich opdeed, de behulpzaame hand daartoe te bieden: want, veelen der *Roomsgezinde* Inwooneren waren, te gelyk, (als men die's tyds zeidde) *Koningsgezinde*. Meer dan éénmaal, is men, van der Spaansche zyde, op dit middel bedacht geweest: maar nimmer, was de Stad, in zo groot gevaar, dan, in den jaare 1638. De aanslag was met zo groote listigheid gesmeed, dat het gevolg niet wel scheen te zullen konnen missen; by aldien de zaak niet door een wonder Godlyk bestier, ware aan 't licht gebracht, twe dagen voor dat ze zou worden uitgevoerd. De toeleg was, naamlyk, met 6000 of 7000

Spaanschen, in den nacht, een loozen aanval op de Stad te doen, aan de *Brusselse-poort*; ten einde, de meeste macht der krygsbezetting derwaard te trekken: terwyl, ondertusschen, een andere vyandelyke troup, aan de *Maas-kant*, buiten de *L. Vrouwe poort*, met hulpe van sommige *Maastrichtenaars*, onder door de wal, ter Stad zou worden ingelaaten. Zeker *Bierbrouwer* te *Maastricht*; woonende, achter 't *Minderbroeders Klooster*, in eene straat, die de *Helle* genoemd word; was door aankoop eigenaar geworden, van een huis en erve, naast het zyne; waar, in de Stads muur, wel' eer een klein *poortje* was geweest; doch, daarna met mergelsteenen toegemetzeld: door dit *poortje*, zou de vyand worden ingelaaten. En, daartoe, had dees' *Brouwer*; die de eerste en voornaamste aanlegger van dit *verraad* was; eenige *metzelaars*, mede in dien snooden handel weeten intewikkelen; die de steenen behendiglyk weg neemen, en de oopening in de muur zouden maaken: en, behalven deze — had hy noch verscheiden anderen in dit ontwerp ingewikkeld. Den 1. *Maart*, zynde maandag, was de bepaalde dag, wanneer dit stuk zou worden in 't werk gesteld. Doch, de wyze, hoe 't ontdekt werd, was zeer zonderling. Zeker *Claude de la Tour* genoemd, een Bourgonjesch Edelman, was één der medeplichtigen. Hy was, kwantswyze, uit de Schans *Navanje*; 2 uuren gaans bezuiden *Maastricht*, aan de *Maas* gelegen; uit den Spaanschen dienst gedeserteerd: en, met zyne vrouw, *Agnes de Boury* genoemd, overkomende, had hy, als gemeen *soldaat*, in een der Staatse Regementen dienst genomen. Dees', beneven andere soldaaten eenmaal op party uitgezonden, werd mee zyne medemakkers, door een *Kommande* uit die zelve Schans *Navanje*, krygsgevangen gemaakt: dan, in stée van, als een *deserteur*, gestraft te worden, vriendelyk behandeld, en zelfs zonder rantzoen ontslagen: behalven, dat men noch eenig geld by hem in den buidel vond. Dit kwam den Kaptein *Haulterive*, die den troup gekommandeerd had, zeer wonderlyk voor: en, kon niet nalaten, hem eenig kwaad vermoeden, tegen dezen *la Court*, te doen opvatten: gelyk Hy daarvan verslach deed, aan den *Kommandant* van *Maastricht*, *J. van Golstein*; die zonder lang draalen, hem in bewaaring nam. Dees *la Court* ontdekte terstond, in hope van daardoor te zullen vrygeraaken, zonder *tortuur*, de geheele toedracht der zaken: verklaarende, dat een komplot van *verraaders* zich in de Stad

 be-

bevonden. Hy noemde, als den eersten, den gemelden Brouwer: en, dees' ontdekte, veele anderen, niet alleen *waereldlyke* persoonen dezer Stad. Van de betichten hebben sommigen de vlucht genomen: maar anderen, ten getale van XIV, wierden in hechtenisse gesteld. Eenigen tyd daarna werden meer anderen als medeplichtigen beticht; van welke, echter, sommigen ontslagen zyn geworden. Ten einde eene zaak van zo groote gevolgen te nauwst te onderzoeken, en de schuldigen naar verdiensten te straffen, werden sommige *Gedeputeerden* van wege Hunne Hoogmogende naar *Maastricht* afgevaardigt; die, beneven de leden van den krygsraad, dezelve ten einde brachten. Maar ook, sommige *geestelyken*, van de *Minderbroeders*, en van de *Societeit* der *Jesuiten*, en anderen: de laatsten, (zo 't schynt,) niet zo zeer, als volstrekt medeplichtig, aan ontwerp van dit verraad; dan wel, dewyl zy, niet tegenstaande door de biecht hun kennisse daarvan gegeven was; 't verraad niet hadden willen ontdekken; veel min getracht, de ondernemers daarvan terug te houden. *La Court* en de *Brouwer* werden onthalsd, en daarna gevierendeeld: en alle de anderen werden desgelyks onthalsd, en hunne hoofden, hier en ginds, op staaken ten toon gesteld: daaronder *vyf* op de battery, in den zuidoostelyken hoek der Stad; welke, van daar, den toenaam van *battery* der *vyf koppen*, tot heden behouden heeft. Men kan deze en meer omstandigheden van dien verderflyken aanslach vinden, in de *Chronyk* van *Godefried*, op 't jaar 1638: en meer andere schryvers.

Na dezen —, heeft *Maastricht*, een tyd lang rust genoten: voornaamlyk, sedert zy, door den Munsterschen vrede, in 1648, aan den Staat bevestigt was geworden. Dan, in 1673, heeft deze Stad weder een zwaaren schok moeten uitstaan, door Koning *Lodewyk XIV.*; die, na in 't voorgaande jaar 1672, door dien onverwachten inval, de voorzaanliggende Provincien, GELDERLAND, UTRECHT en OVERYSSEL, onder zyn geweld gebracht te hebben, in 't volgend jaar, in eigen persoon, deze Stad beleegerde. De *Rhyngrave* van *Salm*, den 25 *Jan.* deszelven jaars, te *Maastricht* overleden zynde; was de Stad die's tyds zonder *Gouverneur*. Wel was 't Gouvernement, aan deszelfs zoon, *Karel Florens* van *Salm*, beloofd: maar 't schynt, dat men, aangezien de jongheid van dien Prins, in zodanigen neetelachtigen tyd, de bewaaring dezer gewichtige vesting Hem niet heeft durven toevertrouwen: weshalven Hy, geduuren-

rende dit beleg, wel binnen *Maastricht* gediend heeft: doch, in geen hoger rang, dan als *Oversten* van een Regement *Kavallerie*. Daarom, werd de Heer *Farjaux*, Baron de *Mande*, door Prins WILLEM III, tot GOUVERNEUR, *ad interim*, aangesteld; die, vermits Hy noch werkelyk in Spaanschen dienst was, dit aanbod niet omhelsde, dan na vooraf verlof daartoe onfangen te hebben; van den Grave de *Montery*, toen Spaanschen Gouverneur te *Brussel*. Hy heeft zich zonderling lofwaardig in dezen post gekweeten.

Wel is waar: 't beleg heeft weinige dagen geduurd: want, den 10 *Juny*; als Koning *Lodewyk* in 't leger kwam; begon de vyand de voorbereidzelen daar toe te maaken: den 17, werden de loopgraven geopend: en, den 30 die 't zelve maand, volgde reeds de overgave. Dit kwam in geen vergelyking, by de voorige beleegeringen; die 3—en 4 maanden hadden mogen duuren. Doch, men weet, dat de vestingwerken niet weinig waren verwaarloosd. Ook, was de bezetting geen 5000 mannen sterk. Hierby kwam, voornaamlyk, dat de borgers, begonnen beducht te worden, tegen den sterk aannaderenden *S. Pieters*—en *Paulus dag*, den 29 *Juny*: dewyl deze dezelve dag was, in welke de Prins van *Parma*, byna 100 jaren vroeger de Stad zo geweldig ingenomen en geplunderd had. En, daar zy anderzinds, in den beginne, zich zeer wel gedragen hadden, verbeelden zy zich, dat de *Franschen*, door het stormen, hoewel al een—en andermaal afgeslagen, de Stad eindelyk verwinnen mogten; in welken gevalle, hun goed en leven in groot gevaar was: weshalven zy den Gouverneur onophoudenlyk aanporden; die dus als gedwongen werd, de *Chamade* te doen slaan, en van verdrag te spreeken: waarby, onder andere voorwaarden, aan de bezetting, den vryen aftocht naar 's *Bosch* werd toegestaan.

De *Franschen* bleven 6 jaren, naamlyk, van 1673 tot 1679, in 't bezit dezer vesting: geduurende welken tyd, zy de werken ongemeen verbeeterd hebben. In den jare 1676, maakte Prins WILLEM III, een aanslag ter herwinning dezer Stad: en beleegerde dezelve, in eigen persoon; terwyl *Fr. Calvo*, by afwezenheid des Grave *d'Estrades*, den eigenlyken Gouverneur, de Stad verdeedigde.

De jonge Rhyngrave *Lod. Florens* van *Salm*, had de bestiering over dit beleg: en zou, in gevalle de overgave gevolgt was, ongetwyfeld, naar de hem gedaane belofte, 't *Gouvernement* dezer Stad bekomen hebben: doch, in 't be-

stormen van een Hoornwerk by 't Fort *Dauphin*, bekwam Hy een wonde, waaraan Hy, den 20sten dag daarna, overleed. De Grave van *Hornes*, hem in dien post opvolgende; gingen de zaaken niet voorspoedig. Dewyl daar benevens de verwachte hulptroupen uit *Duitsland* niet kwamen opdagen; en, daartegen, de Fransche Marchal, *Grave van Schomberg* in aantocht was, tot het ontzet, vond de *Prins* van ORANJE raadzaamst, 't beleg, dat omtrent 2 maanden geduurd had, optebreken.

Uit kracht der *Nymeegsche Vrede* des jaars 1679, moest MAASTRICHT weder aan den Staat worden ingeruimd; 't welk, door de *Franschen*, daadelyk geschiedde: dan, daarover, rees geen klein verschil, tusschen den *Staat* en 't Hof van *Spanje*. In den jare 1673, was, naamlyk, een byzonder verdrag met *Spanje* aangegaan; waarby, de *Koning* van *Spanje* zich verbond, met den Staat, in een' openbaaren oorlog tegen *Frankryk* te zullen treden: en, daartegen was, van der Staaten zyde beloofd: „ de Stad MAASTRICHT; met „ al wat daaronder behoorde; met naame het Graafschap „ VROENHOVE, aan *Spanje* te zullen afstaan:" Zodra, derhalven, de Staaten, in 't bezit dezer Stad, waren hersteld, verzuimde *Don Emmanuel de Lira*, Spaansch Ambassadeur in 's *Hage* niet, by Hunne Hoogmogende, op de overgave derzelve aantehouden. Doch, hiertegen, werd door de Staaten ingebracht: dat, in dit zelve *tractaat*, waarby *Maastricht* den *Koning* van *Spanje* beloofd werd, te gelyk bedongen was, de nakooming van eenige byzondere *artikelen* der *Munstersche Vrede* des jaars 1648; ten aanzien van welke 't Hof van *Spanje*, dus lang, niet had willen verstaan. Deze betroffen, voornaamlyk, eenige *pretensien*, door Prins WILLEM III. van ORANJE, ten lasten van de Spaansche Kroon gevorderd; ingevolge 't geen, aan zynen vader, Prins FREDERIK HENDRIK, beloofd was: daaronder behoorende, de Heerlykheid MONTFOORT: 't Markgraafschap BERGEN-OP-ZOOM, en veel meer andere zaken: welke werden begroot, op de waarde van *vyf millioenen*, en 732322 gulden. Hierby kwam, eene merkelyke somme, welke de Nederlandsche *Admiraliteits*-Kollegien, van de SPAANSCHEN te eischen hadden, wegens uitrustingen ter zee ten hunnen behoeve gedaan, na 't verdrag van 1673. Over deze zaak, zyn veele geschriften over en weer gewisseld: dan, het verschil is nimmer afgedaan.

De *Staaten* behielden MAASTRICHT: en de *Koning* van *Span-*

Spanje behield, de geld-sommen, welke Hy, in zyne door den Ambassadeur overgeleverde schriften, bekend had, schuldig te zyn.

Des, bleef deze Stad, onder 't bezit der Staaten, gedurende den afloop der voorige Eeuwe; en zelfs, in al den tyd van den Spaanschen succesfie oorlog, die, in 1713, door den vrede van *Utrecht*, een einde nam. Dan, van den oorlog wegens de *Pragmatieque Sanctie*; die, in 1745, uit *Duitsland* tot de *Nederlanden* oversloeg; heeft zy des te meer gevoel gehad, niet alleen, wegens 't menigvuldig doortrekken der Nationaale en Auxiliaire troupen van 't Bondgenoods leger: niet alleen, door de beiden *veldslagen*, in haare nabuurschap —, de eerste, by *Rocours*, den 11. *Octob.* 1746 — en de andere, by *Lafelde*: den 2 *July* 1747, voorgevallen; maar voornaamlyk, door de *belegering*; die zy, in 1748, heeft uitgestaan. Binnen de Stad voerde 't bevel, de Heer Generaal, *Baron* van AYLVA; over eene bezetting, wel meest uit *nationaalen* bestaande; daaronder ook veele overgeschoote manschappen (*debris*) der krygsgevangen Regementen: maar ook, gedeeltelyk, uit *Keisserlyke* en *Beierschse-Regementen*. De geheele Fransche krygsmacht sloeg zich rondom de vesting neder, den 11 *April*: nemende de Fransche Marchal *Grave* van *Saxen* zyn hoofdkwartier, in de Abdy *Hoicht*, en de *Grave* van *Löwenthal*, op 't Kasteel *Burch-Haaren*. De loopgraven werden 's nachts, tusschen den 15 en 16 derzelver maand, geopend, op den *Douzeberg*, en in de vlakte langs de *Maas*, buiten de *Bosch*-poort. Den 21 begonnen de *Franschen* de Stad te beschieten, van zes batteryen, en, uit drie ketels, hunne bomben in de Stad te werpen: terwyl de loopgraven, ter oorzake der menigvuldige uitvallen der belegerden, langzaam tot aan de buitenwerken werden voortgezet. De Generaal van *Aylva* bleef in geen gebreeke, alles aan te wenden, wat men van een krygservaaren Bevelhebber kon verwachten: den eenen storm na den anderen, door de Franschen op deze en geene lunetten en bastions gedaan, t' elkens gelukkig afslaande; 't welk den vyanden veel volks kostte.

In den beginne, was de toeleg, om met de *Geallieerde Armée*; die in de nabuurschap van *Breda*, zich werkelyk verzamelde; het ontzet te wagen. Zelfs, waren de landlieden, in de *Baronie* van *Breda*, als ook, in de *Majorie* van 's *Bosch*, met hunne karren en paarden, alreeds naar de le-

gerplaats op ontboden; die de bagagie en voeragie zouden voeren; ten einde 't volk, met des te meer spoed, den marsch naar *Maastricht* te doen voortzetten: dan, by de wapenschouwing bevond men, het heir der Bondgenooten; 't welk, naar 't verdrag 192000 mannen sterk wezen moest, nauwlyks 70000; dewyl de Duitsche hulptroupen, in dienst van den Staat overgenomen, noch niet waren aangekomen. En, dit was de oorzaak, dat men van 't ontzet moest afzien.

De staaking van dit beleg, om gemelde reden, niet door geweld konnende geschieden; moest dit door den *Vrede* worden uitgewerkt; welke'r *preliminaire artikelen*, den 30 *April*, met beding van een *stilstand* van wapenen, te *Aken*, door de afgezanten der oorlogende Mogenheden, geteekend waren. Byaldien nu *Maastricht* onder deze wapenschorzing mede was begrepen geweest; zou 't *Fransche heir* terstond hebben moeten aftrekken: dan, de Grave van *S. Severin*, Fransche Ambassadeur op 't Kongres te *Aken*, wilde dezelve tot deze Stad niet hebben uitgestrekt. Des zou 't beleg, eeven of 'er geene vrede voor handen ware, hebben moeten voortgaan: dan, de Hertog van *Kumberland* zond, den Lord *Sackville*, een' zyner adjudanten, aan den *Grave* van *Saxen*, met een voorstel, om de Stad aan hem te willen doen Inruimen, onder voorwaarde, dat eene vrye aftocht aan de krygsbezettinge werde toegestaan. De *Grave* van *Saxen* daarin bewilligende, kwam gemelde Lord, met den Grave van *Friesen*, Brigardier in Franschen dienst, verzeld, den 3 *Mey*, binnen *Maastricht*, om den Heer van *Aylva*, van de geteekende preliminaire — als mede, van 't voorstel des Hertogs van *Kumberland*, kennisse te geeven; die het zelve gereedelyk omhelsde, mids vooraf 't goedvinden des Heere Prins Erfstadhouder, die's tyds te *Breda* zynde, te hebben mogen verstaan. En, zyne Hoogheid, zyne toestemming daartoe gegeven hebbende, stak de Kommandant 't witte vendel op: waarna, de Stad in der Franschen handen geleverd werd; de bezetting den 10 *Mey* met alle krygseer uittrekkende. De *Franschen* hebben de Stad bezeten, tot den 3 *Febr.* 1749; toen zy weder aan de Staatsche troupen is ingeruimd. De overlast, welke de borgers van deze inkwartiering geleden hebben, was niet boven mate; dan, uit sommige weinige gevallen, heeft men konnen vermoeden, wat zy van de baldadigheid der Franschen zouden heb-

hebben moeten verwachten; ten ware dit, door de goede order welke de Gouverneur, Grave van *Löwenthal* onder 't krygsvolk hield, niet was voorgekomen.

Na dezen tyd, is *Maastricht* ongemeen bezocht geweest, met AARDBEEVINGEN; die ook wel de nabnurige plaatzen, doch, voornaamlyk deze Stad getroffen hebben, niet alleen, in dien *Bededag* den 18 *Febr.* 1756; maar ook, lang daarna: als ten tyde van 't *Kersfeest* deszelven jaars: desgelyks, in 1759: en byzonder den 20, 21, 23 en 25sten *January*; den 20 *Juny*, en veel meermaalen: weshalven, men goedvond, dezen jare, buitengewoone *Bedestonden* in te stellen.

'T laatst merkwaardig *geval* dezer betreffende, was het springen van 't KRUIT-MAGASYN, onder de wal, tusschen de *Brusselsche*—en *Tongersche* poort, in den nacht van den 20 en 21 *December* 1761: eene zaak, welke die's tyds, door geheel Neerland, veel geruchts gemaakt heeft. In den nanacht, ten 3 uure, werden de Inwooneren zeer onzacht uit den slaap opgewekt, door eene geweldige schudding van den grond, verzeld met een harden slag; terwyl, ter zelver tyd, de lucht vol vuurs was.

Zy, die te bedde liggende, eeniglyk de schudding gevoeld en den slag gehoord—maar geen vuur gezien hadden, kwamen in verbeelding van eene *aardbeeving*; soortgelyke, als die te *Lisbon*, den 1 *Nov.* 1755: en, de geheele Stad geraakte in de grootste verwarringe, die men zich verbeelden kan. Dan, weinig tyds daarna, verstond men, van de schildwachten, die omtrent dien oord op hunnen post gestaan hadden, wat 'er van de zaak ware. En, dewyl men niet begrypen konde, hoe een *Kruit-Magasyn*; ('t welk gemeenlyk wel bewaard word;) buiten 't geval van 's Hemels onwêer, kon in brand geraaken, zonder opzet; viel terstond vermoeden, op eenig *verraad* van binnen: des te meer, vermits de oorlog, tusschen *Frankryk* en eenige *Duitsche* vorsten, toen noch standgreep; en, verscheiden vreemde troupen om—en by de Stad steeds heen en weer zwierven; die, in zodanige verwarringe, de Stad, zonder tegenstand, zouden hebben konnen overrompelen: te meer, dewyl door dit ongeluk, in de kapitaale wal, die het Magasyn dekte, eene groote bresch gemaakt was: weshalven, de Heer Generaal, Baron van *Aylva*, toenmalige Gouverneur, zo dra geen kondschap daarvan ontfangen had, of kommandeerde naar die plaats, eene sterke *piketwacht*, ten ein-

einde tegen alle ontraad op zyne hoede te zyn. Dan, by 't aanlichten van den dageraad, meer en meer omstandigheden van dit verschriklyk geval zich opdoende; werd men gewaar, dat dit *Magasyn* in brand geraakt was, door sommigen die hadden durven bestaan, om, in den nacht, het kruit uit 't zelve te steelen. Vermits alle de daaders zelve daarby zyn om 't leven gekomen; heeft men nimmer, de waare toedracht der zake, door eigen belydenisse konnen ontdekken: dan, men had alle reden, om de schuld dezer euveldaad voornaamlyk te leggen, op zekeren *Kanonnier* eener Kompagnie *Artillerie*, toen hier in bezettinge: beneven twe zyner medeplichtigen, gebroeders, en soldaaten van 't Schots Regement van den Generaal Major *Stuart*; welke'r één, ter zelver uure, by den ingang van 't Magazyn, op schildwacht stond. Ook, werden deze drie persoonen vermist: en, de stukken hunner rompen, als hoofden, armen en beenen, gelyk ook hunne klederen hier en ginds van elkander verstrooyd, omtrent die plaats gevonden. De verwoesting, aan de wal, en aan de naast daarby staande huizen, inzonderheid, aan 't Klooster den *Kalvarieberg*, daardoor veroorzaakt, was deerniswaardig. En, ten ware niet, (als een geluk, in 't midden van dit ongeluk,) de meeste kracht van 't ontstoken kruit, zuidwestwaard, naar buiten de Stad; daar 't den minsten tegenstand zal gevonden hebben; zich gewend hadde; zou deze ramp, wel ligtelyk, een vierde deel der Stad — en, wie weet, hoe veele inwooneren, hebben konnen treffen. Naar deze zuidwestzyde, lag de grond buiten de Stad, in eene recht doorgaande streek, tot eenen ongeloofiyken afstand, als bezaayd, met menigte van steenen: daaronder, sommigen van geweldige grootte: welke, ingevalle zy stedewaard ingevlogen waren, de schade aan lyf en goed grootelyks zouden hebben moeten vermeerderen. Door dien eersten harden schok van den grond; welke rondomme verre zich verspreidde; waren, ondertusschen, veele gebouwen, aan hunne muuren, daken en vengsterglazen deerlyk beschadigt: zo verre zelfs, dat zy, daardoor, van hunne vastigheid zyn beroofd geworden. Ook, heeft dit onheil, aan sommige persoonen het leven gekost; die onder de ingestortte huizen verpletterd werden. Onder deze bevonden zich, de bejaarde Princesse, *Frederika Henrietta* van *Hessen-Philipsthal*: en, de Freule *Cellius*: met Haare Kamenier en meer haarer huisgenooten; welker beider huizen allernaast stonden, by dit *Kruit-Maga-*

gasyn. Dit zelve lot trof mede, genoegzaam eene geheele soldaaten wacht, van 't Regement *Oranje-Friesland*, ten getale van 11 of 12 man, die gerustelyk lagen slapende, in het wachthuis, de *Hooge Schuur* genoemd; staande op de wal, omtrent boven het *Kruit-Magazyn*: welke'r lyken, in de hoogte opgenomen, en hier en ginds van elkander verspreid, in de nabygelegen tuinen gevonden werden. Men heeft, onmiddelyk daarna, aangevangen, de puinen op te ruimen, en de Stadswal; welke geheel oopen lag, te herstellen. Dan, 't gewezen *Kruit-Magasyn*, is, ter zelver plaatze, niet hermaakt: maar, een ander—, niet verre van daar, in de oopen lucht gebouwd. Doch, dit *nieuw Kruit-Magazyn* was in 1765 nauwlyks voltooyd, of 'er gebeurde den 20 *Maart*; terwyl de werklieden bezig waren, om de stiepen die het van binnen onderschraagt hadden, weg te neemen; een twede ongeluk: dat, naamlyk, dit gansche zwaar gebouw, in een oogenblik instortte; waardoor vier die'r werklieden deerlyk vermorsseld werden. Daarna, is dit nieuw Magazyn weder opgebouwd, met eene voorzorg, die de vreze eener twede instorting ganschelyk benemen moest. En, is thans, een der stevigste en fraayste gebouwen van dien aard, 't welk men ergens zien mag.

Het Stads Wapen bestaat, in eene *Zilvere Sterre*, op een *rood veld*: 't welk door een *Engel* vastgehouden word aan een strik: hoewel, uit oude afbeeldingen blykt, dit eertyds, in stêe van een' Engel, door eene *Maagd* gedaan te zyn.

Onder de merkwaardigheden *buiten* de *Stad*, verdiend by uitstek beschouwd te worden:

De S. Pieters-berg: welke, een vierde deel uur gaans buiten de *S. Pieters-poort* beginnende; zuidwaard, langs den westelyken oever der *Maas*, tot *Luik* voortgaat. Hy is taamlyk hoog; immers, merkelyk hooger, dan de andere bergen, die de Stad omringen: en, verschaft de fraayste gezichten, over de omgelegen bergen en dalen, die men zich verbeelden kan. Deszelfs oppervlakte is, ter zekere diepte, met goede aarde gedekt: en bekwaam, om allerly slach van graanen voort te brengen; van welke hy jaarlyks ryklyk voorzien is. Ook draagt hy, hier en ginds, sommige huizen, en pachthoven; waarin, de Landlieden, die den-

denzelven bearbeiden, hunne wooning hebben. Doch, dezelfs binnendeelen bestaan, uit loutere *steen*, licht geel van koleur, en wat los en zandig. Zy word, by de Inlanders *mergel-steen* genoemd: en, zy word, door zaagen, gefatzoeneerd, tot groote langwerpig — vierkante blokken; die zeer bekwaam zyn tot fondament-steenen voor huizen en andere gebouwen: dewyl zy, onder den grond, geheel en gaaf blyven, en door den tyd langer hoe harder worden. En, alhoewel deze mergel-blokken, in de oopen lucht, voor wêer en wind bloot staande, wat afschilferen, worden ze niet te min ook, ten platten lande, tot den opbouw der huizen mede gebruikt: zo verre, dat men, in de dorpen daaromstreeks, genoegzaam geene andere huizen ziet, dan van deze mergelblokken toegesteld. De Landlieden verkiezen dezelve boven gebakken steenen: dewyl ze voor zulk een geringen prys te bekomen zyn: byna niet meer, dan arbeidsloon en vracht, kostende. En, dewyl deze steenen, twe — en meer voeten lang — en, voor 't minst, één voet dik zyn; is, daardoor, een huis zeer schierlyk. —, binnen 4 of 5 dagen, opgemetzeld. Het gruis, dat van deze steenen komt, heeft een ander gebruik; dienende, om de landen te mesten: waartoe, geheele scheeps ladingen, benedenwaerd naar *Rhoermond* en *Venlo*, vervoerd worden. Alhoewel men deze steenen, ook, in de meeste andere bergen rondom *Maastricht*, aantreft, word toch de meeste uit den *S. Pietersberg* gehaald; dewyl dezelve in hardigheid veele andere te boven gaat: en, wegens de nabyheid der *Maasstroom*, gereedelyker kan vervoerd worden. De bezitters der Landeryen boven op den berg zyn de eigenaars dezer steengroeven: aan welke, de arbeiders, die de steenen daaruit haalen en aan anderen verkoopen, iets —, hoewel zeer weinig, voor deze vryheid betaalen moeten. Door 't langduurend graven van gemelden steen, is dees' berg genoegzaam overal' *uitgehoold*: hoewel, men zorg draagt, dat men, hier en ginds, geheele stukken tusschen beiden onaangeroerd laat; welke staande blyven, en tot pilaaren dienen, om 't overig gedeelte des bergs te ondersteunen, en tegen 't instorten te bewaaren: hoewel, in wêer, wil dezer voorzorge, men, over den berg gaande, aan sommige plaatzen, diepe *kuilen* aantreft; die, door 't daadelyk instorten van dat gedeelte des bergs, veroorzaakt zyn geworden. Door dit uitgraven, ziet men, onder den berg, overal' onderaardsche kromme *wegen*, welke men doorgaat,

om

om van de ééne zyde des bergs tot aan de andere, te komen. Onder dezelve is echter ééne breede *weg*, die zo veel als de gemeene landweg is: met welken, verscheiden kleinere wegen, naar de plaatzen, daar de arbeiders bezig zyn, met graven, gemeenschap hebben. Die zelve gemeene weg is kenbaar en van de andere te onderscheiden, niet alleen, door zyn hoog gewelf; maar ook, door de menigte der *naamen*, der vreemdelingen, welke dien berg doorgegaan zyn; met zwarte kruiskool op de wanden rechts en flings geteekend: welker letters genoegzaam nimmer verdwynen konnen. Iets zonderlings, en, dat in de aanschouwers, in den beginne, verwondering verwekt, is, dat de meesten dezer *naamen* zo hoog boven den grond verheeven staan, dat men dezelve met geen hand bereiken kan: dan, de reden daarvan is, dat de grond, na dien tyd, beneden waard ingegraven, en verdiept geworden is.

Gemeenlyk gaat men, in den berg, ter rechter zyde, beneden 't *Fort S. Pieter*; daar eene wyde opening is, door welke de meeste mergelsteenen met kleine karren worden uitgevoerd; en men gaat door, tot men, by het Klooster *Slavante*, een vierdedeel uurs van daar, uitkomt. Men bediend zich, van zekere *wegwyzers*: doorgaans twe; die elk een brandende *toorts* draagen: waarvan de één voorgaat, en, de ander volgt. Men wil, dat dees' weg eertyds voortgegaan zy, tot *Luik*; en, daarna, door instorten toegestopt: dat echter, niet waarschynlyk luid. Omtrent ter halver weg, ontmoet men, 't zogenoemde *Fonteintje*; daar, 't water onophoudelyk van boven uit 't verwulfzel naar beneden drupt: en, daar, ontfangen worden, in een grooten uitgeholden steen; die altyd vol blyft: een water dat zeer koud is, en in helderheid en aangenaame smaak geen weêrgâe heeft. Dezelve berg heeft, in tyden van oorlog, den landlieden, daarom heen woonende, menigmaal verstrekt, ten veilige bewaarplaats, niet alleen voor hun geld en beste meubelen, maar ook, voor hun vee: dewyl de plaatzen, waarin zy dezelve konnen verbergen voor den vyand, die daar geen weg kend, volstrektelyk ongenaakbaar zyn. Behalven, dat 't hun zelfs gevaarlyk zou zyn: en zy ligtelyk, door 't volk des lands, zouden konnen worden overrompeld en neêrgemaakt: gelyk men zegt, dat deze berg, in vroegere tyden, aan sommigen *Franschman* dus 't leven gekost hebbe.

Voorts,

Voorts, zyn veele steenen van dezen berg wel voorzien, van gepetrificeerde visschen, schulpen en andere zeegewrochten; die, door de liefhebbers der natuurkunde, met veel naarstigheid aldaar gezocht worden: welke dingen tot geene ongegronde bewyzen voor de algemeenheid der zondvloed konnen dienen.

Het *Klooster* SLAVANTE, een half uur gaans ten zuiden van de Stad, ligt op de afgaande schuinsheid van den *Pietersberg*. Het word by sommigen ook genoemd, het Klooster van LICHTENBERG, naar 't naby gelegen oud en vervallen Slot, *Lichtenberg*: gelyk men wil, dat de Heer van dit *Lichtenberg*, in der tyd, zynen grond tot den bouw van dit Klooster, verleend zoude hebben. Alhoewel, (gelyk de geheele *berg*,) op den *Luikschen* bodem gelegen; heeft 't toch de meeste betrekking, tot *Maastricht*: zynde mede, onder de merkwaardige plaatzen, die genoegzaam van alle, die daar komen, bezocht worden. Ook heeft dit *Klooster* zyn' oorsprong uit *Maastricht*; als gebouwd, ten verblyfplaats derzelver *Minderbroers*, die, in 1638, ter oorzaake van 't getenteerd verraad, die Stad moesten ruimen: aan welke door den Bisschop, FERDINAND, uit 't Huis van *Beijeren*, vryheid verleend werd, om dit Klooster binnen zyn *Bisdom* te mogen stichten. De *Monnicken* van dit Klooster houden ook veel gemeenschap, met 't nieuwe *Minderbroers Klooster*, 't welk daarna binnen de Stad gesticht is: gelyk zy ook, van de aalmoesen, die zy in de Stad vergaderen, hun voornaamste onderhoud hebben. Geen vermakelyker oord, zou men, elders in den omtrek, hebben konnen uitdenken, dan dien, op welke dit Klooster staat. Men heeft, van daar, een ruim gezicht; over een groot gedeelte der *Maas*-stroom, boven- en benedewaard: op de Stad *Maastricht*: over alle de dorpen, en omgeleegen vruchtbaare velden, in de vlakte aan de overzyde der gemelde rivier: gelyk ook, de dorpen, *Kadier*, *Bekkerade*, *S. Geertruid*, *Mehr*, en andere, die, een weinig verder, op het gebergte liggen. Daarby, is, op de bekwaamste plaats, een *gallerie* aangelegt; op welke, de vreemdelingen en stedelingen, die dagelyks derwaard wandelen, en ververschingen met zich brengen, hunne uitspanningen nemen konnen. Het *Kloostergebouw* is zeer fraay: en, noch onlangs veel vergroot en verbeeterd. Het heeft, naar de buitenkant, langs de *Maas*, een voortreflyken tuin, in verscheiden *etagien* verdeeld;

die

die door hoog muurwerk ondersteund worden. De *Kerk* van dit Klooster is met schilderyen, verbeeldende het leven van *S. Franciskus*, den Insteller hunner order, vercierd. In dezelve is de begraafplaats der laatst overleeden Weduwe van den Heer van *Busdaal*, gebooren Gravinne van *Hoen*, die vrouwe van *Oost* was.

Dit Klooster heeft 't voorrecht van een *Professie-Klooster*; waarin, zy, die, tot Religieusen; in deze order willen wòrden aangenomen, als *Novitii*, hun *inlyving* ontfangen konnen: hoedanige, niet meer dan drie, in de geheele *Brabantse Provincie*, worden aangetroffen.

Voorheen, plagten de Heeren *Kommissarissen Deciseurs* des Bisschops van Luik, op dit Klooster, door de *Maastrichtse Regeering*, ontfangen te worden; by welke gelegenheid, door dezelve, allerly ververschingen werden gereed gemaakt: dan, sedert eenige jaren, is die gewoonte buiten gebruik gemaakt.

Het laatste, dat we, aangaande deze *Stad*, te beschouwen hebben, is de oude *Romeinsche* Heirbaan, die van *Keulen* komt, en, door *Gulich* en *Aken*, als mede door *Maastricht*, naar *Tongeren*, en, van daar, verder naar *Bavay*, in *Henegouwen*, loopt. Dat de oude *Romeinen* gewoon waren, in de door hen overheerde landen, zodanige *steenwegen* aanteleggen; die zy by winter en zomer gebruiken konden, om hunne *heiren*, naar alle oorden hunner heerschappy te doen trekken; is over bekend: en, langs dezelve, zag men, ter afstand van elke 1000 *Geometrische schraden*, een' steenen *merkpaal* opgerecht, die geteekend was, met het getal der *mylen* afstands, van hunne hoofdstad, *Romen*. Van zodanige wegen, zyn aan veele plaatzen, ook van éénen, in de nabuurschap van *Maastricht*, eenige overblyfzelen te bespeuren. Zy word, in sommige kaarten als, onder anderen, die van *Frix*, onderscheidenlyk aangewezen, en met den naam van *la grande Chaussée* (de *groote steenweg*) en *Chaussée de Mastric* (de *Maastrichtse steenweg*) geteekend. De Landlieden noemen hem, gemeenlyk, niet anders, dan de *kassei-weg*. In *Frankryk*, waar mede geen gebrek aan zulke wegen is, worden zy, *les Chemins de Brunnehaut*, geheeten. * Gemelde weg heeft dit

* 'T is twyfelachtig, van waar die benaaminge haaren oorsprong hebbe: terwyl sommigen willen, van zekeren Bru-

dit byzonders aan zich, dat hy, van de éene — naar de andere plaatzen, genoegzaam rechtstreeks doorgaat: ook, dat hy boven den gemeenen grond, over welken hy heenloopt, (byna in de gedaante van een' *dyk*,) min — of meer verheven is: doch, doorgaans, in deszelfs midden, daar 't ryspoor is, wat langer, dan aan de kanten, 't welk, door 't langduurend gebruik, mag veroorzaakt zyn. Dat dezelve, voorheen, met steenen bevloerd geweest zy, is klaar: en, van daar, dat hy, by de Latynsche Schryveren, *Via Estricata*, dat is, een *steenweg*, genoemd zy, met een basterd-woord, komende van *estrik*, 't welk in het Duits een *steen* beteekend. Ook, ziet men, hier en ginds, langs dezen weg verscheiden vuursteenen liggende; en, zelf, aan sommige plaatzen, langs den binnen rand van den weg, overblyfzels van lagen van vuursteenen: 't welk ten bewys verstrekt, dat dees' weg met dit soort van steenen zal bestraat geweest zyn. Iets, dat des te meer bevreemdheid geeft: dewyl dit soort van steenen, in deze nabyheid niet overvloedig groejen.

Eene zaak, die desgelyks de aandacht de Reizigers naar zich trekt, zyn die hooge groene *heuvels*, die ter rechter — en slinker zyde van dien zelven weg, in menigte worden aangetroffen: somwylen, *één* alleen: somwylen *twe* en *drie* by elkander. By het dorp *Oumaal* of *Houmaal*; de gewoonlyke pleisterplaats, van die van *Tongeren* naar *Namen* reizen; ziet men zelfs *vyf* zodanige heuvelen by elkander staande; vier, ter rechter — en één, ter slinker zyde van den weg.

Brunehild; die een Koning der oude *Belgen* zou geweest zyn; welke reeds voor de Romeinsche tyden zou geregeerd —, en deze wegen hebben aangelegt. Anderen denken, aan eene *Brunehaut*, of *Brunehilde*, een Koninginne van *Austrasie*, van welke, de geschiedschryver *Sigibert* gewaagd; die, na haar's man's dood, in de VIIde eeuwe, de bestiering des Ryks aanvaard zou hebben, en zich eenen naam gemaakt, door de stichting van veele voortreflyke gebouwen. Deze, denkt men, dat die gemelde wegen merkelyk vernieuwd en verbeeterd hebbe, en zy daarom, t' haare'r eere dus genoemd zyn. Vid. *Georg. Fournier*, *Geogr.* pag. 208. *Abr. Ortelii* & *Job. Viziani Itiner. per Gall. Belg.* pag. 11 & 12: & *J. C. Becmanni Histor. Terr.* pag. 208.

weg: en, daarom, word deze plaats, *le ſinc Tombes*, dat is, de *vyf Tomben* genoemt: want, de Inwooneren geven, aan deze *heuvelen*, den naam van TOMBES.

Aan de geheele gedaante dezer heuvelen, is gereedelyk te ontdekken, dat ze, niet door de natuur — maar, door menſchen arbeid, toebereid zyn geworden. Zy zullen niet zyn aangelegt, gelyk de *Vlied-bergen* in de Zeeuwſche Eilanden, *Walcheren* en *Zuid-Beveland*, noch, gelyk de zogenoemde *Terpen* in *Friesland*; om, naamlyk, op dezelve eene veilige ſchuilplaats te vinden, tegen de Zee-vloeden: want, de grond daar veel te hoog, en te verre van de Zee verwyderd is; dan om eenig gevaar van overſtrooming te mogen vrezen. Daarom, heeft men menigmaal beproeft, door diepe ingravingen, of men, onder dezelve, iets vinden mogte; waaruit, 't oogmerk en 't gebruik van den aanleg dezer heuvelen kon worden opgemaakt: dan, men heeft niet, dan enkele aarde konnen aantreffen: en, derhalven, in 't onzeker blyvende, ſlegts lautere gisſingen deswege konnen vormen. Onder de Landlieden daaromſtreeks, is eene overleevering, dat dezelve gediend hebben, tot *begraafplaatzen* der voornaame *Bevelhebbers* der Romeinſche legers; die, geduurende de togten, geſtorven waren. En, van daar, is oorſpronglyk, de benaming van *Tombes*; zo veel gezegt, als *Graf-Tomben*. Waarby, men voegt: dat dezelve zyn opgeworpen, van zo veel *aarde*, als men by elkander brengen kon, wanneer elk Soldaat, zynen helm vol aarde, éénmaal derwaard aangevoerd had. Anderen meenen, dat zy opgerecht zyn, ter gelegenheid, van den een' of anderen *veldſlag*; ten einde, de lyken der verſlagenen daaronder te bedekken: dewyl zy in de gedenkſchriften van *Tacitus* gelezen hebben, dit by de Romeinen een beſtendig gebruik geweeſt te zyn. Doch, alleenlyk, zou men zeggen, dat het groot getal dezer heuvelen, tegen deze gedachten, ſchynt te ſtryden. Te *Bavay*; eene oude Stad in *Henegouwen*, eertyds *Bagacum* geheeten; ſtaat, op de markt, eene groote pilaar, by welke veelen dezer ſteen wegen, een' aanvang nemen: gaande, één naar *Calais*: één naar *Parys*: één ander naar *Mets*: en deze, waarvan we hier ſpreeken, naar *Tongeren*. Van de Stad, gaan we, naar

Het *Graafschap* VROENHOVE:

Dit *Graafschap*; 't welk reeds binnen de Stads-muur begint; strekt zich meest, westwaard buiten de Stad; bestaande, in een' smallen streek, die de lengte van omtrent één uur gaans heeft. 'T word door 't LUIKS *gebied* ingesloten, aan alle zyden: uitgezonderd, ten noorden; daar 't paald, aan de vrye *Ryks-Heerlykheid*, PETERSHEM. Ten zuiden, word de natuurlyke grensscheiding, tusschen het *Vroenhofs*- en *Luiks* gebied, door de rivier de *Jeker* gemaakt. Dit Graafschap vervat in zich, niet meer dan drie DORPEN.

De *naam* VROENHOVE betekend zo veel, als een' VRYENHOF, of VRYE-HOEVE. Dus, is die naam gelykluidende, met die der vrye Heerlykheid VRYHOEF, by *Gouda*, in *Holland*: en, de Ambachts-Heerlykheid, VRYEHOEVEN, by *Kapelle* in de *Langstraat*. De kenners der Nederlandsche taal weeten grondig, dat *Vroen* of *Vroon*, in 't oud Duitsch, *vry* beduid. * Des, zal dit naam-woord ons doen denken, aan een *hof* —, of, eene *hoeve*, (eene *landhoeve*,) die, 't zy, *vryheid* van schot en last heeft: 't zy, eene *hoeve*, die iemand *bevryd*, van 't gevaar der gevangenneming, zo dra hy derwaard vlucht: zo veel als

* Immers *Vroonen* zegt iemand te *bevryden*. *Vroonlanden* zyn *vrye landen*: *Keisers Vroonen*, noemd men zodanige landen, die aan den Heer geene schatting schuldig zyn. Dus, spreekt men ook in *Holland*, van eene *Vroon-vischery*, om te beduiden, eene *vrye vischery*, enz. Zie *Sim. van Leeuwen*, *Batavia Illustr. bladz.* 97.

als een *vryplaats*, (*asylum*). Derhalven zal dees' naam; hoewel in de uitsprake iets verschillende; ten opzichte van dit laatste, in de beteekenisse overeenstemmen, met de benaaming van den *Vrythof*; die vierkantige oopen plaats, ten zuiden der *S. Servaas Kerk*, binnen deze Stad. Of nu, deze overeenstemming in den naam der twe zo naby elkander liggende plaatzen, eenige wederzydse *betrekking* tot elkander te kennen geve, en, zo ja: welke die zy; is bedenkelyk: hoewel, men den waaren aard daarvan bezwaarlyk zal konnen nagaan.

Ten allen tyde, heeft dit *Graafschap*, aan die zelve *Hertogen* van *Brabant*, die *Maastricht* bezeten hebben, in eigendom behoord: en wel, aan Hen, *alleenlyk*; zonder, dat de *Bischop* van Luik, (hoewel *Half-Heer* der Stad zynde;) eenig deel aan dit *Graafschap* hadde: 't welk de reden is, waarom dit zelve *Graafschap*, noch heden, van die *gemeenschaplyke regeering*, die ten aanzien der Stad stand grypt, is uitgesloten: staande, eeniglyk, onder het gebied der Algemeene Staaten, als *Hertog* van *Brabant*.

Dat, in vroegere tyden afzonderlyke *Graven* van den Vroenhove, onder dien titel, over deze *Landstreek*, als leenplichtig aan 't Ryk, geregeerd zullen hebben; is zeer vermoedelyk: dan, of dit *Graafschap*, door uitsterven van het *Graaflyk geslachte*, of, door eenigen andere weg —, en door welken, aan de Hertogen van Brabant, gekomen zy; zal niemand durven bepaalen: dewyl geene aanteekeningen daarvan voorhanden zyn.

Dat de *Vroenhove*, ten minsten eertyds, een *Leen* des Duitschen Ryks geweest zy, is daaruit

kenlyk: dewyl uit zekere *judicieele acte* dezes Graaffchaps, in den jare 1528, blykt, dat men, van den *Vroenhoofschen Gerechte*, tot de vrye Ryksftad *Aken*, plagt te konnen appelleeren. In latere tyden, nochtans, hebben de *Hertogen* van *Brabant*, dit Graaffchap, als een vry *allodiaal goed*, bezeten: 't welk, uit een Latyns tweeregelig *gedicht*, 't welk eertyds in fteen uitgehouwen, op *'s Graven - Kafteel* te lezen was; luidende:

Cæfaris ecce Domus! fum Curiæ Juris & Æqui:
Atque, Brabantiaco fum data, fponte, Duci.

Waar ter plaatze, dit SLOT *Vroenhove* geftaan hebbe; op welk de oude Graven gewoond - en van welk - zy, als het *Stamhuis*, hunnen naam ontleend hebben, zal niemand met zekerheid konnen zeggen. Vermoedelyk, by - of omtrent 't *Staaten - Huis*, binnen de Stad; 't welk *Vroenhofs* grondgebied is: * dewyl de vlakte, voor 't *Staaten - Huis*, noch heden, tot de *Krimineele Gerechtsplaats* van den *Vroenhove* verftrekt.

Dat dit Graaffchap, met de Stad alreeds verknocht geweeft zy, in de XIIIde Eeuwe; als Keifer FILIPS, dezelve, aan den Hertog HENDRIK I. van *Brabant* ter leen uitgaf; is meer dan waar-

* Immers, alreeds voor den uitleg der Stad, in 1459, had een gedeelte van dit *Graaffchap*, tot binnen de oude muur der Stad, zich uitgebreid: want, buiten het *Klooster* van *S. Servaas*, behooren alle de huizen binnen de oude *Twebergfe poort*, tot aan den *Vrythof*; daar onder ook het *Staaten - Huis*; noch heden, tot het *Vroenhofs Rechtsgebied*.

waarschynlyk: dewyl die beiden, samen onder *ééne* gifte, begrepen waren.

Dit *Graafschap* is, ten aanzien van 't *civiel*- en *krimineel* rechtsgebied, zo min, dan de Stad *Maastricht*, aan den *Raad* van *Brabant* in *'s Hage*, onderworpen: staande onmiddelyk, onder Hunne Hoogmogende: welke'r *Gedeputeerden*, die, om elk twede jaar, als *Kommissarissen Decisseurs* naar *Maastricht* overkomen, de *civiele* twistgedingen, die by appél voor dezelve betrokken worden, finaalyk uitwyzen.

Niet te min, heeft dit Graafschap, onder het Oppergebied Hunner Hoogmogende, zyne eigen Regeering op zich zelve, onderscheiden van die der Stad: bestaande dezelve uit één' *Schout*, zeven *Schepenen*, en een' *Griffier* of *Sekretaris*.

De *Schout* en *Griffier* van den *Vroenhove* zyn dezelve persoonen, die, dit ampt de een als *Hoogschout* van *Maastricht*, en, de ander als *Griffier* der *Maastrichtse* Schepensbank, bekleden: naamlyk, beiden van de *Brabantse* zyde. En, alhoewel ook de *Vroenhofsche Schepenen* thans alle dezelve persoonen zyn, die, 't zy als Schepenen, 't zy als Gezwooren, in den *Brabants-Maastrichtsen Raad* zitten; is dit toch, meer toevallig: en hunne *qualiteit*, ten aanzien van dit Graafschap, van die in de Stads regeering, onderscheiden: behalven, dat zy, als *Schepenen* van den *Vroenhove*, hun ampt geduurende hun leven behouden; daar zy, als Stads Regenten, alle twe jaren eene nieuwe aanstelling benodigt zyn.

Dit Gerecht houd, *donderdags* voormiddags, in één der vertrekken van 't *Nieuw Stadhuis*, binnen de Stad, zyne vergaderingen. Van de von-

 nis

nissen, in *krimineele* gevallen, door 't zelve geveld, is geen *appél*; en dezelve worden, (gelyk reeds gezegt is,) voor het *Staaten-huis*; daar 't *Vroenhofs* grondgebied is; uitgevoerd. Dan, van de *vonnissen* in *civiele* zaken, kan *geappelleerd* worden, tot de twe Heeren *Kommissarissen Deciseurs* van wege *Hunne Hoogmogende*.

Middelerwyle, kan, naar dit *Gerechte* van den *Vroenhof* zelve, geappelleerd worden, van de vonnissen door sommige mindere Gerechtsbanken, daaromstreeks bevindelyk, uitgesproken: als, van de *Baronien* van PIETERSHEM en van HERSTAL: ook, van de *dorpen* der *Redemtie*, NEDERHEM, PEEN en RUTTEN: als mede, van eenige andere dorpen, in het Luiks gebied.

Behalven ten platten lande, in het *eigenlyk* Graafschap *Vroenhove*, oeffenen de leden van dit *Gerecht* ook eenig bewind, in al wat van den *Vroenhove*, binnen de Stads muur is ingesloten: 't welk omtrent een derde gedeelte der Stad uitmaakt: naamlyk, beneven eenige huizen binnen de oude muur, by de gewezen *Twebergse poort*, ook alle de huizen en straaten, die by den laatsten uitleg der Stad, in 1459, binnen de buitenste ringmuur zyn ingetrokken. Alleenlyk uitgezonderd, de *Brusselse* straat; die tot *Twebergen* behoord. Dit bewind oeffenen zy echter, niet, (gelyk men zegt) in *personalibus*; zaken, naamlyk, die den *Inwooneren* van 't *Vroenhofs* grondgebied *persoonlyk* aangaan: want, ten dezen opzichte, zyn zy, zo wel in 't *krimineel*-als *civiel*, aan de *Magistraat* der Stad *Maastricht*, onderhoorig: dan, dit betreft eeniglyk *realia*, of *zakelyke dingen*; als verschillen over erfenissen, huizen en gronden; ook, de *inspectie* der

lichaa-

lichaamen van perfonen, die ongelukkig omgekomen zyn, en dergelyke.

De geheele *grond* dezes Graaffchaps, buiten de Stad, beflaat omtrent 2000 *bunderen*, meeft bouwland: dat zeer vruchtbaar is, in allerly flach van graanen voort te brengen: waarvan, de Inwooneren een zeer goed beftaan hebben.

Daarin, liggen deze *Dorpen*:

WILDEREN, ook WILDER, *Wilre* en *Wyler* of *Wiler*, uitgefproken, is het Hoofddorp dezes Graaffchaps; 't welk niet boven een half uur gaans, ten weften van de Stad ligt. 'T woord *Wyler* of *Wiler* beteekend, naar de taal van dit land, een *buurtfchap*: en zal, als een eigen naam, aan deze plaats gegeven zyn: dewyl zy, (gelyk de meefte dorpen,) van zodanig eene *buurtfchap* of een *gehucht* van sommige weinige huizen, haaren aanvang genomen heeft.

Dit *dorp* word gemeenlyk toegenoemd, *Wilderen* in den VROENHOVE, ter onderfcheiding, van andere dorpen van dien zelven naam; die, daar, in de nabuurfchap liggen: als WILDEREN aan de *Geul*: NIES-WILER, en WAHL-WILER. Doch, anders, word dit dorp, by 't Landvolk, ter onderfcheiding, van de andere gemelde dorpen, ook *Tricht-Wilder*, toegenoemd; als naaft by *Maaftricht* ('t welk zy blootelyk by verkorting *Tricht* noemen,) gelegen.

Dit dorp is op eene middelmatige verheven grond gebouwd: en ligt allerwege van 't groen geboomte omringt; gevende dus van verre geene onaangenaame vertoning. De *Kerk* is van klein begrip: een oud-gebouw; toegeweyd, aan den H. Evangelift *Markus*. Onlangs, in 1774, zyn eenige koften tot vernieuwing van dezelve befteed: 't welk zy zeer nodig had. In dezelve word, volgens 't zogenoemde *Simultaneum*, zo wel door de *Roomsgezinden*, als *Gereformeerden*, de Godsdienft verricht.

Dan, de Gemeente der laatftgenoemden is zeer klein; beftaande, in niet meer dan 3 of 4 huisgezinnen. Zy heeft, echter, haaren eigen *Predikant*; die, vermits 'er geen Kerkeraad is, door de Klasfis van *Maaftricht*, beroepen word. De *Roomfche-Paftoor* word door den *Landkommandeur* van den *Ouden Biefen* aangefteld; die de voornaamfte Tiend-

Heer van dit dorp is. Om die reden, is Hy ook verplicht, voor 't onderhoud der *Kerk* te zorgen: hoewel dit niet zelden verschil baard, tusschen hem en 't Kapittel van *S. Servaas*; 't welk, desgelyks, eenige tienden der landeryen van dit dorp is bezittende.

MONTENAKEN, is het twede dorp des Graafschaps *Vroenhove*, een vierdedeel uurs verder, dan *Wilder*, ten westen van *Maastricht*. Aldaar, is, voor weinige jaren, eene geheel nieuwe *Kerk* gebouwd, van mergelsteenen; op kosten van den *Landkommandeur* van den *Ouden Biesen*; die, gelyk van *Wilder*, ook hier, de tienden heeft. In dit dorp, woonen geene *Gereformeerden*: en, de *Roomsche* Ingezetenen staan, onder de *Parochie* van *Wilder*; welke'r Pastoor, alle Zondagen en H. dagen, éénmaal in die Kerk, als met zyne *Parochie* gekombineerd, den dienst verrichten moet.

HEUKELOM, * aan de uiterste grenzen des Graafschaps; een uur wegs westwaard van *Maastricht*, is eigenlyk geen *Kerkdorp*, maar een *buurtschap* van sommige huizen; welke'r Inwooneren, die alle Roomsgezinden zyn, tot de *Parochie* van 't nabygelegen dorp *Remst* of *Riemst*, op het *Luiks* gebied, behooren.

Tot *Vroenhove* worden mede gereekend, sommige Huizen van KABERG, eigenlyk *Kauberg* of *Kauwenberg*: een gehucht, op den *Dousenberg* noordwestwaard van *Maastricht*. Ook, de Buitenplaats BELVIDERE, op den rand des gemelden bergs gelegen: 't welk dien naam niet ten onrecht draagt; dewyl men, van daar, een ongemeen schoon uitzicht heeft, over de *Maas*-stroom, en, over de vlakten, die dezelve rechts en slings bezoomen.

Desgelyks, behooren tot den *Vroenhove*, de huizen, langs den weg van *Maastricht* naar de Buurtschap *Smeermaas*: alle herbergen; die, door de Maastrichtse borgers en soldaaten, veel bezocht worden.

En, eindelyk het Eiland S. ANTHOON (*S. Teunis*,) in de *Maas*, tusschen *Maastricht* en *Wyk* gelegen.

Be-

* Dit HEUKELOM heeft men niet te verwarren, met het *Steedje* HEUKELOM, in *Holland*, aan de rivier de *Lingen* gelegen: noch, met 't *dorp* HEUKELOM, in de *Majorie* van *'s Bosch* des Kwartiers van *Oosterwyk*.

Behalven dit Graafschap VROENHOVE hebben tot de Stad *Maastricht*, haare naaste betrekking,

Eenige *Dorpen* der *Kapittels* van de S. SERVAAS- en L. VR. KERK.

die, in vroegere tyden, als *Heerlykheden*, 't zy aan die *Kapittels*, by *donatie* of *testament* vermaakt, 't zy, door die *Kapittels* zelve aangekocht zyn geworden.

Tot de eerste worden gereekend, de zogenoemde XI BANKEN van S. SERVAAS, beneven de onderhoorige dorpen; die, zo wel aan de oost- dan westzyde van de *Maas*, sommigen, binnen- en, anderen, buiten 't *Staaten gebied*, van elkander verspreid liggen.

Uit kracht dezer bezittinge, oeffenen in sommigen, de *Hoog-Proost*- en, in de meesten, het *Kapittel* der *Kanonneken*, het hoog- middelbaar- en laag gerecht, als in *Vrye Heerlykheden*: hoewel, onder de Oppermacht van Hunne Hoogmogende: als verbeeldende den HERTOG van BRABANT; aan wien, de *Kerk* van *S. Servaas*, al' wat daarvan afhangt, alreeds van ouds toebehoorde. En, zodanige dorpen, als *Heerlykheden*, te bezitten, is niet ongewoon: ja zelfs, eigen, aan de meeste *Kapittel-Kerken*. * Elk dezer *elf banken*, byzonderlyk, neemt kennisse van

* Hier mede, mag men vergelyken, wat we, in de beschryving der Provincie UTRECHT, van de vyf *Kapittel Kerken* dezer Stad, hebben aangemerkt; die desgelyks verscheiden *dorpen* binnen die Provincie, als *Heerlykheden*, bezaten: over welke, daarom, ook noch, de *Kapittels* dezer *Kerken*, 't bestier hebben.

van verschillen over *borgerlyke* zaken: en, van derzelver vonnissen, kan men, eerst appelleeren, naar de bank van VLEITINGE, als de *Hoofdplaats:* en, van deze-, naar de Edelmogende Heeren *Kommissarissen Decisеurs*, wegens *Brabant*.

Voorheen, hadden de byzondere *banken*, elk in den hunnen, ook het *Hoog*-of *Krimineel Recht*: dan, ingevolge *Resolutie Capitulair* van den 11 *September*, 1775, is de *Krimineele-Justitie*, den byzondere banken, ontnomen, en een *algemeen Kollegie* van *Justitie* voor de gezaamlyke *elf banken*, aangesteld: bestaande, uit een' *Schout*, zeven *Schepenen*, en een' *Griffier*; die hunne vergaderingen voortaan, binnen de Stad, op 't *S. Servaas-Klooster* in een vertrek, 't welk op 't pand uitkomt, houden.

Van de *elf Banken*, behooren *twe*, aan den HOOG-PROOST alleenlyk; die daar Schout en Schepenen aanstеld: en, de overige *negen*, aan de RYKS-PROOSTDY, of 't KAPITTEL van S. SERVAAS.

De eerste zyn:

SCHOOLE of TWEBERGEN. Wat dit naam-woord SCHOOLE zeggen wil; zal, in vroegeren tyd, meer als nu, bekend geweest zyn. 'T word als een naam gegeven, aan het GERECHT van *Twebergen*. Dit TWEBERGEN is geen *dorp*, maar daardoor word verstaan, 't grondgebied (zo 't schynt) van *twe* Kloosters; naamlyk van S. SERVAAS zelve, en van den BEYARD; anders gezegt, *S. Josaphatsdal*; 't welk aan den Hoog-Proost onderhoorig is: dewyl deze beiden, elk op een afzonderlyken *berg*, naby elkander liggen: het eerste binnen - en 't ander wel' eer buiten de oude Stad; eer zy, naamlyk, in 1459, aan die zyde verder uitgelegt was. Daarom, werd de *Brusselsche Binnen-poort*, die aan den in-

ingang der Brusselse straat geweest —, maar in 1734 afgebroken is, de *Twebergse-poort* genoemd. Dit *Twebergen* was toen de *Voorstad* van *Maastricht*; vervattende in zich, dat alles, waar nu de *Brusselse straat* loopt: zelfs, tot een eindswegs buiten de Poort; daar 't zich van 't *Vroenhoff* afscheid. Dees' grond was toen —, en is, ten zekeren opzichte noch, eene *Vrye Heerlykheid* op zich zelve; waarover niet het *Kapittel*, maar alleen de *Hoogproost*, het gebied heeft: zelfs, ingevalle van lyfstrafiyke misdaaden; die, naamlyk, binnen den omtrek van 't *S. Servaas*— en *Byards* Klooster— als mede waar het *Twebergs* grondgebied buiten de Stad reikt, gepleegt worden: zynde de plaats, waar de *Krimineele Justitie*, (hoewel ze zeer zelden voorvalt,) word uitgevoerd, by de Ruiterswacht: alwaar, ten teken daarvan, een *Justitie-paal*, met een sleutel daar boven, opgerecht is.

Mechelen met Grimby, is de twede *Bank* van *S. Servaas*, welke, desgelyks den *Proost* in der tyd, eeniglyk aangaat. Dit Mechelen; welk's naam ter zelver wyze, als die der Aartsbisschoplyke Stad Mechelen, in *Brabant*, word uitgesproken; is een groot en aanzienlyk *dorp*: liggende in het *Luiks gebied*, en, aan de grenzen des Graafschaps *Rekkum*; drie kleine uuren gaans ten noorden van *Maastricht*, en, niet verre van de *Maas*. Deze bepaaling van deszelfs ligplaats is des te meer noodzakelyk; ten einde dit dorp te onderscheiden, van een ander dorp Mechelen, ook in de nabuurschap van *Maastricht* gelegen, drie groote uuren gaans zuidoostwaard van daar, aan de rivier de *Geul*: welk dorp de Hoofdplaats van 't Graafschap *Wettem* is. In dit Mechelen van *S. Servaas*, staat een fraay *Slot*: dat weleer, door den Rhyngrave van *Salm*, geweezen Gouverneur van *Maastricht*, is aangelegt.

Het ander dorp dezes Bank, Grimby, ook Daal-Grimby toegenoemd; dat in sommmige Kaarten *Gremy en Grimini*, word uitgedrukt, is van kleinder begrip. Het ligt een halfuur gaans, zuidwestwaard van *Mechelen*; en nader by *Maastricht*.

De IX overige *Banken* behooren, aan 't geheel Kapittel dezer Hooge vrye *Ryks Proostdy*: dan zy worden daarom niet bestierd, door 't geheel *Kapittel*, maar elk derzelver, door eenen

by-

byzonderen *Kanonnik*, of een' der *Kapittel-Heeren*; die den titel van RY-PROOST * heeft. Zodanig een *Ry-Prooft* word door 't *Kapittel* zelv benoemd: en is voor dien tyd geacht, als *Heer* of *Vry-Heer* derzelver *Bank*: waarin Hy, in 's Kapittels naam, 't middelbaar en laag gerecht oeffend; doch, door zynen *Schout* en *Schepenen*; welke door den Deken en 't Kapittel worden aangefteld.

Zodanig een kommisfie van *Ry-Prooft* zou eigenlyk volftrekt genomen, maar één jaar duuren: dan gemeenlyk, word dezelve, van jaar tot jaar, vernieuwd: en mag dus, genoegzaam, *ad vitam*, gereekend worden. Men heeft ook voorbeelden, dat één en dezelve *Kanonnik*, *Ry-Prooft* is, van twe-drie-en meer *Banken*, gezaamlyk.

In geen eene dezer Banken en dorpen, bevinden zich eenige *Gereformeerden*: zynde daar alles *Rooms*. De Ingezetenen betaalen in alles famen, van hunne landeryen, jaarlyks, aan den *Staat*, *f* 2712 gulden. De meeften dezer *Banken* liggen ten *weften* der rivier de *Maas*, in 't Land van *Luik*: en eenigen, ten ooften, in de *Landen* van OVER-MAAS; gebied Hunner Hoogmogende.

De

* Dees' *Titel* van RY-PROOST, in 't Latyn *Præpofitus Equeftris* uitgedrukt, wil zo veel zeggen, als *Ridder-Prooft*: en, fchynt; (hoewel, de reden dezer benaming zich wat duifter voordoed,) te willen aanduiden, dat Hy, die deze hoedanigheid bekleed, de plaats vervangt van den *Ridder*, *Heer* of *Vry-Heer* der aan hem ter beftiering opgedragen dorpen.

De KAPITTELS *Banken* ten *westen* der *Maas*, zyn deze volgende:

VLEITINGEN, LAFELD en ELLICHT zyn samen éénе bank uitmakende. Zy liggen alle westwaard van *Maastricht*. VLEITINGEN, welks naam eigenlyk *Vleitighem* of *Vleitigheim*, zou moeten worden uitgesproken; is de Hoofdplaats; een *Kerkdorp*, één uur gaans, van gemelde Stad. Dan, de twe anderen; inzonderheid *Lafeld*; worden wel mede *Dorpen* genoemd; dan, zyn eigenlyk veel eer *Gehuchten* of *Buurtschappen*, naby *Vleitingen* gelegen. Deze is, onder de XI *Banken* van *S. Servaas*, de *Hoofdbank*; voor welke, (als reeds is aangemerkt,) de twistgedingen over borgerlyke zaken, welke in de *eerste instantie*, door Schout en Schepenen der éénе of andere byzondere Bank, uitgewezen zyn, konnen beroepen worden; in welken gevalle, de *Schout* van *Vleitingen*, uit elke der elf banken, éénen *Schepen* roept; die dan alle samen dit gerecht uitmaken; door welks leden de zaak in de *twede instantie* word uitgewezen: waarna zy, als de derde en laatste *instantie*, voor Heeren *Kommissarissen Deciseurs* kan gebracht worden.

In deze nabuurschap, is, Zondag's, den 2 *July* 1747, die bekende *veldslag* voorgevallen, tusschen de *Fransche* — en *Geallieëerde Arméën*: welke, naar LAFELD, * als te midden (in 't centrum) van 't slagveld gelegen; byzonderlyk benoemd word: des te meer, dewyl, by *Lafeld*, 't hevigst van 't gevecht geweest, en 't meeste bloed gestort is. Dit dorp dekte het leger der *geallieerden*; 't welk, met zynen rechter vleugel, tot aan de Landkommanderie, den *Ouden Biesen*, en, met den slinker —, tot aan 't dorp *Wilderen*, uitgebreid was: des, de *Franschen*, die in dit gevecht aanvallender wyze te werk gingen, de linien der *Geallieerden* niet bereiken konden; zonder alvoorens het zelve dorp vermeesterd te hebben. Daarby, is dit dorp, behalven op een' verheven grond gelegen, eeniger mate, als *verschanst*, door eene taamlyk hooge wal, welke de landlieden, langs zyne ei-

* Dit *gehucht* of *dorp* was, voor den tyd dezer *bataille*, genoegzaam niet bekend geweest: zelfs niet by naam: en, ter dezer oorzake, werd die naam, in de eerste *relaasen* zo gebrekkig en verschillende uitgedrukt. In 't relaas der *Engelschen*, las men *Val*: in dat der *Nederlanders*, *Label*: en, dat der *Franschen*, *Laveld*.

eigen erve, opgeworpen hebben, om de weiden achter hunne huizen, van 't bouwland, dat buiten 't dorp ligt, aftezonderen: gelyk ook, 't dorp van binnen, door zodanige wallen, die des eenen erve van die des anderen scheiden, doorsneden is. Aldaar, hadden de *Engelschen* beneven hunne *Hannoversche* en *Hessische* hulptroupen, post gevat, en, naar de zyde der vyanden, batteryen aangelegt, dicht met kanon beplant. Tot vyfmaal, hadden de *Franschen* alreeds deze wallen beklommen: dan, waren, t' elkens, vermits de *Engelschen* steeds door versche troupen ondersteund werden: te rug gedreven: doch, eindelyk, eenige vyandelyke bataillons, ter slinker zyde, door eene laagte, langs *Lafeld* heen trekkende, daar zy geringen tegenstand vonden, wisten 't dorp van achter te bezetten; waardoor, de Engelschen, vermits hun, daardoor, alle onderstand werd afgesneden, genoodzaakt werden dien post te verlaaten: door welk toeval, den vyanden niets belette, om tot in 't middelpunt der *Geallieerden* voort te rukken: waarna zy, inzonderheid, door eenige Esquadrons *Cavallerie*, ter oorzake hunner groote overmagt, de voorste linie der *Geallieerden* van elkander verdeelden; waardoor, de rechter—den slinker vleugel niet ondersteunen konde.

Ondertusschen, was de voornaamste aanval der vyanden tegen den slinker vleugel ingericht; die tot naby *Maastricht* sloot: ten einde de Geallieëerden van deze Stad aftesnyden: alzo de geheele toeleg der *Franschen*, in dezen marsch, niet anders was, dan om deze Stad daarna te vermeesteren. Daarom, vonden de Bevelhebbers van 't Geallieërde Leger raadzaams, de retraite naar *Maastricht* te nemen; 't welk in goede order volbracht werd; en, door de Stad, (na een groote versterking daarin gelegt te hebben,) aan de andere zyde der *Maas* zich nêer te slaan.

Geduurende het gevecht, hadden de Inwooneren dezer dorpen hunne huizen verlaaten: en veelen derzelver huizen waren, by hunne terugkomst, deerlyk geschonden, en sommigen geheel afgebrand: inzonderheid, in het dorp *Vleitingen*: 't welk, (naar krygsgebruik,) door de *Geallieerden* zelve, werd aan brand gestoken; ten einde voortekomen, dat de vyanden daarin zich zouden nestelen.

HEES, * één dorp en ééne der *Banken* van *S. Servaas*, ligt

* Dit HEES niet te verwarren, met verscheiden andere dor-

ligt iets nader by *Maastricht*, dan *Vleitingen*: en, wat noordwestelyk van daar. Deszelfs Kerk word bediend, door een *Kapellaan*; die aan den Pastor der *Parochie* van *Veldwezel*, onderhoorig is. Tot deze bank behoord mede, de Buurtschap KISTELT; omtrent een half uur gaans, ten westen van *Maastricht*, gelegen.

SLEUS, of *Sluze* en *Sluize*, is eene andere *bank* van *S. Servaas*, een groot half uur wegs ten oosten van *Tongeren*, aan de rivier de *Jeker*, gelegen.

KONINGSHEIM ligt, ter andere zyde van *Tongeren*; in 't zuidwesten, een klein half uur gaans, van daar: en aan de zelve rivier de *Jeker*. De naam van dit dorp word, by 't gemeen, verkeerdelyk, *Kunishem*, *en Konissem* uitgesproken: en, staat ook dus in de Kaarten doorgaans uitgedrukt.

GROOT-LOON, eene andere Bank van *S. Servaas*, ligt 4 uuren westelyk van *Maastricht*: en één uur van *Tongeren*: zeer naby 't Steedje *Loon*, of *Borchloon*; 't welk de Hoofdstad is van 't Graafschap van dien zelven naam.

Dit dorp, 't welk, (uitwyzens deszelfs naam,) groot en wel bebouwd is, ligt; hoewel aan 't Kapittel van *S. Servaas* behoorende; op den grond van 't gemelde Graafschap; dat thans 't noordelyk gedeelte des Bisdoms LUIK uitmaakt. En, dewyl de naam dezes Graafschaps, by de Franschen, Looz word uitgesproken; van daar, word dit *Groot-Loon*, in de Fransche Kaarten, *Grand-Looz* benoemd.

SEPPEREN of *Zepperen* is, onder de Banken van *S. Servaas*, 't verste van *Maastricht* afgelegen: omtrent 6 uuren gaans, ten westen van daar, naby 't Steedje *S. Truyen*; waarvan 't een klein uur gaans oostwaard ligt. Het is een groot en fraay dorp: hebbende, een *Fraciskaner* of *Minderbroeders* Klooster.

Ten oosten der rivier de *Maas*, en in het gebied *Hunner Hoogmogende* vind men de volgende *Banken*.

HEER

dorpen, dien zelven naam voerende: als HEES by *Nymegen*: HEES by *Leende*, in 't Majoriesch Kwartier *Peelland*: HEESCH in *Maasland*; een ander Kwartier der *Majorie* van *'s Bosch*: enz.

Heer en Keer: twe dorpen, famen *eene Bank* uitmakende.

Heer, een half uur gaans, zuidooftwaard van *Maastricht*, ligt in die groote vlakte, tufschen de *Maas* en de *Bergftreek*; gemeenlyk het *Wykerveld* genoemd: een redelyk groot en vermakelyk dorp; in een vruchtbaare landsdouwe, en omringt van 't geboomte.

Zuidweftwaard van de *Kerk*, ftaat een vierkantig *Slot*, van eene breede watergracht omringt; 't welk de Burgt van *Heer* genoemd word.

'T heeft uitwendig wel niet veel cieraads: maar, draagt veele teekenen van ouderdom. En, daar 't een' tyd lang zeer vervallen was; is, 't voor 3 jaren, merkelyk herfteld en vernieuwd: waardoor, 't nu ten bekwaame wooning diend, voor den *Ry-Prooft;* die, in den zomertyd aldaar dikwyls verblyft. Men wil, dat dit *Slot*, in vroegere tyden, een Keiferlyk *Jagthuis* zou geweeft zyn. Daarna, heeft eene groote onderaardfche kelder van dit *Slot*, geftrekt, ten Gevangenhuis, waarin Amptenaaren van 't Kapittel werden opgefloten; die hunnen plicht te buiten gingen: en was, dus, zo veel als een *Gevangenhuis* van *Staat*. De *Kelder* is noch in wezen: dan de yzere keetenen en andere gereedfchappen van 't gevangenhuis, zyn federt eenigen tyd weggedaan. Zuidwaard van 't dorp, is eene groote *weide*, die van gemeen gebruik is, voor de Inwooneren; die daar hun vêe doen graazen; daarom word die weide, de Gemeente van *Heer* genoemd.

Aan dit dorp, is onderhoorig de Buurtfchap Schaaren; kortheidshalve gemeenlyk *Schaan*, of, (naar de Maaftrichtfe uitfprake,) *Chaan* genoemd: beftaande in eene lange ftraat, noordooftwaard langs 't dorp *Heer* verbygaande; zynde een gedeelte van den gemeenen Landweg, tufschen *Maaftricht* en *Aken*; die veel betreden en bereden word. Daarom, bevinden zich, onder de huizen dezer *Buurt*, eenige *herbergen*, tot gemak der Voerlieden; die, wegens den laaten avond, de Stad fomwylen niet bereiken konnen, en aldaar vernachten.

Keer, het ander dorp dezer *Bank*, heet eigenlyk Kadier. Dit ligt op 't gebergte; een half uur gaans ten zuidooften van *Heer*. Doch, van dit dorp, behoord alleen omtrent een derde deel, tot de Bank van *S. Servaas*. Het ander, waar ook de *Kerk* en de meefte huizen ftaan, is ee-

eene *Heerlykheid* op zich zelve: en word *Daalhems Keer* of *Kadier* genoemd: waarvan daarna.

Berg, is eene afzonderlyke *Bank* op zich zelve. Het dorp; dat van een klein begrip is; ligt in 't gebied van *Valkenburg*; een uur gaans, oost—ten noorden van *Maastricht*; niet verre van den westelyken rand van 't gebergte; 't welk, als een *Amphitheater*, het Wykerveld, en de geheele vlakte langs de *Maas*, besluit: ter welk'er oorzake 't dorp dezen *naam* ontfangen heeft; die aan meer andere dorpen in deze bergachtige Landstreek eigen is. *

Tot deze *Bank* behooren, behalven het *dorp* zelv, ook twe *Gehuchten*: naamlyk Geullom, in de laagte aan de rivier de *Geul*; waarvan 't zyn *naam* ontleend: hebbende eenen Koornmolen: en, Vilt, op de hoogte, een vierdedeel uur gaans van 't Steedje *Valkenburg*. Tusschen *Berg* en *Vilt* ligt, op die zelve hoogte, de Vilter Heide; eene soortgelyke *gemeente*, als die van *Heer*; doch, veel schraalder, dan de andere: echter, bekwaam, om aan 't vêe eenig voedzel te bezorgen. 'Er is wel een ontwerp geweest, om deze *Vilter heide* uit te geven, aan partikulieren, om bouwland daarvan te maken: 't welk, tot hiertoe, door de tegenkanting van 't *Kapittel* van *S. Servaas*; 't welk deze heide, liefst, ten gemeen gebruik wil gehouden hebben; niet volbracht is.

Deze *Bank*, betaald haar aandeel in de gemeene lasten, onder *Valkenburg*.

Bernau is het laatste dorp, onder de elf Banken van *S. Servaas*: liggende 2 uuren gaans, zuidoostwaard van *Maastricht*, in 't gebied van Staats-Daalhem, aan de rivier de *Berwine*, naby *Viset*. By dit dorp staat een *Slot*: 't welk aan 't Adelyk Geslachte van *Burggrave* behoord.

De andere *Kapittel Kerk* van *Maastricht*, naamlyk der Lieve Vrouwe, bezit desgelyks, onder

* In de nabuurschap van *Maastricht*, zyn (behalven dit) inzonderheid noch twe andere *dorpen* dezes naams bekend: één, by *Tongeren*, in 't *Luiks* gebied: en één, aan de *Maas*, tusschen *Maastricht* en *Stevenswaard*, in *Gulicherland*.

der meer andere goederen, eene *Heerlykheid:* naamlyk

BEMELEN, een uur gaans, rechtstreeks ten oosten van *Maastricht* een groot dorp, dat, langs den voet van 't gebergte, verre in de lengte is uitgestrekt.

Dit dorp word desgelyks bestierd, door een *Ry-Proost*, dien 't *Kapittel* aanstelt; en die de *regalia* of Heerlyke voorrechten daarvan geniet. Deze *Kommissie* duurd genoegzaam altoos, *ad vitam:* hoewel ze jaarlyks moet vernieuwd worden. De oopenvallende politieque bedieningen dezer bank, als van *Schout*, *Schepenen* enz. worden door de *Kanonneken*, *in turno*, dat is, door elk, in zyne maand, naar de schikking der beurten, begeven. Van de vonnissen, door Schout en Schepenen van *Bemelen* geveld, beroept men zich, niet tot de Edelmog. Heeren *Kommissarissen Deciseurs;* gelyk in de *S. Servaas Kerk* geschied; maar, tot den *Schepens-stoel* der Stad LUIK: eene zaak, die ongetwyfeld is afteleiden, uit de nadere verbintenisse, die de *Lieve Vrouwe Kerk* van *Maastricht* tot 't Bisdom *Luik* heeft; als de gewezen *Parochie* der *Luiksche Ingezetenen* dezer Stad: gelyk, hiervoor, is aangemerkt.

In dit dorp was, in den jare 1747; als de Geallieerde arméé, na de bataille van *Lafeld*, een tyd lang gelegerd stond; het *Hoofdkwartier* des *Hertogs* van *Kumberland*, des Grave *Bathiany* en des Vorsts van *Waldek*; die de eerste over de *Engelschen* — de twede over de *Keiserlyken* — en de derde over de *Nederlandschen*, 't gebied voerden.

Hierna volgen, eindelyk:

De zogenoemde DORPEN der REDEMTIE.

Deze liggen ook, hier en gindis, door 't *Bisdom* LUIK, van elkander verstrooyd. Alle zyn ze,

te, ten getale van VIII, hooge en vrye *Heerlykheden*; hoewel ſtaande, onder het gebied der ALGEMEENE STAATEN. Eenigen willen, dat deze *Dorpen*; dewyl ze buiten den bodem van *Brabant* liggen; in de *Munſterſche Vredehandeling*, tuſchen den Koning van *Spanje* en den *Staat*, in 1648, als mede, in 't *Partagie-Tractaat* van 1661, waren verbygezien, en als vergeeten: en dat, om die reden, van dezelve, in die tractaaten, geen gewag gemaakt word. Daarom, ſchynt 't in den aanvang, eenigzinds twyfelachtig geweeſt: tot welk *aandeel* der beiden Mogenheden, naamlyk 't *Spaans* of *Staats*, deze *dorpen* behoorden gereekend te worden: 't welk, ten aanzien van ſommigen derzelver, vooren na-, wel eenig verſchil gebaard heeft. En, 't is aanmerkelyk, dat de Inwooneren dezer dorpen, van die vermeende twyfelachtigheid, meer dan eenmaal, in tyden van oorlog, zich bediend hebben, tot hun voordeel; door zich uittegeven, ter ééner tyd, als *Spaanſche* of *Ooſtenrykſche* —, ter anderen, als *Staatſche* onderdaanen: en, ſomwylen zelfs als onderhoorigen des Biſchops van *Luik*; ten einde, van inkwartiering, brandſchattinge, leverantie van vouragie, en dergelyke oorlogslaſten, zo aan de ééne - als de andere party, bevryd te mogen wezen. Middelerwyle, hebben Hunne Hoogmogende, Hun recht van oppermagt over deze *dorpen*, als tot STAATS-*Brabant* gereekend, altyd blyven oeffenen: gelyk dan ook alle uit '*s Hage* overgebrachte *Plakaten*, in deze - zo wel dan in alle andere *Staaten dorpen*, afgelezen en aangeſlagen worden. Zy betaalen desgelyks, aan de algemeene Staaten,

ten, de jaarlykfe laften, van hunne landeryen: hoewel zy, ten einde aan geene verkooping noch vermindering derzelve, onderheevig te zyn; hun aandeel in deze laften, voor eene *jaarlykfe* vafte fomme gelds, *geredimeerd* - dat is, *afgekocht* hebben: 't welk de reden zyn zal, waarom deze - de *dorpen* van Redemtie benoemd worden.

Tot dezelve behooren:

Hermal of *Hermaal*, en Bourg of Doubourg; het eerfte een *dorp*, en het twede een *gehucht*; beiden tegen over elkander, aan de *Maas*, tufchen *Maaftricht* en *Luik* gelegen; 3 uuren gaans van de eerft — en 2 uuren, van de laatftgenoemde Stad. Hermaal ligt aan de flinkerzyde der rivier: en is een groot en aanzienlyk dorp. By 't zelve, een weinig meer landwaard in, ligt het Adelyk Vrouwen Stift, Vivengis: dat, met zynen grooten tuin, binnen eene hooge muur is ingefloten: en, onlangs, met eene fraaye nieuwe *Kerk*, is vercierd geworden. Bourg ligt, aan de overzyde, en is dus door de rivier van *Hermaal*, afgefcheiden. Het beftaat, in fommige huizen langs den rand der rivier, aan den voet van 't *Slot*, anders gezegt den *Burgt* (*Bourg*) Argenteau; waarvan dit gehucht ongetwyfeld zyn' naam zal ontleend hebben.

Tufchen die beiden plaatzen, is een voornaam *Pontveir*: 't welk wel eens een twift-appel is geweeft, tufchen den *Heer* van *Argenteau* en den Bifchop van Luik; wiens *Veir* by *Vifet*, daardoor, fcheen benadeeld te worden.

Dit Slot Argenteau werd, by de Nederlandfche Gefchiedfchryveren, *Argentil* en *Erckentiel* geheeten. Het lag, op ééne rotze; die door de natuur daartoe gefchikt is, om eene *fterkte* daarop neêrtezetten: dewyl ze, van een genoegzaam ronde gedaante, en boven vlak is, en van de andere daarby gelegen rotzen afgezonderd: daarby, door haare fteilte, met geen mogelykheid te beklimmen: waarom men, niet anders, dan door een fteene brugge, welke'r pilaaren uit eene diepe vally opgehaald zyn, dezelve rotze bereiken kan,

In

In 1632, als Prins FREDERIK HENDRIK met 't beleg van *Maastricht* bezig was, hadden de *Spaanschen* dit *Slot* bezet; die, daardoor, groot nadeel toebrachten, aan de beleegeraars: vermits zy, de Proviant-schepen, die van *Luik* naar 't Staaten leger daar verby voeren, aanhaalden, en na dezelve geplunderd te hebben, in den grond schooten. Weshalven, de *Prins* van ORANJE, den Hertog van *Bouillon* met een troup volks derwaard zond; die van dit Slot zich meester maakte. In den jare 1674, hebben de *Franschen* dit oud Slot ingenomen en geheel verwoest: zynde van de plaats, waarop 't gestaan heeft, eene fraaye tuin gemaakt: van waar men een verrukkend gezicht heeft, over de *Maas*stroom, en over de landstreek ten westen der rivier gelegen; gelyk men ook van daar, de torens der beiden Hoofdkerken, naamlyk, van *S. Lambert*, te *Luik*, en van *S. Servaas*, te *Maastricht*, onderscheidenlyk zien kan. In het muurwerk der gemelde brugge, ziet men deze *Latynsche woorden*, welker letteren, met blauwe steenen in de gebakken steenen, zyn ingemetzeld: HUMILIS CALCAT SUPERBOS: dat is: *De Nedrige vertreed de Hovaardigen:* welke woorden hunne beteekenisse zullen hebben, in 't één of ander lotgeval, aan dit Slot; of deszelfs eigenaar ontmoet. Daarna, is niet verre van deze rotze, op een nabygelegen rotzigen berg, een *nieuw Kasteel* gesticht; dat zich treflyk vertoond, en thans ook den naam van ARGENTEAU draagt. Dit *Slot*, benevens de Hooge Heerlykheid van *Hermaal*, en *Bourg* is een' geruimen tyd, bezeten, door het Markgraaflyk geslachte van *la Vergne*; * 't welk te *Brussel* zich onthield.

De laatste Heer van *Argenteau* uit dit geslachte was, *J. L. de Claris*, *Marquis de la Vergne:* en dees', in 1775, over-

* De Schryver van den *Staat* van *Nederland*, by *Tirion*, begaat hier een misslag; (II. *Deel*, *bladz.* 371.) zeggende, den eigenaar dezer Heerlykheid te zyn, de *Marquis de l'Auvergne*; dewyl de Huizen *de l'Auvergne* en *la Vergne*, (hoe zeer die beiden naamen in de uitsprake saamen overeenstemmen;) geheel en al' van elkander onderscheiden zyn.

overleden zynde; behoord deze Heerlykheid thans, aan deszelfs eenige nagelaten Dochter, gebooren Marquisinne van *la Vergne*, Douariere van den *Grave* van *Styrum*, van de Roomsche branche.

Over de Oppermacht dezer Heerlykheid is, voorheen; groot verschil geweest: vermits, de *Marquis de la Vergne*, veel liever aan 't gebied des Keisers *Karel VI.*, als Hertog van *Brabant*, zich onderwerpen wilde, dan aan dat der *Algemeene Staaten*; en daarom meer dan eenmaal geweigerd had, de *Plakaaten* Hunner Hoogmogende; te laaten afkondigen, en voor de Kerk deur te laten aanslaan; waarin Hy, door den gemelden Keiser, ondersteund werd. Weshalven, Hunne Hoogmogende, in 1737, den Gouverneur van *Maastricht* gelastten, een *kommando* van 50 Ruiters naar *Hermaal* te zenden: by zich hebbende, twe Deurwaarders van den *Raad* van *Brabant*; die een *Plakaat* van Hunne Hoogmogende zouden afkondigen: 't welk ook toen naamlyk, den 20 *December* deszelven jaars, onbekemmerd uitgevoerd werd. Dan, in den volgenden jare 1738, was men andermaal genoodzaakt, den 4 *Juny*, zodanig eene bezending van 50 Ruiters, met 30 Grenadiers daarby gevoegd, derwaard te doen: dewyl die weigering weder was vernieuwd geworden. HERMAAL betaald; jaarlyks, aan *redemtie* geld, 320 — en BOURG, 64 gulden.

MOPPERTINGE; by de *Franschen Monpertin*, en doorgaans by 't Landvolk *Mopperke* genoemd; ook één der dorpen der *Redemtie*, ligt anderhalf uur gaans, ten noordwesten van *Maastricht*, en naby *Bilsen*: betaalende, jaarlyks, aan redemtie geld, 288 gulden.

Deze Heerlykheid behoord; aan den Heer, A. Baron van *Eyl*; die ook Heer van *Holbeek* is, dat daar naby ligt.

NEDERHEM (of *Nedrin*) en PEEN; (anderzinds ook *Paive* en *Paif* genoemd;) zyn twe naby elkander gelegen dorpen der *redemtie*, zuidoostelyk van *Tongeren*, en niet verre van de *Jeker*: welke beiden aan éénen Heer behooren: naamlyk, den Heer F. C. Baron de *Haxbe*, Heer van *Hamal*, Het eerstgenoemde dorp geeft, 400 — en, 't laatste, 160 gulden, aan *redemtie*-penningen.

RUP-

RUTTEN, in 't Fransch of Waalsch, *Russen*, ligt wat westwaard van de twe voorige, ten zuiden van *Tongeren*, aan de rivier de *Joker*: betaalende 888 gulden redemtie-geld.

De jegenwoordige bezitster dezer Heerlykheid is, Jongvrouw *M. C. J. van der Heyde*, Baronesse *à Blisia*. Dewyl de Inwooneren van dit dorp, voorheen, zich zeer oproerig hadden aangesteld; werden, ten verzoek der toenmalige Vrouwe dezer Heerlykheid, meer dan éénmaal, naamlyk, den 21 *Maart* 1741, den 6 *Mey* 1742, en den 17 *July* 1743, kommando's uit *Maastricht* derwaard geschikt, om dezelve tot stilstand te brengen. Van de *Vonnissen*, door Schepenen der drie laatstgenoemde dorpen, NEDERHEM, PEEN en RUTTEN, in borgerlyke zaken geveld, kan men zich beroepen, eerst op den Graaflyken Gerechte van den *Vroenhove*: en, daarna, in de laatste instantie, op de Edelmogende Heeren, *Kommissarissen Decisseurs*.

HOPERTINGE, is een der dorpen der *Redemtie*, tusschen *Borgloon* en *S. Truye*: 't welk 400 gulden *Redemtie* geld jaarlyks opbrengt. 'T behoord, aan den Heer *A.* Baron van *Sluis* of *Sluse*.

VEULEN of *Voelen*, word in de Waalsche taal *Foulogne* genoemd. 'T ligt zuidwestelyk, van *Borgloon*, op den weg naar *Borgworm*. Het betaald, aan *redemtie*-penningen, jaarlyks, 404 gulden. De jegenwoordige Heer is, *C. J.* Grave van *Mercy*, Generaal in den Oostenryksen dienst.

FALAIS of *Fellais* is 't laatste der dorpen der *redemtie*; liggende, (gelyk alle de anderen,) ook wel op den LUIKSCHEN bodem, maar aan de grenzen des Graafschaps NAMEN, aan de rivier *Mehaigne*, die, deze Provincie, van 't *Luiks* gebied afscheid. Dit *Falais* is niet zo zeer een dorp, dan wel een *vlek*; dat groot en volkryk is: betalende jaarlyks, voor de redemtie, 384 gulden. De jegenwoordige bezitter is, de Heer *Francois Maria Filips*, Grave van *Ponty*, van *Balatre*, *S. Aldegond*, enz.

Deze DORPEN der *Redemtie*, (uitgezonderd die drie, naast by *Tongeren* gelegen; naamlyk, NEDERHEM, PEEN en RUTTEN;) hebben, in hunne Proceduuren over borgerlyke zaken, geen ander *appél*, dan rechtstreeks, tot de *Gedeputeerden*, van wege de Algemeene Staaten, de *Kommissa-*

rissen Deciseurs: hoewel dit ten aanzien van HERMAAL, betwist worden: en, ten aanzien van FALAIS: ter oorzake van deszelfs verre afgelegenheid, bezwaarlyk kan worden uitgevoerd.

III. STAATS-
LIMBURG.

III. STAATS-

LIMBURG.

Allernaast by *Maastricht*, aan de overzyde der riviere, ontmoet men het aandeel van den Staat in 't *Hertogdom* LIMBURG; of liever, in de *Landen* van OVER-MAAS; welke, federt geruimen tyd, door de Hertogen van *Brabant*; (na dat zy 't eigenlyk gezegt Hertogdom *Limburg* in eigendom verkregen hadden;) in hoedanigheid als *Hertogen van Limburg*, bezeten zyn geworden: dewyl ze, aan dit hun Hertogdom *Limburg* waren ingelyft: naamlyk, de *Landen* van VALKENBURG, DAALHEM en 's HERTOGENRADE. Dewyl, derhalven, deze drie *Landen* van *Over-Maas*, als *deelen* dezes Hertogdoms uitmakende, voorheen, onder den gemeenen naam van LIMBURG, mede begrepen zyn geweest; zo mag men het *aandeel* van onzen *Staat*, in dezelve, met recht *Staats*- zo veel gezegt als *Generaliteits* LIMBURG, noemen: ter zelver wyze: als men van STAATS-VLAANDEREN, STAATS-BRABANT enz. spreekt.

Dit *Limburger Land*, in haar geheel beschouwd: dat is, met het OOSTENRYKS aandeel daarby gerekend; is éénе der kleinste, onder de XVII. *Nederlandsche gewesten*. Het ligt van alle de andere *Provincien* afgescheiden; uitgezonderd, van 't Hertogdom LUXEMBURG; waaraan 't, ten zuidoosten: met een kleine strook grenst.

Ten

Ten *noorden*, word 't besloten, door 't *Hertogdom* GULICH, aan den Keurvorst van den *Palts* behoorende. Ten *oosten*, ook gedeeltelyk, door *Gulich*; gedeeltelyk, door 't *Ryk* van AKEN en de Abtdy S. KORNELIS-MUNSTER, ten *westen* en *zuiden*, door 't *Prins*-en *Bisdom* LUIK: alle welke Landschappen byzondere leden en leenen van het *Duitsche Ryk* zyn.

Zodanige vrye *Ryksleenen*, die geene gemeenschap met dit *Hertogdom* hebben, ontmoet men, niet alleen buiten-, maar ook binnen deszelfs grenzen liggende: iets, dat merkwaardig, en, in de andere *Nederlandsche Provincien*, schier ongewoon is. Zodanige *vrye Ryksleenen*, op den *Limburgschen* bodem gelegen, zyn, naamlyk: de *Graafschappen* GRONSFELD en WETTEM; de *Heerlykheden* EYSCH, WILDER, KARTIELS en SLENAKEN; beneven de *Baronie* RICKOLT. En, 't is nodig, dit den Lezer te herinneren; ten einde men, de *Kaart* van *Limburg* inziende, geen grootere verbeelding vorme van de *uitgestrektheid* dezer Provincie, dan zy waarlyk verdiend: dewyl, nu, als deze *Heerschappyen*, van dezelve worden afgetrokken; daardoor, het grondgebied van LIMBURGERLAND, merkelyk verkleind word.

Deze *Provincie* heeft de natuur, in alles, zonderling te baat. Alhoewel de LUCHT, in den wintertyd, wegens de hooge gebergtens, aldaar doorgaans zeer koud is; beneemt dit echter niets van derzelver gezondheid. En, wat dit gewest 't meest zich zelve doed aanpryzen, is de vermakelyke en vruchtbaare *landsgesteldheid*. De *bergen*, die dezelve genoegzaam aan alle oorden vervullen, zyn, veelal, (en byzonderlyk, in 't

eigenlyk gezegt Hertogdom *Limburg*,) met vetten *klêigrond* bedekt; die alles, wat de mensch tot zyn onderhoud behoeft, overvloedig voortbrengt.

Ten aanzien der *hoogte* dezer bergen, ontdekt men, een zeer blykbaar verschil. In 't noordelyk gedeelte, aan de grenzen van *Gulicherland*, zyn ze doorgaans laag: maar zy ryzen hooger en hooger, naar mate men vorder in 't zuiden komt. Meest verheven zyn ze, in 't eigenlyk gezegt *Hertogdom Limburg*: voornaamlyk, te *Henry-Chapelle*, (*Kapelle*,) een uur gaans noordwaard van de Hoofdstad: waar men, van den steenweg, die van *Aken*, door dit dorp, naar *Spaa* gaat, de wydst uitgestrektste en verrukkendste gezichten heeft, over de lagere bergen en ommelanden, die men zich verbeelden kan.

Men vind, daar, op deze hoogste bergen, behalven eenig bouwland, meest *weilanden* en *boomgaarden*, van gelyken aard, als die men, in *Gelderland* en elders, in de vlakten ziet. Van vêe zyn de Inwooneren ook rykelyk voorzien: van daar, die vette *Limburgse booter*, die in aangenaame smaak weinig wêergâe heeft, en met de *Leidse* — en *Dixmüidense* — word gelyk gesteld: desgelyks, de *Limburgse kaas*; die, niet van ezelinne-melk bereid word; (gelyk sommigen zich verbeelden;) maar, van *Koe-melk*; en byzonder vet en aangenaam van smaak is: wordende, als eene byzondere lekkerny, jaarlyks, in menigte, naar *Holland* en andere Provincien verzonden.

De boeren wooningen, buiten de dorpen dezer Laudstreek, hebben elk haare onderhoorige *weilanden*, achter zich, bestaande in *vierkante*

perken; de ééne grooter, dan de andere: welke door reyen van boomen, dicht by elkander geplaatst, bepaald, en, van de erven hunner gebuuren, afgescheiden zyn. In zulke perken, 't een aan 't ander paalende, is 't gansch Hertogdom afgedeeld: dat dus niet anders dan *één* dorp schynt te wezen: 't welk van verre eene zeer ongewoone en te gelyk eene zeer fraaye vertoning geeft.

In sommige oorden dezer *Provincie*, ziet men ook, groote BOSCHEN: als, het KONINGS-*bosch*; dat zeer verre langs de oostelyke grenzen, tuschen *Aken* en *Eupen*, zich uitstrekt: het RoODE *bosch*, (*Bois rouge*,) aan de westzyde der rivier de *Gulpe*: het BOLANDER- en ROSMALSCHE *bosch*: en, het RAVENS *bosch*, in het land van *Valkenburg*: 't welk gedeeltelyk, den *Oostenrykſen* en, gedeeltelyk, den *Staatſen* bodem, beslaat. Dit *Bosch*; dat van de menigte der *Ravens*, die daarin nestelden, (ter zelver wyze, als het *Kraajen boschje*, tuschen *Tongeren* en *Namen*,) dus mag genoemd zyn; was, voortyds, van grooter uitgestrektheid, dan jegenwoordig: dewyl, in veele plaatzen, 't geboomte uitgerooyd, en de grond nu tot bouwland gemaakt is.

Het hout dezer bosschen is, (buiten en behalven de steenkoolen,) den Inwooneren van zonderling gebruik, voor de *yzer-smederyen*, en *lood-smelteryen*; van welke *metaalen* verscheiden groeven, binnen deze Provincie gevonden worden. Ook, groeyd aldaar veel *Kalmyn-steen*: welke gebruikt word, om 't koper, dat natuurlyker wyze rood is, geel te maaken. Nadat dees' steen gemaalen en van aarde gezuiverd is; word hy, met een gelyk gedeelte gezuiverd rood

rood koper gevoegt, en twaalf uuren na den anderen, in den oven gezet: waarna het, door fmelting, zich onder elkander vermengt, en het koper eene fraaye geele koleur heeft aangenomen.

'T is klaar, dat 't *Dorp* en *Fort* Kalmine, tuſchen de Stad *Limburg* en *Aken* gelegen, van den *Kalmynberg*, die dezen fteen voortbrengt, hunnen naam ontfangen hebben. Ook, vind men, in de nabuurfchap der Stad *Limburg*, fommige *marmerſteenen*-groeven.

Dit Land is fchier overal' by uitftek *waterryk*. Van daar, de menigvuldige *beeken* en *rivieren*, met welke 't zelve aan veele plaatzen doorfneden word. De meefte dezer beeken ontfpringen, in deze Landftreek, niet zo zeer aan de voeten, dan op- of naby de toppen der bergen; gedeeltelyk haar water hebbende, van den fneeuw, met welke dezelve des winters bedekt zyn; en gedeeltelyk, uit poelen of meiren, die daar op die hoogte gevonden worden. Deze *Beeken* zyn, in den zomertyd, wanneer inzonderheid weinig regen vald, wel veelal' droog. Dan, 's winters, en in 't voorjaar, zyn zy des te waterryker: en lopen, met een fnellen ftroom, van de hogere- langs laagere bergen, zo lang tot zy de kleine *rivieren*, welke door de vallyen ftroomen, bereikt hebben.

De voornaamfte dezer Rivieren; (behalven de Maas, als de *hoofdſtroom;* die dit geheel land, langs de weftelyke boorden befpoeld;) zyn: de Weze: de Berwine: de Voeren: de Geul: en de Geleen; die alle haar water aan de *Maas* mededeelen. Op dezelve zyn veele watermolens. Zy zyn ryklyk voorzien van *Kreeften*;

ge-

gelyk mede, van dat soort van *Visschen*, die men *Forellen* en *Fruten* noemd; die, versch gegeeten, allerly soorten van rivier visch in aangenaamheid overtreffen. De MAAS is daartegen, aldaar, niet zeer vischryk; ter oorzake der menigvuldige ondiepten; als mede, en, voornaamlyk, dewyl door 't menigvuldig vischen, ten behoeve der twe groote, en naby elkander gelegen steden, *Maastricht* en *Luik*, aan de visch nauwlyks tyd gegund word, om te groejen.

De WEZE word, in 't Nêerlands, de *West* uitgedrukt. Zy ontspringt uit eene moerige heide, die men de *Hooge Veenen* noemd, aan de grenzen van *Luxemburg*: en, loopt langs de Steden *Limburg* en *Verviers*; stortende haar water, by 't dorp *Chenaye*, in de *Ourt*; die binnen *Luik* zich met de *Maas* vereenigt. Deze rivier heeft een breed bedde: dan is doorgaans; uitgezonderd in gevalle van zwaare stortregen, zeer ondiep; loopende over een rotzigen grond. Zy word eerst bevaarbaar, by 't vermaard dorp *Chaufontaine*. Van daar, tot aan haaren uitloop in de *Ourt*, heeft deze rivier verscheiden *watervallen*; die, echter, de meesten, door konst, met dammen door dezelve te leggen, gemaakt zyn; ten einde 't water wat optehouden: waardoor, dagelyks, tusschen *Luik* en *Chaufontaine*, een trekschuit heen- en wêer vaard.

De BERWINE neemt haaren oorsprong, by *Henry-Chapelle*: en loopt naar *Daalhem*; daar zy verscheiden beeken in zich ontfangt: van waar zy, bezuiden het Oostenryks Tolhuis, *Navagne*, in de *Maas* uitwaterd.

De VOEREN, by de Franschen *Foron* genoemd, komt, by 't dorp *S. Martyns Voeren*, met een groo-

groote menigte waters, te gelyk, uit een' berg vloejende: waaruit blykt, aldaar haaren eersten oorsprong niet te zyn: maar veel eer, dat zy, van elders, een eind wegs onder den grond voortvloejd, tot ter plaatze daar zy 't eerst te voorschyn komt. Deze heeft haare uitwatering, by *Eisden*; in de *Maas*.

De Geul ontspringt voornaamlyk, uit het *Aker-bosch*: en stroomd, door *Valkenburg*: van waar, zy niet by 't dorp *Geul*; (gelyk verbeeld word, genoegzaam in alle kaarten;) maar een half uur gaans zuidwaard van daar, tegen over 't stedeke *Rekkem*, in de *Maas* vald.

De Gulpe is een tak des *Geuls*; die by 't dorp *Gulpen*, met dezelve saamvloeyd. Zy komt mede van *Henry-Chapelle*; ontspringende by 't dorp *klaine-Galpen*. By de Franschen, word dit riviertje *Galop* genoemd; zo men meend, van 't woord *Galopeeren*, dat men van de paarden gebruikt, als zy 't snelst loopen: dewijl dit riviertje, ter oorzaake van deszelfs groot verval van grond, ongemeen sterk voortsneld.

Eindelyk, volgt de Geleen; die niet verre van *Hierle* haaren oorsprong neemt: lopende, van daar, door 't Hertogdom *Gulik*, naar *Stevenswaard*; daar ze zich met de *Maas* vereenigt.

'T kan, niet anders dan vreemd, aan elk voorkomen, dat zodanige *kleine Landstreek*, als deze; (voornaamlyk, eer de drie *landen* van *Over-Maas* daarmêe vereenigt waren;) met den *titel* van een Hertogdom praalde; terwyl zo veele andere landen van meer grootte en aanzien, met den minderen titel van een *Graafschap* zich vergenoegden: als Vlaanderen,

ARTOIS, HENEGOUWEN enz. Doch, men weet, dat in den beginne, de *Bezitters* dezer Landſtreek, met geen hoogeren titel, dan van *Graven* van *Limburg* zyn bekend geweeſt: en, 't meer toevallig, dan opzetlyk is geſchied, dat dees' *Graaflyke*, met den HERTOGLYKEN *titel* verwiſſeld is geworden. De wyze, hoe 't zich daarmede toegedragen hebbe, is eenigermate twyfelachtig; dewyl de Geſchiedſchryveren, in 't verhaal daarvan, niet éénsſtemmende zyn onder elkander: dan, men wil, dat zeker Grave HENDRIK van LIMBURG, omtrent den jare 1070; 't zy, door de wapenen, 't zy, door vrywillige gifte des Keiſers *Hendrik* III of IV. meeſter geworden van 't *Hertogdom Neder-Lotheringe*, daardoor de eerſte den HERTOGLYKEN *titel* bekwam, met opzicht tot dit *Neder-Lotheringe*. En, alhoewel, 't zy, Hy zelv, 't zy, één zyner opvolgeren, daar na, van 't bezit van dit *Hertogdom Lotheringe*, door Keiſer *Hendrik* IV of V., weder is beroofd geworden; vermits toch LIMBURG aan zyn geſlachte verbleef, werd daarom de HERTOGLYKE *titel* overgebracht tot deze *Landſtreek*; welker volgende bezitteren, daarom, den titel van HERTOGEN van *Limburg* behouden hebben.

Deze *Hertogen* hadden eerſt, niet veel meer, dan 't eigenlyk gezegt *Limburgerland*; 't welk van zyne *Hoofdſtad*, dezen naam ontleend. De andere, daarna met dit *Hertogdom* vereenigde Landſchappen, van VALKENBURG, DAALHYMS, HERTOGENRADE, werden die 's tyds, noch door hunne *eigen Heeren* op zich zelve, als *Ryks-leenen*, beſtierd. Deze HERTOGEN hadden hunne hofhouding, op het *Slot*; wel eer in 't noorder

deel

deel der ftad gelegen: 't welk thans geheel vervallen ligt, onder zyne puinhoopen: en zy bezaten dit land, desgelyks als één *leen* van 't *Duitfche Ryk*.

De laatfte van dit Hertoglyk Huis was WALRAM of WALRAVE II., die zonder manlyk oir in 1280 geftorven is: doch, overmits Hy eene dochter *Irmingardis* genoemd, hadde nagelaten; die gehuwd was, met REINHOLT, Grave van *Gelder* en *Zutphen*; maakte dees' Grave, niet zonder reden, aanfpraak op het Hertogdom *Limburg*: en, nam ook dadelyk bezit daarvan. Hy had ten mededinger, in die zelve aanfpraak ADOLF Grave van *Berg en Meurs*; die ook, en wel van 's vaders zyde uit 't Hertoglyk *Limburgs* geflachte afftamde. Gemelde Grave *Adolf* achtte des te meer recht daartoe te hebben: dewijl *Irmingardis*, alreeds in het twede jaar na Haars vaders dood, dat is, in 1282 zonder kinderen overleden was. En dit fterfgeval maakte ook, in Grave *Reinbolt's* aanfpraake, die verandering, dat Hy nu eeniglyk, de *tocht* of 't vruchtgebruik des *Hertogdoms Limburg* geduurende zyn leven eifchte. Grave *Adolf* van *Berg*, ondertusfchen, begrypende, dat Hy zynen tegenparty; (die in de ftad en 't kafteel van *Limburg* zich gefterkt had) niet zou verdryven konnen, zonder eenen koftbaaren oorlog te voeren; waar tegen Hy echter, niet beftand fcheen; werd daarom te raaden, zyne geheele *pretenfie*, voor een aanzienlyke fomme gelds, aan JAN I. Hertog van *Brabant*, af te ftaan. Na dit geval, had *Grave Reinbolt* van *Gelder* met eenen machtiger vyand te doen: doch Hy ziende, zich alleen tegen hem niet opgewasfen, trad in ver-

bond, met verscheiden zyner nabuuren; onder welke de Aartsbisschop en Keurvorst van Keulen *Siffried* de voornaamste was. De andere zyn geweest, de Graven van *Kleve*, *Gulik*, *Nassau* en veele anderen. In den aanvang, werden eenige pogingen aangewend, om die beiden onder goede voorwaatden met elkander te verzoenen: dan; zonder vrucht. 'Er ontstond, derhalven, wegens dit LIMBURG, een zwaare en langduurende oorlog, die zich verre uitgebreid heeft, en die de verwoesting van verscheiden landen en steden, ten nasleep had: maar die ten laatsten in 1288, door den vermaarden slag by *Woeringe*, * een einde nam. Het gevecht duurde, van 's morgens 6 - tot 's namiddag 3 uuren; wanneer de verwinninge geheel aan de zyde des *Hertogs* van *Brabant* oversloeg. Grave *Reinbolt* van *Gelder* werd, beneven veele Geldersche Heeren van aanzien, gevangen, en naar *Leuven* gevoerd, wordende niet ontslagen, dan, na alvoorens, van al zyn recht op 't Hertogdom LIMBURG, ten behoeven die Hertogs *Jan I.* van *Brabant*, voor altoos te hebben afgestaan. †

Door dezen weg, is 't Hertogdom LIMBURG, be-

* Dit WOERINGE ook *Woringe*, en thans in de Landkaarten *Wering* genoemd; is eene kleine stad, met een slot in 't *Keulsch* gebied, aan den slinker oever van den Rhyn gelegen: omtrent ter halver wege, tusschen *Keulen* en *Nuis*.

† Van dezen bloedigen oorlog, wegens het Hertogdom LIMBURG, als mede van de aanleiding en de gevolgen daarvan, ziet men onder anderen, een zeer nauwkeurig verhaal, uit de oude schryveren by elkander gebracht, by den Heer Griffier van *Heurn*, in zyne *Beschryving der Stad en Meyerye van 's Bosch II. Deel bladz.* 188—152.

beneven alle zyne onderhoorigheden, met Brabant vereenigt geworden. En vermits de stad en landschap 's Hertogenrade, die 's tyds, alrede, daar onder gereekend werd; hebben de *Hertogen* van *Brabant*, ook deze *Heerlykheid* zich toegeeigend. Van 't Graafschap Daalhem, had *Jan's* grootvader, Hertog Hendrik IV. van *Brabant*, in 1239 (zonder dat men weet, hoedanig - en waarom -) zich meester gemaakt. De Heerlykheid Valkenburg; bleef dus alleenlyk, noch een tyd lang, op zich zelve bestaande, en, door haar eigen Heeren geregeerd wordende: dan, in 1364, is dezelve desgelyks, en wel door aankoop van Hertog Wenselaus en zyne Gemalinne Johanna, aan *Brabant* gehecht; wie'r opvolgeren sedert dien tyd, deze *geheele landstreek* bezeten hebben.

'T Hertogdom Limburg was dus 't *eerste* der Landschappen, door welker aanwinninge, de heerschappy der Hertogen van *Brabant* werd uitgebreid: en, waarschynlyk, mag men hier aan toe schryven, de oorzake, waarom de *verbintenisse* van *Limburg*, met *Brabant*, veel nauwer is, dan die der andere *landschappen*, welke, eenige jaren later, den *Hertogen* van *Brabant* ten deel gevallen zyn. En deze *verbintenisse* tuschen die beiden grypt noch stand, tot heden. 'T schynt niet anders dan of Limburg aan Brabant ingelyft was. Van daar, dat deze beiden Provincien één en 't zelve *Opperst Gerechtshof* met elkander gemeen hebben; naamlyk, den Grooten Raad van Brabant, te *Brussel*; door 't welk, de twistgedingen, in *Limburg* en landen van *Overmaas* (voor zo verre het *Oostenryks* betreft) uitgewezen, een beslischend vonnis ont-

fangen. Die beiden landen hebben desgelyks één *Zegel*, en éénen *Zegelbewaarder*. Hier by komt, dat de *Limburgers* worden aangemerkt, als in BRABANT *genaturaliseerd:* en daardoor bevoegt zyn, om aldaar de hoogste ampten te konnen bekleeden; ja, ook alle andere *Brabantsche* voorrechten te genieten; waarvan, de vreemdelingen uitgesloten zyn, enz. zelfs, is daarna de *naam* van *Limburg*, met betrekking tot dit land, eenigermate afgesleten; als of deze Provincie, sedert haare inlyving ophield, eene *byzondere Provincie* te zyn: en, men noemde ze genoegzaam niet anders dan 't *Land*, *aan geene zyde der Maas*, of, 't *Land van* OVER - MAAS: welke naam, daarna, eigen gebleven is, aan dat gedeelte dezer Provincie, 't welk door den *Munsterschen* vrede, in 1648, aan Hunne Hoogmogende is afgestaan. En, deze laatste *naam* (*van 't Land van* OVER - MAAS,) is zo veel, dan eene vernieuwing der oude benaaminge, in veel vroegeren tyd; toen 't alles met den naam van MAASLAND, bekend was: 't welk men, echter, niet verwarren mag met dat *Maasland*, het welk één der vier *kwartieren* der *Majorie van 's Bosch* uitmaakt.

Gemelde inlyving dezer Provincie, in *Brabant*, heeft dan ook uitgewerkt, dat dezelve beneven de andere die 's tyds met *Brabant* vereenigde landschappen, in 1430, na overlyden van Hertog *Jan IV.*, aan 't Huis van BOURGONJE, en wel eerst, aan Hertog FILIPS den *goeden* toegenoemd, gekomen is; waar van wy de omstandigheden, hier voor, in de *Beschryving* van *Brabant*, (*bladz.* 467—471) hebben bygedaan. Door 't huwelyk van *Maria* van *Bourgon-*

je

yr geraakten dezelve aan 't Huis van OOSTENRYK: en door dien zelven weg daarna, aan SPANJE.

Men kan niet ontdekken, dat de *Inwooneren* dezer *Provincie* eenig deel gehad hebben, aan die binnenlandsche beroerten; die, in de andere gewesten, geduurende de laatste jaren der regeering van *Karel V.*, begonnen, en, onder *Filips II.*, tot een openbaaren oorlog zyn uitgeborsten. Des niet te min, waren eenigen hunner, reeds zeer vroeg, den *hervormden Godsdienst* toegedaan. Zeker weet men, dat, in den jare 1570; binnen de Hoofdstad *Limburg*, eene hervormde gemeente zich bevond; die, door een Predikant, in de *Waalsche taal*; die by de Inwooneren gesproken word; (hoewel onder het Kruis,) bediend werd; gelyk mede, terzelver tyd, een Predikant te *Maastricht*, *Johan van Heukelom* genoemd, in de *Nederlandsche taal*, voor de aldaar gestichte gemeente, den Godsdienst verrichte. Deze beide Leeraaren waren, ingevolge 't besluit der Kerkvergadering van *Embden*, in 1571, onder *de Klassis* van *Keulen* gebracht. En, dezelve hadden onder hun opzicht, behalven die in gemelde steden, ook de gemeenten in sommige vlekken en dorpen van dit gewest: welke zy echter, niet dan in 't heimlyk bedienden.

Dan, zo dra Prins FREDERIK HENDRIK van ORANJE, den 23 *Augusti* 1632, van de stad *Maastricht* meester was geworden, zond Hy den 5 *Sept.* deszelven jaars, den oversten *Stakenbroek*, beneven den oversten *Pincen van der Aa*, met een sterken troup paarden - en voetvolk naar *Limburg*, om die stad en aanhoorig land, onder

der *Staaten* gehoorzaamheid te brengen; die het *Kasteel* met zo veel heftigheid beschooten, dat de Spaansche Gouverneur Grave van *Noyel*, den tweden dag daarna, (den 8), genoodzaakt was zich over te geven: bedingende den vryen uittocht naar *Luik*, voor de Krygsbezetting. De verwinnige dezer plaats was van des te grooter aangelegenheid: vermits, daardoor; alzo zy de eenige sterkte dezer landstreek was; de geheele *Provincie* aan 't gebied der STAATEN onderworpen werd. En dewyl niet alleen binnen deze Hoofdstad, maar ook ten platten lande, veel meer belyderen van den hervormden Godsdienst ontdekt werden, dan men ooit zou hebben konnen vermoeden, werden door Hunne Hoogmogende in veele plaatzen *Leeraaren* aangesteld, in alle de drie taalen: naamlyk, niet alleen de *Hoog*- en *Nederduitsche*- maar ook in de *Fransche* taal, die alle, onderscheidenlyk, by de Inwooneren der byzondere *districten* gesproken worden.

By aldien, derhalven, de *stad* LIMBURG onder 't *Staats gebied*, hadde mogen blyven, tot den *Munsterschen vrede*; zou ook de *geheele Provincie* STAATS gebleven zyn: dan, in 1635, werd zy door den Spaanschen veld oversten, en gewezen Gouverneur van *Maastricht*, *Marquis de Leda*, voor den Koning van *Spanje* herwonnen. *Enno Frens*, die van binnen 't gebied voerde, verdeedigde zich met alle kloekmoedigheid: dan, had, eene krygsbezetting van niet meer dan 500 mannen, onder zyn bevel; welke, vermits de vesting door storm overging, voor 't meerderdeel werden omgebracht. Alleenlyk, had de Gouverneur gelegenheid, om met een gering overschot, naar het *Kasteel* de wyk te nemen;

men: alwaar hy noch een vryen uittocht voor zyn persoon en de weinige overgebleven manschap, bedingen mogte. Hier door moest 't geheel *Limburgerland* weder onder de SPAANSCHE heerschappy bukken: tot groot nadeel der Gereformeerde Ingezetenen; dien, vermits de Predikanten hunne Gemeenten verlaten moesten; alle Godsdienst oeffening benomen werd.

Gedeeltelyk kwam, echter, daar in eene gelukkige verandering, daar na, in den jare 1644, door toedoen van den Maastrichtsen Kommandant, *Stein-Kallenfels*, * die met een goed getal der Krygsbezetting uittrekkende, den 20 *Juny*, deszelven jaars, 't steedje DAALHEM, met deszelfs *Slot*, vermeesterde: waarna, den 25 deszelver maand, VALKENBURG volgde: en, onmiddelyk daarna, ook 's HERTOGENRADE: dus alle de drie kleine steden, die de Hoofdsteden der drie Landen van *Over-Maas* zyn, beneven eenigen der onderhoorige dorpen, weder aan den *Staat* gebracht werden. Zeer graag zou Hy, terzelver tyd, ook de Stad LIMBURG hebben weggenomen: dan, de *Spaanschen*, voor zulk een bezoek bevreest, hadden met der haast 300 mannen daar binnen geworpen; waardoor, dees' toeleg moeste verydeld worden.

Nu,

* De *naam* van dezen Heer word, by de Geschiedschryveren, verschillende en zeer verkeerdelyk by sommigen, *Steenkolf* en by anderen *Stein-Kollenfeld*, uitgesproken. En deze vergissing heeft daar uit, waarschynlyk, haaren oorsprong, dat men het *Stambuis*, waarvan deszelfs geslachte zynen naam ontleende, niet gekend heeft: 't welk *Stein Kaldenfelts* of *Stein-Kallenfelts* genoemd word: zynde een *Slot*, in 't Paltzisch gebied aan de rivier de *Nabe*, gelegen.

Nu, begon dat tyd ſtip ſterk te naderen; waarin, de *Algemeene Staaten*, uit de verwinning dezer *Hoofdſtad*; by aldien dezelve hadde mogen gelukken; zonderling voordeel getrokken zouden hebben; naamlyk, de tyd der vredehandeling, te *Munſter*; die in den jare 1648 daadelyk getroffen werd: want, in 't III *artikel* dezer vredehandeling, werd vaſt geſteld, 't zogenoemde *uti poſſedetis:* behelzende: „ dat „ elk der oorlogende Mogenheden (de *Koning* „ van *Spanje*, en de *Staat*,) zou blyven *bezitten* en daadelyk *genieten*, de ſteden, plaatzen, landen en heerlykheden, die Hy by de „ teekening des *Tractaats* bezat; zonder daarin „ ontruſt of geſtoord te worden, direct noch „ indirect; hoedaniger wyze het ook zou mogen zyn enz." Vermits dan, nu, de Hoofdſtad *Limburg* in der *Spaanſchen* handen was; en de drie andere kleine ſteden, in die der *Staaten*; zo moeſt die *Provincie*, tuſchen de beiden Mogenheden, in TWEEN zyn *gedeeld* geworden: het eigenlyk Hertogdom *Limburg*, aan den Koning van SPANJE: en, de drie *Landen* van *Over-Maas*; welker Hoofdſteden, door de onze bemachtigt waren; aan den STAAT toegewezen. Hunne *Hoogmogende* zouden zodanig ontwerp, als rechtmatigſt, liefſt gevolgt hebben: dan, was wel te voorzien, dat dit, aan de zyde der *Spaanſchen* veel tegenſtand zou vinden. 'Er verliepen XII jaren, naamlyk, van 1648 tot 1661, binnen welke, al wat de *deeling* dezer Landſtreek aanging, in de grootſte verwarring was: en dees' tyd word, by de geſchiedſchryveren, het INTERIM genoemd; zo veel gezegt, als een *tuſſchen tyd*; binnen welke, naamlyk de zaak ten op-

zich-

zichte van het *aandeel*, dat elke der Mogenheden, in deze *Provincie*, zou bezitten gantsch onbepaald bleef: zonder, dat men recht wiste, wat *Spaansch*, of wat *Staatsch* behoorde erkend te worden: waarover, niet anders, dan zwaare *verschillen*, tusschen de beiden Mogenheden, en hunne wederzydse onderdaanen, voor en na, ryzen moesten; ten aanzien der *belastingen*, *oeffening* van 't *recht* enz. Van al 't welk men nergens uitvoeriger naricht vind, dan by *Aytzma*, in zyn werk, *Zaken van Staat en Oorlog*.

De grond der geheele zaak is deze: dat de *volkomen Souvereiniteit*, over de drie gemelde Landen van *Over-Maas* door de *Spaanschen*, aan den *Staat* betwist werd. Zy hadden, naamlyk, terwyl de Oorlog noch duurde, alle pogingen aangewend, om, door *inquartiering* van eenig krygsvolk, uit de bezetting van Limburg, door geëischte *Schattingen*, door *Plakkaaten*, als anderzinds, de *bezitting* dezer *landen* aan zich te trekken: voornaamlyk als zy, by de oopening der vredehandelingen te *Munster*, begonnen te bemerken, dat deze landen zouden komen, aan die der beiden *Mogenheden*, welke, by de *teekening* der vrede, dezelve zou bezitten. Hier uit rezen, van tyd tot tyd, verregaande oneenigheden, tuschen de wederzydsche Amptenaaren, als de nieuwe *Drossaarten*, *Rentmeesters* enz. die, Hunne *Hoogmogende* aldaar hadden, aangesteld, om de *Spaansche* Amptenaaren van voorigen tyd, te vervangen. De laatstgenoemde bleven hunne bedieningen waarnemende, gelyk te vooren: en dit gaf t'elkens gelegenheid, tot verschillen, tuschen de ééne en andere; welke menigmaal tot openbaare feitelykheden waren

uit-

uitgeborsten. En, vermits daar door 't bezit derzelver landen, voor als noch, *questieus*, en *twyfelachtig*, mocht gereekend worden; was, *art. III.* der *Munstersche vrede* vast gesteld: „ Wat aangaat, de *drie kwartieren* van VALKENBURG, DAALHEM en 's HERTOGENRADE; „ dezelve zullen blyven, *in den Staat*, in welken zy zich jegenwoordig bevinden: en, ingevalle van *dispuut* en *kontroversie*, zal dezelve *gerenvoyeerd* worden, aan de *Chambre mi partie*, om aldaar *gedecideerd* te worden." *

Na den gesloten *vrede*, bleven, des niet te min, in de jaren 1649 en 1650, de feitelykheden wederzyds aanhoudende; door gevangenneming van personen, wegvoering van vêe, stooring der rechtbanken en dergelyke: en dit geschiede, over en weer, by wege van *retorsie* of *represaille*: des men, in tyd van *vrede*, in deze landen, als een *kleine oorlog* voerde. Daar over, ontstonden geduurige klagten, in *'s Hage*, wegens de verongelykingen, daar de *Spaansche* Amptenaaren, aan de onderdaanen van den *Staat* gepleegt: terwyl, de *Spaansche afgezant*, de Heer *Brun*, by Hunne Hoogmogende, mede niet naliet, dergelyke klagten tegen de *Staatsche Amptenaaren*, in te brengen. Gemelde afgezant wilde, dat de *Chambre mi partie*, terstond zoude worden opgerecht: en dat, ten einde den oorsprong van alle moeylykheden eensslags weg te nemen, ook de beoordeeling van het RECHT van SOUVEREINITEIT, over de *Landen* van *Over-Maas*,

* Van deze *Chambre mi partie* is hier voor, *bladz.* 683, eenig bericht gegeven.

Maas, aan deze *Kamer* zou worden overgelaten; dan, de *Algemeene Staaten* waren in 't begrip, ingevolge 't geadviseerde, van Prins WILLEM II., beneven den *Raad* van *Staaten*, den 22 *Jan.* 1649; dat deze zaak, voor gemelde *Kamer* niet behoorde gebracht worden: dewyl men, daar door, *litigeus* en *twyfelachtig* maken zou, een zaak, die van zelfs klaar en onbetwistbaar was; vermits, ten tyde der teekening van 't vredes verdrag, te *Munster*, den 30 *Febr.* 1648., deze *landen* bezet waren, met 't *Krygsvolk* van *Staat*, door den *Rhyngrave* van *Salm*, die 's tyds *Gouverneur* van *Maastricht*, derwaard gezonden; zonder dat de *Koning* van *Spanje* een voet breed gronds in dezelve was bezittende: en, dat, derhalven, van der *Spaansche* zyde, in deze bezittingen, geene wanorder hadde behooren gemaakt te worden; gelyk, na 't sluiten van den vrede, te meermalen geschied was.

In den jare 1654, is de *Chambre mi partie* daadelyk opgerecht; houdende de leden hunne vergaderingen, eerst te *Mechelen*: doch werd, ter oorzaake der steeds ryzende oneenigheden, in den beginne, niet door dezelve gedaan; noch, haare genomen besluiten nagekomen; waardoor, de wederzydsche vyandelykheden, tusschen de *Staatsche* en *Spaansche Amptenaaren* in de volgende jaren 1655—1658 bleyen duurende, tot geen kleine schade voor de onderdaanen; des te meer, dewyl, geduurende dien tyd, geene rechtszaken werden afgedaan.

Eindelyk, werd, tusschen den Spaanschen Ambassadeur, *Brun* en *Gedeputeerden* van wege de *Algemeene Staaten*, den 27 *Maart* 1658, toe

weg-

wegneming der verschillen over de wederzydsche bezittingen, een *provisioneel verdrag* gesloten, en daarby, als een *preliminair artikel*, vastgesteld: dat *elk der beiden Mogenheden, in de drie Landen van Over Maas*, de GERECHTE HELFT *zoude bezitten*. Doch, nu kwam in aanmerking, hoedaniger wyze die *verdeeling* van elks helft zou worden ingericht. De *Algemeene Staaten* hadden liefst gezien, dat 't *Land* van VALKENBURG, ter éene- en de *Landen* van DAALHEM en 's HERTOGENRADE, ter andere zyde, zouden worden gesteld in welken gevalle, zy zouden gekozen hebben, het Land van VALKENBURG; wegens deszelfs ligginge, aan de *Maas*, en zo na by *Maastricht*. Hierin, zouden de *Spaanschen* mischien bewilligt hebben; ten ware de *Roomsche Geestelyken* dit ontwerp niet overdwarst hadden; beducht, dat de meeste goederen des Abtdy *Kloosterraad*, en der Proostdy *S. Geerlach* dan onder het lot Hunner Hoogmogende geraaken zouden, en, door dezen weg, aan 't gevaar van *Konfiskatie* onderworpen zyn. Hierby kwam, dat de Spaansche afgezant sterk werd aangelopen, door de *Ridderschap* 's Lands van *Valkenburg*; die zeer graag gebleven waren, onder 't *Spaansch gebied*: ten deele, ter oorzake der *Roomsche Religie*, en, ten deele, wegens hunne voorrechten, in *Brabant*; die zy, als Staatsche onderdaanen, zouden moeten verliezen, om die reden begon de Ambassadeur meer te overhellen, tot eene SMALDEELING der *drie Landen*, in zich zelve; waardoor, de beiden Mogenheden, éene omtrent *evengelyke portie*, in elk derzelver bekomen zou. Daartoe, werd, den 17 *Maart* 1659, door hem voorgeslagen, dat,

dat, door ééne der twe partyen, eene *Balance* van *verdeeling* mogte ontworpen worden: en dat die, welke de balance gemaakt had, aan de andere party zou overlaaten, om, uit die beiden deelen, een *verkiezing* te doen: of, byaldien dit niet kon doorgaan, was de twede *voorslag*, dat die *balance*, door wederzydsche Gekommitteerden gemaakt, en door 't *lot* beslicht moeste worden, wat elk der *Mogenheden* voor zyn aandeel hebben zou.

By de Algemeene Staaten, vond de eerste voorslag de meeste goedkeuring, na dat dezelve by de byzondere Provincien overgenomen was. Alleenlyk, oordeelden de *Staaten* van *Holland*, welvoegzaamer, dat 't geheel Land van *Valkenburg*, beneven 't dorp *Vaals*, in 't kwartier van *'s Hertogenrade*, na by *Aken* gelegen, den *Staat* wierde aanbedeeld, en de Landen van *Daalhem* en *'s Hertogenrade*, beneven de Proosdy *S. Geerlach*, in het *Valkenburgsche*, zou blyven, aan den Koning van *Spanje*: hoewel gemelde Provincie *Holland*, ook daarna, met de andere, in de *Smaldeeling* samenstemde.

Ongelet dit alles, heeft 't echter noch veel moeiten gekost, eer men dit lang gewenscht werk der *deeling* tot stant heeft konnen brengen; ter oorzake der menigvuldige uitvluchten, van de zyde der *Spaanschen*, t' elkens gemaakt, tot dat eindelyk die zaak, na langwylige onderhandelingen, voltrokken is, in *'s Hage*, in den jare 1661; door 't zogenoemde PARTAGIE TRACTAAT; ontworpen, door Don *Este van de Gamarra y Contreras*, die 's tyds Spaanschen Ambassadeur by de *Republiek* ter ééne- en tien daar toe benoemde *Kommissarissen* van wege den

Staats

Staat, den 17 *Januar*: deszelven jaars, een ontwerp van *verdeeling* gemaakt; ten einde den Ambassadeur daaruit te doen kiezen: dan, dit aanbod werd door Hem afgeslagen. Hierom maakte *Gamarra*, den 2 *Maart* daarna volgende, eene ander ontwerp van *verdeeling* dezer Landen; waar van Hy de keuze den *Staaten* overliet: dan, deze niet naar zynen zin kiezende; weigerde Hy, desgelyks, daarin te berusten. Ten laatsten kwam men overeen „ dat „ de *Stad* en *Kasteel* van 's HERTOGENRADE; aan „ den Koning van *Spanje* en, de twe andere „ Steden VALKENBURG en DAALHEM, aan den „ *Staat* in vollen eigendom zouden worden toe„ gewezen." En, wat de daarin liggende *Heerlykheden* en *Dorpen* belangt: deze zouden, tusschen die beiden Mogenheden *eevengelyklyk* gedeeld worden. * 'T duurde tot de maand *October* 1662, eer dit verdrag in *Spanje* bekragtigt is geworden. Daarby, was men overeengekomen: dat, ingevalle de éene of andere party, eenige stukken Lands, ten haaren opzichte beter gelegen achte; men elkander dan zou verstaan, om 't één *perceel* tegen 't ander te verwisselen; onverminderd de reeds gedaane *keuze*, ingevolge 't verdrag: † gelyk dit, by de bezitne-

* Hoedaniger wyze deze *verdeeling* der *Heerlykheden* en *Dorpen* zich hebbe toegedragen, is, ten aanzien van de byzonderheden te vinden, in een *geschrift*, tot titel hebbende: *Acte* van *non prejuditie*, of *akkoort* tot *akkommodement*, *over de verdeeling der Landen van Valkenburg* enz. gedrukt; in 's *Hage* 1662.

† Dit zal de reden zyn, waarom; 't gemelde *Tractaat*, eene *Acte* van NON PREJUDITIE genoemd word.

neminge ook dadelyk geschied is. Desgelyks is by dit *Tractaat* vastgesteld, dat de Koninglyke *Domeingoederen* in deze landen, beneven de *Buiten-leenen*, eevengelyklyk gedeeld zouden worden. En, by de toen gemaakte verdeelinge, is men gebleven, tot heden toe. De toenmalige Keurvorst van den *Palts*, *Wolfgang Willem*, deed wel door zynen afgezant, den Baron *van Radt*, aan den Staat een voorslag, ter zelver tyd, om 't Land van RAVENSTEIN, tegen eene gelyke portie in de *Landen* van *Over-Maas*, te willen verwisselen; welke Hy, als dan, aan zyn Hertogdom *Gulich*, zou getrokken hebben: dan, vermits de meeste Provincien ongenegen waren, om *Maastricht* van eenige nabygelegen Landen te ontbloten; is deze aanbieding afgeslagen.

Welke nu deze *Heerlykheden* en *Dorpen* zyn, die, ingevolge het *verdrag*, den STAAT zyn aanbedeeld, zal, hierna, byzonderlyk ten aanzien van elk der *drie* gemelde *Landen*, worden aangewezen. In 't gemeen, zy hier aangemerkt: dat deze *verdeelinge* zeer verschild, van die der *andere Provincien*, waarin verscheiden Mogenheden desgelyks hun aandeel bezitten; in welke naamlyk de *grensscheidingen* gemeenlyk recht doorgaan. Hier, daartegen, is de grensscheidinge met verscheiden bogten getrokken, naar de gelegenheid der éene en andere *dorpen*: en, daarby, zyn de stukkenlands aan elk der beiden *Mogenheden* toegewezen, somwylen van elkander afgescheurd: 't welk voornaamlyk geschied schynt, om de ryke *Abtdy-Klooster-* en andere *geestelyke goederen*, op den *Spaanschen* bodem te doen blyven, waaruit, men mag vermoeden,

dat de aantoeken der Roomsche Geestelyken een' grooten invloed in die verdeeling gehad hebben. Hierdoor is, ondertusschen, deze verdeeling zeer bezwaarlyk na te gaan: en, 't is daardoor veroorzaakt, dat de kaarten dezer Landstreek aan zeer veele misstellingen onderhevig zyn. *

Als in 1672, die zwaaren oorlog, door *Lodewyk XIV.*, onzen Staat werd aangedaan, geraakten de Landen van OVER-MAAS, na de verrovering der Stad *Maastricht*, in 1673, in der *Franschen* handen; die ook, zo dra in 1675 de verwinninge der Stad *Limburg*, door den Prins van *Condé*, volgde, deze gansche *Provincie* vermeesterden: blyvende in dit bezit, tot aan den *vrede* van *Nymegen*, in 1678; wanneer zy, de gemelde *Hoofdstad Limburg*, na de vestingwerken *gerazeerd* te hebben, weder den *Spaanschen* inruimden.

In den volgenden oorlog, wegens de *Spaansche troonsuccessie*, onderging deze Landstreek eene gansch tegenstrydige verandering. De Stad *Limburg*, na den *Nymeegschen* vrede, door de *Spaanschen* van nieuws versterkt zynde, was, naamlyk, in dien Staat, door den *Keurvorst* van *Beieren*, die 's tyds Spaansche Gouverneur dezer Nederlanden; in den jare 1700, onmiddelyk na 't overlyden van Koning *Karel II.*, (te gelyk met alle de andere *Vestingen*) aan de *Franschen* ingeruimd: daarom, werd zy, door eeni-

* De Auteur heeft zelv van deze *Landstreek*, voor zo verre 't *Staatsgebied* betreft, een kaart ontworpen, in welke veele dezer misstellingen zyn verbeeterd: welke kaart in deszelfs *Kerkelyke Geographie* I Deel gevoegt is.

ge troupen van 't Bondgenootsheir, onder bevel des Erfprins *Frederik* van *Hessen Kassel*, den 20 *Sept.* 1703, aangetast, en, na een beleg van 7 dagen, verwonnen: na welken tyd, deze vesting een tyd lang, met *Staats guarnisoen* bezet gebleven is. Doch, dit duurde niet langer, dan, tot aan den vrede van *Utrecht*, in 1712, en van *Rastat*, in 1714; uit kracht van welke, zy, in 1715, beneven 't geheel LIMBURGERLAND, aan het Huis van OOSTENRYK werd, te rug gegeven. Keiser *Karel VI.* meende, in 1715, het Hertogdom *Limburg* aan zynen Oom, JOHAN WILLEM, Keurvorst van den PALTZ, op te dragen, ter schâevergoeding; dewyl dees' genoodzaakt was geweest, by den *Radstatsen* vrede, den *Opper-Paltz* aan den *Keurvorst* van *Beieren*, te laaten. Zelfs, was de *acte* van *afstand* daadelyk geteekend; dan, door de sterke tegenkanting der *Staaten* van *Limburg*, als mede der *Staaten* der andere *Oostenrykse* Nederlanden, werd deze vervreemding voorgekomen; zonder dat daarna aan gemelden Keurvorst, die in den volgenden jare 1716 overleed; eenige andere *Landstreek*, in deszelfs plaats, is ingeruimd.

Alhoewel, dus 't *Hertogdom* LIMBURG, door gemelden vrede, aan 't Huis van OOSTENRYK gebracht was; gaf dit echter geene verandering, in de *Grensscheiding*, tusschen 't STAATS, en 't eertyds *Spaansch*, en nu OOSTENRYKS * genoemd aan-

* 'T is gewisselyk wat zeldzaams, dat men het grondgebied, 't welk in de landen van *Over-Maas*, aan *Spanje* eertyds behoord heeft, niet tegenstaande 't reeds, voor meer

aandeel, in deze Landen van *Over-Maas*. De *Algemeene Staaten* behielden geheel *Limburg*; het welk zy door de wapenen verwonnen hadden, noch wel een tyd lang, in bewaaring: dan, zo dra, door 't *Barriere*-tractaat, in 1715, de zaken tusschen Hen en 't Huis van *Oostenryk* geregeld waren; is de weder inruiming terstond gevolgt. Gelyk ook de *Algemeene Staaten*, hun aandeel in gemelde landen, zo als, in 't *partagie-tractaat* van 1661, bepaald was, tot heden behouden hebben; uitgezonderd, dat zy eenmaal, geduurende den den oorlog wegens de *pragmatieque sanctie* in 1748; doch toen maar voor een zeer korten tyd; door de *Franschen*, als zy *Maastricht* vermeesterd hadden, daarvan zyn vervreemd geweest. Doch, door den vrede van *Aken*, in 1749 zyn zy weder in hunne voorige bezittingen hersteld geworden.

Voorts, moet, ten besluit, aangaande 't *partagie-tractaat* van 1661, noch worden aangemerkt: hoedanig daarby is vast gesteld dat de gemeene *landwegen*, gaande, door 't grondgebied, zo der eene als andere Mogenheid, zouden

dan 60 jaaren, tot 't OOSTENRYKS *Huis* is overgegaan; echter, noch tot heden, SPAANS, blyft noemende: inzonderheid, by de lieden dezes Lands; die niet anders spreeken, dan van SPAANS VALKENBURG, SPAANS 's HERTOGENRODE en SPAANS DAALHEM. Hier door zouden, die dezer zake onkundig zyn, gereedelyk in een misverstand gebracht worden, als of deze stukken lands, met hunne onderhoorige dorpen, noch werkelyk door den Koning van *Spanje* bezeten wierden. Men ziet in dit geval, hoe moejelyk 't zy, de *naamen*, die eenmaal by 't gemeen bekend en aangenomen zyn geworden, te veranderen.

den *neutraal* blyven, ten aanzien der wederzydſe onderdaanen: zelfs, ter breedte van ééne roede lands, ter wederzyde buiten de gemelde wegen: dus, de Inwooneren, zo van 't *Staats* - als *Spaans* (nu *Ooſtenryks*,) grondgebied, dezelve vry en onbelemmerd mogen gebruiken; zonder, met paſſagiegeld, tollen, licenten en dergelyke belaſtingen, bezwaard te mogen worden. En dit *artikel* is voornaamlyk ingericht, ter voorkooming van alle verſchillen; die, by aldien men niet daarin voorzien hadde, hieruit dagelyks zouden kunnen ontſtaan.

Belangende, in 't byzonder, het eigenlyk gezegt

Hertogdom LIMBURG.

Dit behoord *geheel*, aan 't *Huis* van OOSTENRYK: uitgezonderd, het dorp OLNE, met deszelfs onderhoorige *gehuchten*: 't welk, ſedert het aan den *Staat* ten deel viel daarom, van 't *Hertogdom* afgezonderd, en, onder 't *Kwartier* van DAALHEM betrokken is.

Deze Landſtreek word beſtierd, door de STAATEN der geheele *Provincie*; waartoe die van 't *Ooſtenryks* gebied, in de drie Landen van *Over-Maas*, mede gereekend worden; hoewel, deze laatſten ook elke hunne byzondere *Kwartiers vergaderingen* houden, over zaken, die voornaamlyk de geldmiddelen betreffen. Deze *Staaten* zyn, (gelyk, in de andere *Ooſtenrykſe Provincien*) uit *driërly* ſoort van *leden* ſaamgeſteld. Het eerſt in rang is, het GEESTELYK *lid*: beſtaande, uit de *Abtden* van KLOOSTERRAAD en VALDIEU; (*Godsdal*,) beiden der order van S.

Bernard, anders gezegt, der *cistertiers*; welke, by beurten, de waardigheid van *eersten afgevaardigden* bekleeden. Het twede is, het *lid* der EDELEN; waartoe, behooren de *Graven*, *Baronnen* en andere *Edellieden* dezer Provincie. En, het *derde lid* word uitgemaakt, door *afgevaardigden* (*Kommissarissen*) der byzondere *Banken* of *Scheepens stoelen*; die daartoe benoemd worden. Deze vergaderen, ten gezetten tyde, binnen de Hoofdstad LIMBURG, onder de voorzitting van den GOUVERNEUR of, (gelyk dezelve thans getiteld word,) *Principaal Kommissaris*: welke in dezen tyd is, de *Grave* van WOESTENRAAD; die 's winters, te *Brussel*, maar 's zomers zyn verblyf heeft, op zyn voortreflyk Lusthuis, *Tzicelin* geheeten; liggende naby 't dorp *Soiron*, twe uuren gaans, ten westen van *Limburg*.

Het Huis van OOSTENRYK bezit, derhalven:

LIMBURG; * de Hoofdstad der geheele *Provincie*, voor zo verre het *Oostenryks* aandeel betreft. Zy ligt op een taamlyk hoogen berg: by- en voor een gedeelte, in een bogt of kronkel, welke de rivier de *Weze* (de *West*,) aldaar maakt: over welke, aan de Oostzyde der stad een steene brugge ligt. De *naam* dezer Stad; (die aan meer andere *Steden*, in *Duitsland*, toegelegt is;) schynt, by verkorting, zo veel te willen zeggen, als LEEUWENBURG: 't welk men, uit 't stads wapen verbeeldende een *rooden leeuw*, op een wit of zilverveld, des te meer besluiten mag. De Stad is van zeer klein begrip: vervat-

ten

* Dewyl deze Stad, meer dan éénmaal, door onzen *Staat* bezeten geweest is; en, ten allen tyde, een grooten invloed gehad heeft, en noch heeft in de zaken dezer geheele *Provincie*; achten wy 't zeer dienstig, eenig naricht daarvan op te geven.

tende, niet meer dan omtrent 70 huizen, en, omtrent 200 Inwooneren: dan, ten noorden, aan den rand der *Weze*, in den gemelden kronkel, heeft ze een voorstad, DOLHAIN genoemd; die sterker bewoond is, dan de stad zelve. Aldaar, bevinden zich, verscheiden *Laken Fabrikeurs*, die veel volks in 't werk stellen. Ook, staat aldaar een *Kapelle* en een vrouwen *Klooster* van *Karmelitessen*: 't welk eertyds binnen de stad gestaan heeft; dan, daar na, wegens 't gevaar der beleegeringen, naar deze voorstad, is verplaatst geworden.

De geheele Stad bestaat genoegzaam, in eene breede straat; ter wederzyde met eenige huizen bezet. De grootste breedte, is, aan de zuidzyde; daar de grond ook meest verheven is: van waar dezelve, by de Hooge Poort beginnende, langzaam afdaald naar 't geweezen *Kasteel*; dat het laagste gedeelte der stad besloot. De berg waarop de stad ligt, is rotzig en schynt door de natuur daartoe geschikt, om eene *sterkte* daar op aan te leggen: dewyl hy hoog en styl is; voornaamlyk, aan de oostzyde. In den jare 1675, zyn de Vestingwerken door de *Franschen* geslecht: en, alhoewel de *Spaanschen* dezelve daarna, weder hersteld hebben; zyn ze toch, sedert de Stad en Provincie in *Oostenrykse* handen gekomen is, door verzuim van onderhoud, allengs weêr vervallen, en liggen thans genoegzaam reddeloos. De overblyfzelen zyn, echter, noch duidelyk te zien: voornaamlyk, aan de zuidzyde, buiten de gemelde Hooge poort; daar de grond stedewaard langzaam opreist. Hier ziet men noch heden, alle de buiten werken; die zeer wel geplaatst, en met geringe kosten en moeiten zouden te herstellen zyn. Ook, is aan de westzyde, behalven eene *boven-*, ook eene *beneden wal*; door *redans*, of uitspringende hoeken, versterkt. Dan, aan de oostzyde, is niet dan eene recht doorgaande steene muur; die door geene werken behoeft beschermd te worden: dewyl de berg daar te styl is, dan om beklommen te konnen worden. Daarby, liggen buiten de Stad op eene hoogte, aan de westzyde, en ten zuiden, eenige oude reduuten, die ter dekkinge der Stad gediend hebben. Dit alles ongelet; heeft *Limburg* één gebrek, waardoor 't in dezen tyd bezwaarlyk eene langwylige belegering zou konnen uitstaan: naamlyk, de na by gelegen hoogte, aan de overzyde der *Weze*, ten zuidwesten; van waar de *Stad*, en voornaamlyk, 't *Kasteel*, dat veel

veel laager ligt, en over 't welk deze hoogte als Kommandeerd; door 't geschut en de bomben geweldig zouden konnen benadeeld worden. Heden, blyft LIMBURG noch bezet, met een soort van *Guarnisoen;* dan eeniglyk uit *Invaliden* bestaande, omtrent 50 of 60 mannen; die onder 't bevel van een Kommandant staan. 'T getal derzelver zou grooter zyn: dan, uit deze bezettinge, worden *detachementen* gezonden, naar *Navanje*, *'s Hertogenrade* en *Eupen*. Van de menigvuldige *beleegeringen*, welke deze stad ondergaan heeft; als in 1578, door de *Spaanschen;* in 1632, door de *Staatschen;* in 1735, weder door de *Spaanschen;* in 1675, door de *Franschen;* die 't Kasteel en de werken der stad geslegt hebben; in 1703, weder door de *Staatschen:* daarvan, is hier voor gewag gemaakt.

Alle de Inwooneren zyn van den Roomschen Godsdienst Hunne *Parochie Kerk* is aan den *H. Georgius* (*S. Joris*,) toegeweyd. Zy staat, aan de oostzyde, op den rand der hoogte, gedeeltelyk binnen- en gedeeltelyk buiten de Stads muur: 't welk eene zeldzame vertooning maakt. Deszelfs toren, die eertyds van eene aanmerkelyke hoogte was, is, in de veelvuldige belegeringen, zeer beschadigt: en, nu met een laag en stomp dak voorzien. Deszelfs *Pastoor* word *Proost van Limburg* genoemd: en, word gezonden, door den Abt van *Kloosterraad;* zynde altyd een der Abtdy Heeren, die van de ORDER der *Bernardinen* zyn.

Voorts, is deze plaats, ter oorzake van 't klein getal der Inwooneren, en, van de weinige doortogt der vreemdelingen, zeer stil en doods. Voorheen, was aldaar, de doortogt der reituigen, tusschen *Aken* en *Spaa:* dan, sedert in de jaren 1769 en 1770, een nieuwe steenweg is aangelegt, gaande van *Aken*, door *Henry-Chapelle*, (*Kapelle*) *Hodimont*, *Verviers* en *Theus*, naar *Spaa;* word dees' weg, door *Limburg;* die zeer ongemakkelyk te bereizen was; niet meer gebruikt. Met één woord: hoedanig men Limburg beschouwe; zy maakt een geringe cier van eene *Hoofdstad* eener geheele Provincie. En, men behoefd zich niet te verwonderen, dat die bekende Reiziger, de Baron van *Polnits*, dezelve beschryft: *La ville capitale tres affreuse de tout l' Univers.*

Dit

Dit *Limburg* is de eenige *Stad* dezes Hertogdoms, maar, in 't zelve liggen, sommige groote en aanzienlyke VLEKKEN en DORPEN: als

EUPEN, by de Franschen, NEAU genoemd; anderhalf uur gaans ten oosten van *Limburg:* een zeer fraay vlek: 't welk des te meer verdiend aangehaald te worden, dewyl eene *Hoogduitsche Protestantsche Gemeente* is, die door een Predikant, die een lid der *Klassis* van *Maastricht* is; bediend word: doch, welke haaren Godsdienst, niet te *Eupen*, maar te *Vaals* by *Aken*, 4 uuren gaans van daar, verrichten moet. Deze *Protestanten* zyn, binnen dit vlek, de voornaamste *Laken-Fabrikanten.*

HODIMONT, mede een groot vlek, tegen over *Verviers*; hebbende niet anders, dan 't riviertje de *Weze*, tusschen beiden. Aldaar is een *Fransche Gereformeerde Gemeente*, die mede onder 't opzicht van een Predikant staat: dan, dezelve gemeente is, sedert eenige jaren, door versterf en vertrek, byna geheel te niet geraakt. Deze Gemeente is verplicht, te *Olne*, op Staaten grond, haaren Godsdienst te verrichten.

De overige meest bekende plaatzen zyn: BAALEN: *groot* en *klein* RICHAIN: SOIRON; een Graafschap: HERVE: BOLAND: AUBEL: CLERMONT: HENRY—CHAPELLE: LONDSEN: MONTSEN enz. In sommigen dezer genoemde plaatzen, bevonden zich voorheen ook verscheiden *Gereformeerden*; die, geduurende de jaren, in welke de Algemeene Staaten de *Stad* en 't *Hertogdom Limburg* bezeeten hebben, naamlyk, van 1632 tot 1635, aldaar zich ter woon hadden neêrgezet, oefenende de Laken fabriek. Deze hadden des te gereeder zich derwaard begeven: dewyl eenige hope zich opdeed, dat deze geheele landstreek wel *in eigendom* aan den *Staat* verblyven mogte. Over deze Gemeenten, waren ook aanvanglyk Predikanten aangesteld: te BAALEN een *Hoogduitsche*— te LIMBURG, SOIRON HERVE enz. *Fransche* Predikanten. Dan, zo dra de Stad *Limburg*, in 1635 weder in Spaansche handen kwam; is de *Hervormde Godsdienst* gestaakt, en zyn die gemeenten, binnen korten tyd, verdwenen.

Tot *Oostenryks Limburg*, behoord mede, 't Graafschap SPREMONT of ASPREMONT; door een gedeelte des Bisdoms *Luik*, van 't eigenlyk Hertogdom afgescheiden; liggende zuidwaard van daar. De Graven van-*Linden*, die dit Graafschap bezitten, voeren naar 't zelve den titel van *Linden* van *Aspremont*.

De Stad KERPEN, in het Hertogdom *Gulich* gelegen, was voorheen desgelyks onderhoorig, aan *Limburg* dan, is naderhand daarvan afgescheiden: en, behoord thans, aan de Graaflyke Familie van *Schaasberg*.

Van 't Hertogdom *Limburg*, 't welk geheel aan 't *Oostenrykse Huis* behoord, afstappende; komen we tot de drie andere KWARTIEREN dezer *Provincie*, welke, tusschen 't gemeld *Aarts Hertoglyk Huis* en den *Staat der vereenigde Nederlanden*, gedeeld zyn: naamlyk

De drie LANDEN van OVER-MAAS.

Dat deze *Landen*, voor zo verre 't OOSTENRYKS aandeel betreft, onder de bestiering staan, der STAATEN der *Provincie* LIMBURG; tot welke, die zelve Landen hunne *mede leden* uit leveren; is hier voor reeds aangemerkt.

Doch, in het *aandeel*, 't welk, ingevolge 't *partagie-tractaat*, geteekend in '*s Hage*, den 26 *Decemb.* 1661, aan den STAAT, in vollen eigendom is toegewezen, hebben Hunne Hoogmogende, in 1663, een geheel nieuw *Reglement* op de *Regeering*, (zo wel *Kerkelyke*- als *burgerlyke*) gemaakt: byzonderlyk, ten aanzien van 't laatste in het *Politie*- *Finantie*- en *Justitie* wezen; welk *Reglement*; opzichtelyk tot elk der *drie bewuste Landen*, in 't byzonder, door den druk gemeen gemaakt is, in 1664.

Elk

Elk der drie *Kwartieren*, naamlyk, van VALKENBURG, 's HERTOGENRADE en DAALHEM; heeft desgelyks zyne *byzondere* STAATEN of *Lands - stenden*: dan deze drie Kollegien hebben in regeerings zaken, onderling geene gemeenschap met elkander.

De *Geestelyken*; die anders, in het *Oostenryks-Limburg*, het eerste lid van Staat uitmaken, worden alhier, tot de vergaderingen der STAATEN, (Landdagen) niet toegelaaten. De *Staaten* bestaan hier eeniglyk, uit EDELEN, en uit eenige GEKOMMITTEERDEN der HOOFDBANKEN. Zy hebben tot hunne *Presidenten* (*Voorzitters*,) de hooge *Amptenaaren*; die door de *Algemeene Staaten* worden aangesteld, en die in 't *Kwartier* van VALKENBURG, den titel van '*s Lands*-VOOGD- en DROSSAART maar, in de twe *andere Kwartieren* den titel van '*s Lands* DROSSAART voeren: doch die hunne ampten doen bedienen, door gesubstitueerden; welke den titel van *Lieutenant-Voogd* en *Lieutenant-Drossaart* draagen: waarvan, hierna, in de beschryving der *byzondere Kwartieren*, meer naricht zal gegeven worden.

Het getal der EDELEN, anders gezegt der RIDDERSCHAP, is onbepaald, en verschillende, naar 't meer- of minder getal der *Riddermaatige persoonen*, die in elk der drie Kwartieren zich bevinden: want, al wie van Edelen afkomst is, word; (de jaren van ouderdom bereikt hebbende;) tot deze waardigheid bevoegt gereekend. Alleenlyk, moeten zy een *Riddermaatige Hofstede*, en ten minsten, voor 6000 gulden aan vaste goederen, bezitten, alle in de *Landen* van *Over-Maas*; 't zy dan in *Oostenryks*-'t zy

in

in *Staats* gebied; (dat om 't eeven is;) gelegen. Daarby, moeten zy van goede bewyzen van adeldom voorzien zyn; die by Hunne Hoogmogende worden goedgekeurd: gelyk zy ook, voor derzelver Gedeputeerden, verplicht zyn, den eed af te leggen, en, daardoor, zich te verbinden, om zich te gedragen, als getrouwe onderdaanen van den Staat. Alle de jegenwoordige leden der Ridderschap, in de drie Kwartieren zyn van den *Roomschen* Godsdienst.

Het twede *lid* van *Staat* word verbeeld, door de *Gekommitteerden* der *Hoofdbanken*; van welke, *vier* in 't *Valkenburgs*- drie in 't 's *Hertogenradens*, en zes in 't *Daalhems Kwartier* gevonden worden. Zo dra, door den *Voogd* of *Drossaart*, aanschryving gedaan is, van den aanstaanden jaarlykschen *Landdag*, vergaderen de *Gerechten* dezer *Hoofdbanken*: en verkiezen, uit hunner midden, *twe* zodanige *Gekommitteerden*. Deze laatsten mogen geene andere, dan van den *Protestanschen* Godsdienst zyn: gelyk ook (ingevolge 't voorn. *Reglement* Hunner Hoogm. op de Regeering dezer Landen,) geene anderen, dan lieden van dezen Godsdienst, tot *leden* dezer *Gerechten*, naamlyk, *Schouten*, *Scheepenen* noch *Sekretarissen*, mogen worden aangenomen. Aan elk der drie genoemde Kollegien, is een *Griffier* toegevoegt. Zodanige Landdagen worden gemeenlyk gehouden, binnen *Maastricht*; waar alle de *gesubstitueerde Hooge Officieren*, als mede veele leden der *Hoofdbanken* zelve, voor als noch, zich ter woon bevinden. Dan, ingevolge de laatst genomen *resolutie* Hunner Hoogmogende, van den 2 *Mey* 1777, zal dit voortaan een einde hebben: vermits de Substituit Voogd

en

en *Drossaarden* en meer andere Hoogere en laagere Amptenaaren, ten platten lande, die in 't vervolg zullen worden aangesteld, verplicht zullen zyn, binnen het *district* hunner eigen *Jurisdictie*, te blyven woonende. De zaken, die, in deze vergaderingen der Landstenden, verhandeld worden, betreffen voornaamlyk, den omslag of verdeeling der *lasten*, die deze Landen verplicht zyn, jaarlyks aan den Staat op te brengen, ingevolge de *lyste*, door Hunne Hoogmog. daartoe ontworpen, in den jare 1666. Doch, buiten toestemming der Algemeene Staaten, mogen de *Land-stenden*, den onderdaanen geene *nieuwe belastingen* opleggen; uitgezonderd alleen, in gevalle van een' schierlyk opkomenden oorlog. Voor deze vergaderingen, moeten de *Ontfangers der lasten*, van elk byzonder *Kwartier*, hunne jaarlykse reekening doen. Uit alle deze Staats vergaderingen, worden, by 't scheiden derzelven, drie *Kommissarissen* benoemd; twe uit de *Ridderschap*; en één uit de *Hoofdbanken*; die, zo veel als *Gedeputeerde Staaten*, de besluiten, die in de Staaten vergaderingen vastgesteld zyn, ter uitvoering brengen; en, van hunne verrichtingen, in de volgende vergadering, verslag doen.

9. Den Staat van GODSDIENST, in deze Landen, aangaande: dit hebben zy met de andere *Generaliteits Landen* gemeen, dat 't gros der *Inwooneren* van den ROOMSCHEN *Godsdienst* belydenisse doen: zo verre zelfs, dat, ten platten lande, in sommige *dorpen*, volstrektelyk geene andere, dan, lieden van dezen Godsdienst, zich bevinden. Deze staan, ten aanzien van 't *Geestelyk* Rechtsgebied; sommigen, onder den *Bisschop*

van

van *Luik*: en anderen, onder den *Bisschop* van *Rhoermonde*: wordende de scheiding tusschen dit tweërly *Geestelyk Rechtsgebied*, veelal' door de rievier de *Geul* gemaakt; zo, dat de plaatze ten *Zuiden* derzelve gelegen des *Bisschops* van Luik, en ten *noorden* des Bisschops van *Rhoermonde*, gerekend worden. Alhoewel toch 't licht der *Hervorming*, aldaar, gelyk in de andere na by gelegen landen, reeds zeer vroeg had begonnen op te gaan; was 't, echter, door den tegenstand der Spaansche regeering, in deszelfs voortgang merkelyk benadeeld. Zo dra naamlyk, *Maastricht*, in 1632 was gebracht, onder de heerschappy der *Staaten*; in deze verwinninge, den 8 *Septemb.* deszelven jaars, door de verwinninge der Stad *Limburgh* was gevolgt; ontdekte men, in de meeste plaatzen dezer Landstreek, eenige belyderen der *Hervormde leere*, die dus lang, door de vreeze tegen de vervolgingen, zich schuil gehouden hadden. De Predikanten, die, terstond na de overgave der twe gemelde *Steden*, daar in waren aangesteld, dit bemerkende; deeden derwege vertogen by Hunne Hoogmog. met verzoek, dat zodanige plaatzen, in welke, een genoegzaam aantal, om eene *gemeente* te konnen uitmaken, zich opdeede, mogten voorzien worden, van bekwaame *Leeraaren*, ter bevorderinge van dit heilzaam werk. En, 't gevolg daar van was, dat deze *Predikanten*, twe van *Maastricht*, en één van *Limburg*, benevens hunne *Kerkeraaden*, gelast werden, om den toestand der *Gemeenten*, ten platten lande, te onderzoeken, de plaatzen, waar Leeraaren nodig waren, op te geven, en, zelfs bekwaame persoonen voor te slaan: 't welk

welk ook werkelyk geschiedde. Onmiddelyk daarna, werden dan, op goedkeuring der *Algemeene Staaten*, verscheiden *Leeraaren*, in die Gemeenten beroepen en dadelyk bevestigt; ten einde, in de *drieërly taalen*, welke in deze landen gebruikt worden, den Godsdienst te verrichten: Sommigen, in de *Nederduitsche*, sommigen, in de *Hoogduitsche*, en, anderen, in de *Fransche* taal; welke alle, in den beginne, *tot ééne Klassis* saam vereenigt waren: hoewel de laatstgenoemde, eenigen tyd daarna, van deze *Klassis* afgezonderd, en aan de Nederlandsche - *Fransche*- of *Waalsche Synode*, ondergeschikt zyn geworden. Zodanig een goed begin gaf veel hope, tot een' gewenschten voortgang; des te meer, dewyl, door den dienst der gemelde aangestelde Leeraaren, 't getal der *Hervormden* merkelyk vermenigvuldigt werd; dan, 't duurde niet langer, dan tot den jare 1635; als de Stad *Limburg* weder tot de *Spaanschen* overging; want, na dien tyd, de *Spaansche Soldaaten* uit deze vesting, wyd en zyds stroopende; waren alle de Predikanten, zo wel in de *drie landen* van OVER-MAAS, dan, in 't Hertogdom *Limburg*, genoodzaakt, hunne gemeenten te verlaaten: blyvende alleenlyk, die van *Maastricht* en van *Wilde* in den *Vroenhove*.

In den jare 1644, werden wel de *Spaansche troupen*, door de Maastrichtse Krygsbezetting, uit de Landen van *Over-Maas* verdreven, en de kleine Steden, VALKENBURG, DAALHEM en 's HERTOGENRADE, met *Staats Guarnisoen* bezet; dan, men moest wachten tot 1648, na dat de *vrede* te *Munster* geteekend was; eer deze plaatzen weder van *Leeraaren* konden worden voorzien.

zien. Ja in de eerste volgende dertien jaren, na dien gesloten vrede; zo lang naamlyk, 't bekende *Interim* in deze Landen stantgreep; (waarvan we, hier voor, gemeld hebben,) bleven ter oorzaake van den *verwarden toestand* die'r tyden noch veele der Gemeenten herderloos. Dan, na den jare 1661; toen 't *Partagie tractaat* gesloten was; heeft deze *Klassis*; (die, alreeds in 1651, der *Geldersche Synode* ingelyft was,) begonnen te herleven, en, door de herstelling der Predikanten, daar zy eerst geweest waren, als mede, door de aanstelling van anderen, haare grootste vermeerdering ontfangen. En, in den staat, waartoe dezelve toen gebracht werd, is dezelve genoegzaam tot dezen tyd gebleven.

Dezelve bestaat, thans uit XIX Predikanten: *vyf*, naamlyk, binnen Maastricht: en *één*, te Wilre in 't *Graafschap Vroenhove*, ten westen der *Maas* gelegen. *Negen* hebben hunne standplaatzen, in de Landen van *Over-Maas*: hoewel, alleen in *twe* dezer gemelde Landen, welke zyn die van Valkenburg, en van 's Hertogenrade: want, in 't Land van Daalhem, bevinden zich wel mede, *Gereformeerde Gemeenten*; als, in 't steedje Daalhem zelve, gelyk ook in de dorpen, Blegny, en Olne: dan, vermits de Inwooneren 's Lands van *Daalhem* geene andere dan de *Waalsche* sprake gebruiken; worden deze *drie Gemeenten*, door *Waalsche*- of *Fransche Predikanten* bediend; die aan de Waalsche Neêrlandsche Synode onderhoorig zyn. In 't Land van *Valkenburg* zyn *zeven* Predikanten: één staat, in 't steedje Valkenburg zelve: en, de zes overigen, te Heer-

LE,

LE, KLIMMEN, BEEK, GEUL, MEERSEM en EISDEN: welker ééne gemeente naamlyk MEERSEM, gekombineerd is, met die van SCHIMMERT. In 't Land van 's HERTOGENRADE, zyn volstrektelyk genomen, niet meer dan twe *Gereformeerde Gemeenten*; naamlyk, van GULPEN, en van VAALS: dan, met de eerste, zyn gekombineerd MARGERATEN en VYLEN: en, met VAALS, zyn gekombineerd, ten zekeren opzichte, de drie *Kruis - Gemeenten*, van AKEN, BORCHET en EUPEN: van welke, de twe laatst genoemde echter elk haaren eigen Predikant hebben: waar van, hierna, meer naricht zal gegeven worden. Geduurende 't zogenoemde *Interim*, bevond zich ook, in 't steedje 's HERTOGENRADE, eene Gereformeerde Gemeente; die van haaren eigen Predikant voorzien was: dan, dewyl dit steedje, in gevolge 't *Partágie traktaat* van 1661, onder het *Spaansch* gebied gebracht werd; is dees' Predikant, in 1663, van daar, naar GULPEN verplaatst. Dewyl, dus, de meeste *Gemeenten* dezer Klassis in gemelde Landen zich bevinden; daarom, word zy, met den dubbelden *titel*, de KLASSIS van MAASTRICHT en LANDEN van OVER-MAAS, benoemd. Eindelyk, zyn ook de twe Nederduitsche - Predikanten der Staatsche Guarnisoens gemeente te NAMEN, onder zekere voorwaarden derzelver *Klassis* toegevoegt.

Voorts, zyn de GEREFORMEERDE GEMEENTEN dezer Landen doorgaans zeer klein: en, verminderen schier jaarlyks merkelyk. De oorzaak hier van is veelal daaraan toe te schryven: dat de meeste *Amptenaaren*, (die van den *Gereformeerden Godsdienst* moeten zyn) binnen de *eigen plaatzen*, zich niet ter woon bevonden; dan,

meerendeels, te *Maastricht*. Daarom, zal vermoedelyk die zaak, in vervolg van tyd, van gedaante veranderen, door het gemeld *Staatsbesluit* van den 7 *Mey* 1777. 'T is, middelerwyle, ter oorzaake van 't gering getal der Ledemaaten, dat 't veelen dezer gemeenten, aan genoegzame stoffe ontbreekt, om, 't zy eenen geheelen- 't zy eenen halven *Kerkeraad*, te konnen samenbrengen. Alleenlyk, zyn 'er VYF, die een' geheelen *Kerkeraad* hebben: naamlyk HEERLE, BEEK, EISDEN, GULPEN en VAALS; behalven de Kruisgemeenten van BORCHET en EUPEN; aan alle welke, daarom, in gevallen van *Vakatuure*, het recht van Predikants *beroepinge* behoord; na bekomen handoopening van Hunne Edelmogende, de Heeren Raaden van Staaten; die ook de gedaane beroepinge, moeten approbeeren; zal dezelve haar vol beslag hebben. In alle de andere Gemeenten, daar geen Kerkeraad is, geschied de beroepinge, door de *Klassis*; in zodanige gevallen, den Kerkeraad verbeeldende.

De *Gereformeerden* vieren den *openbaaren* GODSDIENST overal'; uitgezonderd, te VAALS; (waar zy eene afzonderlyke *Kerk* hebben;) in ééne en dezelve *Kerke*, met de *Roomsgezinden*: 't welk het SIMULTANEUM genaamd word. In den aanvang, was de toeleg der Algemeene Staaten niets minder, dan, om zodanig een voorrecht den *Roomsgezinden* te vergunnen: want, zodra de *Munstersche vrede*, in 1648, geteekend was, deeden Zy, aan de *Politieke Officieren* dezer Landen, beveelen afgaan, om (ter zelver wyze, als in de *Majorie* van *'s Bosch*, de *Baronie* van *Breda*, en elders, geschiedde,) alle

le de *Kerken*, van altaaren, beelden en andere vercierselen te zuiveren, en dezelve Kerken eeniglyk den *Gereformeerden* te doen ingeruimd worden: dan, vermits 't geduurende de XIII jaren van 't *Interim*, met de *verdeeling* dezer landen, voor als noch, in de uiterste *verwarringe* stond, kon dit dies tyds met geene mogelykheid worden ter uitvoering gebracht. In 't daarna gevolgde *Partagie-Tractaat* van 1661, werd, van deze zaak, (wat 't gebruik der Kerken betreft,) geen gewag gemaakt; ten bewys dat dit toen onbeslischt gelaten zy: weshalven, de *Roomsgezinden* in het *gemeenzaamlyk* gebruik dezer *Kerken* zyn gebleven. Daar over werden, niet te min, van de zyde der Gereformeerden, veele bewegingen gemaakt: en, door de *Klassis* van *Maastricht*, deswege, verscheiden vertogen gedaan, by Hunne Hoogmogende; die eindelyk, in 1680, door een Staatbesluit 't stuk dus bepaald hebben: „ dat de *Roomsgezinden* „ wel het gebruik hunner van ouds bezeten *Kerken* behouden zouden; dan, onder zodanige „ voorwaarden, dat, den *Gereformeerden*, daar- „ door, geene verhindering, noch ontstichting „ mogte gegeven worden."

Uit kracht van dit besluit, zyn de *Roomsgezinden* verplicht, hunne *tyden* van Godsdienst oeffening, naar die der *Gereformeerden*, te regelen. Hunne altaaren en beelden worden bedekt, door een gordyn; die zo dra de dienst geëindigt is, daar voor geschoven word. Daarby, is hun niet geoorloft, eenige nieuwe beelden noch andere vercierselen in de Kerken te plaatzen. Zy mogen geene *omdragten*, (*processien*,) dan alleen binnen de Kerken, verrichten: noch eenige o-

penbaare plegtigheden, by 't begraven der dooden doen. Ook, zyn en blyven alle de *Kapellen* of zogenoemde *H. Huisjes*, langs de gemeene wegen, weggedaan. enz.

De drie gezaamlyke *Landen* van Over-Maas zyn verplicht, jaarlyks, 50000 gulden aan den Staat optebrengen.

Betreffende, in 't byzonder,

I. Het Land van VALKENBURG:

Dit is het *noordelykste* der drie landen van *Over-Maas*: paalende, ten westen aan de *Maas*: ten noorden en oosten, aan *Gulicherland*: en, ten zuiden, aan *'s Hertogenrade* en *Daalhem*. Dit is het grootste in omtrek, onder deze landen: beslaande alleen zo veel gronds (indien niet meer) dan de twe andere gezaamlyk.

De oude *Heeren* van *Valkenburg* waren afstammende, van de Vrouwlyke zyde, uit het *Hertoglyk* geslachte van Limburg. De laatste Heer was Jan van *Valkenburg*; die, in 1354, zonder kinderen stervende, deze Heerlykheid naliet, aan zyne oudste Zuster, *Filippina*; die by sommige Geschiedschryveren, ook *Filippoté* word genoemd; welke daarna in huwelyk trad, met *Hendrik* van *Vlaanderen*, Heer van *Nienove*. Zy verkocht deze Heerlykheid, aan Reinhout, Heer van *Schoonvorst*; die dezelve, eenigen tyd daarna, weder verkocht, aan den *Hertog* van *Gulick*; ten wiens behoeve, deze *Heerlykheid*, door Keiser *Karel IV*, in 1357, ten Graafschap verheven, en ten *Ryks-leen* gemaakt werd. Daarna, zyn daarover zwaare verschillen gerezen:

wel-

welke geduurd hebben, tot den jare 1381; wanneer, dit Graafschap, door Koopverdrag gekomen is, aan Hertog WENSELAUS van BRABANT; die, toen reeds, in 't bezit des Hertogdoms LIMBURG was. Gemelde Hertog heeft, ter verkryging dezer Heerlykheid mede, voor eene somme gelds uitgekocht, de kinderen van Heer *Hendrik* van *Brederode*; die, uit kracht van zyn huwelyk, met *Beatrix*, eene andere zuster van voornoemden Heer *Jan* van *Valkenburg*, mede een recht van aanspraak op deeze Heerlykheid had.

Thans is deze *Heerlykheid*, in *twe* genoegzaam elkander gelyke *portien*, verdeeld: waarvan 't één SPAANS of beeter OOSTENRYKS-, en 't ander, STAATS VALKENBURG toegenoemd word. Wanneer- en hoedaniger wyze, dit gedeelte, door de wapenen van den Staat, verwonnen, en, door den *Munsterschen vrede*, aan denzelven bevestigt is geworden; hebben we hier voor aangemerkt: als mede, wat 'er zy in 't gemeen, van de byeenkomsten der *Landstenden*: en, van de hooge *Amptenaaren*, aan welke alhier gelyk, in de andere Landen van *Over-Maas*, de bestiering van het recht is aanbevolen: waar van wy, nu, eenige byzonderheden, bepaaldelyk, ten aanzien van 't VALKENBURGS *Kwartier*, hebben optegeven.

De LANDSTENDEN betreffende; welke'r vergaderingen, jaarlyks binnen *Maastricht* te houden, door de beiden *Hoofd-Officieren* den *Voogd* en *Drossaart*, uitgeschreven worden: de daartoe behoorende Leden uit de *Ridderschap*, zyn in dezen tyd alleenlyk twe: naamlyk, de Grave van HOEN, Heer van *Sloen*; een deftig Kasteel,

aan de *Geul* in de nabyheid van *Valkenburg*, dan op Oostenrykse bodem gelegen; op welk dezelve Heer bestendig woond. Hy word tot de Ridderschap beschreven, wegens 't Hoenshuis; eene Riddermatige Hofstede, by *Voerendaal*. En de ander is, Heer *Willem*, Grave van Gelees, Heer van *Eisden*; wegens het Kasteel te *Eisden*. Men verwacht, toch, derzelver getal eerlang, met drie Edelén, die daartoe aanvanglyk gequalificeerd zyn, vermeerderd te zullen worden; welke zyn, de jonge Graven van Hoensbroek en van Sloen tot Neuchattau; beneven de Baron van *Belderbusch*; de laatste, wegens het Kasteel, de *Worm*, tusschen *Heerle* en *Voerendaal*. Van elke der vier *Hoofdbanken*, komen in die zelve vergadering, twe *Schepenen* als Gedeputeerden. En, behalven deze, word die zelve vergadering, door 's Lands *Ontfanger*, 's Lands *Advokaat* en 's Lands *Griffier*, bygewoond.

In deze Vergadering; waarin, de beiden *Hoofd-Officieren* presideeren; worden alle zaken, die 't gemeen land betreffen, verhandeld; en, inzonderheid, de *beden* Hunner Hoogmogende, beneven andere Lands *lasten*, over de banken en Heerlykheden van dit kwartier, verdeeld, en uitgeschreven. Daarom, word, ingevolge 't geen in die vergadering deswege besloten is, aan de Banken en Heerlykheden, hunne *Tax*; hoeveel, naamlyk, elke derzelver in 't byzonder in die lasten draagen moet; ter hand gesteld: waarna, ter konvokatie van den *Voogd*, *Banksvergaderingen* belegt worden; waarin, behalven de leden der Gerechten, ook andere gequalificeerde en welgegoedde personen samenkomen; ten einde, met gemeenzaam overleg,

leg, dien Ontfangen. *Tax*, (beneven de *byzondere lasten*, daarby gevoegt,) om te slaan, over het getal der *boenderen* Lands, van elke plaats: wordende elke *boender* lands bezwaard, naar eevenredigheid der geheele somme. En; ter invordering dezer somme, worden, in alle de dorpen, zekere *Ontfangers* onder den naam van *Kollecteurs* of *Schatheffers* benoemd; die, in de naast daarna volgende Banksvergadering, aan hunne aanstelleren, behoorlyke rekening moeten doen: gelyk de Lands *Ontfanger*, mede verplicht is te doen, in de eerstkomende vergadering der *Landstenden*.

Ten aanzien van 't bestier der CIVIELE of BORGERLYKE zaken word, (als reeds gezegt is,) in dit kwartier buiten de *Bank* van 't Steedje VALKENBURG zelve; die van kleine uitgestrektheid is; al het overige, in IV HOOFDBANKEN verdeeld: welke zyn, van MEERSEM, KLIMMEN, BEEK en HEERLE; de VOOGD - die te gelyk *Stadhouder* der leenen is, of deszelfs *Substituut*, is, (gelyk, in de vergadering der *Landstenden*,) President in drie der genoemde *Hoofdbanken*, naamlyk MEERSEM, KLIMMEN en BEEK; terwyl de bank van HEERLE een byzonderen SCHOUT heeft; die aldaar 't zelve werk doed, als de *Voogd*, in de drie andere *Hoofdbanken*. Dees' *Voogd*, of *Civiele Officier*, is, in dit *kwartier*, onderscheiden van den *Krimineelen Officier*, die den titel van *Hoog - Drossaart* voerd. Als *Voogd*, heeft Hy in de drie eerstgenoemde Hoofdbanken, de zogenoemde *Kalangie's* te doen, tegen die, welke civiele boeten verbeurd hebben: ook zelfs, in de Hoofdbank *Heerle*; dan, daar eeniglyk, die binnen de *Va-*

kantien vallen. Desgelyks, heeft Hy 't recht der aanſtelling van verſcheiden Amptenaaren, in dit *kwartier*; zo wel van *Leenmannen* en *Griffier* van den *Leenhove* van *Valkenburg*, als mede van *Schepenen* en *Sekretariſſen*, der drie gemelde *Hoofdbanken*; en zelfs, van het *Hoog Krimineel Gerechte* der *Stad* en *vryheid Valkenburg*. Ook, doed de Voogd de *Konvocatien* der Schepenen, in de drie gemelde Banken. De jegenwoordige *Voogd* 's Lands van *Valkenburg* is, de Heer Jan Walraven, *Grave* van Welderen, Amptman der *Neder-Betuwe*, Gedeputeerde wegens de Ridderſchap des *Kwartiers* van *Nymegen*, ter vergadering Hunner Hoogmogende, Ambaſſadeur, wegens den Staat, aan 't Hof van *Groot Brittanien* enz. enz.

Elke Hoofdbank beſtaat, uit den *Voogd*, zeven *Schepenen* en een *Sekretaris*. De *Schepenen* wyzen, in *civiele* zaken, in hunne bank voorvallende, vonniſſen, in de eerſte inſtantie. Doch van deze vonniſſen, (gelyk mede, van 't *Valkenburgs* Stadsgerecht,) kan geappelleerd worden, naar 't *Hoog Civiel* Gerecht anders gezegt, het Leenhof van *Valkenburg*; mede beſtaande, uit den *Voogd*, als *Preſident*; zeven *Leenmannen*, (die, dan, den poſt als *Schepenen* bekleeden;) en een *Griffier*. En voor dit *Leenhof*, worden mede door Appel gebracht, de civiele Rechtgedingen, die door de Banken der byzondere *Heerlykheden* van dit kwartier waren uitgewezen: gelyk mede door de Schepensbank van Elslo. * Alleenlyk zyn daarvan uitgezonderd;

* Elslo is een dorp en Heerlykheid, omtrent 3 uuren gaans

derd; de Heerlykheid EISDEN; de Onderbank van HOUTHEM; van welke twe Banken, in de twede instantie, tot 't *Stadsgericht* van *Valkenburg*, en, in de derde instantie, tot het *Leenhof*, kan geappelleerd worden. De Leden van dit *Leenhof* houden hunne byeenkomsten, op het RAADHUIS te *Valkenburg*. En, de vonnissen, door dit *Leenhof* geveld, konnen, eindelyk by wege van *Reformatie* of *hervorming*, betrokken worden, voor den RAAD van BRABANT in '*s Hage*; door welken, de zaak ten volle beslischt word.

Betreffende de KRIMINEELE JUSTITIE in 't Land van *Valkenburg*: van 't *Reglement*, door Hunne Hoogmogende daarop gesteld, zyn uitgezonderd alle de VRYE HEERLYKHEDEN dezes Lands; die een byzonder *halsrecht* of *Krimineele Justitie* hebben; welke, binnen 't grondgebied dezer Heerlykheden, bediend word, door eenen, eigen *Schout* met zyne *Schepenen* en *Sekretaris*: als, GEUL: BUN met ULESTRAATEN: ITTEREN: OP-HAAREN: EISDEN: BLYT en EKKELRAAD.

In alle de andere dorpen, die geene Heerlykheden zyn, naamlyk der *vier Hoofdbanken*, is de bestiering der *Krimineele Justitie*, aan den HOOG-DROSSAART toevertrouwd; die, behalven de *Kalange's*, in zaken van die natuur, ook misdadigers, welke lyf- en levensstraffen verdiend hebben, te recht steld, in naam Hunner Hoogmogen-

gaans ten noorden van *Maastricht*, aan de *Maas* gelegen welke leenroerig is, aan *Valkenburg*: behoorende aan 't Graaflyk geslachte van *Arensberg*.

gende. Thans word dit *Ampt* bezeten, door den Heer A. A. Iddinkinga, *Borgemeester* der Stad *Groningen* enz. enz.

In zodanige *Krimineele* zaken, hebben de drie eerstgenoemde *Hoofdbanken*, naamlyk, Meerssem, Klimmen en Beek, geen Judikatuure: dan, beleggen, op verzoek van den *Krimineelen Officier*, of deszelfs *gesubstitueerden*, de *preparatoire Informatien*: en, zo dra de begaane feitelykheden bevonden worden, waarlyk *Krimineel* te zyn, zyn ze verplicht dezelve te *renvoyeeren* naar 't Hoogrecht der Stad en vryheid *Valkenburg*, (dat men, van het *Leenhof* wel te onderscheiden heeft;) voor welk *Gerecht* de *Drossaart* den eisch doen, en de zaak verder by de *Schepenen* voldingen moet. Dit gericht houd zyne vergaderingen desgelyks op 't *Raadhuis* binnen *Valkenburg*; in welks onderaardsche kelders, en, (de noodzakelykheid 't vorderende,) ook op sommige bovenvertrekken, de bewaarplaatzen der Gevangenen zyn. Van de door dit Gerecht gewezen vonnissen, is geen *appel*, tot eenige andere vuurschaar.

De Hoofdbank Heerle is, daarin, van de drie andere Hoofdbanken onderscheiden, dat deze, behalven eene *Civiele-* ook eene Krimineele *Jurisdictie* heeft. De oorzake daarvan is: dat *Heerle*, voorheen eene *vrye Heerlykheid* geweest, dit recht alreeds van ouds geoeffend hebbende, daarby gebleven is. Om die reden word dezelve, noch heden, de *vryheid* en *Hoofdbank* Heerle benoemd. Dan, met dit *Krimineel* recht, heeft de *Schout* van *Heerle* niets te doen; die, in deze *Hoofdbank* alleenlyk *Voorzitter* is, in civiele zaken, en, aldaar, ook de civie-

viele boeten trekt, welke buiten de *Vakantien* vallen: De *Drossaart* van *Valkenburg* doed hier, aan *Schepenen* dezer Hoofdbank, den *Krimineelen eisch*; die daarover vonnisse vellen. De Leden van dit *Gerecht*; 't welk mede uit zeven *Schepenen* bestaat, zouden, binnen 't dorp *Heerle*, behooren te vergaderen: doch, dewyl aldaar een bekwaam gevangenhuis ontbrak; plagten zy, sedert eenigen tyd, mede op 't *Raadhuis* te *Valkenburg* te vergaderen.

Voortyds, werden, in gevolge *resolutie* Hunner Hoog Mog. van den 12 *Febr.* 1665, (iets, dat trouwens in veel meer andere plaatzen stant grypt,) alle de *geldboeten*, voortkomende van geringer soort van feitelykheden, aan de *Hoofd-Officieren* der *Justitie* toegestaan; waar tegen, deze belast bleven, met de onkosten der *Krimineele Proceduuren* en, der *Krimineele executien*: dan, 't getal der boosdoenders, sedert eenige jaren, in deze Landstreeke ongemeen vermenigvuldigende; welke's zeer veelen gevangen en ter dood gebracht zyn; en daardoor, die onkosten boven mate groot geworden zynde; hebben Hunne Hoog Mogende, in gevolge *resolutie* van den 2 *Nov.* 1773, afgezien, van 't recht der *Konfiskatie* van goederen der ter dood gebrachten: en gewild, dat; (terwyl de *Hoofd Officieren* van dezen last ontslagen werden,) deze onkosten, uit gemelde goederen, zouden worden voldaan; voor zo verre dezelve konden toereiken: en, 't overige over 't Land worden omgeslagen. Daarby, in achtneemende, dat de onkosten, ter uit roejing dezer gansche bende (by aldien doenlyk,) aan te wenden, ten algemeenen nutte en veiligheid van alle de *drie* landen van O-

ver - Maas, naamlyk, *Valkenburg*, *Daalhem* en *'s Hertogenrade*, verstrekken zouden; is te gelyk daarby bepaald, dat dezelve door de gezaamlyke *drie* gemelde *landen* gedragen zouden worden; ter zelver wyze, gelyk men, met de invordering der *beden* handeld. Hoewel dit, echter, eeniglyk zal plaats grypen, in dit byzonder geval.

'T *geval* zelv, dat tot deze verandering van *Resolutie* gelegenheid geven moest, is merkwaardig: en, zo zeldzaam, dat men weinige soortgelyke daarvan in de geschiedenissen vinden zal. Dat somwylen benden gauwdieven, uit allerly *vreemdelingen* saamgevloejd, de reizigers op de wegen afzetten, ook huisbraken en moorden plegen, enz. is niet ongemeen: maar, deze *bende* bestond, genoegzaam eeniglyk, uit *inboorlingen* dezer eigen landstreek; en, onder die, sommigen die zeer wel gegoed zyn; die, des, niet door armoede, tot deze euveldaaden behoefden te vervallen. Men weet, dat, voor ruim 30 jaren, een dergelyk *komplot* aanwezig was, in 't *Oostenryks-Valkenburgs* gebied: maar dit was min talryk: en, nadat verscheiden dezer boosdoenders in *Hoensbroek*, *Scheit* en andere plaatzen die's tyds hunnen verdienden loon ontfangen hadden, scheenen zy genoegzaam uitgeroojd. Dit nieuw *komplot* was, (zo niet eer,) begonnen, omtrent den jaare 1760; en wel, in 't Kwartier van *'s Hertogenrade*, mede *Oostenryks* gebied: door toedoen van zekeren *Joseph Kerkhofs*, een' zeer ervaren en beroemd *Chirurgein*, in 't steedje *'s Hertogenrade*; die 't hoofd dezer bende was; en die, in 1772, aldaar is opgehangen. Er werden, ter zelver

tyd,

tyd, niet alleen te *'s Hertogenrade*, maar ook, te *Merkstein*, *Ubach*, *Kerkraad*, *Simpelveld* en *Remberg*; ook te *Amstenraade*, in het *Oostenryks-Valkenburgs* gebied, zeer veele medeplichtigen gevangen, en ten getale van 74, de één na den anderen, ter dood gebracht. Maar, toen wist men niet, immers, met geen genoegzame zekerheid, dat ook het *Staats gebied* met dit kwaad besmet was. 'Er waren wel reeds veele geweldige huisbraken door dit volk gepleegt, sommigen binnen- maar, de meesten buiten des *Staats* grondgebied: als in de *Maasband*, te *Wurm*, *Heungen*, *Havert*, *Hunshoven*, *Immendorf* enz. alle in *Gulicherland*; zonder eenigen dezer boosdoenders te hebben mogen ontdekken. Doch, die in 't *'s Hertogenradens* ter dood gebracht werden hebben, de anderen medeplichtigen, welke woonden in 't *Staats gebied* eindelyk beticht. Gemelde *Kerkhofs* had, in alle de dorpen 's Lands van *Valkenburg*, zyne wervers; die niet nalieten, den één' na den anderen, over te haalen, tot deze *bende*; die eenige honderden mannen sterk was. En, al wie tot deze bende waren aangenomen, moesten, by de zogenoemde *S. Leonards Kapelle*, met veele plegtigheden, hunnen eigen Roomschen Godsdienst af zweeren, en aan den Duivel zich verbinden, om alle kwaad te doen. Daarby, moesten zy eene beëedigde belofte doen, van, in gevalle zy in hechtenisse geraakten, geenen hunner medeplichtigen te beschuldigen: en, alhoewel zy, door de *torture* genoodzaakt mogten worden, tot bekentenisse, ten hunnen eigen opzichte; echter, als zy zouden ter dood gebracht worden, alles weder te herroepen. 'T was, ter

de-

dezer oorzaake, dat de onderhoorigen dezer bende, zo lang ze noch in vryheid waren, op die eerst genoemde belofte steunden: en alhoewel 'er veelen gevangen en gedood werden, echter, zeer weinigen ter vlucht zich buiten 's lands begaven; blyvende gerustlyk in hunne huizen; tot zo lang zy zelve gevat, en in handen der *justitie* overgeleeverd werden. En, uit die zelve oorzake, is afteleiden, dat genoegzaam geene hunner tot eenige belydenisse ten aanzien van zich zelve, en veel min, ten aanzien hunner vloekverwanten, te brengen waren, dan, door de zwaarste torture: zo verre, dat vermoedelyk sommigen hunner het leven daarby verloren hebben. De toeleg van dit vloekgespan schynt geweest, om; zo dra zy tot een genoegzaam getal zouden aangegroejd zyn; het geheele land afte loopen; al wat hun voorkwam te vermoorden, de Kerken en Kloosters te plunderen enz: sommigen vormen, aangaande 't waar oogmerk van dit volk andere gissingen: doch, 't best is, dat men die zaak tydig ontdekt en in haaren voortgang gestuit hebbe, eer zy tot dit uiterste is doorgebroken.

Alle deze *Krimineele executien* hebben reeds begonnen, in 1773: en, geduurende dit en de vier volgende jaren, zyn, van de *banken* onder *Valkenburg*, en onderhoorige *Heerlykheden*, alreeds tusschen 170 en 180 van dit gespuis opgehangen; behalven eenige weinigen, die, wegens begaane moorderyen, gerabraakt zyn. En, noch kan men geen einde daarvan voorzien.

Middelerwyle, brengt deze ongehoorde zaak, het Land van *Valkenburg*, onder een zeer nadeelig gerüchte, ten aanzien van de *geaardheid*

der

der *In-* en *opgezeetenen*. Men gaf eertyds van hen, 't getuigenisse; (gelyk mede van de *Inwooneren* der andere landen van *Over-Maas*;) dat ze wel *wraakzuchtig* bestonden, tegen die hen beleedigden; maar ook *dankbaar*, jegen hunne weldoenders: en dat 't onder hen, noch heden, aan zodanigen niet ontbreekt, die de laastgenoemde goede hoedanigheid bezitten, zal men gereedlyk toegeven: dan veelen hunner, immers, die zich hebben laaten vervoeren, tot zodanig een Godvergeeten eed, brengen zich onder de verdenking, van alle menschlykheid te hebben uitgeschud. Behalven, dat het gemeen volk, ten platten lande, doorgaans kreegel en twistzuchtig bestaat: waarvan, de bewyzen zyn, de menigvuldige *vechteryen*; die veel al' doodslagen ten gevolge hebben: dewyl zy elkander aanvallen, met een wapen, 't welk zy overal met zich dragen: bestaande in lange dikke stokken, van onder, 't zy met knotzen voorzien, 't zy met yzer beslagen, of met yzere pinnen, daaraan vastgemaakt; welker slagen op 't hoofd genoegzaam ontwyfelbaar doodelyk zyn. Weshalven, Hunne Hoogmogende; ten einde in deze ongeregelheden, zo veel mogelyk, te voorzien; ingevolge eene heilzame *Resolutie* van den 7 *Mey* 1777, het dragen van zodanige stokken, aan alle lieden ten platten lande, op zwaare geldboeten, verboden hebben; gelyk ook het dragen van alle ander moordgeweer: daarby bepaalende, dat de stokken, waarvan zy voortaan zich bedienen, niet zullen mogen te buiten gaan, de dikte van een gewoonlyke rietstok; en, van onder- en boven, van eevengelyke dikte zullen zyn. En, vermits tot zodanige vechteryen en dood-

doodslagen, veelmaal aanleiding gegeven werd, door de menigvuldige *Kermissen;* die men in verscheiden tyden des jaars, dan hier- dan elders, plagt te houden; zo is, in gemelde *Resolutie*, mede daartegen voorzien, door die bepaaling: dat alle Kermissen, by vervolg, in alle dorpen terzelver tyd, zullen moeten gehouden worden: naamlyk, den *eersten Zondag*, na den 11 *November* volgende: en, niet langer, dan 3 dagen, zullen mogen duuren: door welk één en ander; (vermits, aan alle *Officieren* der *Justitie*, de nauwkeurige uitvoering dezer *Resolutie* ten ernstigst word aanbevolen;) men met reden hopen mag, dat die menigvuldige manslagen; wegens welke, de *Landen* van *Over-Maas* voor lang berucht geweest zyn; zo niet geheel geëindigt, immers zeer verminderd zullen worden.

Voorheen was, men in deze landstreek, van zeer slechte *wegen* voorzien, door verzuim van nodig onderhoud; niet tegenstaande dezelve veel bereist worden; inzonderheid ter oorzake der nabyheid van *Spaa* en *Aken*. Daarom, zynze, in 1776, op bevel Hunner Hoogmogende merkelyk verbeeterd, en ter breedte van XXXII voeten, uitgezet: waartoe, de byzondere Gemeenten, dagelyks, een zeker getal van manschappen moesten uitleveren; die, op hunne eigen kosten, ten gemeenen welzyn, onder 't opzicht der Schouten der dorpen, dit werk verrichten moesten. Hierdoor, zyn de gemeene landwegen, thans, in een zeer goeden staat gebracht; ten minst tot gebruik, in den zomertyd. Dan, of 't ontwerp, ten opzichte van een' Steenweg, van *Maastricht* naar *Aken*, door deze landstreek aanteleggen, tot stant gebracht zal

wor-

worden, is noch onzeker: en, de verschillende *Territoiren*, over welke dees' weg zou moeten, loopen, schynen de uitvoering van dit ontwerp dus lang opgeschort te hebben.

In de gewoonlyke lasten, die de gezaamlyke *landen* van *Over-Maas*, aan den Staat, by wyze van *bede*, jaarlyks opbrengen, (zynde in alles 50000 gulden,) draagt 't Land van *Valkenburg* alleen, 31200 gulden.

Onder de byzondere plaatzen dezes Lands, komt eerst in aanmerking:

VALKENBURG, * dit is het steedje, waarvan het geheel Land zyn naam ontleend; als de geweezen verblyfplaats der oude Heeren, daarna Graven, van *Valkenburg*. Het ligt 2 uuren gaans, oostwaard van *Maastricht*, aan het riviertje de *Geul*. Uit deze gelegenheid der plaats, vermoed men, niet geheel zonder grond; (hoewel de zaak eenigermaaten twyfelachtig blyft;) dat *Valkenburg* gemeend werde, door dat CORIOVALLUM; waarvan, in de oude *Reisbeschryving* van *Antoninus*, word gewag gemaakt. Immers, word *Coriovallum* aldaar geplaatst, aan den gemeenen landweg, tusschen *Aduaca Tungrorum*, (*Tongeren*) en *Juliacum*: (*Gulich*.) van de eerste Stad XVI en, van de laatste XVIII *Romeinsche mylen*; waarvan 3 in een uur gaans gereekent worden. Deze bepaaling is doch met de ligplaats van *Valkenburg*, zeer wel over een te brengen.

By de eigen Ingezetenen dezer plaats, word haar naam nooit anders, dan VALKENBERG, uitgesproken. En, als men gade slaat, dat de *Franschen* dezelve desgelyks FAUQUEMONT, dat is, *Valkenberg*, noemen; † (waar van de He-

* In *Rhynland*, naby *Leiden*, ligt een dorp VALKENBURG: 't welk men, om, de éénsluidenheid van deszelfs naam, met dit *Valkenburg*, niet mag verwarren.

† Desgelyks ligt, in 't Hertogdom *Lotheringe*, in de nabuurschap van *Mets* een steedje FAUQUEMONT; dat men, van dit *Fauquemont*, moet onderscheiden.

Hedendaagsche Latinisten, Falconis mons, gemaakt hebben;) zal men, daardoor, gereedlyk met hen in dat zelve verstand koomen, dat *Valkenberg* de eigenaartige benaming zy.

In dit geval, zou echter die naam, niet op de stad zelve, maar, eeniglyk op het daarby gelegen *Kasteel*, toepaslyk wezen: 't welk op een' *berg* gebouwd is; die wel taamlyk hoog, maar laager, dan de omliggende bergen, zich vertoond.

Van dit *Slot*; 't welk aan 't zuid oostelyk deel der Stad raakt, is noch eenig muurwerk staande gebleven: ‡ waaruit, men aangaande, de grootheid van dit gebouw; 't welk naar 't beloop des bergs, zich zeer in de lengte uitstrekte; een denkbeeld vormen mag. Op dit Slot, hadden de oude Heeren van *Valkenburg*; in den tyd, toen dit Land als een vry *Rykslееn*, op zich zelv bestond, hunne hofhouding. De stylte des bergs maakte dit *Slot*, zeer sterk: en, aan de éene plaats, daar men eene afgaande schuinte vind, was 't van een dikke muur en torens voorzien. Meer dan eenmaal, is dit *Slot*, in tyden van oorlog gewonnen en herwonnen geweest.

De *Spaanschen* hadden 't zelve bemachtigt, in 1568: en bleven, een' geruimen tyd, de meesters daarvan; niet tegenstaande *Maastricht*, in 1632, voor den Staat gewonnen was. Dan, de Kommandeur van *Maastricht*, *Stein Kallenfelt*; die, by afwezenheid des Gouverneurs, den Hertog van *Bouillon*, aldaar 't gebied voerde; met een gedeelte der Krygsbezetting, derwaard uittrekkende veroverde 't zelve, den 20 *Juny* 1644. In den jare 1672, hadden de *Franschen* dit Kasteel, beneven de Stad, zonder eenigen tegenstand bezet: doch, moestenze, in den volgenden winter deszelven jaars, weder overgeven.

De oversten *Asquin*, die 's tyds Kommandeur van *Maastricht*, begaf zich den 6 *Decemb.*, met 2 Regementen *Infanterie*, en eenige *Spaansche Kavallerie*, in den nacht derwaard, en verscheen ten onverwachtste, reeds ten 7 uure, voor 't Kasteel; het welk hy zo geweldig aantaste, dat de Fransche bevelhebber, *Marsillac*, reeds voor den 2 vond,

‡ In zekere herberg binnen deze plaats, hangt eene *Schildery*, waarin, men, de gedaante van dit *Slot*, als 't noch in zyn geheel was, afgebeeld ziet.

vond, met zyne bezetting van 200 man, op discretie zich overgeven moeste: wordende Krysgevangen naar *Maastricht* gebracht. Waarna, den 10 *Decemb.* daarna volgende 't Kasteel, door de Staatse troupen, geslecht werd: 't welk sedert nimmer weer is hersteld geworden.

'T *Steedje* zelve ligt, in de laagte; aan den voet des bergs, waarop 't Slot gestaan heeft. 'T is in 't vierkant gebouwd. Men ziet 'er noch eenige gedeelten der oude muur; die van mergelsteenen was saamgevoegd: als mede, noch twe vervallen poorten: doch, het overige is, in tyden van oorlog, mede verwoest. Voorheen lag *Valkenburg* geheel, aan den slinker oever van 't riviertje de *Geul:* dan, daarna, zyn ook, aan de overzyde, eenige huizen aangelegt; die daar eene *Voorstad* uitmaaken: waar door de *Geul* nu 't Steedje gedeeltelyk doorgaat: doende, daar, een Koornmoolen, en een Olymoolen omlopen: gelyk men thans ook bezig is, om aldaar een Volmoolen aanteleggen. 'Er staan binnen *Valkenburg* omtrent 100 *huizen*; die in vier Straaten onderscheiden zyn. De Inwooneren geneeren zich behalven van den landbouw, voornaamlyk, van de veefokkery: Waartoe, de weilanden langs de boorden der *Geul* hun bekwaame gelegenheid geven. Zy zyn bevryd, van alle lands- en Stadslasten. De Stads zaken worden bestierd door den *Voogd* 's Lands van *Valkenburg* en twe *Burgemeesters:* welke jaarlyks verkoren worden door den Voogd, uit een viertal, door de gemeente, by meerderheid van stemmen, benoemd. De *Kerk* is aan *S. Barbara* toegeweyd. In dezelve, word de Godsdienst, zo wel door de Roomschgezinden; dan door de Gereformeerden, waargenomen. De *Gereformeerde Gemeente* bestaat, uit weinige Ledemaaten. Voor den Franschen oorlog, die in 1672 en eenige volgende jaren gevoerd werd, was zy redelyk talryk: en, toen had men daar een' volledigen Kerkeraad: dan, de overlast, welke de Gereformeerden, voornaamlyk, door de zwaare inkwartieringen lyden moesten, heeft veelen derzelve naar elders doen vluchten: waardoor, die gemeente zo zeer verminderd is geworden: zo verre, dat thans geen genoegzame stoffe zy, om een Kerkeraad te konnen uitmaken. De Predikant van *Valkenburg* is verplicht, éénmaal 's jaars te *Houtem* te prediken.

Een groot onheil overkwam, aan dit Steedje, den 27 *April* 1773, door een fellen brand; welke, 's namiddags,

tusschen 2 en 3 uure, beginnende; binnen 4 uuren tyds 33 huizen, omtrent het derde deel der Stad uitmaakende, vernielde, naamlyk, al wat zuidwaard na by 't Kasteel gevonden werd. Die snelle voortgang van den brand werd veroorzaakt, door de strooye daken; die, door een sterken noordenwind, de vonken als in een oogenblik, van 't één huis tot 't ander deed overvliegen. Twe oude lieden verlooren daar by 't leven. Men was niet buiten vermoeden, dat dees' brand, door sommige booswichten der voorgemelde bende, opzetlyk gesticht zy, met oogmerk, om hunne medeplichtigen; van welke die's tyds negen aldaar gevangen zaten, geduurende die verwarringe, uit de gevangenisse te doen ontkomen: en, men werd des te meer daarin bevestigt; vermits 't huis, waar de brand eerst was opgekomen, schuins tegen over het Raadhuis stond. Daarom, ten einde zodanige onheilen in 't vervolg te voorkomen, door zyne Hoogheid, den Heer Prins van NASSAU WEILBURG, Gouverneur van *Maastricht*, ten zelve dage, een *Kommando* van een Officier, met 20 man, derwaard gezonden werd; die daar een tydlang hebben blyven posthoudende. Eenigen tyd daarna zyn de afgebrande huizen, meest voor gekollecteerde sommen, veel beeter, dan zy te vooren waren, weder opgebouwd.

Het *Gerecht* der Vryheid van *Valkenburg* heeft den *Voogd* des Lands aan 't hoofd: en bestaat, uit zeven *Schepenen*, en een *Sekretaris*. In *Civiele* zaken is, deszelfs rechtgebied van een klein begrip; zich eeniglyk over de *Stads Jurisdictie* uitstrekkende: van dit *Stadsgericht* is appél tot het *Leenhof* van *Valkenburg*. Doch, ter andere zyde, konnen voor dit zelve *Gerecht*, ook, by wege van appél betrokken worden, de Vonnissen, door Schepenen der Heerlykheid EISDEN geveld, als mede door die van 't Gerecht der Onderbank, van HOUTEM; als mede, door die van HOUTHEM en ELSLO; ten welken opzichte, dit *Valkenburgs* Stads gericht, ook een HOOGGERICHT genoemd word. Daarbenevens worden, door dit zelve Gerecht, alle *lyf*- en *levensstrafsyke* zaken, beoordeeld, die, behalven binnen dezer Stads *Jurisdictie*, in de Hoofdbanken van MEERSEM, KLIMMEN en BEEK voorkomen: in welke gevallen niet de Voogd, maar de *Drossaart*, of deszelfs *Substituut*, den eisch doed.

Eertyds, werden de misdaadigers, die door dit gerecht ter dood verwezen waren, naar de *Dorpen*, onder welke

zy

zy t' huis hoorden, overgebracht, om daar hunne ſtraffe te ontfangen: dan, vermits zodanige *executien*, in dezen tyd te menigvuldig voorvielen; heeft men, ter vermyding van meer omſlag en koſten, ſedert 1774 begonnen, in de nabuurſchap van *Valkenburg*, de doodſtraffen te volvoeren, op twe der omliggende bergen; den éénen ten weſten, die de *Lummeler*- en den anderen ten noorden der Stad, die de *Klimmerberg* genoemd word.

Behalven, deze Schepensbank, is VALKENBURG ook de zetel van het LEENHOF: beſtaande; uit den *Voogd*, in hoedanigheid, als *Stadhouder* der *leenen*, en zeven *Leenmannen:* aan welke, een *Griffier* der leenen toegevoegt is. Door deze worden alle zaken, der leenen betreffende, in de eerſte inſtantie behandeld. Dit zelve Kollegie is te gelyk een *Hoofdgerecht*, waarop men zich door appél, beroepen mag, van de Vonniſſen, die door de vier Hoofdbanken 's Lands, van *Valkenburg* en de onderhoorige Heerlykheden, in civiele zaken gewezen zyn. En, van de vonniſſen, door dit *Hoofdgerecht* geveld, kan *hervorming* gedaan worden, door den *Raad* van *Brabant* in '*s Hage*.

Van dit Steedje *Valkenburg*, heeft men te onderſcheiden, OUDVALKENBURG: een *Dorp*, een halfuur gaans zuidooſtwaard van daar, aan dezelve rivier de Geul, in het Ooſtenryks gebied gelegen eene Heerlykheid, behoorende aan den Heer *Peltzer*, te *Aken;* die daar een *Slot* heeft; by de Landlieden GENHE geheeten.

Belangende gemelde HOOFDBANKEN 's lands van *Valkenburg*: Zy zyn deze *vier;* welke benoemd worden, elk naar 't voornaamſte *Dorp;* in 't welk, de leden der gerechten hunne gewoonlyke zittingen houden: naamlyk, MEERSSEM, KLIMMEN, BEEK en HEERLE.

MEERSSEM is de eerſte in rang, en de grootſte dezer Hoofdbanken: in zich vervattende behalven 't *Hoofddorp* zelv, ook de dorpen HOUTEM, AMBY en LUMMEL, en onderhoorige *gehuchten*.

MEERSSEM; eigenlyk *Meersheim*; en gemeenlyk ook *Meersen* uitgesproken; is een groot dorp, een uur gaans oostwaard van *Maastricht*, aan de overzyde van 't riviertje de *Geul* gelegen: 't welk aldaar in drie armen zich verdeeld; die vermoedelyk door de konst geleid zyn, ten einde eenige Watermolens op de zelve te doen omgaan. Dit dorp ligt tegen den opgang van 't gebergte: waardoor, de grond zeer ongelyk, aan de ééne plaats ryzende, en, aan de andere - dalende is. Het is van oude tyden reeds vermaard geweest: zelfs, in den jare 847; wanneer aldaar een by een komst en samenspraak gehouden werd, tusschen drie Vorstelyke broeders, *Lodewyk*, *Lotharius* en *Karel*; zoonen van Keiser *Lotharius I.* Aldaar is eene *Gereformeerde Gemeente*, die een' eigen Predikant heeft: doch, door gebrek van genoegzame mans- ledemaaten, zonder Kerkeraad. Met deze gemeente, is die van SCHIMMERT gekombineerd: alwaar de Predikant, om den tweden Zondag, den dienst moet verrichten.

In dit dorp, staat de bekende PROOSTDY van *Meerssem*: welke afhangt, van de *Abtdy*, RIAUCOURT, aan de zuidelyke grenzen der Provincie *Artois*, naby de Stad *Bapaume* gelegen.

Deze *Proostdy*, met haare onderhoorige goederen, is de eenige, die in deze landstreek, by de bezitneming van onzen staat, niet in beslag genomen werd: waartoe, de voorsprake des Koning van *Frankryk*; in welks gebied de voornoemde Abtdy ligt; niet weinig zal geholpen hebben. De *Proost* van *Meerssem*, die door den Abt van *Riaucourt* gezonden word, is zo veel als *Ambacht Heer*, van dit dorp; die daar een *Proost-Schout* aanstelt; voor wien alle *acten* van *realisatie* moeten verleden worden.

De *Proost* bezit, daaromstreeks, veele tienden. Daarby, heeft Hy, in gevolge 't *jus patronatus*, de aanstelling der *Roomsche Pastooren*, niet alleen van *Meerssem* zelve, maar ook van zes omliggende dorpen, alle in 't Staaten gebied, als, van KLIMMEN, SCHIMMERT, HULSBERG, HOUTEM: AMBY en BUNDE: gelyk ook, van SCHIN op de *Geul*; eene vrye Ryks-Heerlykheid.

Aan deze Proostdy, behoord het *Choor* der *Kerk* van *Meerssem*; die allernaast daarby staat. Zy is aan den Apostel *Bartholomeus* toegeweyd: een hoog kruis gebouw, op 't midden, een spitzen toren hebbende. In dezelve, word de Godsdienst, ingevolge 't *Simultaneum*, door de bei-

beiden gezindheden waargenomen. Deze Kerk is eenmaal afgebrand: by welke gelegenheid (gelyk de overleevering wil), 't *Ciborium*, met de daarin liggende geweidde *Hostien*, wonderdadig door een Landman die, bezig zynde met zynen akker te beploegen, den brand de eerste ontdekt had; uit de vlamme zou gered geweest zyn. Dit *Ciborium* word, daarom, in eene cierlyk gemaakte kast, op 't Choor, ter rechterzyde van den altaar, bewaard: gelyk ook 't geval zelv, in eene Schildery boven den altaar, word afgebeeld. Ter eere van dit zogenoemd *mirakel*, worden jaarlyks, in de *Octaven*, dat is, geduurende 8 dagen, na den *Sakraments* dag, *processien* (omdrachten,) hoewel eeniglyk binnen de Kerk, gehouden; die, door veel volks uit *Maastricht*, en de omliggende dorpen, derwaard toegevloeid, mede worden bygewoond.

Onder de Parochie van *Meerssem*, staan eenige *buurtschappen*: als Rothem; aan den slinker oever der *Geul*, op den weg naar *Maastricht*.

Werd of *Wert*; een vierde deel uur gaans noordwestwaard van *Meerssem*, aan hetzelve riviertje de *Geul*; daar een brugge ligt; over welke een sterke *passagie* is, van rytuigen, die van *Maastricht* naar *Gulicherlana* willen; tot gemak van welke, aldaar een voornaame pleisterplaats is. Naby deze brugge, is een *Volmoolen*; die door de Lakenfabrikeurs van *Maastricht* veel gebruikt word.

Desgelyks, behoord daartoe, Raar of *Roor*; achter *Meerssem* op den berg, en, aan den Weg naar *Schimmert*: eene groote en verre in de lengte uitgestrekte *Buurt*; welke, in gevalle daar eene Kerk of Kapelle stond, de gedaante van een volkoomen dorp hebben zou. Daarby is eene groote *gemeente* of gemeene weide; de *Roorder bêi* genoemd: op welke, de Inwooneren een vrye weide voor hun vee hebben.

Tusschen *Meerssem* en *Schimmert*, ziet men, 't Ravensbosch: dat van eene wyde uitgestrektheid is; beslaande, voor omtrent twe derde deelen, den grond der Bank van *Meerssem*, en voor omtrent één derde deel den grond van *Schimmert*.

Ten aanzien van dit *Bosch*, is men in 't *Partagie-tractaat* van 1661, overeengekoomen: dat alhoewel de *Souvereiniteit* van grond zou blyven, onder de voornoemde banken; echter, eerst *de Opstal*, dat is, 't houtgewas, en daar-

daarna, de *landeryen*, by bekwaame *perceelen* zouden verkocht worden, ten voordeele des Konings van *Spanje* en der *Algemeene Staaten*, elk vooor de helft: 't welk ook werkelyk geschied is. Na dien tyd is 't houtgewas veel' al' uitgeroeid: en de meeste grond door de Eigenaaren tot bouwland gemaakt.

Houtem of *Houthem*, (eigenlyk, *Houtheim*,) is een *dorp*, tusschen *Meerssem* en *Valkenburg*, in een aangenaame boomryke vally, welke de *Geul* doorloopt, gelegen. Dit dorp is 't éénige der onderhoorige dorpen der Hoofdbank *Meerssem*, 't welk een eigen *Schepensbank* op zich zelve heeft; van welke men zich niet op de Hoofdbank, maar op 't Stadsgerecht van *Valkenburg*, beroepen kan. Dat de Predikant van *Valkenburg*, éénmaal 's jaars, in de Kerk van *Houtem*, den openbaaren dienst verrichten moet, is hier voor reeds aangemerkt.

Aan de *Parochie* van *Houtem*, zyn onderhoorig de *Buurtschappen*, Strabeek (*Strabach*) en Brouchem (*Broeken*,) beiden in die zelve vally, doch, veel nader by *Valkenburg* gelegen: en aan den rechter oever der rivier de *Geul*. Aan den slinker oever schuins daar tegen over, is de Buurtschap Geulem; die haaren naam van deze rivier ontleend.

By *Strabeek*, ziet men, de fraye *Proostdy* van S. Gerlach. (*Gerlacius*.) eene Vrouwelyk *Konvent* van de order der *Norbertinen*; die wel eer eeniglyk geschikt was, voor Adelyke Jongvrouwen; dan daarna- ook aan andere Jongvrouwen van goeden huize, vergund: en, daar deze, voorheen, de vryheid hadden, om te mogen uitgaan; is de *Proostdy*; daarna, een geslooten *Klooster* geworden. De Kloosterlingen staan, onder eene *Priorin*: en, te gelyk, onder een' *Proost*; die altyd één der Abtdy-Heeren van *Knechtstede* (of *Knechtstein*,) is; in 't *Keulsch* gebied gelegen; aan welker Abt, deze Proostdy van *S. Gerlach* onderhoorig is.

Alhoewel dit stift, van rondsomme, door 't Staatsgebied is ingesloten; word toch de grond, waarop 't ligt, binnen zyne muuren, *Oostenryks* gereekend. Het heeft zyn' naam, van den *H. Gerlacius*; die, ingevolge de overleevering, in de zogenoemde *Legenden* der *Heiligen* aangeteekend, aldaar, als een *Kluizenaar* gewoond, en eene *Kapel* gesticht zou hebben; welke; daarna, in eene prachtige Kerk veranderd is: in welke'r midden Hy, onder eene boven den

grond

grond verheeven Zerk, begraven ligt. Deze Kerk is ongemeen fraaj beschilderd, zo wel, aan 't verwulfzel, als de muur; waarop, de levensgevallen van dezen Heiligen worden afgebeeld.

Onder de Hoofdbank van *Meerssem*, worden eindelyk ook mede begrepen, de *Dorpen* AMBY; gemeenlyk, korrheids halve, *Amy* genoemd: en LUMMEL of LEUMEL: in het zogenoemde WYKER VELD, tegen over *Maastricht*, gelegen: die beiden van klein begrip zyn. Het eerste ligt een half uur — en 't ander, niet meer, dan een vierde deel uur gaans, buiten de *Maastrichtse Wyker* poort.

Door dit *Wyker veld* stroomd een beekje; de *Canjel*, dat is, de *Geut*, genoemd: 't welk tusschen *Op Haaren* en *Itteren*, in de *Maas* vald. Ook, ziet men, aldaar, eenige fraaje *Buitenplaatzen*; veelal' behoorende aan Maastrichtse Familien, die op dezelve haar zomer verblyf houden. Allernaast by de Stad, ligt GUSSELT of *Geusselt* naar 't welk, de daarby gelegen vlakte, 't *Gusselter broek* genoemd word; die tot de *Exercitie plaats* der Maastrichtse Kavallerie verstrekt. Deze Buitenplaats behoord, aan den Heer Mr. C. L. J. B. van *Brienen*; Oud — Schepen der Luiksche Regeering te *Mastricht*. Voorts ZEVEREN; een weinig verder van de Stad: welks Eigenaar is, de Heer Mr. *J. H. van Slype*, Oud Borgemeester van *Maastricht*, van de Brabantse zyde, door wiens Vader de Heer *Godert van Slype*, mede in der tyd Borgemeester derzelver Stad, dit *Huis* uit den grond is opgetimmerd: het welk, door den jegenwoordigen Bezitter, met fraaje plantagien vercierd is: 't Huis de RAAF; in de kaarten, gemeenlyk 't *Huis* van *Jonker* RAAF genoemd: thans behoorende, aan Mevrouw, de Weduwe *Grave*. FAASHARTEL; 't welk bezeten word, door den Heer Mr. *J. W. Heldevier*, Brabants — Schepen van *Maastricht*: en BELVUE; voorheen de *Canjel* genoemd: waarvan, door aankoop, bezitster geworden is, de *Hertoginne* van *Loos*, gebooren Gravinne van *Kammeke*. En, naby *Lummel*, ziet men twe huizingen, die eertyds by de Duitsche Ridder order bezeten, dan daarna verkocht, zyn.

Deze Huizen waren, een soort van *Kasteelen*, by hunne eerste stichting: maar, zyn daarna vervallen, en nu niet anders dan als groote pachthoven aan te merken: waarvan de éénе, naast by den weg gelegen, BETHLEHEM en de andere wat verder af JERUSALEM, genoemd word.

Hier by ſtond, voorheen, een derde, dat NAZARETH genoemd was: dat daarna is weggeraakt; hoewel de plaats daar van noch duidelyk te onderſcheiden is.

De naby gelegen Heerlykheden GEUL, BUNDE, ULENSTRAATEN, ITTEREN, en OP HAAREN betaalen: mede haar aandeel in de bede, onder deze Hoofdbank; hoewel zy anderzins, ten aanzien der *Krimineele Juſtitie*, met dezelve, geen de minſte gemeenſchap hebben.

Tot de 31200 gulden, die 't geheel *Valkenburgs Kwartier* in de beden opbrengt, betaald de *Bank* van *Meersſem* alleen, beneven de genoemde *Heerlykheden*, *f* 12895 Guld.

De twede *Hoofdbank* is die van KLIMMEN: waaraan behalven 't *Hoofddorp*, mede onderhoorig zyn de dorpen HULSBERG en SCHIMMERT; beneven de daarby gelegen *Buurtſchappen*.

KLIMMEN zelve ligt 3 uuren gaans, noordooſtelyk van *Maaſtricht*, en, niet verder dan één uur, van *Valkenburg*, aan den gemeenen landweg naar *Heerle*. Dit dorp ligt op den hoogſten der bergen dezer landſtreek: van welks top, men allerwege een verre uitgeſtrekt en fraaj gezicht heeft. Dewyl men, van *Valkenburg* derwaard gaande, allengs tegen deze hoogte *opklimt*; van daar, meend men, dat dit dorp den naam, *Klimmen*, zou verkregen hebben.

In dit dorp, is eene zeer kleine *Gereformeerde Gemeente*, die door een' eigen Predikant bediend word. De Kerk is aan *S. Sebaſtiaan* toegeweyd: en, word, door de *Roomsgezinden*, zo wel dan door de *Gereformeerden*, gebruikt. Onder aan den voet des bergs, in 't zuidweſten, ziet men een' by uitſtek wateryken oord, die de *Zeven ſprongen* word genoemd: hoewel 'er thans veel meer als zeven uit den grond opwellen; die een geheele beek vormen, welke naar de rivier de *Geleen* loopt.

Aan de *Parochie* van dit dorp, zyn verſcheiden *Buurtſchappen* onderhoorig: als, de HEEK, op den weg naar *Valkenburg*: WALEM: WEUSTENRAAD of *Woeſtenraad*: RANSDAAL: RITTERSBEEK en KRAUBACH of *Kraubeek*; waar een Soort van grauwe ſteen gegraven word.

Ter

Ter slinkerzyde van den weg, van *Klimmen* naar *Heerle*, ontmoet men 't Kasteel Haaren; 't welk men, van *Burg Haaren*, een ander Kasteel aan de *Maas* gelegen onderscheiden moet.

Dit Haaren behoord, onder de *Riddermatige Hofsteden*; welke ten allen tyde, aan deszelfs bezitters; (by aldien zy Edel—lieden waren;) 't recht van beschryving gaf, ter Lands vergadering des Kwartiers van *Valkenburg*. Deszelfs Leen moet verheft worden, by de zogenoemde *Keur-Keulsche Mankamer*, * te *Heerle*. Het heeft van ouds behoord aan 't Adelyk Geslachte van *Hoen zu der Brouch*; (daarna *Hoensbroek* geheeten:) want, den 12 *Augusti* 1518, is 't, beneven de Hofstede *Zuide—Neelen*, (thans, de *Lindenhof* genoemd,) verheft, door Heer *Herman van Hoen*: en vervolgens door de Graven van *Hoensbroek* bezeten, tot den jare 1671; wanneer, het verheft is, in naam van Heer J. C. de *Haudion* de *Gybereby*. En, in 1682, is wegens deze Hofstede beschreven, de toenmalige Bezitter, Baron *Haudier* tot *Haaren*; gelyk mede, daarna, deszelfs zoon *Louis Ulrich*, Baron de *Haudier*; na dit leen verheft te hebben, in 1684. In den jare 1701, is deze Hofstede door verkoop overgegaan, tot den Heer *George* van *Tunderveld*, (*Donderveld*;) Generaal in 's Keisers dienst, en eersten Oostenrykschen Gouverneur van *Limburg*, sedert de weder inruiming dezer vesting, in 1715. Dan, eenigen tyd daarna in 1722, is zy beneven meer andere goederen verkocht, aan den Heer *Johan Adam* van *Clermont*; die 's tyds, Heer van *Nieuwburg*, *Gulpen* en *Margeraten*: in wiens geslachte, zy gebleven is, tot 1770; toen, de Heer Mr. *W. H.* van *Panhuis*, Rentmeester der Domeinen en Geestelyke goederen, in de Landen van *Over-maas*, beneven Kommissaris Instructeur, te *Maastricht*, 't zelve gekocht, heeft. In den jare 1742, was dit Huis door ongeluk afgebrand: en, alhoewel het muurwerk, in 1744, weder word opgehaald; bleef toch de verdere opbouw onvoltooid tot 1770; wanneer de jegenwoordige Bezitter, het zelve, zo van binnen, als van buiten, treflyk heeft opgetimmerd. Het Huis is van een wyden omtrek, in 't vierkant; en, met zyne Stallingen en Schuuren binnen eene vischryke gracht

* Van deze *Keur-Keulsche Mankamer* zal in de beschryving van Heerle, eenig naricht gegeven worden.

gracht ingesloten: en voorts, met een grooten tuin en andere plantagien, vercierd; die jaarlyks verbeeterd worden.

Aan dien zelven weg, wat nader naar *Heerle*, staat het ander Huis: eertyds, *Zuide neelen*, en nu de LINDENHOF genoemd: een groote *Pachthof*; die ten allen tyde, met 't Huis *Haaren*, verknocht, en, van den eenen tot den anderen Bezitter, (hier voor gemeld,) overgegaan is: zynde dezelve Heer van *Panhuis*, ter zelver tyd, door aankoop eigenaar daarvan geworden. De landeryen, boomgaarden, weiden en bosschen, tot die beiden hoven behoorende, en alle naast elkander gelegen, bedragen ruim 160 boenderen of Hollandsche morgen.

HULSBERG is het twede dorp dezer *Hoofdbank*, een half uurgaans, ten noordwesten van *Klimmen*. De Kerk van dit dorp word eeniglyk gebruikt, door de *Roomsgezinden*: dewyl 'er geene Gereformeerde Gemeente is. Alleenlyk bevind zich, daar, een Gereformeerde Schoolmeester; die als lidmaat, tot de gemeente van *Klimmen* behoorde.

In den omtrek van *Hulsberg*, liggen mede, eenige *Buurten*: als, AALBEEK: ARENTSGENHOUT; gemeenlyk, kortheidshalve, maar blootelyk den *Hout* genoemd. enz.

SCHIMMERT of *Schummert*, het derde dorp dezer *Hoofdbank*, is verder noordwestwaard van *Klimmen*; en zo na by de grenzen van *Oostenryks Valkenburg* gelegen, dat sommige huizen, tot zeer dicht by de Kerk, eenigermate, tot 't *Oostenryks gebied* mede gereekend worden. Dit is de *Buurt*, de BIES genoemd: zynde eene lange straat; welks bewooneren, in 't opbrengen der Schattingen, als mede, ten aanzien van 't Kerkelyke, aan *Schimmert* onderhoorig zyn: dan, voor zo verre het *rechtsgebied*, zo *Krimineel* — als *Civiel* — betreft aan de *Oostenrykse* Bank van *Spanbeek*, onderworpen. Dit dorp is redelyk groot: en, aldaar, is eene *Gereformeerde Gemeente*; die, tot den jare 1684, van een' eigen byzonderen Predikant voorzien was: dan, die gemeente merkelyk verminderd zynde; is dezelve toen met die van *Meerssem* gekombineerd.

Tot de Parochie van *Schimmert* behooren drie naby gelegen Buurtschappen: welke zyn HAASDAAL, KLEIN HAASDAAL en *Klein* — OENSEL.

Aan 't einde van *Schimmert*, op den weg naar *Meerssem*, ziet men 't Huis OPPENDORP: eertyds, eene *riddermatige Hofstede*, gevende recht ter verschryving, tot de ver-

ga-

gadering der Staaten, wegens den Adelstand. Zy behoorde, aan 't Adelyk geslachte der *Bokken*; 't zelve, 't welk der Heerlykheid *Boksmeer*, den naam heeft toegelegt. Daarom, is dit Huis te *Schimmert*, noch heden, met den naam van BOKKENHOF, meest bekend. Het heeft thans meer het aanzien van een' grooten *Pachthof*, dan van een Heerenhuizing. Ook, is dit geslacht, ten aanzien van 't manlyk oir, uitgestorven: en zyn de Vrouwlyke afstammelingen, door mishuwlyking, tot den boeren stand vervallen.

Onder deze Bank van *Klimmen*, word de Schatting betaald, ook door de Inwooneren van EISDEN, S. GEERTRUID, HAKENRADE en BLYT. En alle de gezaamlyke dorpen betaalen samen jaarlyks, *f* 9136 — 17 — 2.

De derde *Hoofdbank*, naamlyk van BEEK, behalven 't dorp zelve, ook eenige omliggende *gehuchten*.

BEEK zelve; twee uuren gaans noordwestwaard van *Maastricht*, aan de grenzen des Hertogdoms *Gulich*; word, ter onderscheiding van zeer veele andere dorpen dezes zelven naams, BEEK *over* MAAS, toegenoemd. Dit dorp heeft, gelyk alle die anderen, zyn naam van eene *beek*, die, daardoor heen, naar de rivier de *Geleen* loopt. Het is van wyde uitgestrektheid: en heeft een groote *Kerk*, aan *S. Maarten* toegeweyd; welke van gemeen gebruik is, voor *Gereformeerden* en *Roomsgezinden*. De *Gereformeerde Gemeente* aldaar, is, naar gelang dezer landstreek, taamlyk talryk: des te meer, dewyl de Gereformeerde Ingezetenen van ELSLO, als mede van de Buurt, de MAASBAND; die anders tot de Heerlykheid *Leuth* behoord; by de gemeente van *Beek* zich vervoegen; hoewel zy ook, tot de Gemeente van URMOND; welke hun nader byligt; zouden konnen aangeschreven worden. Daardoor, is de gemeente te *Beek* genoegzaam talryk, om een' volledigen Kerkeraad te konnen uitmaken; die aldaar een vry beroep heeft. Voorts, is dit dorp gelegen, tusschen vruchtbaare koornvelden, met welke, de daarby zynde hoogten allerwege vervuld zyn: Ook, is *Beek* een plaats van veel doortocht, voor die van *Maastricht*, naar *Sittaart* en andere plaatzen van *Gulicherland*

land willen: gelyk de postwagen, die tweemaal 's weeks, tusschen *Maastricht* en *Venlo*, heen en wêer reed, door dit dorp zyn' weg neemd.

Verscheiden *Buurtschappen* zyn aan deze *Hoofdbank* van *Beek* onderhoorig: als. NEERBEEK: OENSEL: KELMOND: en GROOTGENHOUT. Ook, ligt, in de nabuurschap van dit dorp, de *Buitenplaats* IMBEEK: behoorende, aan den Heer Mr. *L. W. van den Heuvel*, Sekretaris van *Maastricht*.

Naby *Beek*, ziet men de GRAATER-HEIDE; die van verre uitgestrektheid is; naar men zegt juist 6666 *boender* lands in zich vervattende; en, die van gemeen gebruik is, voor de Inwooneren der rondom gelegen dorpen, niet alleen in 't Hertoglyk - *Gulichs* - maar ook, in 't *Oostenryks* - en *Staats* gebied 's Lands van *Valkenburg*, daaraan paalende. Aangaande deze *heide*, beneven de reden, waarom ze dus benoemd en de aanleiding, welke, aan een' der voorige Land Heeren, daartoe gegeven zy, om ze dus ten gemeenen gebruike te doen dienen, worden, onder de Landlieden aldaar, veele dingen verhaalt, voor welk'er echtheid, men niet zou durven pleiten. Nimmer was voorheen, aan elk der drie gemelde Mogenheden, in opzichte tot deze *heide*, hun aandeel, door grenspaalen, onderscheiden; dan, de Inwooneren der na by gelegen dorpen hadden, van tyd tot tyd, aldaar huizen ter neêrgezet, en verscheiden stukken dezer heide gebroken en tot bekwaam bouwland gemaakt; dus, een byzonder eigendom daarvan zich aanmatigende; zonder verlof daartoe ontfangen te hebben; en, zonder, van hun huis of aangematigt land, eenige lasten te betaalen. Daardoor, zyn de drie Mogenheden, de KEURVORST van den PALTS, als Hertog van *Gulich*, gelyk ook de KEISER, beneven de ALGEMEENE STAATEN, als Bezitters 's *Lands* van *Valkenburg*, samen overeengekomen, om elk hunne *Kommissarissen* derwaard te zenden; die, in den jare 1776 deze *Grater Heide*, door een' bekwaamen Landmeeter, hebben doen opneemen en, in een geteekend kaart ontworpen: met oogmerk (zo 't schynd) om de gansche *heide* te verdeelen; ten einde elk met zyn eigen aandeel, voortaan, naar goedvinden te konnen handelen.

De Heerlykheden BERG en BEMELEN; welke'r eerste aan 't Kapittel van *S. Servaas* - en, de andere aan 't Kapittel der *Lieve Vrouwe Kerk* te *Maastricht*, behoord; betalen hunne beden, onder de Bank van *Beek*: bedragende voor

de

de geheele Bank, in alles samen, *f* 7424 — 18 — 1.

De vierde en laatste *Hoofdbank* is die van HEERLE: waartoe, behalven HEERLE zelve, ook de *dorpen* WELTEN, VOERENDAAL en NIEUWENHAGEN behooren: beneven veele *Buurtschappen*: als KUNRADE, BREER en veele anderen.

Dit HEERLE was eertyds eene *vrye Heerlykheid* op zich zelve, daarna aan de Graven van *Valkenburg* gekomen. Van daar, dat deze Bank, noch heden een eigen *Hooggerecht* heeft, onderscheiden, van dat der drie andere Hoofdbanken dezes Lands: wordende de *Krimineele Justitie* aldaar geoefend, door den *Drost* van *Valkenburg*, of, deszelfs *Lieutenant*, zeven Schepenen en een' Sekretaris: terwyl, den *Schout* van *Heerle*, beneven de Schepenen, de *civiele justitie* is aanbevolen. Deze *Heerlykheid* schynt wel eer behoord te hebben, aan de Familie van *Zwartzenberg*; zynde de laatste van dat geslachte geweest (zo veel men weet,) die *Melchior* van *Zwartzenberg* van HEERLE; die, als Staats Gouverneur, de stad Maastricht verdeedigde, geduurende 't beleg van *Parma*, in 1579; en die, by de verrovering der stad, (zo men meend,) om 't leven gekomen is. Aldaar, ziet men 't dorp;

HEERLE, de Hoofdplaats dezer Bank: ligt 4 uuren gaans oost ten noorden van *Maastricht*, en ruim 2 uuren van *Valkenburg*. Dit is 't grootst en aanzienlykst dorp van dit kwartier: en, waar veel doortocht is: van groote karren, die van 's *Bosch*, by *Maaseik* de *Maas* overvaarende, van daar door *Sittert* en *Heerle*, de wolle en andere tot de Laken — fabriek behoorende waaren, naar *Aken* overbrengen. De *Kerk*; die redelyk groot en van eenen dikken toren voorzien is; heeft tot haaren patroon,

S.

S. Pankras. Zy word door de *Gereformeerde Gemeente*; gemeenzaamlyk met de *Roomsgezinden*, gebruikt. Deze Gemeente heeft haaren eigen Predikant; beneven een' volledigen Kerkeraad; die 't recht van vry beroep heeft. Na by deze Kerk, en binnen den omtrek van 't Kerkhof, schynt, eertyds, het *Kasteel* van *Heerle* gestaan te hebben: want dit Kerkhof is, naar de wyze der oude vestingen, met een muur en een weide gracht, omringd; welks ingang, door een poort aan de oostzyde is; behalven een kleine ingang, aan de westzyde. Ook staat, binnen die zelve ringmuur, by den grooten oostelyken ingang, en naast 't Predikants huis, de *Gevangen-toren*; die men altyd naby de Heeren huizen of Kasteelen vind. Dees' toren; die een' tydlang vervallen, en onbekwaam ten Gevangenhuis geworden was; is, in 1777, weder hersteld. Desgelyks schynt noch een overblyfzel daarvan te zyn, dat de Vonnissen door de Schepenen van *Heerle* over misdadigers geveld, op dit zelve *Kerkhof*, worden voorgelezen. Doch, de *executien*, geschieden op eene hoogte, zuid oostwaard buiten 't dorp; die de *Hees* — of, de *Heeser-berg* genoemd word; welke plaats, thans met menigte galgen en raderen vervuld is. In dit dorp, was het vangen en executeeren der lieden van de bewuste bende, in 1773, eerst begonnen: zynde, in gemelden — en volgenden jare 1774, aldaar alleen, 37 dezer boosdoenders ter dood gebracht.

Binnen dit dorp, is de zetel en vergaderplaats van zeker *Leenhof*, 't welk de *Keur-Keulsche* MAN—KAMER word genoemd; (waarvan hier voor, met een woord is gewag gemaakt;) bestaande, uit een *Stadhouder* der *Leenen*; welke thans is, de Heer Baron van *Belderbusch*; eenige *Leenmannen* en een' *Griffier*. Deze moeten alle van den Roomschen Godsdienst zyn. Zy houden hunne byeenkomsten, in 't *Raadhuis* van *Heerle*. 'T recht, dat de AARTSBISCHOP, en *Keurvorst* van KEULEN heeft, om zodanig *Leenhof*, in der Staaten gebied, en, binnen dit dorp, te houden, reekend zyn oorsprong van zeer vroegen ouderdom; zonder dat, echter, de waare oorzaak daarvan, in 't algemeen, bekend is. Men wil, dat dezelve, in den tyd, toen *Valkenburg* noch geregeerd werd, door zyne eigen *Graven*, te zoeken zy. Dit *Gerechtshof* betreft eeniglyk, zekere goederen, daarom streeks gelegen; die

die voor tyds aan den *Aartsbisschoplyken Stoel* behoord hebben, en daarna, door een der *Prelaaten*, aan sommigen ter *leen* uitgegeven zyn: waarvan, 't gevolg was, dat zodanige goederen, zo menigmaal zy, door versterf of door koopverdrach, van eigenaar veranderden, op nieuw *gereleveerd* (verheft) moesten worden. En, 't zal, om geene andere reden, dan de verre afgelegenheid der Stad *Keulen*, geschied zyn; dat de *Keurvorsten*, het *Leenhof*, voor welk deze plegtigheid geschieden moet, tot gemak der daarby belang hebbende personen, met vergunning der Koningen van *Spanje*, binnen *Heerle*, hebben willen plaatzen. Door de Leden van dit Gerecht, worden, behalven de leen verheffingen, ook de verschillen, over de onderhoorige Leengoederen gerezen, afgedaan.

Onder *Heerle* behooren verscheiden *Lusthuizen*: als KORTENBACH, westwaard van 't dorp, aan den weg naar *Voerendaal*: 't welk, door sommigen gehouden word, voor dat *Coriovallum*; waarvan, hier voor, is gewag gemaakt: eene Riddermaatige *Hofstede*; behoorende aan de Familie van *Lambrechts*, woonende te *Aken*: welk huis, sedert deszelfs merkelyke vernieuwing en verbeetering, in 1776, een zeer deftig aanzien bekomen heeft.

Tusschen *Heerle* en *Kortenbach*, ontmoet men, de WORM: mede een cierlyk aangelegt *Lusthuis*, en Riddermaatig goed, behoorende aan 't adelyk geslachte van *Belderbusch*. Voorts, noordwaard van 't dorp MEZENBROEK of *Meuzenbroek*; aldaar gemeenlyk *Mezenich* geheeten: een fraaje Buitenplaats; welks eigenaar is, de Heer Mr. *Willem Daniel Vignon*, Lieutenant Drossaart van *Valkenburg* en HEERLE en Schepen van *Maastricht*. Ook 't huis AANGENHEY, gemeenlyk de HEY genoemd: behoorende aan Mevrouw, de Weduwe *Heldevier*.

Aan dien zelven oord, noordwaard van *Heerle*, ziet men, een gewezen *Slot*, maar nu een *Pachthof*; welks naam by de Landlieden, RUNNEMICH word uitgesproken; dan eigenlyk, RUNNEBERG, daarna RENNEBERG, genoemd was: voorheen een *Graafschap*; welks gebied, (gelyk de overlevering wil,) zich uitstrekte, tot naby *Sittert*; een steedje in *Gulicherland*. En, dit Graafschap is des te merkwaardiger, daardoor, dat, die Spaansche Gouverneur van *Friesland* en *Groningen*, *George Lalaing*; die zo veel geruchts gemaakt heeft, in de Nederlandsche Geschiedenissen;

naar 't zelve, als zyn eigen goed, den titel van *Grave van Renneberg* voerde.

Tusschen *Heerle* en *Klimmen*, aan den gemeenen landweg, ligt de *Buurt* KUNRADE; kortheidshalve gemeenlyk *Kunder* genoemd: die zich verre in de lengte uitstrekt.

En nader by *Klimmen*, eene andere Buurt; die veel kleinder is; en, de BREEN genoemd word.

Van daar, zuidwaard van den weg, ziet men noch de overblyfzelen van het oud en nu ten eenenmaal vervallen Kasteel DAMMERSCHEIT; by de Landlieden, aldaar, *Dammerich* geheeten: behoorende, aan het Adelyk geslachte van *Elmpt*, waarvan, noch onlangs een Generaal in Russischen dienst was. Dus zeer na by, ligt een groote Pachthof; OVERST — VOERENDAAL genoemd.

WELTEN of *Weltem* en *Weltheim*; een groot vierdedeel uur gaans ten zuidwesten van *Heerle*; is een dorp of buurt van omtrent 80 huizen; die doorgaans gering zyn en van elkander verstrooid liggen: hebbende eene *Kapelle*, die aan *S. Maarten* toegeweyd is.

Deze *Kapelle* was door ouderdom geheel om verre gevallen: maar werd, na 't *partagie tractaat* van 1661, door den Staat, uit den grond weder opgebouwd, ten einde de daaraan onderhoorige tienden enz. te konnen genieten. Zy was, ter dezer oorzaake; (beneven de *Kerk* te *Vaals*;) de eenige plaats van openbaare Godsdienst oefening, door den Staat gebouwd. Daarom, als de *Franschen*, in 1673, de Stad *Maastricht*, en te gelyk de *Landen* van *Over-Maas*, vermeesterd hadden; werden den *Gereformeerde* Inwooneren dezer landen, alle de dus lang gebruikte *Kerken* ontnomen; uitgezonderd deze *Kapelle* van *Welten* en de *Kerk* van *Vaals*: en, werd hun, door den Franschen *Gouverneur* van *Maastricht*, toegestaan, om, in die beiden, hunnen Godsdienst te verrichten. De Predikant van *Heerle* (die 's tyds, Ds. *Nobis*) op deze vergunning steunende; ondernam ook werkelyk, in deze *Kapelle*, voor eene samengevloejde menigte der omliggende dorpen, te komen prediken; maar, werd, door de Landlieden van den Roomschen Godsdienst, met geweld daarin gestoord; zo verre, dat hy en de geheele Gemeente, met groot levensgevaar, moesten vluchten: na welken tyd, de gansche openbaare Godsdienst oefening in deze landen, geduurende de Fransche inleegeringe, opgeschort bleef. Thans, word

de-

deze *Kapelle* eeniglyk gebruikt, by de *Roomsgezinden*.

Na by de *Kapelle* van *Welten* staan twe oude vervallen *adelyke Huizen:* 't een *de* DOEM *of ten* DOM genoemd: en, 't ander, STRYTHAGEN. Dan, dit word *Strythagen* tot *Welten* toegenoemd; ter onderscheiding van een ander Adelyk Slot dezes zelven naams; dat *Strythagen* by *Nieuwenhagen*, toegenoemd word.

Dit NIEUWENHAGEN is een ander *dorp*, dezer zelve Bank, een klein uur gaans verder oostwaard van *Heerle*; tusschen welke beiden, een gedeelte van 't Oostenryks gebied, vervattende de Heerlykheid SCHAASBERG, inschiet. Aldaar, is geen Predikant: maar alleen een Gereformeerde Schoolmeester; die tot de gemeente van *Heerle* behoord.

VOERENDAAL is het derde dorp dezer *Bank:* van klein begrip: en als eene Heerlykheid verpand, den 6 *Jan.* 1644 aan den Heer *Willem* van *Kortenbach*, voor 5000 gulden. Het ligt, ter andere zyde, naamlyk, ten westen van *Heerle* een uur gaans van daar, en nader by *Klimmen*. Het riviertje de *Geleen*, die dit dorp doorloopt, geeft den Ingezetenen bekwaame gelegenheid, tot de leêrbereidery te oefenen. De *Kerk* van dit dorp, die zeer oud en aan den H. *Laurens* toegeweyd is, word mede eeniglyk tot den *Roomschen* Godsdienst gebruikt: hoewel de Predikant van Heerle gehouden is, éénmaal 's jaars, aldaar te prediken. Men heeft daar een Gereformeerden Schoolmeester; die, beneven eenige andere Gereformeerden, aan de Gemeente van *Heerle*, onderhoorig zyn.

By dit dorp *Voerendaal*, is 't Huis HOEN, gemeenlyk *Hoenshuis* genoemd. 'T was eertyds een *Kasteel:* en word gezegt, het *Stamhuis* geweest te zyn, der *Graven* van *Hoen;* die hunnen naam daar van ontleend hebben. Van dit *Kasteel* zyn thans genoegzaam geene overblyfzelen te bespeuren; uitgezonderd, dat de voorpoort, door welke men op het erve inkomt, met twe toorentje's voorzien, noch eenige deftigheid vertoond. Het is nu niet anders dan eene boerenwooninge; die, echter, 't recht heeft van *beschryving* tot de *Ridderschap* van dit kwartier: gelyk men denkt, dat het Huis HOENSBROEK, als een uitzet, van dit *Hoenshuis*, desgelyks zynen naam daarvan ontleend zou hebben.

Tot de 41260 gulden, die 't Land van *Valkenburg* jaarlyks aan den Staat opbrengt, draagt de Bank van *Heerle*, *f* 8245 - 1 - :

Behalven alle de gemelde *Staaten—dorpen*, bevinden zich in 't *Staats Valkenburg*, ook sommige VRYE HEERLYKHEDEN; die van tyd tot tyd, met hoog- middelbaar- en laag gerecht, door de Koningen van *Spanje*; en de meesten, door Koning *Filips IV*, eenige jaren voor den *Munsterschen vrede*, aan Adelyke Geslachten dezer Landstreeken, eerst in pandschap uitgegeven, en daarna volstrektelyk verkocht zyn. * Zy worden alle bestierd, door een' *Schout*; die te gelyk de *Krimineele Officier* is; zeven *Schepenen*, en eenen *Sekretaris*: welke, door de *Heeren* of *Vrouwen* dezer Heerlykheid worden aangesteld; hoewel de *Kommissie* van aanstellinge der *Schouten* en *Sekretarissen*, de goedkeuring der *Algemeene Staaten* benodigt zyn. De *Schepenen* der gemelde gerechtsbanken vonnissen, op den eisch van den *Schout*, in naame van den Heer of Vrouwe, ook over *Krimineele* zaken, binnen 't grondgebied der Heerlykheden voorvallende: en, van deze vonnissen is geen *appél*. Dan, wan-

* Van deze verpande en verkochte *Heerlykheden* in geheel BRABANT en LIMBURG, vind men een kort geschiedkundig verhaal, in een werkje in de Fransche taal geschreven: tot titel hebbende: *Instructions & Ordonnances de la Chambre des Comptes de Brabant, avec l' Histoire de l' alienation, engagere & vente, des Seigneuries, Domaines & jurisdictions de Duché de Brabant de Limbourg & pais de Outre Meuse, recueilli*, par JAQUES *le* ROY, *Chevalier* & libre Baron du S. Empire eul. eerst te *Ryssel* gedrukt in 1716, en daar uitgegeven, te *Brussel* by *Simon t' Serstevens*.

wanneer zy, over *civiele* pleitgedingen vergaderen, word het voorzittingschap, (*præsidium*,) bekleed, door den *Schout*; door wien zodanige vergadering belegt worden. En, al wie, over de vonnissen, in deze gevallen uitgesproken, zich bezwaard vind, vermag daarvan *appelleeren*, voor het *Leenhof* van *Valkenburg*: en; ook in deze vonnissen niet berustende; verder, ter *reformeering*, voor den Raad van *Brabant* in 's *Hage*.

Deze VRYE HEERLYKHEDEN zyn de volgende:

GEUL, een dorp, 2 uuren ten noorden van *Maastricht*, aan de *Maas*; alhoewel zynen naam ontleend hebbende, van de *Geul*; ligt daarom niet, aan den rand dezer rivier; noch, aan derzelver mond; gelyk dit dorp verkeerdelyk geplaatst word, in de meeste kaarten: vermits die rivier, een half uur gaans meer zuidwaard, tusschen dit dorp en *Itter*, in de *Maas* uitwaterd. De *Kerkbuurt* is klein; bestaande uit weinige geringe boerenwooningen: dan, aan het zelve, behooren veele *Buitenbuurten*; als HUSSENBERG: BROMMELEN: ULSEN en MOERVELD. Een zonderlinge cieraad word aan dit dorp bygezet, door 't KASTEEL: 't welk één der grootste en fraajsten is, die in deze geheele landstreek worden aangetroffen: zynde zeer verheven: in 't vierkant gebouwd: en met een breede watergracht omringt. Heer *Wolther* van *Hoensbroek*, Erf — Hoofdvoogd des geheelen Lands van *Valkenburg*, was de eerste uit dit Huis, welke in 1560, voor 6200 gulden *Brabants*, door *Filips II*, Koning van *Spanje*, met deze *Heerlykheid* is beleend geworden; welke somme, den 19 *Aug.* 1630, met noch andere 6000 gulden, werd verhoogd: waarna zy, eindelyk, als een onsterflyk *erfleen*, aan dit zelve geslacht verkocht is, den 6 *Jan.* 1664. Dees' Heer *Wolther* van *Hoensbroek* heeft dit *Kasteel* omtrent dien zelven tyd gesticht. En, by dezen tak van het Adelyk — naderhand Graaflyk Huis van *Hoensbroek*; daarom, *Hoensbroek* tot *Geul* toegenoemd; is deze *Heerlykheid* een geruimen tyd gebleven, tot den jare

 1762:

1762: wanneer, diezelve tak, met Grave *Herman Otto*, uitgestorven is. Doch, Hy had, uit zyn huwelyk, met de *Baronesse* van *Zevel*, eene *dochter* verwekt *Anna Maria* Gravinne van *Hoensbroek*; die gehuwd geweest is, met Grave *Fransc. Xaverius* van *Hohenzollern*; welke, in Keiserlyken Krygsdienst zynde, vroegtydig overleden is; nalatende, uit dit huwelyk, twe zoonen en eene Dochter; waarvan, de oudste zoon, Grave *Karel* van *Hohenzollern*, de eventueele Erfgenaam dezer Heerlykheid is; die als noch bezeten word, door deszelfs vrouwe moeder, de voornoemde *Anna Maria* van *Hoensbroek* tot *Geul*, Douariere van *Hohenzollern*; sedert het overlyden van Haare moeder, in 1775.

Van den overschot, der bouwstoffen van 't Kasteel, is de *Kerk* te *Geul* gesticht; ter plaatze, waar eertyds eene kleine *Kapelle* stond. De eerste pastoor dezer Kerk, *Antoon Haasech*, was merkwaardig, door den hoogen ouderdom, van 125 jaren, die dezelve bereikt heeft: zynde geboren, in 1461, en gestorven in 1586. Deszelfs beeltenisse is in 't koper gegraveerd en berust noch by sommigen, te *Maastricht*. *

In deze *Kerk*, is 't *Familie graf* van dit Graaflyk Huis van *Hoensbroek* tot *Geul*: 't welk gelyks den grond is, en niets cierlyks aan zich heeft. Die zelve *Kerk* word thans gemeenzaamlyk gebruikt, by *Gereformeerden* en *Roomsgezinden*. Onder de beweegredenen, door de Klassis van *Maastricht*, in den jare 1664 gebruikt, by 't verzoek, aan Hunne Hoogmog., om deze plaats van een' *Leeraar* te voorzien was mede: deszelfs bekwaame gelegenheid voor de Schippers, die, tusschen *Luik* en *Dort*, gedurig heen en weer vaarende, aldaar plagten aanteleggen; en welke, by die gelegenheid, in deze Kerk hunnen Godsdienst zouden

* In de *Kerkelyke Archieven* van *Geul*, leest men, van dien man, het volgende: *Antoninus Haasechus*, *primus Pastor Gulensis*, *Dioceseos Leodiensis*; *qui natus anno Christi* 1461, *obiit anno* 1586, *ætatis suæ anno* 125. *Postquam fuerit per centum annos pastor*, *nempe ab anno salutifero* 1486, *usque ad annum Christi* 1586, *interrogatus ab Episcopo Leodico*, *quo vitæ regimine*, *vitam adeo longævam produxisset*; *respondit*: *se trium abstemium extitisse*: *nempe mulierum, ebrietatis & iracundiæ*.

den konnen vieren: ook, dewyl toen, in 't Graafschap REKKEM; daar tegen over, aan de andere zyde der *Maas* gelegen; als mede, in de vrye Ryks Heerlykheden, STEIN en ELSLO, eenige Gereformeerden zich bevonden; die door dit middel, desgelyks zouden beoordeeld konnen worden. De *Gereformeerde Gemeente* is daar thans zeer klein: en word, niet te min, door een byzonderen Predikant bediend; die, vermits 'er geen Kerkeraad is, door de Klassis, na verkregen handopening en op *approbatie* Hunner Edelmogende, word aangesteld. Aldaar woonen ook eenige weinige *Mennoniten.*

Den 14 *Maart* 1772, geschiedde, naby dit dorp, een zeldzaam natuurgewrocht: dewyl een wellé, met een groot geweld door den korst des bergs uitbarstende, eenen geheelen stroom te voorschyn bracht; die, behalven eenige stukken des bergs zelve, ook sommige daarby staande boomen om verre wierp: waarna dezelve langzamerhand verminderde en eindelyk ophield.

BUNDE (of *Bunn*) en ULESTRAATEN, zyn twe dorpen thans samen uitmakende, éénе *vrye Heerlykheid*; welke behoord, aan dezelve Gravinne, *Anna Maria*, gebooren *Hoensbroek* tot *Geül*, Douariere van *Hohenzollern*, welke de Heerlykheid GEUL bezit. Zy hebben beiden, beneven *Geül*, eenen Schepens stoel met elkander gemeen.

BUNDE ligt in de laagte, naby de *Geul*: hebbende eene kleine *Kerk*, die alleen gebruikt worde by de *Roomsgezinden.* Deze Heerlykheid was reeds, aan den Heer van *Geül*, verpand, in 1626 vóor de som van 4000 gulden. In dit dorp, ligt de Buitenplaats RUSTENBURG.

'T ander dorp ULESTRAATEN ligt op 't gebergte: en word mede eeniglyk bewoond, door *Roomsgezinden.* Onder dit dorp, behoorden eenige gebuchten: als, VLIEK: *Groot* en *klein* BERGEN: SCHIETIKHOVEN: HUMHOVEN: en WATERVAL. Deze Heerlykheid, was, den 7 *Augusti.* 1626, vóor de somme van 3100 gulden, eerst aan den *Grave* van *Rekkem* verpand geweest: dan, is daarna mede, aan 't Huis van *Hoensbroek tot Geul*, gekomen.

ITTER of *Itteren*, is een andere *vrye Heerlykheid*, aan de *Maas*, een uur gaans noordwaard van *Maastricht*. Deze Heerlykheid behoord, aan den Heer *J. A. J. Olyslagers*, Oud Borgemeester, beneven Kommissaris Instructeur en Pensionaris der Stad *Maastricht*, van de *Luikse* zyde;

die dezelve, voor eenige jaren gekocht heeft, van de Familie van *Gilman* te *Luik*.

Dezelve Heer bezit ook, MEERSENHOVEN: een groot en voortreflyk *Kasteel*, niet verre van daar en meer landwaard in gelegen. Dit *Meersenhoven* is aan *Itteren* verknocht, en zo veel als 't Kasteel dezer Heerlykheid. Daarby ligt, aan de *Geul*, 't Huis HARDESTEIN of HARTESTEIN.

OP-HAAREN, is een klein *dorp* en *vrye Heerlykheid* aan dezelve rivier de *Maas*; niet meer dan een half uur gaans ten noorden van *Maastricht*. Het word *Op-Haaren* toegenoemd, ter onderscheiding van NEER of *Neder-Haaren*; een dorp, aan de andere zyde der *Maas*, naby *Rekkem* gelegen; 't welk, als eene Heerlykheid, aan de Abtdisse van *Hoicht* toebehoord. * Deze Heerlykheid word bezeten, by Vrouwe Douariere *van der Heiden de Blisia de Loye*, Gebooren Baronesse de *Rosen*; woonende te *Luik*.

Naby 't dorp, en wat nader by de rivier, staat het *Kasteel* BURG-HAAREN; dat redelyk groot, en van een deftig aanzien is. Het was eertyds zeer vervallen en genoegzaam onbewoonbaar geworden: dan, in 1776, is het, door vernoemde Vrouwe van *Op-Haaren*, merkelyk vernieuwd en verbeeterd; met oogmerk, om, in den zomertyd, haar verblyf op het zelve te houden. In den jare 1748, geduurende de beleegering van *Maastricht*, had de Fransche Generaal Grave van *Lowenthal*, die 't bevel over het beleg had, op dit Slot zyn kwartier genomen.

EISDEN; twe kleine uuren gaans, aan de andere zyde, naamlyk, zuidwaard van *Maastricht*, en aan dezelve rivier de *Maas* gelegen; is een groot en vermakelyk dorp, en *vrye Heerlykheid*; welke van een' wyden omtrek is: bestaande, behalve de Gemeente, 699 boenderen bouw en weilanden. Alhoewel, dit *dorp*, door 't tusschen beiden liggend Graafschap *Gronsfeld*, van 't LAND van VALKENBURG is afgescheiden; behoord zy echter, ten aanzien der borgerlyke regeering, mede daartoe: gelyk van de vonnissen, door 't gerecht van Schout en Schepenen van *Eisden* uitgesproken, kan geappelleerd worden, eerst naar den Sche-

* Behalven deze twe, bevinden zich, elders in de *Nederlanden*, zeer veele andere dorpen van dien zelven naam, die reeds, elk op zyn plaats, voorgekomen zyn.

Schepenstoel der vryheid van *Valkenburg* en daarna, naar 't *Leenhof* of *Hooggerecht* van *Valkenburg*.

Deze *vrye Heerlykheid* was, wel' eer, in 't geslachte van *Amstenrade*: * zynde *Arnold* van *Amstenrade*, Heer van *Geleen*, in 1560, Heer van *Eisden* geweest. Hy had by zyne Gemalinne, *Anna*, Baronesse van *Groesbeek*, twee kinderen verwekt: een' zoon *Johan Willem*, die Domheer der Kathedraale Kerk van *S. Lambert* te *Luik* geworden is: en eene dochter, *Maria* van *Amstenrade*. Dees' *Johan Willem* was wel, in den aanvang, na zynes Vaders dood, in deze Heerlykheid opgevolgt: dan, deed daarvan vrywillig afstand, aan zyn 's Zuster *Maria's* Echtgenoot; een' Bourgonjisch Edelman, genaamd *Johan Willem de la Margelle*. Dit geschiede door eene *acte* van *cessie*, voor Schout en Schepenen van *Eisden*, gepasseerd, den 3 *Maart* 1592. Dees' *Johan Willem de la Margelle* is op nieuw met deze Heerlykheid beleend, den 8. *Aug.* 1626, voor 8100 gulden: waarby, daarna, den 24 *Maart* 1643, een opslag van 11500 gulden kwam. Hy liet de Heerlykheid na, aan zynen zoon *Arnold de la Margelle*, Kaptein der lyfguarde des Konings van *Spanje*. Uit 't huwelyk van dezen Heer *Arnold*, met de Baronesse de *Oury*, is voort gesproten, *Arnold Theodoor de la Margelle*, die Hoogdrossaart des Hertogdoms *Limburg* geworden is, en geleefd heeft, tot 1688: Hy is getrouwd geweest, met eene Baronesse uit 't Huis van *Hoensbroek* tot *Geul* en *Oost*; by welke Hy een' zoon verwekte, *Arnold Theodoor Amor* genoemd, Heer te gelyk van *Eisden* en *Eupen*: en, dees' was de laatste van 't Huis de *la Margelle*, welke deze Heerlykheid *Eisden* bezeten heeft: zynde, met hem, 't manlyk oir uitgestorven.

Deszelfs eenig overgebleven Dochter is, in 1708, getrouwd, met haar moeders broers zoon, *Anthoon Ulrich*, Grave van *Hoensbroek* tot *Geul*, Heer van *Oost*; welke overleden is, den 24 *April* 1727: twee dochters nalatende; welker oudste *Isabella* genoemd, in 1724, in huwelyk zich verbonden heeft, met Grave *Maurits* de *Geloes*, Heer van *Fou-*

* Dit *Adelyk geslachte* ontleend zyn' naam, van 't Slot en Heerlykheid Amstenrade, in 't Oostenryks *Valkenburgs* gebied gelegen: behoorende thans, aan den *Prins* de *Ligne*.

Fontenois in *Condros*, eerste Minister des Prinse Bisschops van *Luik*, en, wegens denzelven, *Kommissaris Decisceur* te *Maastricht*: hebbende by denzelven verwekt, twe zoonen; welke'r oudste, Grave *Willem* de *Geloes*; (die zynen Vader in alle de gemelde waardigheden opvolgde, en te gelyk Burgemeester te *Luik* is;) thans de Heerlykheid *Eisden* bezit: en de jongste zoon, Hoogproost van *S. Servaas* te *Maastricht* is.

De *Heer* van *Eisden* bezit aldaar, een zeer deftig KASTEEL, een weinig zuidwaard van 't dorp, aan den rand der rivier de *Maas* gelegen: in den jare 1775, door den jegenwoordigen Heer, zeer vernieuwd en verbeeterd: zynde met een schoonen tuin en vermakelyke wandeldreeven verciert.

Op dit Kasteel, heeft Prins WILLEM III van *Oranje*, in *Novemb.* des jaars 1672, eenige dagen zyn verblyf en Hoofdkwartier gehouden, by den Baron *Arnold* de *la Margelle*; als Hy met 't Neêrlands heir in aantogt was, ter beleegering van *Charleroy*; die, echter, wegens 't ruwe winter saisoen, geen voortgang hebben kon. Aldaar, werd zyne Hoogheid, door Gedeputeerden van *Luik*, met banquet en eerewyn beschonken: Ter zelver tyd, lag de Neêrlandsche Ruitery, in de naby geleegen dorpen geïnkwartierd: gelyk, niet verre van *Eisden*, tusschen *Navaigne* en *Viset* de Schipbrugge geslagen werd; over welke, de armée den togt naar *Charleroy* voortzette.

Ten allen tyde heeft men, te *Eisden*, eene taamlyk talryke *Gereformeerde Gemeente* gezien: hoewel zy sedert eenige jaren, leed afgenomen is. Zy blyft toch een' volledigen *Kerkeraad* behoudende, die, derhalven, 't recht van vrye Predikants beroeping heeft. Gedurende 't bekende en meermaals gemelde *Interim*, had men ook eene Gereformeerde Gemeente te 's GRAVENVOEREN, een uur gaans zuidoostwaard van dit dorp; die met die van *Eisden* gekombineerd was: dan, dewyl dit dorp, door 't *partagie tractaat* van 1661, aan den Koning van *Spanje* kwam, is die gemeente verdwenen, en die *Kombinatie* afgeraakt. De *Kerk*; van *Eisden* die aan *S. Maarten* is toegeweyd, vertoond zich redelyk groot en fraai. Daarin is, op 't Choor, 't *Familie graf* der voorgere en laatere Heeren dezer Heerlykheid: gelyk 't ook wel voorzien is, van wapenborden der Overledenen van dit zelve geslachte. In 't begin dezer

eeuw,

eeuw, naamlyk, 1703 en eenige volgende jaren; geduurende welken tyd, de stad HOEY van Staatsche krygsbezetting is voorzien geweest; was *Eisden* de gewoonlyke *begraafplaats* der Officieren en Soldaaten en derzelver Vrouwen en kinderen van den Gereformeerden Godsdienst, die binnen gemelde Vesting stierven; welke lyken in Schuiten derwaard werden afgevoerd. Daarvan zyn, noch heden, twee gedenktekenen binnen deze Kerk overgebleven: het één de begraafplaats van Vrouwe *A. M. Lith de Jeude*, Huisvrouw van den Heer *Math. Blank*, die 's tyds Grootmajor van *Hoej*; aldaar overleden, in 1716. Dit graf is in 't midden der Kerk: en, word gedekt, met eene blauwe steenen zerk, waarop de *inscriptie* in den steen is uitgehouwen: en, 't ander is te zien, ter rechter zyde van 't Choor, by den ingang der Konsistorie-Kamer; naamlyk de begraafplaats der Dochter van den Heer van *Cronstrom*, die 's tyds *Gouverneur* van *Hoej*: waarby op een grauwe steen, tegen de muur opgerecht mede een *inscriptie* te lezen is luidende: *Renolda Gerarda*, *Dochter van Isak Cronstrom*, *Heer van Nicarn en Neinelaar*, *Bregardier*; getrouwd, met T. A. E. *Thuil van Seroaskerke: nata*, *te Utrecht*, 17 *Febr.* 1700: *gestorven*, *den* 19 *Jan.* 1718.

Men zou gewisselyk vreemd toezien, zodanige begraafplaatzen, in de Kerk te *Eisden*, te vinden; zonder deze verklaring daarby gehoord te hebben. Men vervoerde die lyken naar *Eisden*; als 't eerst vooraan liggend staaten-dorp, waar een Gereformeerde Kerk was: uit voorzorg; dewyl men beducht was, dat, wanneer de Staatsche Krygsbezetting t' eeniger tyd de stad *Hoej* weder aan den *Bisschop* van *Luik* zou ingeruimd hebben, de Ingezetenen dezer plaats, aan dezelve eenige mishandelingen mogten aandoen.

Binnen 't dorp, staan verscheiden fraaje *huizen*; die door lieden, van elders overgekomen, om de aangenaamheid van 't dorp en landstreek derwaard gelokt, bewoond worden. Ook, dryven sommige *Inwoonderen* een voordeeligen handel in koorn, en in Hollandsche waaren; die zy van daar verzenden, naar de landen van *Daalhem* en *Limburg*. Men vind 'er zelfs Genever Stookeryen; Desgelyks, hebben de *Eisdenaaren* grooten aftrek, in hunne boomvruchten; die daar in den omtrek in menigte worden aangekweekt. Voorheen, werden geheele Scheepsladingen van zwarte kersen of krieken, van daar, naar *Rotterdam* afgescheept:

scheept: welke neering daarna is opgehouden. In den jare 1775, heeft zeker voornaam Koopman uit *Munsjouwerland* oorspronglyk aldaar, een *Laakenfabriek* aangelegt; waartoe, door hem, een groot huis en erve is aangekocht; gelyk verscheiden arbeidslieden, zich in dit dorp hebben nedergezet; die met spinnen, weeven, vollen, verwen enz. aldaar bezig zyn. En, dewyl, vermoedelyk, (ter oorzake der belasting; op den wollenhandel, in het *Oostenryks* gebied,) meer andere Laaken fabriekeurs in de *landen* van *Over-Maas* zich mogten willen nederzetten, die, in den aankoop van huizen en landen, eenige verhindering zouden vinden, door 't recht van *naasting*; 't welk in deze landen binnen een jaar tyds geschieden mag; hebben Hunne Hoogmogende goedgevonden, in gevolge *resolutie* van den 6 *April* 1775, dit recht van naasting, geduurende vyf volgende jaren, op te schorten: hoewel bepaaldelyk, ten aanzien van zodanige persoonen, die binnen deze landen zich nederzetten, om Fabrieken en Trafrieken te oeffenen.

De Heer van *Eisden* heeft aldaar een Water-*Tol* op de *Maas*; van welke, de borgers van *Maastricht* vry zyn. Ook, heeft hy daar een kleinen *Land-tol*.

Zuidwaard van *Eisden*, aan dezelve rivier de *Maas*, ter plaatze, waar de rivier de *Voeren* daarin uitwaterd, ligt de Buurtschap Kaasterт; met eene daarby gelegen *Buitenplaats* van dien zelven naam. De *Buurt* heet, eigenlyk, Laagkaasterт; ter onderscheiding van Hoog-Kaasterт; welk laatste is een *Kasteel*, aan de overzyde der *Maas*, op den rand van den *S. Pietersberg* gelegen: 't welk aan den Abt van *S. Jakob te Luik* toebehoord. Dit Laag-Kaasterт word, by sommigen, wel eens schertzender wyze 't *Eisdens* Molquerum toegenoemd; ter oorzake van de verwarde plaatzing der huizen dezer buurt; die daarin, met 't vlek *Molquerum* in *Friesland*, eenige overeenkomst hebben.

Aanmerkelyk is, dat Eisden, beneven de daarby gelegen vrye Ryks Heerlykheid Bruist, ten aanzien hunner geburen, eenzelvige grenzen hebben. Daaruit mag men met reden besluiten, dat die beiden plaatzen in vroegeren tyd, maar *ééne* Heerlykheid hebben uitgemaakt: zonder, dat men weet te zeggen, hoe en wanneer zy van elkander zyn gescheiden. Daarom, ziet men, de gezaamlyke onderhoorige landeryen; (van welke Eisden één en Bruist

twe

twe deelen bezit;) eeven als een *Schaakbord*, dus door elkander geslingerd liggende, dat zy niet, dan uit de Schatlysten, van elkander te onderscheiden zyn. En, ten twede kenmerk der onderlinge verknochtheid dier beiden dorpen, strekt: dat de *Kerk* van *Eisden*, geen eigen pastoor hebbende, door den Pastoor van *Bruist*, als zyne onderhoorige *Kapelle*, bediend word. De Kerk van BRUIST, die in de meeste kaarten, zeer verkeerdelyk, aan den oever der *Maas*, terhalver wege tusschen *Eisden* en *Maastricht*, geplaatst word; staat nauwlyks een vierde deel uur gaans, ten oosten van *Eisden*: dus meer landwaard in. De *Heerlykheid Bruist* zelve behoord, aan 't Kapittel van *S. Martin* of *S. Maarten*, te *Luik*; 't welk, daar, een Drossaart, beneven meer andere Amptenaaren aansteld.

'S GEERTRUID is een dorp noordoostwaard van *Eisden* op de hoogte gelegen; 't welk, aan de vrye Heerlykheid *Eisden* onderhoorig is: om die reden word 't EISDEN *op den berg*, toegenoemd. De naam *S. Geertruid* is, van de Patronesse haarer Kerk ontleend: welke Kerk onlangs met een' nieuwen toren is voorzien. De Predikanten van *Eisden* plagten, één- of meermaal-'s jaars, in deze Kerk te prediken: 't welk daarna in onbruik is geraakt. Ook, is daar geen Gereformeerde Schoolmeester.

Desgelyks behoord, tot die zelve Heerlykheid *Eisden*, de by *S. Geertruid* gelegen of liever daar aan paalende *Buurt* HERKENRADE: die van verre uitgebreidheid is, in de lengte: doch geen *Kerk* noch *Kapelle* heeft: des, de Inwooneren, die alle van den *Roomschen* Godsdienst zyn, te *S. Geertruid* ter misse gaan: staande, onder het opzicht van den Pastoor dezer Parochie Kerk.

Meer landwaard in, en op het zelve gebergte, ligt ook de *Buurt* BRUISTERBOSCH: behoorende mede onder de Heerlykheid *Eisden*.

Desgelyks ligt op den *Eisdenschen* bodem, LIEBEEK: een *Riddermatig* Huis, dat thans niet veel meer gelykt, dan een *Pachthof*: behoorende, aan den Grave *Hoen* Heer van *Neuchateau*; die, wegens deze Hofstede, tot de Landstenden der Landen van *Over-Maas*, gerechtigt is.

Eindelyk, komt noch in aanmerking, de Heerlykheid BLYT of TER BLIET: eene Buurtschap, tusschen *Valkenburg* en *Bemelen* gelegen.

II.

II. Het *Land* van 's Hertogenrade.

Alhoewel 's Hertogenrade, onder de *Landen* van *Over—Maas*, '*t laatst* in rang geacht word; vorderd toch deszelfs ligginge, dat wy 't als 't twede, onmiddelyk doen volgen, na 't *Land* van Valkenburg: aan welks oostelyke en zuidelyke grenzen 't zelve paald. Dit land is ongelyk kleiner, dan 't *Valkenburgs*; hebbende niet meer, dan 6 uuren gaans, in de lengte, en omtrent 2 ——, in de breedte.

In vroegere tyden, is deze *Heerlykheid*, wel meest den *Hertogen* van Limburg, maar ook somwylen, den Hertogen van Brabant, onderhoorig geweest: tot dat, eindelyk; Hertog Jan I. van *Brabant*, in 1288, na de behaalde overwinninge by *Woeringen* beiden, 't Hertogdom Limburg, en de Heerlykheid 's Hertogenrade, zich toegeeëigend heeft. Na dezen tyd, is *die Heerlykheid* met Brabant verknocht gebleven: uitgezonderd, van den jare 1544 tot 1609; geduurende welken tyd, dit 's Hertogenrade door de Hertogen van *Gulich* is bezeten geweest: zynde, door Keiser *Karel V.* in eerstgemelden jare, aan Hertog *Willem* afgestaan, ter beslissching van zeker verschil tusschen die beiden, wegens *Gelderland*. Dan, als dees' laatste *Hertog* uit 't Huis van *Gulich*, in 1609, overleed, en de Goederen van dit Huis, onder verscheiden nabuurige Vorsten verdeeld werden; is de Heerlykheid '*s Hertogenrade* weder tot *Brabant*, en dus, onder de heerschappy des Konings van *Spanje*, terug gekeerd.

In 1661, werd deze landstreek, ter zelver wyze, gelyk de twe andere landen van *Over-Maas*, in *twe* elkander genoegzaam gelyke *portien*,

tien, tusschen den Koning van *Spanje* en de *Algemeene Staaten*, afgedeeld: wordende dat *deel*, het welk aan *Spanje* verviel thans bezeten door 't *Huis* van OOSTENRYK.

Dewyl in 1644 de Heer *Steinkaldenfelts* Kommandeur van *Maastricht*, het *steedje* 's HERTOGENRADE; waarvan het land zynen naam draagt; anderhalf uur gaans ten noorden van *Aken*, aan 't riviertje de *Worm* gelegen; voor de Staaten gewonnen had; werd het zelve uit kracht der *Munstersche* vrede, eerst aan de *Staaten* ingeruimd; die het ook bleven bezittende, geduurende de jaren van 't zogenoemde *Interim*: dan, door 't *partagie-tractaat* van 1661, is dit steedje aan *Spanje* te ruggegeven, beneven de naastby gelegen *dorpen*, MARKSTEIN, KERKERADE, SIMPELVELD, UBACH, en andere.

Het STAATS-aandeel dezer Landstreek is, door het tusschen in schietend vry Ryksgraafschap WETTEM of *Wittem*; 't welk aan de Graaflyk Familie van *Plettenberg* behoord; van 't *Oostenryks* afgezonderd: gelyk 't, door dat zelve Graafschap, in zich zelve in twe van elkander afgescheiden stukken, verdeeld word.

De algemeene lands zaken worden, aldaar; gelyk in 't Kwartier van *Valkenburg*; bestierd door de LANDSTENDEN, of *Staaten*: welke, gewoonlyk, te GULPEN vergaderen. Zy hebben tot Hunne *President* aan 't hoofd; den *Hoogd-Drossaart*; die door Hunne *Hoogmogende* word aangesteld: welke is, de Heer KAREL *Grave* van BENTINK, Heer tot *Nienhuis*, wegens de Ridderschap van *Over-Yssel* gedeputeerd, ter vergadering der *Algemeene Staaten*, beneven Muntmeester Generaal der vereenigde Nederlanden

enz.

enz. enz.; die dit zelve aanzienlyk ampt ook bekleed, in het kwartier van DAALHEM. In deze beiden *Kwartieren*, is de Hoogdrossaart niet onderscheiden, van den *Voogd* des Lands; gelyk in het *Valkenburgs*: doende hier te gelyk, het werk als *Voogd*: in hoedanigheid van *Civielen*, zo wel dan *Krimineelen* *Hoofd - Officier*, en de dorpen, die geene Heerlykheden zyn: doch, zyn Ampt word, door een *Lieutenant - Drossaart*, bediend. De overige *Leden* zyn, de EDELEN van den *Lande*; van welke thans de eenige is, de Heer *Jean Francois* Baron de *Hems*, Heer van *Gulpen* en *Margeraten*: en, eindelyk de GEDEPUTEERDEN uit de *Banken* en *Heerlykheden*. Desgelyks, word die vergadering mede bygewoond, door 's Lands *Ontfanger*, 's Lands *Advokaat* en 's Lands *Griffier*. De zaken, welker behandeling aan dit *Kollegie* is toevertrouwd; voornaamlyk het *Finantie* - wezen betreffende; zyn van den zelven aart, als hier voor is aangemerkt, in 't kwartier van *Valkenburg*.

Ten aanzien van 't CIVIEL - of *borgerlyk* recht, is elks onderscheiden, in *drie* HOOFDBANKEN, naamlyk van GULPEN, MARGERATEN, en de vereenigde banken van HOLZET, VAALS en VYLEN. En, van de vonnissen, door de *Hoofdbank* van GULPEN: * Deze bestaat, uit een Hoog-

* Voorheen toen deze *Landstreek* noch geheel onder 't gebied des Konings van *Spanje* stond, was 't *Hoofdgerecht*, op welk men, in de *tweede instantie* zich beroepen mogt, in 't Steedje 's HERTOGENRADE, als de *Hoofdplaats*; ter zelver wys, gelyk heden, in de twe andere *Hoofdplaatzen*, VALKENBURG en DAALHEM: byaldien, *derhalven*, 's HERTOGENRADE in der Staaten handen gebleven was; gelyk 't zich

HOOGSCHOUT; die door Hunne Hoogmogende word aangesteld; en die, in deze vergadering, voorzit: daarby, zeven SCHEPENEN, en eenen *Sekretaris*: van welke, de *Hoog-Drossaart* 't recht van aanstelling heeft. En, ingevalle de *succumbeerende party*, door 't vonnis van dit *Hoog-Gerecht*, zich bezwaard vind; kan hy *reforme* verzoeken, by den Raad van *Brabant*, in *'s Hage*.

Desgelyks, heeft *'t Land* van 's HERTOGENRADE, zyn eigen LEENHOF: waarin, de *Hoog-Drossaart*, in hoedanigheid, als *Stadhouder* der Leenen, of deszelfs *Substituut*, de voorzitting heeft: bestaande de overige leden, uit zeven *Leenmannen* en een' Griffier, die alle mede door den *Drossaart* benoemd worden. Dit *Kollegie* handeld, over geene andere zaken, dan die de *leenen* betreffen.

De KRIMINEELE JUSTITIE is verschillende, in de *Hoofdbank*, en, in de onderhoorige *Heerlykheden*: waarna hierna.

Van de 50000 *gulden*, die de drie gezaamlyke *Landen* van *Over-Maas*, jaarlyks, aan den Staat opbrengen, betaald 't Land van *'s Hertogenrade*, 10800 gulden.

Hier-

zich bevond, sedert 1644; zou dit *Hoofdgericht*; 't welk, sedert deszelfs verwinning door de Staaten binnen die plaats dadelyk gevestigt werd; ongetwyfeld, aldaar staat gehouden hebben: dan, de daarin gemaakte verandering, door 't *partagie-traktaat* van 1661, bracht Hunne Hoogmogende tot de noodzaklykheid, om dit *Hoofdgericht* van daar te verplaatzen: en wel gevoeglykst, naar GULPEN; als 't best en voornaamst dorp van dit *Kwartier*: en genoegzaam in 't midden gelegen.

Hierin liggen de volgende plaatzen:

Gulpen en Margeraaten, alhoewel, in *civiele* zaken, een byzonder *gerecht* hebbende; bestaande elk derzelve, uit een *Schout*, zeven *Schepenen* en een' *Sekretaris*; zyn echter, met alle hunne onderhoorige *buurten*, samen uitmakende, eene *Hooge Heerlykheid* die in 't *Krimineele* haare eigen *Jurisdictie* heeft; zo wel dan in civiele zaken. In beiden gevallen, presideerd de Schout, in naam van den *Heer* dezer *Heerlykheid*; die ook den *Schout*, beneven, den *Sekretaris*, aanstelt, onder approbatie Hunner Hoogmogende.

Voor zo veel men zeker weet, is deze *Heerlykheid* eerst verpand; of liever, met een opslag van 9800 gulden Brabants, verkocht geworden, door Koning *Filips IV*, den 16 *Augusti* jaars 1630: dan, sedert den aanvang dezer loopende eeuwe, menigmaal van *Eigenaaren* verwisseld.

Een reeks van jaren was zy bezeten, by 't Adelyk geslachte der *Einatten*; (*van der Nat*;) wiens stamhuis aan de oostelyke grenzen des Hertogdoms *Limburg* ligt, niet verre van *Walborn*; aan 't welk, ook Nut, en meer andere Heerlykheden dezer Landen, noch werkelyk behooren. Dan, Heer *Johan Filips van* Einatten, Kamerheer aan 't Hof van *Brussel*, had dezelve in 1717 verkocht, aan de Protestantse *Luthersche* Familie van *Clermont*, te *Aken*. Van deze, is die Heerlykheid, door Koopverdrag, over gegaan tot het *Graaflyk* Huis van *Plettenberg*: het welk het naby gelegen vrye Ryks Graafschap Wettem in eigendom bezit. En, eindelyk in 1770, is dezelve door den Heer *N.* van *Clermond*, voor 75000 Ryksdalers verkocht, aan den Baron *Johan Francois* de *Hems*; die van de *Roomsche Religie* is.

Gulpe; by de Franschen *Galop* genoemd, ligt aan 't riviertje de *Gulpe*; 't welk, naby dit dorp, in de *Geul* valt: aan den gemeenen landweg van *Maastricht* naar *Aken*, omtrent ter halver wege, van elk omtrent 3 uuren gaans, verwyderd; hoewel iets nader, by de eerste, dan by de laatste stad. Daardoor, strekt dit dorp, ten gewoone pleisterplaats der postwagens, die dagelyks, tuschen die beiden steden, heen en weêr reiden en andere reituigen.

Dit dorp is redelyk groot. Het ligt, in eene aangenaame Valley, die door de *Gulpe* bespoeld word; en schier allerwe-

wege van hooge bergen omgeven; onder welke de *Gulperberg*, aan de overzyde der rivier, de hoogste is, en, ter oorzake zyner steilte, moejlyk te beklimmen: van welks top, men een verrukkend gezicht heeft, over de geheele omliggende landstreek.

Ook, is dit dorp van redelyk fraaje huizen voorzien: onder welke uitmunt het *Heere-Huis*, NEUBURG genoemd; een vierdedeel uur gaans zuidwaard van 't dorp, aan 't zelve riviertie de *Gulpe*, gelegen. Dit *Huis* heeft 't recht van beschryving tot de *Ridderschap*. Het was, sedert eenige jaren, niet bewoond geweest; dan alleen door den Rentmeester des Grave van *Plettenberg*, en daardoor in een merkelyk verval geraakt: dan, door den jegenwoordigen Heer; die 't zelve tot zyn zomer verblyf houd; van 't dorp, ziet men 't Huis GROENENDAAL, 't is, in de jaren 1774 en 1775, zeer vernieuwd en vergroot, en met voortreflyke plantagie vercierd: waardoor 't, nu, (benevens 't *Huis te Geul*,) een der fraajste *Lusthuizen* dezer Landstreek geworden is.

Wat verder in dit dorp, bevind zich eene *Gereformeerde Gemeente*; die, sedert 1663, van een' eigen Predikant is voorzien geworden. De eerste Predikant, die daar gesteld werd, had alreeds van 't jaar 1649, de Gemeente van 's HERTOGENRADE; toen noch Staats zynde; bediend: dan, als ingevolge 't *partagie-tractaat* van 1661, dit steedje aan den Koning van *Spanje*, was ingeruimd; werd hy, van daar naar *Gulpen* verplaatst. De *Gulpensche* Gemeente is niet der minsten in de Landen van *Over-Maas*, ten aanzien van 't getal der Ledemaaten. Daardoor, is zy ééne der Gemeenten dezer *Klassis*, die; een' volledigen *Kerkeraad* hebben; welke, in gevalle van vakatuure, 't recht van Predikants beroeping heeft. Dewyl, echter, met de Gemeente van *Gulpen*, gekombineerd zyn, die van *Margeraaten* en *Vylen*, die geen' Kerkeraad hebben; is de Kerkeraad van *Gulpen*, ingevolge Hunner Edelmogende resolutie van 1725, verplicht, in alles gemeenzaamlyk met de *Klassis* te werk te gaan; welker drie Gedeputeerden, neven de leden des Kerkeraads, hunne Stemmen, in die beroeping hebben. De Predikant van *Gulpen* volbrengt den dienst, om de twede week te *Margeraaten*: doch, niet meer dan eenmaal 's jaars, te *Vylen*.

De *Kerk* van *Gulpen* is aan *S. Hubert*, den laatsten Bisschop van *Maastricht*, toegeweyd. Zy staat, op eene hoogte. En daar naast, staat 't Predikants- en, daar by, het Pastoorshuis. Deze Kerk had voorheen, geduurende meer dan 40 jaren lang, verwoest gelegen: maar is, in 1613 en 1614 weder herbouwd, door *François van Eipatten*; die's tyds Heer van *Gulpen* en *Margeraaten*; die den 26 *Jan.* 1619 gestorven, en aldaar begraven was; beneven zynen Huisvrouw *Elizabeth* van *Hoemen* (*Heumen*) en *Odenkirchen* tot *Wendenaw*; die den 13 *Maart* 1613 overleden was; blykende dit, uit een Grafschrift, op eenen zwarten steen, tegen de muur van 't Choor staande uitgehouwen, waarin zy getiteld worden, als *Heer* en *Vrouw* van *Neuwerburgh*, *Etsweiler*, *Gulpen* en *Margrathen*. De *Roomschen* hebben zo wel, dan de *Gereformeerden*, 't gebruik van deze Kerke. De Pastoor van 't dorp word door den Heer aangesteld.

Voorts, is dit dorp, ten blyke van deszelfs vroegen ouderdom, alreeds in de XIIIde Eeuwe, in Neêrlands Geschiedenissen bekend geweest. Het word genoemd, by den aanvang der twisten, wegens 't Hertogdom *Limburg*, tusschen den Hertog *Jan I.* van *Brabant* en Grave *Reinoud* van *Gelder*; waarvan, hier voor gewag gemaakt is. Tweemaal, naamlyk in 1282, en daarna, in 1285, waren de wederzydsche legers, in de nabuurschap van *Gulpen*, in Slagorder tegen elkander geschaard, en gereed om hun verschil door eene veldslag te beslisschen; als, door de tusschensprake van eenige scheidslieden, de zaak gebracht werd, tot eene bemiddeling; die echter weinig tyds daarna weêr gebroken werd. Dit verhaald *Butkens Trophées de Brabant Tom. I. Livre IV*, *Chap. 7. pag.* 293-297.

Margeraaten, 't welk eigenlyk *S. Mariengrad*, en, in 't bewuste *Partagie - tractaat Markgraten* genoemd word, is 't ander dorp dezer Hooge *Heerlykheid*: en ligt een uur gaans, ten westen van *Gulpen*, en nader by *Maastricht*, op het gebergte. Dit dorp is van klein begrip. De *Kerk*, die aan *S. Margriet* is toegewyd, werd voorheen eeniglyk gebruikt, tot den *Roomschen* Godsdienst: * en toen was Vy-

LEN

* Derhalven, trof de Schryver van den *Tegenw. Staat der Nederl.* by *Tirion II. Deel*, *bladz.* 406. in dien tyd, de

waar-

EEN alleen met *Gulpen* gekombineerd: dan, in 1760, is MARGERAATEN de Kombinatie van *Gulpen* geworden; waar de Predikant, sedert dien tyd, om de veertien dagen predikt: terwyl te *Vylen* maar eenmaal 's jaars gepredikt word.

Binnen de grenzen dezer Heerlykheid liggen, behalven de beiden genoemde dorpen, ook eenige BUURTSCHAPPEN, hier en gunds van elkander verspreid; die zich, echter, zeer wel van verre doen kennen, aan 't geboomte, met welke zy omringt zyn.

Onder de *Bank* van *Gulpen*: PESEKEN: RIMMERSTOK: LANDSTRAAT: en IMBER.

En, onder *Margeraaten*: TER MAAREN: GROOT- en KLEIN WELZEN, enz:

Aanmerkelyk is ook, het Kasteel KAARSFELD, naast by de Buurt *Peseken*, aan 't riviertje de *Gulpe*. Dit was één der oudste en aanzienlyke Riddermatige *Hofsteden* der landen van *Over—Maas*; wiens Heer zitting had, in de Banksvergadering van *Gulpen*: zy was leenroerig, aan de Hoog *Proostdy* van *S. Servaas*, te *Maastricht*, en, zelf veele achterleenen bezittende. Het behoorde voortyds, aan 't Adelyk geslachte *van den Hove*: 't welk, ten aanzien van 't manlyk oir, is uitgestorven: doch, waarvan eene overgebleven dochter, zich in huwelyk begevende, met een Heer, die veele schulden had, daardoor veroorzaakt heeft, dat dit goed, door den Grave van *Loo*; Heer van *Mehr*, in de Proostdy te *Maastricht*, verkocht geworden is. De Proostdy heeft 't by die gelegenheid zelve ingekocht: dan, daar na weder verkocht, aan *Willem Scherbach*, borger en inwooner van *Maastricht*; die omtrent 1750 overleden is: wordende dit goed thans bezeten, door deszelfs Zoon *Hendrik Scherbach*.

Zeer naby *Gulpen*, in 't noordoosten, aan de samenvloejing der *Geul* en *Gulpen*, ziet men KASTEELS: eene vrye *Ryks Heerlykheid*, die met 't Staaten gebied geene de minste gemeenschap heeft; hoedanige 'er meer andere in deze Landstreek, gevonden worden. Op deszelfs grond; die nauwlyks

waarheid, als Hy aanmerkte: dat de Kerk van dit dorp alleen diende, voor de *Roomsgezinden*: dan, dit is daarna veranderd.

lyks een vierde deel uur gaans in zyn omtrek heeft; staat niet meer dan een *Kasteel*, beneven de daaraan verknochte Boeren-wooning. Voorheen, heeft dit *Kasteels* wel eens, aan de *Krimineele Justitie* dezer landen, verhindering veroorzaakt: vermits, de zogenoemde *Heidens*, die van steelen hun beroep maakten, in deszelfs grondgebied hunne schuilplaats vonden; vnn waar zy niet mogten worden weggehaald: en, van daar, by nachten, stroopten in de omliggende dorpen van 't *Staats-Oostenryks-* en *Ryks* gebied.

De *derde Bank* 's Lands van '*s Hertogenrade*, is uit drie dorpen, Holset, Vaals en Vylen, saamgesteld; die, door het Graafschap *Wettem*, van de *Banken* van *Gulpen* en *Margeraaten*, is afgezonderd. In den tyd, toen dit gansche land noch onder de *Spaansche* heerschappy stond, waren de twee eerstgenoemde naamlyk, Holset en Vaals, sedert den 18 *Augúst.* 1626, verpand aan Heer *Adolf Bettholt*, voor 3700 gulden: dan, de *Staaten* waren niet zo dra de Bezitters van dit gedeelte van '*s Hertogenrade* geworden; of hebben dit pandschap afgelost, en, deze dorpen weder ingeboezemd: des de *Hooge Justitie*, aldaar, door den *Drossaart* van '*s Hertogenrade*, in naam Hunner Hoogmogende, geoefend word: gelyk; dezelve *Drossaart* (ter gelykerwyze als de *Voogd* in 't Land van *Valkenburg*) ook het *Hoofd* der *borgerlyke Regeering* in deze Landstreek is. Vermits, Holset telkens eerst genoemd word; vermoed men, niet zonder reden, dat dit dorp voorheen, de *Hoofdplaats* dezer bank geweest zy: des te meer, dewyl 't te midden ligt, tusschen Vaals en Vylen: doch, thans, word Vaals als de *Hoofdplaats* gereekend; waar ook 't *Raadhuis* is.

Vylen of *Vielen* ligt allernaast by *Gulpen*, omtrent anderhalf uur gaans zuidoostwaard van daar. Deszelfs *Kerk*; die aan *S. Maarten* is toegeweyd; wierd geacht eene der oudste te zyn, in deze landstreek, zy staat op eene hoogte. Doch, de meeste huizen van 't dorp liggen, in eene Valley, hier en ginds, van elkander verstrooid. De *Abdisse* van *Borchet* heeft, als Grondvrouw, de tiende der veldvruchten dezer plaats: waar voor, zy verpligt is, een gedeelte der Kerk te onderhouden. Zy steld aldaar ook een zogenoemd *Grondgericht*; bestaande uit een' *Voogd* en Schepenen; die echter geen ander bewind hebben, dan over de *realisatien* der huizen en landeryen, in gevalle dezelve verpand

pand worden, voor daarop geschoten geldsommen: dan, alhoewel deze *realisatien* voor dit *Grondgerecht* geschieden; moeten, echter, de klagten wegens wanbetaling der bepaalde intressen, gelyk mede de verschillen, die, wegens de *realisatien* ryzen mogten, voor de *Hoofdbank* van *Vaals* gebracht, en door dezelve afgedaan worden. Voorheen, was *Vylen* de *Kombinatie* van *Gulpen*; moetende toen de Predikant, om de tweede week, aldaar prediken. Dan, daarna, in 1760, is door Hun Edelen, daarin die verandering gemaakt, dat, te *Vylen*; wegens de verdere afgelegenheid, en, de noodzakelyk, van niet dan over een vreemden bodem, derwaard te konnen komen; thans niet meer dan éénmaal 's jaars, gepredikt word: terwyl nu MARGERAATEN de gewoone Kombinatie van *Gulpen* geworden is. Aldaar bevind zich ook geen één Gereformeerd huisgezin, buiten, dat van den *Schoolmeester*; die, aan de Gemeente van *Gulpen*, onderhoorig is.

HOLZET ligt een half uur gaans ten oosten van *Vylen*, en nader by *Aken*. Deszelfs *Kerk* word éeniglyk gebruikt, by de *Roomsgezinden*.

VAALS is het uiterste dorp van onzen Staat, ten oosten, liggende niet meer dan een klein uurgaans, van *Aken*; zo dat de grensscheiding, tusschen 't *Staats*- en 't *Akens Ryks gebied*, niet meer dan een schoot wegs buiten 't dorp, loopt.

Buiten allen twyffel, hebben de Algemeene Staaten, dit dorp, zo verre van *Maastricht* verwyderd, voor zich gekozen; ten einde de *Protestantsche* Inwoonderen dezer vrye Ryksstad, aldaar, hunnen Godsdienst te doen oefenen. Immers, zou dit, in *Aken* zelve, hun met geene mogelykheid konnen worden toegelaten. Wel was, in den aanvang der voorige Eeuwe, 't getal der *Gereformeerden* binnen die Stad zo merkelyk toegenomen, dat men hun de vrye Godsdienstoefening aldaar niet durfde te weigeren. Zelfs, was toen de Stads Regeering, ten halve, uit Protestantsche en Roomsgezinde leden, saamgesteld. Doch, dit duurde niet lang; en die zaak heeft ten allen tyde, groote opschuddingen veroorzaakt. Ten einde aldaar de rust weder te herstellen, werd de Spaansche Veldheer, *Spinola* in 1614, op bevel des Spaanschen Gouverneurs der Nederlanden, *Albert* van *Oostenryk*, met eene talryke krygsmagt derwaard gezonden; die de *Protestantsche* leden uit de regeering zette, en

de oefening van den *Protestantsche Godsdienst* deed een einde nemen. Des niet te min, zyn de *Gereformeerden*, zo der *Waalsche* als *Hoogduitsche Gemeente*, ook sommige *Lutherschen* en *Mennoniten*, aldaar blyven woonende; die, door het gezach Hunner Hoogmog. tot heden beschermd zyn geworden. Vermoedelyk, waaren deze *Protestanten*, voor een groot gedeelte, van de nakroost der gevluchtte *Nederlanderen*, die, in 1567, by de overkomst des Hertogs van *Alba*, herwaards naar deze Stad, gelyk naar andere voornaame plaatzen van *Duitschland*, zich begeven, en aldaar zich nêer gezet hadden. Zy zyn, na den inval van *Spinola*, in 1614, door den tyd, wel merkelyk verminderd: dan de vermogenste Lakenfabrikeurs, en Kooplieden in lakens, wolle, verwstoffen enz. wat daartoe behoord, zyn noch heden den *Protestantschen* Godsdienst toegedaan. De Algemeene Staaten waren, om die reden niet zo dra in 't bezit van *Vaals* gesteld; of deeden aldaar; vermits de *Roomsche Kerk* te klein en toen zeer oud en bouwvallig was; eene *nieuwe Kerk* stichten; die van ruim begrip is; en, die aan de Roomsche Kerk raakt; maakende met dezelve, als een winkelhaak; des, zy eenen toorn met elkander gemeen hebben. Desgelyks, werd aldaar een *Predikant* aangesteld; die, in de Hoogduitsche taal, den Godsdienst verrichtte; niet alleen voor de Gemeente van VAALS, maar ook voor die Kruisgemeente te AKEN; die dus, met die van *Vaals*, als gekombineerd, mag worden aangemerkt. En, vermits zo niet 't grootste- immers 't aanzienlykste deel dezer gekombineerde Gemeente, binnen *Aken* zich bevind; is de Predikant van *Vaals* verplicht in *Aken* zelve te woonen: hoewel hy, met alle omzichtigheid, van alle in 't oogloopend dienstwerk, zich heeft te onthouden.

Behalven de *Hoogduitsche* is, te VAALS, ook eene Gereformeerde *Fransche Kerk* gebouwd, ten dienste der *Fransche Gemeente*, binnen gemelde Ryks Stad: welk'er Predikant desgelyks, aldaar, zich ter woon bevind. 'Er is ook éene Kerk, voor de lieden der *Luthersche* gemeente die binnen *Aken*, en *Borchet* woonen, welker Predikant, echter niet te *Aken*, maar te *Vaals* woond, in een Pastorie huis, by de Kerk staande: en, eindelyk, eene Kerk voor de *Doopsgezinde* Gemeente, die, met de *Doopsgezinde* Gemeente te *Maastricht*, waar de Predikant zich thans ter woon bevind, gekombineerd is.

De

De HOOGDUITSCHE *Kerk* in 't byzonder betreffende: daarvan, was 't oogmerk haarer stichting, in den aanvang, eeniglyk, voor de *Gemeenten* van VAALS en AKEN: dan, eenigen tyd daarna, is zy mede de plaatze van openbaare *Godsdienst* oeffening geworden, voor twe andere *Kruisgemeenten*, daar om streeks: naamlyk, van EUPEN, en van BORCHET: beiden plaatzen, die desgelyks bewoond worden, door veelen onzer Geloofsgenooten; welke aldaar de laaken—fabriek oefenen, tot geen klein voordeel der Ingezetenen, die, van dezelve, hun voornaam onderhoud moeten hebben.

EUPEN; gemeenlyk, *Uipen* uitgesproken, doch by de *Franschen*, NEAU genoemd; is een groot en zeer aanzienlyk *Vlek*, in 't eigenlyk gezegt Hertogdom LIMBURG 2 uuren gaans, ten oosten van de Hoofdstad—en 4 uuren, ten zuiden van *Aken*, aan 't riviertje de *Weze*, gelegen. Binnen deze plaats, hadden, alreeds in 1571, veele *Protestanten* zich onthouden; die, door de vervolgingen in *Frankryk*, zeer waren vermeerderd geworden: welke aldaar, onder de bescherming der Algemeene Staaten, meer of min geduld werden. Van deze *Protestanten* bevinden zich aldaar noch heden omtrent 50 *Huisgezinnen*.

En, BORCHET of *Bornscheit*, is een vlek van geen minder aanzien: behoorende, aan eene Adelyke vrye *Ryks Abtdy* van de *Cistertier*—of *Bernardiner order*, zeer naby en achter *Aken* gelegen; welk'er *Abtdisse*, over dit vlek als eene *Heerlykheid*, ook het waereldlyk gebied heeft. Deze *Abtdy* had, eertyds, gestaan wel niet onder 't volstrekt gebied—maar, onder de *Voogdy* of *bescherming* der *Hertogen* van *Limburg*; die, echter, daarna in 1648, door de Abtdisse in der tyd, is afgekocht. Dit *vlek*; was mede, alreeds sedert 1571, door verscheiden Protestantsche Familiën bewoond; welk'er beroep voornaamlyk bestond, in den lakenhandel; en, de bescherming Hunner Hoogmogende genoten. Noch heden teld men daar, niet min dan omtrent 70 *Protestantsche Huisgezinnen*.

Deze beiden *gemeenten* hebben, meer dan eenmaal, een tyd gekend, waarin zy, binnen haare eigen plaatzen, volkomen *vryheid* van *Godsdienst* mogten hebben: naamlyk, eerst van 1632 tot 1635; wanneer de Stad *Limburg* door de wapenen van den staat gewonnen, en door dezelve werkelyk bezeten werd; ja zelfs, eene groote waarschyn-

lykheid zich opdeed, dat de *Republiek* deze *geheele Provincie* wel altyd behouden mogte. Daarom, stelden Hunne Hoogmogende by de Gemeente te *Eupen*, die 's tyds, twe Predikanten die den openbaaren dienst verrichten, in de *Parochie Kerk* van *S. Niklaas*, gemeenzaamlyk, met de *Roomsgezinden*. En, vermits Hunne Hoogmogende, uit kracht Hunner *Voogdyschap* over de *Abtdy* van BORCHET, daartoe gerechtigt waren, stelden zy, ook daar, een Predikant: en gaven in 1634, bevel, om ook in dit vlek eene nieuwe *Kerk*, voor de aldaar zich bevindende Gemeente, te stichten; die eerst sedert 1632, hunnen Godsdienst in een gemeen huis hadden moeten vieren: waartoe, aan dezelve het hout werd toegereikt, uit 't naby gelegen *Konings bosch*. Men was ook werkelyk met allen yver bezig, om dit heilzaam werk te beginnen en voort te zetten; toen de Stad *Limburg*, in 1635, door den *Spaanschen* Bevelhebber de *Leda*, herwonnen werd: waardoor, de opbouw gestaakt moest worden, zelfs waren de Predikanten zo van *Borchet*, als van *Eupen*, genootzaakt, om hunne Gemeenten te verlaaten; waardoor, alle openbaare Godsdienst oefening, in die beiden plaatzen, te gelyk een einde nam: hoewel, de Predikant van *Vaals*, somwylen in 't hymlyk, aldaar eenig dienst werk verrichte. In den aanvang van den Spaanschen *Succesie* oorlog, veranderden de zaken die'r beiden gemeenten weder van gedaante, ten goede: want, de Stad LIMBURG, den 27 *Sept.* 1703, door den Erfprins *Frederik van Hessenkassel*, verwonnen wordende, werd zy terstond met Staats guarnisoen bezet; en, Hunne Hoogmogende, daar door, in hoedanigheid als Bondgenooten des Aartshertogs *Karel* van *Oostenryk*, deze geheele Provincie in bewaaring hebbende; lieten Hunne eerste zorge gaan, over den *Hervormden Godsdienst*, zo te *Eupen* dan te *Borchet* te herstellen. In 1706, werd vervolgens te *Eupen* een byzonder *Kerkhuis* gebouwd; welks bovenvertrek tot den Godsdienst werd afgezonderd: en, te *Borchet*, zag men ook, den weleer begonnen en daarna gestaakten opbouw der *Kerk*, in 1707, dadelyk voltooid; in welke, niet alleen voor de Gemeente van *Borchet*; maar ook van *Aken*, de dienst werd waargenomen.

Dit heeft, echter, niet langer mogen duuren, dan tot den jare 1716; toen de Vesting *Limburg*, uit kracht van den *Utrechtsen* vrede van 1713, en van 't daarop gegrond

Bar-

Barriere-traktaat, van 1716, door de Staatse bezetting ontruimd, en, aan *Karel* van *Oostenryk*, (daarna Keiser *Karel VI*,) werd overgeleverd. Hoe zeer ook de Algemeene Staaten voor die beiden Gemeenten, by 't Hof van *Brussel*, zich in de bresse stelden; heeft dit niet konnen beletten, dat, den Predikanten die'r beiden gemeenten, hun verblyf aldaar ontzegt werd: gelyk alreeds, in 1714, uit kracht van een Keiserlyk bevel, de *Kerk* te *Borchet* was afgebroken; waarvan de steenhopen noch te zien zyn: wordende die plaats thans eeniglyk gebruikt, om hunne dooden te begraven. Alhoewel nu dit verbod, ten aanzien van 't verblyf der *Predikanten*, binnen die gemelde plaatzen, in 1726 en 1728 weder herhaald, en noojd weder ingetrokken is, heeft toch de tusschen sprake Hunner Hoogmogende uitgewerkt, dat 't zelve, tot hier toe, buiten uitwerking gesteld blyft; des, de *Predikanten*, elk by zyn gemeente, door oogluiking, blyven woonende; mits zorgvuldiglyk vermydende, al wat slegt een zweem zou hebben, naar eenige Godsdienstoefening. Deze Predikanten ontfangen, gedeeltelyk van den Staat, gedeeltelyk uit de gemeenten hunne bezoldinge.

Dewyl dan aan deze Gemeenten van EUPEN en BORCHET, niet vergund is, binnen hunne eigen plaatzen, enig openbaar Godsdienstwerk te verrichten; zyn ze verplicht, ten dezen einde, zich naar dit VAALS te begeven: 't welk aan dezelve, voornaamlyk, aan die van *Eupen*, dat vier uuren gaans van daan gelegen is, moeilyk en kostbaar uitvalt.

Daarby, was, in 1761 en eenige volgende jaren, de weg tusschen *Vaals* en *Aken* gevaarlyk; ter oorzake der verregaande mishandelingen, die de Protestanten, van de boeren van het Akens Ryk, te lyden hadden: 't welk daarna is opgehouden. Middelerwyle, zyn deze drie *Kerksgemeenten* gevoegt by die van *Vaals* zelve, eene talryke vergadering uitmakende; welke, niet weinig word vermeerderd, in den zomertyd, door de Vreemdelingen, die als dan te *Aken* zich bevinden, om de baden en mineraale wateren te gebruiken. Daardoor, word aan dit dorp geene kleine levendigheid bygezet t'elken zondag, door de menigte der Godsdienst vierders; die sommigen te voet, en anderen met rytuigen, van elders overkomen: des de Herbergen menigmaal van dezelve vervuld zyn. Daarby, hebben ook som-

mi

mige *Laken-Fabrikeurs*, sedert eenigen tyd, uit *Aken* in dit dorp zich nêergezet; die den Inwooneren eene goede kostwinninge verschaffen: onder welke, voornaamlyk uitmunt de Heer *N. Clermont*; die aldaar een voortreffelyk gebouw, met de nodige vertrekken, tot die fabriek behoorende, ter nêer gezet heeft: het welk, aan dit dorp geen kleine cieraad toebrengt.

By *Vaals*, zuidwestwaard van het dorp, ligt het Huis VAALSBROEK: een voortreflyk *Lusthuis*; 't welk den titel heeft van eene *Heerlykheid*; behoorende aan den voornoemde Heer *N.* van *Clermont*.

Niet verre van daar, ligt een oud vervallen Slot, INRATH genoemd. Ook ziet men daar, de Buurtschappen, WOLFSHAGEN, LIMMIERS en MAMMELIS.

III. Het *Land* van DAALHEM.

Dit is 't zuidelykste der drie landen van *Over-Maas*; paalende, aan 't eigenlyk Hertogdom *Limburg*; waar van 't echter, ten westen; door de rivier de *Maas*, word afgescheiden. Dit *Kwartier* heeft ruim 3 uuren gaans, in de lengte: en 2½ in de grootste breedte.

Sedert langen tyd, al van de XIde eeuwe gerekend, is deze Landstreek, als een *Graafschap*, door zyne eigen *Graven* geregeerd; die 't zelve, als een leen der *Hertogen* van *Brabant*, bezaten. De laatste Grave, van *Daalhem* was *Dirk* genoemd. Ondertusschen, had Hertog *Hendrik I*, in 1227, het *Kasteel* van *Daalhem*; (zonder dat men weet, onder hoedanig voorwendzel;) in bezit genomen: 't welk oorzake van verwydering gaf, tusschen Hertog *Hendrik I*, en den Aartsbisschop van *Keulen*, *Koenraad*; die uit het Graaflyk Huis van *Daalhem* was. Daaruit, rees zelfs een gehcele oorlog; welke duurde, tot 1240: wanneer, een vergelyk ontworpen werd;

werd; dat echter niet tot ſtant kwam. Eindelyk, in 1243, werd 't Graafſchap DAALHEM, door Koopverdrag, aan Hertog *Hendrik II.* afgeſtaan; die 't zelve met zyn Hertogdom *Brabant* vereenigde. En, daarna, in 1288, als Hertog *Jan I.* van *Brabant*, ook van 't Hertogdom *Limburg* meeſter was geworden, is dit *Graafſchap* der Provincie LIMBURG ingelyft.

Het vervat, behalven 't ſteedje DAALHEM; dat den naam aan de geheele Landſtreek mededeeld; en behalven de Abtdy, VAL DIEU of *Gods-dal*; een menigte dorpen: welke ingevolge 't *partagie-tractaat* van 1661, tuſchen den *Koning* van *Spanje* en de *Algemeene Staaten* verdeeld zyn. Het *Spaanſch* aandeel word thans bezeten, by 't *Huis* van OOSTENRYK.

De algemeene *beſtiering* van STAATS-DAALHEM geſchied, terzelver wyze, als die der twe andere Landen van *Over-Maas*, door STAATEN: welke ſaamgeſteld zyn, uit zes *Heeren* der *Banken*; die alle Heerlykheden zyn; verbeeldende alhier het *lid* der *Edelen*: en den *Schout*, benevens éénen *Schepen*, uit elke *bank*; die het *twede lid* uitmaken: waarby komen 's Lands-*Ontfanger*, 's Lands-*Advokaat* en 's Lands-*Griffier*. Deze houden hunne vergaderingen, gemeenlyk, binnen *Maaſtricht*. De *Droſſaart* des Lands, heeft in deze vergadering de voorzitting; gelyk ook, in 't Land van 's HERTOGENRADEN; welke beiden Droſt ampten thans, door een' perſoon, bekleed worden; naamlyk den hier voor gemelden Heer C. *Grave* van *Bentink* tot *Nieuhuis* enz. En, als *Droſſaart*, doed Hy, of, deszelfs *Vice—Droſſaart*, het zelve werk, gelyk de *Voogd* 's Lands van VALKENBURG. Het bewind

des

des *Drossaarts*, ten aanzien der *Krimineele* zaken, strekt zich niet verder, dan, over 't *steedje*, en deszelfs *vryheid*: dewyl alle de Banken van dit *Staats - Kwartier* Hooge *Heerlykheden* zyn; die een eigen halsrecht hebben, 't welk bediend word, door de *Schouten* der byzondere Heerlykheden; die, gelyk ook de *Sekretarissen*; door de Heeren zelve, onder de goedkeuring der Algemeene Staaten, worden aangesteld.

Het GERECHTSHOF van *Daalhem* is saamgestelt, uit een *Schout*, zeven *Schepenen* en een' *Griffier*. De *Schout* van *Daalhem* word, door *Hunne Hoogmoogende*, aangesteld: dan, de benoeming der *Schepenen* en *Sekretaris* van dit gerecht staat, aan 's Lands *Hoog - Drossaart*. De *Schout* presideerd, in dit *gerechthof*: voor 't welk, niet alleen de civiele zaken, in de stad en vryheid voorvallende, in de eerste instantie, gevonnist; maar ook, die welke door de VI byzondere *Banks* gerechten in de eerste instantie gewezen zyn, door *appél* gebracht konnen worden: en van daar verder, voor den *Raad* van *Brabant*, in 's *Hage*.

Voorheen, naamlyk geduurende de jaren van 't zogenoemd INTERIM, van 1648 tot 1661, had men daar, *tweërly Gerechts - Hof*: dewyl de *Waalsche Dorpen*, aan 't gerecht van DAALHEM en de *Nederduitsche Dorpen*, naamlyk BOMBAY, KADIER en OOST, aan 't Gerecht van 's GRAVENVOEREN, appelleeren mogten. Dan, dewyl 's GRAVENVOEREN door 't *partagie - tractaat* van 1661, den Koning van Spanje werd aanbedeeld; zyn, sedert dien tyd, alle de *appellen*, eeniglyk, voor 't Hoofdgerecht van *Daalhem* betrokken.

In dit Kwartier, (gelyk mede, dat van 's

Her-

Hertogenradens) is het LEENHOF onderscheiden, van 't gemelde *Gerechtshof*; welke, in 't Kwartier, van *Valkenburg*, één en het zelve *Kollegie* uitmaken. Dit *Daalhems Leenhof* bemoejd zich eeniglyk, met de leen verheffingen: en met de beslissching der verschillen, die over de leengoederen ryzen konnen. En, van de *Vonnissen* in dezen geveld, is ook appél, aan den *Raad* van *Brabant*.

De *Inwooneren* der Hoofdplaats en der meeste dorpen 's Lands van *Daalhem*; (immers van alle, die aan de zuidzyde der rivier de *Voeren* liggen,) spreeken geene andere dan de *Waalsche* of eene bastaart *Fransche* taal; hoewel zy ook, voor 't meerderdeel, der zuivere *Fransche* taale machtig zyn. Daarom, maakt men hier een onderscheid, tusschen 't *Waalsch*- en 't DUITSCH *Kwartier*. Onder deze *Inwooneren*, bevinden zich sommige *Gereformeerden*; doch, in geen grooter getal, naar eevenredigheid, dan, in de twe andere Landen van *Over-Maas*: bestaande die gemeenten veel al', in de leden der Schepensbanken dezer Landstreek. Hunne Hoogmogende hebben, in dit Kwartier, drie *Predikanten* geplaatst; die in de *Fransche* taal, het Godsdienstwerk verrichten: een', te DAALHEM: een', te BLEGNY: en een' te OLNE: welke alle der *Waalsche Synode* dezer landen, toegevoegt zyn.

Tot de 50000 gulden, die jaarlyk, van de Landen van *Over-Maas*, aan den Staat worden opgebracht, geeft 't Land van *Daalhem*, niet meer dan 8000 gulden.

Onder de byzondere plaatzen van dit kwartier, verdiend eerst gemeld:

DAAL-

Daalhem: 't welk, in de oude Nederlandsche geschiedenissen voorkomt, met den naam van 's Gravendaal: doelende op den *Graaflyken* titel, met welke dit steedje, met deszelfs ommeland, al vroeg praalde. Het ligt omtrent 3 uuren gaans, ten zuiden van *Maastricht*: dan, veel nader by *Luik*: een groot half uur, oostwaard, van de *Maas* afgescheiden: wordende bespoeld, door 't riviertje de *Berwine*: waar in, aldaar, verscheiden beekje's samenvloejen: en 't welk by de gewezen schans *Navange*, (de *Elve-schans*,) in de *Maas* valt.

Dit steedje ligt, op een rotzigen berg, die uit 't midden eener Valley opryst en aan de noordzyde zeer steil is. Van deszelfs muur en poorten, zyn niet dan eenige vervallen overblyfzelen te zien. Het bestaat niet anders, dan in eene enkele Straat; die, langs de Westzyde des bergs, met eene kromte, naar de hoogte opgaat: en, die, alleenlyk ter rechter zyde, met sommige kleine huizen bezet is, op de hoogte ontmoet men eene vlakte; zo veel als de markt plaats: waar, 't *Raadhuis*, beneven eenige andere huizen staan. Alle de huizen, binnen de plaats zelve, konnen niet meer dan 40 uitmaken: dan, 'er liggen ook eenigen buiten in de Stads *Vryheid*, die van elkander verspreid zyn.

Het Kasteel staat, op den top dezes bergs: waartoe men den ingang heeft uit de voornoemde merktplaats. Dit *Kasteel* was, in vroegere tyden, de plaats der Hofhouding der Graven van *Daalhem*: en was toen, ongemeen sterk. Het heeft meer dan eene harde beleegering moeten uitstaan. In 1644, werd 't door den Maastrichtschen Kommandeur *Steinkaldenfelt* ingenomen, en met Staats Krygsvolk bezet. —— Op dezen grond, is dit steedje, in gevolge 't Vrede's tractaat van *Munster*, in 1648, en 't tractaat van *partagie*, in 1661, aan den *Staat* verbleven; die 't zelve bezeten hebben, tot den jare 1673; toen 't door de *Franschen* veroverd, en, kort daarna, geslecht werd. Thans, zyn niet meer dan eenige vertrekken daarvan staande gebleven; die echter oud en vervallen zyn. Men heeft, van dit Kasteel een ongemeen schoon en verre uitgestrekt gezicht, over de omliggende valley.

De *Kerk* van *Daalhem*; die omtrent ter halverwege van den gemelden opgang ter slinker zyde, staat; word zo wel door de *Roomsche*- dan, door de *Gereformeerde Waalsche* Gemeente gebruikt. De laatst genoemde Gemeente be-

staat,

ftaat, uit omtrent 30 Ledemaaten; onder welke, sommige gepensioneerde *Officieren* zich bevinden. Voorheen, is de gemeente van HERSTAL; een groot en aanzienlyk dorp, ter flinkerzyde der *Maas*, een uur gaans beneden *Luik*, aan den weg naar *Maastricht* gelegen; met die van *Daalhem* gekombineerd geweest. Toen, was dit *Herstal* eene *Heerlykheid*, welke, uit de nalatenschap van Koning WILLEM III, den Koning van PRUISSEN toebehoorde: dan, nadat deze *Heerlykheid*, in 1740, ter gelegenheid van een deswege gerezen verschil, met den Bisschop van *Luik*, aan den zelven *Bisschop* is verkocht geworden, zyn de Gereformeerde Ampteenaaren en andere Ingezeetenen, van deze plaats weggeraakt; waardoor de dienst aldaar is opgehouden. Doch, onder het opzicht van den Predikant van *Daalhem* staan, eenige weinige *Gereformeerden*, in 't naby gelegen dorp, BOMBAY.

De Inwooneren, niet alleen, die binnen 't steedje zelve; maar ook daar buiten, in de onderhoorige vryheid, zich bevinden, hebben, (ter zelver wyze, als *Valkenburg*,) vrydom, van alle belastingen, hoe genoemd. Zy trekken hun voornaamst bestaan, van de Wolleweveryen.

Het *Gerecht* bestaat, uit den *Drossaart*, een *Schout* zeven *Schepenen*, en een *Griffier*. Behalven deze, zyn 'er twee *Borgemeesters*, die jaarlyks door de borgers verkoren worden: en, aan welke, de Stads zaken toevertrouwd zyn.

Ten platten lande, is al wat van deze Landstreek tot der *Staaten* gebied behoord, in VI BANKEN onderscheiden; welke alle HOOGE HEERLYKHEDEN zyn. Deze *Banken* bestaan, uit eenen *Majeur* of *Schout*, zeven *Schepenen* en eenen *Griffier* of *Sekretaris*. Zy zyn de volgende:

BOMBAY, in 't Neêrlands, *Bolbeek* genoemd, is een taamlyk groot dorp; met de huizen, die, buiten de Kerkbuurt, van elkander verspreid liggen, daar onder mede begrepen, uit omtrent 100 huizen bestaande. Het ligt, op 't gebergte, een uur gaans ten noord oosten van *Daalhem*, op den weg naar *Maastricht*. De onderhoorige landeryen zyn, by uitnemenheid vruchtbaar: 't welk oorzaak is, dat

dezelve zwaarder belast zyn, dan die der andere banken. De *Kerk*, die naamlyk groot is, word doorgaans alleenlyk van de *Roomsgezinden* gebruikt: dan 'er is een Gereformeerde Schoolmeester; die, beneven de andere weinige Gereformeerde huisgezinnen, tot de Gemeente van *Daalhem* behooren: gelyk de Predikant van *Daalhem* somwylen ook aldaar predikt. Tusschen *Bombay* en *Daalhem* staat een Kapelle, LA TOMBE genoemd; die mede ten dienste der *Roomsgezinden* is. Den 27 *Maart* 1643, werd deze Heerlykheid, door Koning *Filips IV*, voor 6300 gulden verpand, aan den Heer *Thiry van Gulpen*. Thans, is dezelve als tweeheerig aan te merken: want, 't *Kapittel* der Lievevrouwe Munsterkerk te *Aken* steld aldaar als grond Heer van *Bombay*, den *Schout* en drie *Schepenen*, beneven den Gerechtsbode: en, de waereldlyke Heer, naamlyk de *Grave* van *Burggrave*, heeft de aanstelling van den *Krimineelen Officier*, en van vier *Schepenen*. Het Griffierampt staat, ter begeving van 't gerecht zelve.

FENNEUR is geen Kerkdorp, maar eene enkele *Buurt*, een vierdedeel uur gaans ten zuiden van *Daalhem*: vervattende, in alles niet meer dan omtrent 30 huizen. Deze *Heerlykheid* is den 18 April 1643, door den Koning van *Spanje* verpand voor 800 gulden, aan zekeren Heer *Fontbarre*. Nu, behoord ze aan 't *Kapittel* der Kathedraale Kerk van *S. Lambert* te *Luik*; het welk een' der Kanonnijken benoemd, om, in hoedanigheid als Heer, 't Kapittel verbeeldende, de zaken der Heerlykheid te bestieren: die ook de aanstelling heeft van den *Majeur*, *Schepenen* en *Griffier* dezer Gerechtsbank. Dan, zodanig een Heer een *Geestelyke* zynde; heeft, daardoor, geen recht van zitting, in de vergadering der *Landstenden*.

De Bank van TREMBLEUR behoord mede onder de *Banken* 's Lands van *Daalhem*: waaraan, de dorpen BLEGNY en S. ANDRE (*S. Andries*) onderhoorig zyn. Deze dorpen werden, als ééne Heerlykheid, den 18 *April* 1643, door Koning *Filips IV*, verpand, aan Vrouwe *Maria de Drdak*, voor de somme van 6000 gulden: en, den 16 *Decemb.* deszelven jaars, als een onverstersyk erfleen verkocht, aan Vrouwe *Margareta de Reede van Sesfeld*, voor 12000 gulden. Thans, behooren zy saamen, als eene Hooge *Heerlykheid*, aan den Grave van *Lannoy*; die, wegens deze Heerlykheid, een lid der Staaten van dit Kwartier is, uit

de

de Adelstant. Door denzelven, worden de *Majeur*, *Schepenen* en *Griffier* dezer *Bank* aangesteld.

THEMBLEUR op zich zelve beschoud, is niet meer dan een *Buurt*, een halfuur gaans zuidwaard van *Daalbem*. Naar deze buurt, word de *Bank* genoemd: dewyl derzelver leden, aldaar, voortyds plagten te vergaderen: 't welk nu te BLEGNY in 't *Raadhuis* geschied.

Dit BLEGNY ligt op een hoogte een uurgaans, ten zuiden van *Daalbem*: en is een *dorp* van omtrent 30 huizen: hoewel, 'er ook eenige *buitenbuurten* van sommige huizen saamgesteld, in deszelfs nabuurschap liggen. Aldaar is eene *Gereformeerde Waalsche* gemeente van zes huishoudingen uitmakende, om- en by de 20 ledemaaten; welke door haaren eigen Predikant bediend word. In gevalle te S. ANDRE, het ander dorp, nader by *Daalbem* gelegen, eenige *Gereformeerden* gevonden werden; zou deze gemeente met die van *Blegny* gekombineerd zyn.

Nu word alleenlyk, in de *Kerk* van *Blegny*, de Godsdienst, gemeenzaamlyk met de *Roomsgezinden* verricht. Dan, de Kerk van *S. Andre* is, voor de *Roomsgezinden*, alleen. Eigenlyk gesproken, zyn die beiden *Kerken*, zo van *Blegny* als van *S. Andre*, zo veel als *Kapellen* der *Parochie kerk* van MORTIER, dat, tusschen die beiden, doch op den *Oostenrykschen* bodem, ligt: waar de *pastoor* woond, aan wien de *opzieneren* der Roomsche gemeenten der twe andere plaatzen, als zyne *Kapellaanen*, ondergeschikt zyn. Die zaak heeft, ten aanzien van 't trouwen en begraven der dooden, voor en na, wel eens verschillen gebaard.

In de dorpen dezer Bank, word veel Luiks-zaaj gemaakt. Ook woonen daar veele nagel-smeden. Een beekje, achter 't dorp omloopende, dat by *Daalbem* in de *Berwine* valt, doed daartoe de watermoolens omgaan.

OLNE, doorgaans *One* uitgesproken, is mede éene der *Banken* in 't staaten gebied; welke eigenlyk niet op den grond van *Daalbem* ligt, maar in 't Hertogdom LIMBURG, op deszelfs uiterste grenzen ten westen; 13 uuren ten zuyden van 't steedje *Daalbem*: en zes- van *Maastricht*. De geheele *Bank* is 4 uuren gaans, in haaren omtrek. Het behelst in zich, behalven 't *dorp* zelv, verscheiden *Buitenbuurten*; en, in alles samen, 519 huisgezinnen.

De velden daaromstreeks liggen op de hoogten. Zy bestaan, meer uit bouw- als weilanden: en zyn, daarin, van

de andere oorden des Hertogdoms *Limburg* onderscheiden; die ten meerendeele uit weilanden bestaan. Behalven allerly flach van koorn, worden ook geheele akkers aldaar beplant, met *Chardons:* (*Kaarden*) een soort van distelgewas, welks knoppen in de laken-fabriek gebruikt worden.

Het dorp zelv ligt, op de afhelling van een' rotzigen berg; die echter niet van de hoogste is dezer landstreek. Zuidwaard van 't dorp, naar de rivier de *Weze*, is eene diepe vally, waar door een waterryke beek vloeid. Aldaar ziet men verscheiden geringer huisjes; eene geheele buurt uitmakende, die *la Vaux* genoemd word. Aldaar, woonen veele geweermakers en Nagelsmeden; die, met 't water der gemelde beek ter beweeging hunner molens, hun voordeel doen. De meeste huizen dezer Buurt zyn der *parochie* van *Olne* onderhoorig: hoewel, ook sommigen (terwyl de *grensscheiding* tusschen 't wederzyds grondgebied, aldaar te wonderlyk door elkander zich slingerd,) op het *Luiks* grond gebied liggen.

Het voornaamste gedeelte van 't *dorp* bestaat, in eene recht doorgaande straat; die van weêrzyde zeer dicht met schier aan elkander sluitende huizen bezet is: onder welke, sommigen zeer wel gebouwd zyn. Desgelyks liggen, in- en by 't dorp, eenige fraaje *Buiten plaatzen*.

Men vind, in oude aanteekeningen: dat deze *Bank*, alreeds in 1559 door *Filips II.* voor de somme van 1880 gulden is verpand geworden: dan, eerst volkomen verkocht, door *Filips IV.* den 20 *Febr.* 1644, aan zekeren Kolonel *Royeres*, voor 13120 gulden. Sedert dien tyd, was dit dorp met Hoog middelbaar- en laag Rechts gebied begunstigt; welks Heeren den titel van *Baron* van *Olne* zich hebben toegeeigend. Een geruimen tyd, is deze *Heerlykheid* daarna geweest, aan de Roomsgezinde Familie van *Berlo:* dan word, omtrent den jare 1760, verkocht, aan den Heer *David Regnier*, voor 26000 Ryksdalers. Dees' Heer heeft dezelve bezeten, tot 1771; wanneer zy, na deszelfs overlyden, van de nagelaten Weduwe door Koopverdrag voor 18000 Ryksdalers, tot de voorigen *Familie* van *Berlo* weergekeerd is.

Ten noordoosten van 't dorp, staat 't HEERE-HUIS: een' groot en nieuw gebouw, naar den hedendaagsche smaak gesticht: welkers ingang is van de Oostzyde: hebbende ten westen zyn uitzicht op een grooten tuin: in welkers midden, eene springende fontein is.

'T

'T *Schout ampt* dezer bank is erflyk, en gedurende de Spaansche regeering verkocht, aan eene *Roomsgezinde* Familie, *Nizet* genoemd: by welke, dit ampt tot heden gebleven is. 'T was, ter oorzaake der *Roomsche religie*, dat de voorige Schouten (sedert *Olne* onder 't Staats gebied gebracht was) dit ampt in eigen persoon niet mogten waarnemen; noch, wegens deze *Bank*, benevens de andere Schouten, zitting hebben, in de vergadering der *Landstenden*; als strydig tegen Staats resolutie. Daarom werd dit ampt, toen in deszelfs naam, door een' *Gereformeerden Substituit-Schout* bediend. Dan, aan den jegenwoordigen Erf-Schout, *N. Nizet*, is, sedert 1776, door Hunne Hoogmogende, 't voorrecht toegestaan, om, alle deelen zyner bediening zelv te mogen vervullen.

De *Erfschout* is *voorzitter* (*president*) dezer Gerechtsbank; die uit zeven Schepenen, met een' toegevoegden *Sekretaris*, bestaat: dan, dit voorzitterschap betreft eeniglyk, 't geval, als zy vergaderd zyn, over *civiele* of *borgerlyke* zaken. Wat het *Krimineele* aangaat: dit word, door een' afzonderlyken *Baljuw*, in naam van den Heer, geoefend: doende den eisch, aan diezelve Schepenen; die daar over 't vonnis vellen, waarvan geen appél valt: gelyk wel van de vonnissen, in *civiele* zaken; die eerst, voor 't Gerechtshof van *Daalhem*: en, van daar, ter *reformatie*, voor 't Hof van *Brabant*, betrokken konnen worden. De *Heer* van Olne heeft 't recht van aanstelling, van *Baljuw*, *Schepenen*, en alle andere *Amptenaaren*. Alleenlyk, moet de *Baljuw*, door den Heer benoemd, aan Hunne Hoogmogende voorgesteld, en door dezelve geapprobeerd worden; gelyk Hy ook, verplicht is voor dit Hoog-Kollegie, den eed van getrouwigheid af te leggen. Deze Bank heeft, eindelyk, ook twee *Dorpmeesters* of *Borgemeesters*, eenen *Gereformeerden*, en eenen *Roomsgezinden*; die, om het twede jaar, door de Gemeente verkoren worden.

De Inwooneren zyn de meesten den *Roomschen* Godsdienst toegedaan. De *Roomsche Pastorie* staat ter begeeving van den Deken des Kapittels van *S. Adelbert* (*Audibert*) te *Aken*; die de Groftienden dezer Bank heeft: hoewel de *Roomsche* Gemeente, ten aanzien van 't geestelyk Rechtsgebied, aan den *Bisschop* van *Luik*, onderhoorig is. Zy mogen, binnen deze plaats, geene omdrachten, noch eenige andere Godsdienst plechtigheden in 't openbaar verrich-

en: maar, doen hunne omdrachten, op den Luikschen bodem, by een *Kapelle*, te *Foibae*; een buurt, in een valley, westwaard van 't Dorp gelegen.

Aldaar, is een *Waalsche Gereformeerde* Gemeente, die door een predikant bediend word: aan wie, ook een Kerkeraad is toegevoegt. 'T was ten oorzake van deze *Gereformeerde* Gemeente, dat Hunne Hoogmogende, by 't verdrag van verdeeling, deze plaats, zo verre van *Staats-Daalhem* verwyderd, voor zich bedongen hebben; te meer, om ook den *Protestantse* Inwooneren, die toen te HERVE, SOIRON, PETIT en GRAND RICHAIN, en andere omliggende plaatzen, gevonden werden, aldaar hunnen Godsdienst vryelyk te doen oefenen; gelyk alhier te *Olne* noch werkelyk geschied, door de Gemeente te HODIMONT; * twe kleine uuren gaans oostwaard van daar by *Verviers* gelegen.

De

* De Gemeente van HODIMONT behoord mede, onder die, welke men *Gemeenten onder 't Kruis* of *Kruisgemeenten* gewoon is te noemen: en staat, ten dezen opzichte, gelyk, met de *Hoogduitsche Gemeenten*, in AKEN, BORCHET, en EUPEN; waarvan, hier voor, is gewag gemaakt. Zo lang de Staat meester was van de Stad en Provincie *Limburg*, had deze Gemeente te HODIMONT; meest uit Laken-Fabrikeurs bestaande; haare eigen *Kerk*; waarin, zy haaren Godsdienst vryelyk vieren mogt: dan, zo dra, in 1715 deze Provincie weer aan 't Huis van *Oostenryk* was ingeruimd, werd alle openbaare Godsdienst aldaar verboden. Zy heeft noch wel haaren eigen *Predikant*; bewoonende het Pastorie Huis; waar aan de *Kerk* gehecht is; en dat aan die Gemeente in eigendom behoort: welker Predikant ook eene jaar-Wedde van den Staat geniet: Dan dit verblyf geschied eenigsins, by oogluiking; zonder dat aan hem geoorloft is, eenig dienstwerk aldaar te verrichten. Ook is de gewezen *Kerk*, van predikstoel, banken en ontbloot; zynde thans, een ledig vertrek, geen gedaante van eene Kerk hebbende. De *Gemeente* van *Hodimont* is, sedert eenigen

De *Kerk* van *Olne*, die, op eene hoogte, te midden van 't dorp ſtaat, is aan de beiden gezindheden gemeen. Zy heeft twe *Patroonen*, aan welke, zy is toegeweyd: *S. Sebaſtiaan* en *S. Nikolaas*. De *toren* heeft reeds geſtaan, ſedert 1584: dan, het *Kerk* gebouw zelf, dat zeer bouwvallig was geworden, is geheel vernieuwd in 1760. Het is een ruim, luchtig en fraaj gebouw; dat zinlyk onderhouden word. Het onderhoud van den toren geſchied, door het Kapittel van *S. Adelbert* te *Aken*: van 't *Schip* der Kerk door de Gemeente, en, van het *Choor*, door den Raad van Staaten. Aldaar is 't *Familie graf* der voorige Heeren dezer *Baronie*, die, ſedert 1771, dezelve door aankoop op nieuw zich hebben toegeëigend: en, onder anderen, van *Mathias D' Olne* Ridder en Kolonel in 's Keiſers dienſt, die, den 7 *Febr.* 1699 geſtorven is. Ook, ligt daar begraven de voorige Heer *David Regnier*. Desgelyks, ziet men, te midden dezer Kerk het graf van den zo zeer beruchten Heer, *Anthony Johan Duining*, geweezen Lieutenant-Generaal in Staaten dienſt, en Groot Major van *Maaſtricht*; die, ſedert hy van dien laatſtgenoemden poſt ontzet was, zyne dagen te *Luik* geëindigt heeft, in 1760. Dit graf is gedekt, door een blaauwe ſteene zerk, op welke alle zyne titels uitgehouwen zyn. Ja die zelve *Kerk* van *Olne* ſtrekt ten gemeenè begraafplaats van alle Proteſtanten, die niet alleen te *Luik* ſterven, maar ook te *Spaa*, omtrent 4 uuren gaans, van daar zuidooſtwaard, in 't Land van *Luik* gelegen: welke ſterfgevallen menigvuldig zyn, van vreemdelingen, die te *Spaa*, wegens lichaams kwaalen de mineraale wateren gebruiken; als wanneer, ter [illegible] voor-

[illegible]

[illegible]

nige jaren, zeer afgenomen: en beſtaat thans, uit niet meer dan 2 of 3 Huisgezinnen. Zy moeten zich, ter oefening van hunnen Godsdienſt, naar *Olne* begeven: alwaar, ook de kinderen gedoopt worden: en, alwaar hun eigen Predikant hun ſomwylen 't H. Avondmaal bediend, 't welk eenmaal viermaal 's jaars plagt te geſchieden. Hunne dooden, die men voorheen in die gemelde kerk plagt te begraaven, worden nu, op een afzonderlyk Kerkhof te *Petit-Richain*, een half uur van daar, ter aarde beſteld.

voorkoming van bedrog, de doodkist, ten overstaan van leden des Gerechts, als mede van den Predikant en een Ouderling, moet geopend worden; om te weeten, of zodanig lyk, als opgegeven word, daar in ligge. Hoewel, 'er ook voorbeelden zyn, dat lyken van aanzienlyke lieden, aldaar, slegts by voorraad bygezet, en daarna weder opgegraven en naar hun eigen vaderland, overgevoerd worden; in welke gevallen, de kist weder moet geopend worden, en 't lyk, aan den persoon, die gelast is, om 't zelve van daar te haalen, worden vertoond.

Behalven de *nagelsmedery*, word te *Olne* ook veel *Luiks Saaj* gemaakt. Ook, is binnen deze bank, ten noordwesten van 't dorp, een *Steenkoolen-myn*; welke éénen der *Protestantsche* Ingezetenen dezer plaats aangaat.

OOST of *Oest* is één der kleinste *Banken* van dit Kwartier: hoewel ze, van het *Daalbems* gebied, is afgescheiden: en een halfuur gaans noodwaard van *Eisden*, aan de grenzen des Graafschaps *Gransfeld*, gelegen is. Zy bestaat eeniglyk, uit een oud en vervallen *Slot*, met een daarby gelegen buurt van omtrent 25 huizen, eeniglyk bewoond door *Roomsgezinden*. Ook is 'er geen kerk: maar, een der vertrekken van 't *Kasteel* is tot een *Kapelle* gemaakt: Waar in somwylen dienst gedaan word. Dit *Kasteel* word, OOST by *Eisden*, en *Oost* aan de *Maas*, toegenoemd: ter onderscheiding van OOST, aan de *Geul*; een ander Kasteel, in de nabuurschap van *Valkenburg*; doch op 't *Oostenryks* grondgebied gelegen: 't welk aan den Baron van *Mettikhoven* toebehoord. Deze Heerlykheid OOST is eerst in pandschap uitgegeven, den 17 *Aug.* 1633, door *Filips IV*, aan 't Adelyk geslacht van *Hoensbroek* tot *Geul*, voor de somme van 1000 gulden, *Antoon Ulrich* Grave van *Hoensbroek* tot *Geul*, Heer van OOST, trouwde in 1708, met de laatst overgeblevene eenige dochter uit het Adelyk Huis, de *la Margelle*; aan welk de Heerlykheid *Eisden* toebehoorde: uit welk huwelyk, twe dochters werden verwekt. De oudste Dochter *Isabella* werd in 1724 ten huwelyk gegeven aan Grave *Maurits de Geloes*, eersten minister des Prins Bisschops van *Luik*, Heer van *Fontenois*, in 't Landschap *Condros*: waardoor, zy de Heerlykheid *Eisden* aan 't geslacht van *Hoensbroek* overbracht. En, de twede Dochter *Katharina Antonetta* verkreeg de Heerlykheden OOST, en 's GRAVENVOEREN; en trouwde, met den Heer Baron de *Colin*, Heer

van

van *Beusdaal*, *Sippeneken* enz. Dan, dewyl deze zonder wettige kinderen na te laten, voor eenige jaren, overleden is; (zynde begraven in 't Klooster *Slavante*;) vielen die beiden Heerlykheden, op Haar's Zusters zoon, Grave *Willem* de *Geloes*, desgelyks, eerste minister des *Bisschops* van *Luik*, en Kommissaris decisseur der Stad Maastricht; die dus deze gezaamlyke Heerlykheden, Eisden, Oost, 's Gravenvoeren enz. is bezittende. De Heer van *Oost* heeft de aanstelling van *Schout*, *Schepenen* en *Sekretaris*. De Inwooneren van *Oost* hebben 't recht van vrye weide voor hun vee, in de naast by hen gelegen landen van *Gronsfeld*, *Bruist* en *Eisden*.

Kadier, dat by verkorting *Keyer* en *Keer* benoemd word; alhoewel één der *Banken* 's Lands van *Daalhem*, is toch (ter zelver wyze gelyk Oost,) van 't overig *Daalhems*— gebied afgezonderd. Het ligt een groot uur gaans zuidoostwaard van *Maastricht*, op het gebergte; naar dit dorp, de *Keer-berg* genoemd. Het is een redelyk groot en volkryk dorp: bestaande in eene lange straat, ter weêrzyde met boerenwoningen betimmerd: welk genoegzaam eevenwydig (*paralel*) loopt, een weinig ter rechter zyde van den gemeenen landweg, van *Maastricht* naar *Aken*. Dees hooge grond veroorzaakt, dat de Inwooneren niet overvloedig van Water zyn voorzien: moetende zich behelpen, met drie zeer diepe putten; die, ter zekeren afstant van elkander, in die gemelde straat, gevonden worden. Dit dorp is, echter, niet geheel aan Staats Daalhem onderhoorig: want, een gedeelte daarvan is vereenigt, met de Bank van Heer; dat daar naby in de laagte ligt, en één der *elf banken* van 't Kapittel van *S. Servaas* is. Daarom maakt men een onderscheid, tusschen Daalhems— en Kapittels Keer. De Kerk van dit dorp is een fraaj gebouw; dat zeer net word onderhouden: staande omtrent te midden van 't dorp. Deze Heerlykheid was eerst verpand, den 24 *Aug.* 1644, aan den Heer van *Hoensbroek-Geul*, voor 1400 gulden. De jegenwoordige *Heer* van *Kadier* is de Heer Mr. *W. F. de Jacobi* vice-*Hoogschout* van *Maastricht* enz.

Het *Heere-Huis* van *Kadier* word Blankenberg genoemd: liggende een weinig ten zuidwesten, buiten 't dorp, in eene laagte en niet verre van den *Aker* weg. 'T heeft van achter een ruimen en fraajen tuin, die tegen de

hoogte opgaat. Voor dit huis, staat een wind-koornmolen; die door de landlieden daarom streeks van veel gebruik is. Zy was; geduurende den oorlog, in 1748, door de *Franschen*, opzetlyk in brand gestoken en geheel vernield: dan, is daarna weêr hersteld geworden. De Heer dezer *Bank* draagt den titel, als *Heer* van *Kadier en Blankenberg*. Hy heeft de aanstelling van *Schout*, *Schepenen* en *Sekretaris* dezer Rechtbank.

I V.

IV. STAATS-
OPPER-
GELDERLAND.

IV. STAATS-

OPPER-

GELDERLAND.

De geheele GELDERSCHE *Provincie* was, van ouds-; zo lang ze, naamlyk, der *Bourgonjesche-* en *Spaansche* Heerschappy onderworpen geweest is; in IV KWARTIEREN afgedeeld; die, naar de vier Hoofdsteden, onderscheidenlyk benoemd werden: naamlyk, de *Kwartieren* van NYMEGEN, ARNHEM, ZUTPHEN en ROERMOND. Deze stonden, onder de bestiering van een' en denzelven *Gouverneur*: en, de *Staaten* der gezaamlyke *Kwartieren* hadden jaarlyks, hunne algemeene *Landschaps-vergaderingen*; die, in elke der genoemde *Hoofdsteden*, beurtelings gehouden werden. Dat men, nu, deze geheele *Provincie* dus in *tweën* gesplitst, en 't één met den naam van OPPER-, en 't ander van NEDER-GELDERLAND, ziet voorkomende, is eeniglyk van de verandering, daar in gemaakt, ingevolge den *Munsterschen* vrede, des jaars 1648, af te leiden: waar by, de drie eerstgenoemde *Kwartieren*, aan de *Republiek* der *Vereenigde Nederlanden*, werden afgestaan; om, onafhanglyk van *Spanje*, als een *vrye Staat*, door Haare *Staaten* bestierd te worden: terwyl, 't geheel

Kwar-

Kwartier van Roermond, aan de Heerschappy des Konings van *Spanje*, die 's tyds, en noch langen tyd daarna, verknocht bleef. De *Beschryving* der drie andere *Kwartieren*, saamen Neder-Gelderland uitmakende, doch, doorgaans maar blootelyk met den naam van Gelderland bekend, is reeds voorgegaan, *bladz.* 275-323. Des, wy nu eeniglyk ons hebben te bemoeijen, met dit laatste, naamlyk, Opper-Gelderland: * dat, in tegenstelling van *Neder Gelderland*, dus toegenoemd word, als *hooger* liggende, in opzicht tot de *Maas* die van hier, langs *Neder-Gelderland*, Zeewaard afvloejd. Ter zelver oorzake, word 't ook, 't Over Kwartier van *Gelder* of *Gelderland*, genoemd.

Langs de beiden-, doch, meest de rechter zyde der gemelde rivier, ligt deze Landstreek verre in de *lengte* uitgestrekt, voor 't minst 14 uuren gaans: dan, de *breedte*, die zich zeer ongelyk is, kan nergens meer dan 8 uuren haalen. Ten zuiden, oosten en noorden word zy begrensd, door de Hertogdommen Gulich en Kleve; ook door een gedeelte van 't Keuls-*gebied*, en van 't Vorstendom *Meurs*. Dan, ten westen word ze, voor een gedeelte, door de *Maas*, van 't Graefschap *Hoorn*, dat aan den *Bischoplyk* Luiksen stoel onderhoorig is, afgezonderd: en, voor een gedeelte, stoot zy, daar aan de *Majorie* van 's Bosch, zynde de grensscheiding door de *Peel* gaande. Langs de boorden der *Maas*, vind

* Onder alle Kaarten die deze *Landstreek* in 't byzonder vertoonen, is geen één zo uitvoerig en nauwkeurig, dan die van Fr. de Wit, by *Cov. en Mort.* te *Amsterdam*.

vind men veele ſchoone *Weilanden*: doch, wat verder van die rivier verwyderd, is meeſt *heigrond*: hoewel, men door zwaaren arbeid en koſten, een goed deel daarvan tot bouwland gemaakt heeft: 't welk de ligtſte ſoorten van graanen, als rogge, haver en boekweit voortbrengt. Aan ſommige oorden, is mede geen gebrek aan *Veengronden*, die goeden turf opgeven. De *lucht* is 'er zeer gezond.

Behalven door de Hoofdſtroom, de MAAS, die daar zonderling viſchryk is; word dit land ook beſpoeld, door kleindere rivieren; die in dezelve haare uitwatering hebben.

Van deze, is de voornaamſte, de ROER *; die, in 't zuidelyk deel van *Gulicherland*, aan de grenzen van *Limburg* ontſpringende, verby de Hoofdſtad *Gulich*, en andere ſteden dezer landſtreek vloeid, en langs de zuidzyde van *Roermond*, in de *Maas* valt.

In 't midden van *Gulicherland* ontſpringt de NIERS; die verby *Gelder* naar *Gennip* ſtroomt, en daar haar water aan de *Maas* mededeeld.

De GELEEN en de ZWALM zyn niet meer als beeken te noemen: hoedanige, men ook veele ziet, ten weſten der *Maas* in 't Land van *Keſſel*, die uit de *Peel* haaren oorſprong neemen.

In alle kaarten, welke dit *Overkwartier* van *Gelder* afbeelden, ziet men de *Maas* en *Rhyn* (als ware) met elkander vereenigt, door een KANAAL; 't welk te *Rhynberk* beginnende, langs *Gelder*, naar *Venlo* loopt.

In

* Met deze ROER, mag men niet verwarren, eene andere *rivier* van dien zelven naam, die by *Roeroort*, niet verre van *Duisberg*, in den *Rhyn* ſtroom valt.

In dezen tyd, is dit *Kanaal* niet meer in wezen; uitgezonderd, dat, hier en ginds, noch eenige geringe overblyfzelen daarvan te zien zyn. De teekening van 't zelve, in de *kaarten*, diend, om de gedachtenisse te bewaaren van 't ontwerp, dat de Spaansche Veldheer, *Ambros. Spinola*, deswege gesmeed, en daadelyk aangevangen had te volbrengen, in den Jare 1626. Sommige geschiedschryveren duiden het oogmerk van dit ontwerp, als of het ingericht ware, om 't *water* van den *Rhyn*, in de *Maas* af te leiden. Dan, waarschynlykst is, dat men, van der Spaanschen zyde, alleenlyk getracht hebbe, door dit Kanaal de *Scheepvaart*, langs den *Rhyn* stroom, te stremmen, en de Koopgoederen; die uit *Duitschland* naar de *Vereenigde Provincien*, door deze rivier, werden afgevoerd; naar *Brabant* en de andere *Spaansche Provincien* te trekken: een toeleg, die, voor de steden *Rhynberk*, *Gelder* en *Venlo* onwaardeerbaar zou geweest zyn: maar, zeer verderflyk, ten aanzien, der *Vereenigde Nederlandsche Republiek*; aan welke door dit middel, al de handel op *Duitsland* afgesneden zoude geweest zyn. De uitvoering van dit werk werd den Grave *Hendrik van den Berg* aanbevolen; die, daartoe, een goed deel Spaans krygsvolk onder zyn bevel had. Hy maakte zelv daarmede een aanvang, by de Stad *Rhynberk*, den 21 *Sept.* des gemelden jaars; de eerste drie schoppen vol aarde uit den grond gravende; waarin, hy door de overige bevelhebbers van 't leger, en, daarna door 't volk, gevolgt word. Dit *Kanaal* had de breedte en diepte van 14 voeten: en was, met alle zyne bogten, omtrent ter lengte van 10 uuren

ten gaans, uitgeſtrekt. Aan de binnen zyde, naamlyk, naar 't zuiden, was eene aarde *wal* opgeworpen; verſterkt door 24 *Reduuten* of veldſchanſen; die, ter zekeren afſtand van elkander dus geplaatſt waren, dat men, uit de ééne, de andere kon byſpringen; ingevalle, zy door vyanden werden aangetaſt. Men gaf, aan deze doorgraving, den naam van de *Eugeniaanſche Grift*, (*Foſſa Eugeniana*;) ter eere der Infante *Klara Iſabella Eugenia*, de Dochter des Konings *Filips II*; die 's tyds Spaanſche *Gouvernante* der *Spaanſche Nederlanden*. En, gelyk de Spaanſchen doorgaans gewoon zyn, hunne ſchanſen en andere middelen van tegenweer, naar de *Heiligen* te benoemen; droeg die *vaart*, tot een tweden naam, dien van S. Marie. De Borgers der drie gemelde *ſteden* moeſten den aanleg dezer *vaart* bekoſtigen: en zouden, daarvoor, ten intreſt der opgeſchooten ſommen, de tollen der doorvaarende ſchepen, genieten. Middelerwyle, was gebrek aan geld niet 't eenig middel, waardoor, dit ontwerp, in zyn voortgang moeſt geſtuit worden: maar, hier by kwam de ongelegenheid van den grond; die, aan ſommige plaatzen opryzende; tot eene groote diepte moeſt ingegraven worden, om eenig water te konnen aantreffen. Ook, bevond men, behalven dit, doorgaans gebrek van water, om deze geheele grift genoegzaam te vervullen, dat zy vaarbaar worden kon. Daarom, was men genootzaakt, in de verſcheiden armen der rivier de *Niers*, by de Stad *Gelder*, drie *Sluizen* aanteleggen, ten einde deszelfs water op te ſtoppen, en 't zelve naar deze grift te leiden: op welke onwelvoegzaamheden men voor-

af niet was verdacht geweest. En, wat den *Spaanschen* allermeest, in den voortgang van dit werk, verhinderde, was, dat de arbeiders steeds onrust werden, door de *Staatse troupen;* zonder dat de *Grave* van den *Berg;* die tusschen *Rhynberk* en *Gelder*, zich verschanst had, hen tegen de aanvallen derzelver, genoegzaam beschermen kon. En, 't één by 't ander komende, was oorzaak, dat deze onderneming, nadat eenige tonnen gouds nutteloos daartoe verspild waren, eindelyk, in rook verdween.

Dewyl de Stad Gelder; die haaren naam aan de geheele *Provincie* mededeeld; binnen de grenzen van dit Kwartier gelegen is; daaruit alleen, is genoegzaam kenlyk, dat dit zelve *Kwartier*, en zelfs in vroegere tyden, het voornaamste gedeelte dezer *Provincie* zal hebben uitgemaakt, vermoedelyk, hadden de eerste *Graven*, en naderhand de *Hertogen* dezer Landstreek, eertyds, binnen gemelde stad, op 't *slot* of *sterkte*, (naar men zegt,) door Grave *Otto* van *Nassau*, in 1079, aldaar gesticht, hunne Hofhouding: langs dien weg, kan men begrypen, waarom niet alleen bepaaldelyk dit *Roermonds kwartier*, maar ook de geheele *landstreek* haaren naam van deze Stad overgenomen hebbe. Dit *kwartier* is wel thans, van de *drie* andere *kwartieren*, die Neder-Gelderland beslaan, afgescheiden: dan, men houd 't, daarvoor, dat 't gedeelte des *Hertogdoms* Kleve, dat nu tusschen beiden schiet, voorheen, mede aan Gelderland behoord hebbe: naamlyk, de landstreek, waarin de steden *Gennip*, *Goch* en *Kranenburg* liggen. Van dit zelve gevoelen, is *Ar. Slichtenhorst* (*Geld. geschied. I D. blad.* 69.)

ge-

gevende daarvan zeer goede redenen. En, dit zo zynde; zal, al wat nu met den naam van *Gelder* of *Gelderland* bekend is; (dat gedeelte van *Kleefsland*, 't welk toen ook *Gelders* was, daaronder mede begrepen;) een *aanéénhangend* Landschap hebben uitgemaakt.

De *Lotgevallen* die 't *Hertogdom* GELDER in 't gemeen, wedervaaren zyn, zo lang alles noch saam vereenigt was, hebben wy, hier voor in de *beschryving* van NEDER-GELDERLAND, kortelyk aangehaald. En, al wat aanging, de drie andere kwartieren, betrof toen mede, dit *kwartier*, in 't byzonder.

In den tyd, toen de vrede te *Munster*, tusschen den Koning van *Spanje* en de *Nederlandsche Republiek*, gesloten werd, hadden de *Algemeene Staaten* noch geen eigendom, aan eenige sterkte dezes geweest. Wel had Prins FREDERIK HENDRIK van ORANJE, geduurende den oorlog in 1632, de steden *Roermond*, *Venlo* en *Straalen* vermeesterd: dan, die waren, alreeds in 1637, dus lang voor den vrede, weder door de *Spaanschen* herwonnen. Des, was deze de eenige der voor aanliggende *Provincien*, welke de Koning van *Spanje* alleen en geheel bezat. En alle verandering, welke dit Landschap in 1648 uit kracht der *Munstersche* vrede, onderging, bestond daarin eeniglyk, dat 't, van de drie overige *Geldersche* kwartieren, werd afgezonderd. Na dien tyd, is dit kwartier, een reeks van jaren, bestendiglyk der SPAANSCHE Heerschappy onderworpen gebleven: en, sedert dien tyd, veel al met den naam van SPAANSCH GELDERLAND, bekend geweest.

Het zou, voor den *Staat*, van veel belang geweest zyn, eenige *gesterkte plaatzen*; (zo niet de geheele Landstreek;) daarin, te hebben mogen bezitten: dewyl zy zo naby onze grenzen ligt: en, dewyl, daardoor, langs de *Maas-stroom*, de gemeenschap met *Maastricht*, en met de Landen van *Over-Maas*, onbelemmerd konde onderhouden worden. De Algemeene Staaten hadden ook geen' anderen toeleg, dan om, ter een' of anderen tyd, 't zy door verruiling, als anderzinds, dezelve in eigendom te mogen verkrygen. Daarop, zag het LII *artikel* van den gemelden vrede: waarin gezegt werd: „ Het *Over-kwartier* van GELDERLAND „ zal, tegen de waarde, worden *uitgewisseld*: „ waarover, de *Chambre mi partie*, binnen zes „ maanden na de *ratifikatie* van dit verdrag, „ uitsprake zal moeten doen. " Dan deze *uitsprake*, is, na dien tyd, noojt gevolgt. De *Koningen* van *Spanje* bleven dus, geduurende alle de 52 volgende jaren der voorige eeuwe in het volle bezit dezer geheele Landstreek: en, wel, ten eenemaal, ongestoord. Alle de andere *Spaansche* bezittingen, in deze *Nederlanden*; naast by de *Fransche* grenzen gelegen, waren wel van tyd tot tyd, door oorlogen ontrust, en somwylen, geheele stukken daarvan afgescheurd, en den *Franschen* overgelaten: dan, de steden van dit OVER-KWARTIER van GELDER, zo verre van *Frankryk* verwyderd, hadden na den gemelden *Munsterschen* vrede, nimmer eenigen vyand voor haare poorten gezien.

Dit heeft geduurd, tot den jare 1700; toen Koning KAREL II, van *Spanje*, zonder lyferven natelaten, overleed; en het manlyk oir van den

Ka-

Karolynschen tak des *Oostenrykschen* Huis, met hem, een einde nam. Hierna, volgde terstond die bekende *Spaansche successie oorlog*; die in 1702 begonnen, en, in 1713, door den *vrede* te *Utrecht*, geëindigt werd: tot welken oorlog, de Algemeene Staaten, met 't *Duitsche Ryk* en *Groot-Brittanie* tegen *Frankryk* zich verbonden, om, onder anderen, al wat Koning *Karel II* in deze *Nederlanden* bezeten had, den Broeder des Keisers *Josephus*; den Aarts-Hertog Karel van Oostenryk, van den *Duitschen tak*, (anders de *Ferdinandsche lyn* genoemd,) te doen geworden. De *Franschen* hadden, onder bevel des Marchals *Bouflers*, in den aanvang van den Veldtogt des jaars 1702, tusschen *Goch* en *Gennip*, in *Kleefsland*, zich neêrgeslagen, om dit *Spaansch Gelderland*; 't welk men begreep als 't eerst aan den aanstoot liggende, te dekken: dan, zo dra de Grave (daarna Hertog) van *Marlboroug*, met 't Bondgenoots heir, meest uit *Engelsche* en *Nederlandsche* troupen saamgesteld, naby de Stad *Grave*, de *Maas* overgetrokken, door de Majorie van *'s Bosch*, rechtstreeks naar 't *Land* van *Luik* toog; was *Bouflers*; beducht, dat hem de terugtred mogt worden afgesneden; in de noodzakelykheid, om geheel Spaansch Gelderland, na de gesterkte plaatzen, met genoegzaam krygsvolk bezet te hebben, te verlaten; ten einde den *Bondgenooten*, zo veel doenlyk, weêrstand te mogen bieden. Hierdoor, verkreeg men bekwame gelegenheid, om alle de *sterkten* langs de *Maas*, naamlyk, Venlo, Roermond en Stevenswaard, aantetasten; die ook alle, in dien zelven zomer, zonder veel weêrstand overgingen, en met *Staats guarnisoen* werden be-

zet: gelyk mede, in 't laatst des jaars 1703, de Stad GELDER, door den Pruisischen Generaal, Grave van *Lotbum*, na eene langwylige *blocquade*, bemachtigt werd.

Dus, was het geheel *over kwartier* van *Gelderland*, alreeds van sedert den aanvang des oorlogs, in handen, ten deele der *Algemeene Staaten*, en ten deele des Konings van *Pruissen*; welke beiden, elk hunne verwonnen plaatzen, geduurende de volgende jaren, binnen welke, dees' oorlog werd voortgezet, voor den Aarts-Hertog KAREL van OOSTENRYK, in bewaaring hielden; zo lang, tot men, by de volgende vrede, deswege, nadere bestelling zou konnen maken.

Als, eindelyk in 1713, de vrede's onderhandelingen te *Utrecht* begonnen waren, was de *Koning* van *Pruissen* FREDERIK I; die de stad *Gelder* had ingenomen en dus lang inhield; zeer sterk daarop staande dat 't GEHEEL *Over-kwartier* aan hem alleen mogte overgelaten worden: zynen eisch grondende, op zekere achterstallige onderstandgelden, eenige jaren voorheen, aan Koning KAREL II van *Spanje* opgeschoten. Zyn dood, kort daarna gevolgt, gaf, aan deze onderhandeling, wel eenige stremming voor een tyd: dan, deszelfs Zoon en Opvolger, FREDERIK WILLEM, vernieuwde onmidlyk daarna, die zelve aanspraak, op 't *gansche Over-kwartier*. Zelfs, hadden de *Pruissische* gevolmachtigden, die des *Keisers*, weeten over te haalen, tot de teekening van een *verdrag*; waarby de Keiser, zyn aandeel in 't *Over-kwartier*; onder zekere voorwaarden; zoude afstaan, aan den Koning van *Pruissen*: en, men vernam, dat ook de *Fransche*- en zelfs de *Engelsche* gezanten, dezen

eisch

eisch des Konings van *Pruissen* begonnen te begunstigen. Ondertusschen, waren de *Algemeene Staaten*; die, gelyk hiervoor is aangemerkt, de Steden VENLO, en ROERMONDE, beneven de schans STEVENSWAARD, bezet hielden; de eenigen, welke tegen dit ontwerp zich aankantten: en deeden een' voorslag van VERDEELING van dit *kwartier*, tusschen den *Keiser*, den Koning van *Pruissen* en dezen *Staat*. De deswege gerezen verschillen, waren éénе der oorzaaken, waardoor 't *vrede's* werk een tydlang vertraagt werd. Men kwam ook, by de teekening van den *vrede*, den 13 *Apr*. 1713, tot geen besluit. Alleenlyk, werden aan den *Koning* van PRUISSEN, beneven de steden *Gelder*, *Wachtendonk* en *Straalen*, alle derzelver Ommelanden, als mede 't Land van *Kessel*, in vollen eigendom afgestaan: doch, wat den *Staat* betrof: ten dezen opzichte, berustte alles, in algemeene bewoordingen. Aan den *Staat* werd, na den geteekenden vrede, door den *Koning* van *Frankryk*, al wat Koning *Karel II*, in deze *Nederlanden*, (en dus mede, in dit *Over-kwartier*,) bezeten had, wel dadelyk ingeruimd; dan eeniglyk, om 't zelve te bewaaren, voor 't *Huis* van OOSTENRYK; tot zo lang men, met 't zelve Huis van *Oostenryk*, wegens eene *barriere*, zou overeengekomen zyn; want, ten dezen opzichte, kon voor als noch, geene bepaalinge gemaakt worden: dewyl de oorlog, tusschen den *Keiser* en *Frankryk*, werkelyk bleef duurende; die eerst, in den volgenden jare 1714, door den *vrede* te *Radstad* geëindigd werd.

Al wat, derhalven, de beraamde VERDEELING van dit *Overkwartier* betrof, werd verschoven,

tot 't zogenoemde BARRIERE - TRACTAAT *; waartoe, de onderhandelingen, tusschen de *Keiserlyke*, *Engelsche* en *Staatsche* gevolmachtigden, reeds in 1714, te *Antwerpen*, geopend werden.

Geduurende deze onderhandelingen, drongen de *Staaten* van *Gelderland* aan, by Hunne Hoogmogende, dat 't gedeelte van 't *Over-kwartier* 't welk men van den Keiser eischen zou, aan Hunne PROVINCIE mogte *gehecht* worden; waartoe, 't geheel *Over-kwartier* eertyds behoord had: dan, daarin wilden de andere Provincien niet verstaan; in aanmerking nemende, dat dit land, als een *Konquest* des oorlogs, door de gemeene macht der geheele Republiek, verwonnen, daarom, tot de landen der *Generaliteit*, moest gereekend worden te behooren. Niet te min, waren de *Staaten* van alle de *Provincien* zeer yverig gesteld, op 't behoud van een *gedeelte* van dit *Kwartier*; 't welk tot een *barriere*, inzonderheid voor *Gelderland* zou dienen: en, waren genegen, om, in de grensscheiding van *Staats Vlaanderen*, den Keiser iets meer toetegeven;

* Het gemeld BARRIERE - TRACTAAT; welks *inhoud*, van woord tot woord, te vinden is, in de meeste *Neêrlandsche Geschied Schriften* die 's tyds; had wel voornaamlyk ten doelwit, om in de *Oostenrykse Nederlanden*, aan onze *Republiek*, eenige gesterkte plaatzen ter *bezetting* in te ruimen, als *voormuuren* tegen *Frankryk*; ten einde, tegen allen onverwachten aanval gedekt te wezen: dan, in ditzelve *Traktaat* moest ook de *Grensscheiding* tusschen het *Oostenryks-en Staats* gebied, nader bepaald worden: en byzonderlyk, wat aan den *Staat*, ter eenige vergoeding der onkosten, geduurende den twaalfjarigen oorlog, ten dienste van 't Huis van *Oostenryk*; besteed, zou worden toegereikt: 't welk nu, door den afstand van eenige plaatzen, in dit *Over-kwartier* van *Gelderland*, gevoeglykst kon geschieden.

ven; ten einde zy Hun oogmerk daarin bereiken mogten: want, men rekende de *ſterkten* langs de *Maas*, voor de geheele *Republiek*, van groot belang, (gelyk gezegt is,) om de gemeenſchap met *Maaſtricht* (de voornaamſte der grensveſtingen van den Staat,) te mogen behouden.

Die zaak leed, ondertuſchen, aan 't *Weenerhof* veel tegenſtand; 't welk niet beſluiten kon, tot den afſtand van *Venlo* en *Stevenswaard:* als de eenige plaatzen, door welke, de Keiſer, den vrye overtogt der *Maas* naar de *Ooſtenrykſe Nederlanden* hebben kon; welke hem, door *Rhermonde*, gereedlyk zou konnen afgeſneden worden; dewyl, dit tuſchen *Venlo* en *Stevenswaard* ligt, en de Stad *Gelder* op zyde had. Men zou alle de opgeworpen zwarigheden niet zo gemaklyk te boven gekomen zyn; ten ware de dood van Koning *Lodewyk XIV;* (die den Staat min gunſtig was); voorgevallen den 1 *Sept.* 1715 geene voordeelige verandering daarin gemaakt hadde. Eindelyk, werd 't BARRIERE - TRACTAAT, den 14 *Nov.* deszelven jaars te *Antwerpen* geſloten: waarby, de VERDEELING dezer *Landſtreek* in *driën*, ter zelver wyze bepaald werd; gelyk zy noch heden ſtandgrypt. Terwyl de Koning van *Pruiſſen* in 't bezit bleef van zyn aandeel, ten opzichte der Stad GELDER met al haar *ommelanden*, en van 't Land van KESSEL, aan de overzyde der *Maas* gelegen; werd door den KEISER, aan de STAATEN, voor eeuwig, en in volkomen *Souverainiteit* afgeſtaan, de Stad VENLO, met haar Rechtsgebied, en, 't Fort S. MICHIEL; beneven 't Fort STEVENSWAARD-en, eindelyk 't *ampt* van MONTFOORT, met de daarin liggende ſteden en dorpen: behoudende

't Huis van OOSTENRYK daarin, niets; dan de Stad ROERMONDE, met haare onderhoorige dorpen.

Eene zaak van aangelegenheid, om ze wel te mogen weeten, is, de groote en niet min schadelyke invloed, welke die *verdeeling* des *Over-Kwartiers* van *Gelderland*, onder drie verscheiden Mogenheden, ten wege gebracht heeft, op de SCHEEPVAART, in den KOOPHANDEL die, langs de MAAS, tuschen 't Land van *Luik* en de *Vereenigde Nederlanden*, voornaamlyk, op *Dortrecht*, gedreven word. Zo lang, naamlyk, dit *kwartier* eeniglyk door den Koning van *Spanje* bezeten werd, was, behalven te *Navanje*; tuschen *Luik* en *Madstricht* gelegen; niet meer dan éene *Spaansche tol*, die te *Roermonde* betaald werd. Dan, nu de bezittingen van *drie* onderscheiden *Mogenheden* aan de *Maas* paalden; werd daardoor onvermydelyk, dat de *tollen* en *licenten* der heen- en weêrvaarende schepen vermeerderd moesten worden. In 't XVIIIde *artikel* van 't bewust *Barriere-Tractaat*; waarby de genoemde plaatzen in 't *Over-kwartier*, aan den *Staat* werden afgestaan; was wel, tuschen den *Keiser* en den *Staat*, te gelyk bepaald: „ dat de *in-* en *uitgaande rechten*, „ die van de Schepen en Koopgoederen langs „ de *Maas* geheven worden, niet verhoogt, „ noch ook verminderd mogten worden; dan „ met gemeene *toestemming*: van welke rechten, zyne *Keiserlyke Majesteit* trekken zou, „ die te *Roermonde* en te *Navanje*- en de *Algemeene Staaten* die te *Venlo* geheven moesten worden. " Dan, over dit *Artikel*, vond de Koning van *Pruissen* zich bezwaard: klagende,

de, dat men daarin alleen van de in- en uitgaande rechten, ten behoeven van den *Keiser* en den *Staat* gemeld had; zonder te spreeken, van 't recht, dat Hem toekwam, om mede iets daar van te trekken. Men zegt: de *Koning* van *Pruissen* hadde in den beginne, den beiden andere Mogenheden voorgeslagen, om een *Generaal Komptoir* van in- en uitgaande rechten, te *Roermond*, te plaatzen; welke'r inkomsten in *drien* behoorden gedeeld, en één *derde deel* aan Hem te worden toegereikt; als ruim een *derde deel* van 't *Over - kwartier* bezittende: dan, deze voorslag, inzonderheid by 't Hof van *Weenen*, niet aangenomen wordende; bleven niet alleen de *Tol-Komptooren* te *Roermond* en *Venlo* in wezen en op denzelven *tax*; maar nu werden, daarbeneven twe *Pruissische Tol-Komptooren* opgerecht: het één te *Kessel*, en het ander te *Wel* of *Weel*. Sedert welken tyd, de afvaarende Schepen, van den *Oostenrykschen tol* de éene helft betaalen moesten te *Navanje*, en de andere te *Roermonde*: en de opvaarende Schepen, den *Pruissischen tol* te *Wel* en te *Kessel* - en den *Staatschen tol* te *Venlo*, moesten voldoen. Die zaak heeft geen kleine stremming in de Scheepvaart op de *Maas*, veroorzaakt, en byzonder, aan den handel tusschen *Luik* en *Dort*, groote schade toegebracht. Des te meer, dewyl by die gemelde - veel meer andere *Tollen* toegevoegd zyn: als te *Chevat*, *Eisden*, *Maastricht*, *Neêr-Haaren*, *Urmond*, *Maaseik*, *Wessem*, *Neer*, *Gennip*, *Grave*, *Ravestein*, *Batenburg*, *Meegen*, *Maasbommel*, *Oyen*, *S. Andries*, *Bommel*, *Gorinchem*, en noch veele andere: in alles samen;

(met

(met de *Markttollen*; anders de *vliegende tollen* * genoemd; daaronder mede begrepen,) ten getale van LIII. Daardoor, worden; (behalven de' ongemakken, welke de Schippers deswege lyden moeten,) de *scheepsvrachten* zeer bezwaard: en dus de wederzydsche *koophandel* zeer benadeeld.

Middelerwyle heeft gemelde *verdeelinge* dezer *Provincie*, aldaar ook eene groote *verandering* in de Rechtsoefening gebaard. Zo lang, naamlyk, hier alles der *Spaansche* regeering onderworpen was, had men een algemeen *oppergerechts Hof* van *Appél* te Roermonde: voor 't welk, alle *Rechtsgedingen*; in de laatste instantie betrokken, en door 't zelve finaalyk werden afgedaan. Dan, nu verkreeg die Landstreek, *drie* onderscheiden *Heeren*. 'T baarde, daarom, geduurende de onderhandelingen over 't *Barriere-Tractaat*, eenige bedenkelykheid, hoe, deze zaak, best welvoegzamer wyze te regelen. Men was beducht, tegen moejlykheden, in gevalle men, binnen een landstreek van zulk een klein begrip, *drie Hooge Gerechtshoven* wilde aanstellen: en, byaldien men; gelyk men van *Oostenrykse* zyde voorsloeg; maar *één Hoog Gerechts-Hof* bleef behouden, scheen 't verschil van *Godsdienst* der leden van dit Hof andere ongemakken naar zich te zullen slepen: vermits, de *Keiser*, geene andere dan *Roomsgezinde*-, en de Koning van *Pruissen* en de *Algemeene Staaten*, geene andere dan *Gereformeerde Rech-*

* Deze worden *Vliegende Tollen* genoemd: dewyl zy door 't geheel jaar van plaats tot plaats, 't elkens verwisselen.

Rechters, zouden willen benoemen. Dit ſtuk is eindelyk, in 't gemelde XVIIIde *Artikel*, dus vereffend: dat 't aan elke der Mogenheden zou vryſtaan, in *zyn diſtrict*, een *afzonderlyk Gerechts-Hof* aanteleggen, waar zy goedvonden: gelyk ook dadelyk geſchied is.

Voorts, kwam men overeen: dat alle de *Dokumenten* en papieren, dit *Over kwartier* van *Gelderland* betreffende, zouden in bewaaring blyven, onder de *Archieven* te *Roermonde*: en, door gezaamlyke Gemachtigden der drie Mogenheden, een echte *lyſt* gemaakt worden, en een *afſchrift* daarvan aan elk worden toegereikt; die ook tot die zelve Schriften, den vryen toegang zouden hebben, zo dra zy dezelve benodigt waren, voor dat gedeelte, 't welk zy in dit *Over-kwartier* bezitten: en, waarvan Hun, ter eerſte vordering, de nodige afſchriften zouden mede gedeeld worden.

Wy zien dus in onzen tyd, dit *Over-kwartier* verdeeld, onder DRIE MOGENHEDEN: 1) 't *Huis* van OOSTENRYK: 2) den *Koning* van PRUISSEN: en 3) de ALGEMEENE STAATEN der *Vereenigde Nederlanden*. * Het één deel betreffende

* Ten zekeren opzichte, zou men hier by konnen voegen, een *vierde Mogenheid*, welke mede deel heeft, in 't *Over-kwartier* van GELDER. Dit betreft, het *ſteedje* met het onderhoorig Ampt, ERKELENS. Dan, dit ligt, geheel afgezonderd; buiten de grenzen van 't *Over-kwartier*, en in 't Hertogdom GULICH ingeſloten, omtrent 4 uuren gaans, van de Hoofdſtad *Gulich*. Men meend, dit ſteedje CASTRA HERCULIS geweeſt te zyn; waarvan de *Reize* van *Antoninus* gewaagt. Dit ſteedje was, by 't *Barriere-Tractaat* mede, aan 't *Huis* van OOSTENRYK verbleven: dan werd, in 1719, door Keiſer *Karel VI*, aan

Venlo; welke, door *requeste* by de *Algemeene Staaten* moeten verzocht worden. En, door die *vereenigde vergadering* der vyf gewoone leden van 't *Hof*, naamlyk, en der drie- of vier *bygevoegde Rechters*, word de zaak beslischt; zonder, dat daarvan eenig verder *appél* gedaan kan worden. Doch, de zwaare kosten, op die *Groote Revisie* loopende; waartoe 't geld voor af *gekonsigneerd* moet worden; is oorzaak, dat dezelve zeer zeldzaam stant grypt. Aan dit zelve *Hof* van *Venlo*, zyn, ook de zaken der DOMEINEN dezer *Landstreek* toevertrouwd: en, in 't byzonder, die der *leenen* Hunner Hoogmogende aangaan, en de deswege gereezene verschillen. Het oordeeld mede, in naam der *Algemeene Staaten*, over de misdaaden van *gekwetste Majesteit*, *Landverraad*, *oproer*, *valsche muntery*, en meer zaaken.

Niet min, is 'er een *verschil*, tusschen dit en de andere *Generaliteits-landen*, in de zaaken, die den GODSDIENST aangaan. In de andere *Landen*, is de GEREFORMEERDE-*Godsdienst*, de eeniglyk *predomineerende*: daar, hebben de *Roomsgezinden* hunne *Kerken* en *Kloosters*, beneven de onderhoorige goederen, moeten overgeven: en worden hun, by oogluiking, andere gebouwen, die uitwendig geene gedaante van Kerken hebben, toegestaan; in welke, zy hunnen Godsdienst in 't hymlyk verrichten mogen; en worden voorts in veele dingen zeer besnoejd. Dan door 't geheel *Staats-Over-kwartier* van *Gelder*, is alles wat den ROOMSCHEN *Godsdienst* betreft, in dien zelven Staat gebleven, als 't immer geweest is, geduurende de *voorige regeering* der *Koningen* van *Spanje*; zonder, dat eeni-

nige hunner voorrechten in 't minst belemmerd zyn. Zelfs mogen geene andere *amptenaaren*, in de borgerlyke regeering worden aangesteld, dan van den *Roomschen Godsdienst*: zynde den *eerst presideerende* Raad van 't Hof van *Venlo*, de Heer *Fournier*, de eenige *Gereformeerde*, die een borgerlyk ampt in deze Landstreek bekleed. Dit, alles steund, op *'t XVIIIde Artikel* van het *Barriere-tractaat*: waarby die zaak, door de Keiserlyke Gevolmachtigen, uitdruklyk bedongen werd.

Ook werd, in dat zelve *artikel*, te gelyk vastgesteld: dat de *Bischop* van *Roermonde* zyn geestelyk rechtsgebied zou blyven oefenen, over alle de plaatzen zyner *Diocese*, ter zelver wyze, als onder de *Spaansche Regeering* geschied was. Desgelyks, blyft hy behouden, het recht van *konfirmatie* van alle Kerkelyke *ampten* en *beneficien*, in dit land; mits, geene andere persoonen daartoe benoemende, dan die den Staat aangenaam zouden zyn.

Desgelyks, bevinden zich in deze landstreek, behalven te *Venlo* en *Stevenswaard*, geene *Gereformeerde Inwooneren*; uitgezonderd hier en daar een enkele *Admiraliteitsbediende*. By die beiden Gemeenten zyn ook de eenige *Predikanten*: twe te *Venlo*, en één te *Stevenswaard*; welke der *Klassis* van *Nymegen* onderhoorig zyn.

VENLO, in 't Latyn *Venloa*, word doorgaans verkeerdelyk *Vendelo* geheeten. Men meend, haaren ouden naam geweest te zyn, *Veenlo* of *Veenloe*; naar den *Veenachtigen* grond, die daarom streeks word aangetroffen. Deze Stad ligt, aan den rechter oever der *Maas*, 4 uuren gaans laager als *Roermonde*: en ook 4 uuren van *Gelder*: in eene zeer aangenaame en vruchtbaare landouwe. Zy is, naast *Roer-*

monde, de grootste en beste Stad van 't geheel *Over-Kwartier:* en, de *Hoofdstad* van 't aandeel, dat de *Algemeene Staaten* daarin bezitten: in zo verre daar 't *Hoog Gerechtshof* is.

Zy is eerst met een muur omringt, en met Stads gerechtigheden beschonken, in 1343, door Hertog *Reinoud II.* en, door dezen, en de drie volgende Hertogen van *Gelder*, met veele voorrechten begunstigt. Doch, heeft ook, nadat zy gesterkt was, menige zwaare *beleegering* moeten uitstaan: inzonderheid, geduurende de twisten, tusschen de Hertogen van *Bourgonje*, en de Hertogen van *Gelder* van 't geslachte van *Egmond:* ontspruitende, uit de verpanding van *Gelderland*, door Hertog *Arnold* gedaan, aan *Karel* den *Stouten* van *Bourgonje*. Die Stad, werd daarom, in 1473, door den laatstgenoemden verroverd. Daarna, in 1481, heeft ze eene twede beleegering ondergaan, door *Karels* Schoonzoon, den Aartshertog *Maximiliaan* van *Oostenryk;* die dezelve mede onder zyn geweld bracht. Geduurende de minderjarigheid van Keiser *Karel V*, in 1511, werd ze, door de *Oostenrykse* Gouvernante, Vrouwe *Margareta*, te vergeefs beleegerd. Keiser *Karel V.* hervatte in eigen persoon, het beleg van *Venlo*, in 1545: dan, eer de Stad moest bukken, kwam Hertog *Willem* van *Gelder*, uit 't Huis van *Gulik*, aan wien de onrustige Hertog *Karel* van *Gelder* zyn Hertogdom by Testament, vermaakt had, in de legerplaats, voor deze Stad; alwaar Hy, met den Keiser 't verdrag sloot: uit kracht van welk, 't geheel Hertogdom *Gelder*, beneven 't Graafschap *Zutphen*, aan denzelven werd afgestaan: welk verdrag daarom, 't *Tractaat* van *Venlo* toegenoemd word.

VENLO heeft grootlyks medegedeeld, in de onheilen, die de oorlog tegen de *Spaanschen* ten nasleep had. Die Stad meende den voorzichtigen weg inteslaan, door, in 1579, zich mede tot de *Unie* te *Utrecht* te vervoegen: doch werd, ter dezer oorzaak, in 1586, door den Hertog van *Parma* beleegerd en verwonnen. Die verwinninge zou die 's tyds geensinds zo rasch gevolgt zyn geweest; ten ware de borgery niet, met de wapenen in den vuist, de Staatse krygsbezetting tot de overgave gedwongen hadden: gelyk *Hoofd* verhaald; (*Nederl. Hist. bladz.* 1083.) die daarby voegd: dit bestaan der *Venlosche* borgery by den *Grave* van *Leicester* zo hoog opgenomen te zyn geweest, dat Hy derzelver goederen alomme verbeurd verklaarde: en zelfs beval, hun-

ne

ne perfoonen aantetaften, waar zy mogten te vinden zyn. De Inwooneren waren; geduurende de inleegering der Duitfche en Italiefche Soldaaten deerlyk geplaagt: dan, deeden, eene onderneeming, waarin geen minder beleid, dan dapperheid, te zien was: dewyl zy, de *Duitfchers* aan hunne zyde trekkende, door derzelver hulpe de *Italiefche bende* ter Stad uitdreven: en, zich daardoor fterker bevindende, dan de *Duitfchers*, die gelegenheid waarnamen, om ook de *Duitfchers* zelve te verdryven. Die onderneming zou, den borgers van *Venlo*, zeer kwalyk hebben konnen opbreeken. Doch, daarna, wegens deze daad, by den Hertog van *Parma* zich verfchoonende; raakten zy bevryd, van de anderzinds daarvan te duchten wêerwrake. De Stad bleef veele jaren in Spaanfche handen: dan, in 1632, werd zy, door Prins Frederik Hendrik van Oranje, na een beleg van niet langer dan drie dagen den 4 *Juny*, voor de *Staaten* gewonnen: tot welke fchierlyke overgave, de Stads Overigheid veel medewerkte; die, zonder met de krygsbezetting deswege te raadplegen, hunne gevolmachtigden in 't leger zonden, om met den *Prins* een afzonderlyk verdrag te fluiten; waarby zy, in alle hunne voorrechten bevestigt werden. Dit was, in het zelve jaar, en weinige dagen voor dat *Maaftricht*, door dien zelven Prins, werd aangetaft: gelyk, die verwinning van *Venlo*; als mede die van *Roermonde*, den 6 die'r zelve maand daarna gevolgt; voor den Prins, den weg naar *Maaftricht* opende: zynde deze twe Vestingen, die's tyds; (alzo de fterkte *Stevenswaard* toen noch niet in wezen was;) de eenige, door welke de *Maas*, voor als noch, gefloten gebleven was. De Staaten hadden Venlo, door de verbeetering haarer Vestingwerken, in een' taamlyken ftaat van tegenwêer gefteld: doch, des niet te min, werd zy, in 1637, door de *Kardinaal Infant*, na een beleg van 4 dagen, weder onder de *Spaanfche* heerfchappy gebracht: waarvan de oorzaak, aan de lafhartigheid, (zo niet wat ergers) van den Bevelhebber, werd toegefchreven. Dees' was de Lieutenant Kolonel, *Nikolaas* van *Brederode*, door onechte geboorte uit dit oud Adelyk geflachte oorfpronglyk; die, den derden dag, na de opening der loopgraven, den *Paftoor* der *Parochie Kerk*, naar den *Kardinaal Infant*, in 't leger zond, om met hem wegens de overgave der Stad, te handelen: om welk misbedryf, gemelde *Brederode*, door den Krygsraad ter dood gevonnift werd; hoewel hy, door zyne vlucht,

de uitvoering van dit vonnis ontweek. Dit verlies van *Venlo* was aan Neerlands Gemeenebest des te nadeeliger: vermits het, door de overgave van *Roermonde*, onmidlyk gevolgt werd: des de Staaten, in dit geheel *Overkwartier van Gelder*, niets meer behielden. Prins FREDERIK HENDRIK hervatte, daarom, het beleg van *Venlo* in *October* des jaars 1646: dan, veelerly tegenspoeden hem daarin ontmoetende, waren oorzaak, dat Hy de Stad niet herwinnen kon: weshalven Hy, 't saysoen des jaars te verre verlopen zynde, de beleegering opbrak. En, dit geval is des te merkwaardiger: zynde geweest het *laatste* van alle krygsbedryven van dezen zo zeer vermaarden Krygsheld; die, uit 't leger voor *Venlo* naar 's *Hage* vertrokken, aldaar, den 14 *Maart* des volgenden jaars 1647, overleden is.

Zodra de oorlog wegens de *Spaansche troonsopvolging*, in 1702, een aanvang nam, was VENLO de eerste plaats, die het geweld van 't Bondgenootsheir moest verduuren. De Stad was, onder bevel des Grave van *Varo*, met *Fransch* guarnisoen bezet, en van mondbehoeftens, gelyk van alle middelen van tegenweer, rykelyk voorzien; als zy den 29 *Aug.* berend werd. Het opzicht over 't beleg werd den *Prins* van *Nassau Saarbruk* toevertrouwd; terwyl *Marlboroug*, met 't groot leger het beleg dekte. Hier besteedde de vermaarde *Koeboorn* 't eerste proefstuk zyner kundigheid, in 't beschieten en bombardeeren der gesterkte Steden. Den 18 *September*, werd de Schans, S. MICHIEL, aan de andere zyde der *Maas* gelegen, stormenderhand ingenomen; waarby, genoegzaam de geheele Krygsbezetting werd omgebracht. Dit inboezemde, der bezettinge der *Stad*, zodanig eene groote vreze, dat, den 25 derzelver maand, de overgave volgde. Een zonderling toeval was oorzaak, dat de verwinninge dezer *Stad*, zo schierlyk moest volgen, tegen verwachting der beleegeraars. Dewyl, naamlyk, de tyding der verrovering van *Landau* in 't leger voor *Venlo* overkwam, gaf de Prins van *Nassau Saarbruk* bevel, dat des wege, (als naar gewoonte,) ten teken van vreugde, al het geschut der batteryen driemaal zou gelost worden: en, zodra de eerste lossinge geschiet was, dachten die van binnen; welke van *Landau* niets wisten; dat, onmiddelyk daarna, een algemeene storm op de Vesting volgen zou: waarom zy, bevreest, dat de Stad onder dit geweld zou moeten bukken; terstond de trom roerden, en van verdrach begonnen te spreeken; 't welk, door wederzydse gemagtigden,

ge-

getroffen werd. Nadien tyd, is de Stad, geduurende den ganschen oorlog, met Staats guarnisoen bezet gebleven: en, beneven de Schans S. MICHIEL, ingevolge 't *XVIII Art.* van 't *Barriere traktaat*, aan de *Republiek*, voor altoos, in vollen eigendom afgestaan.

Alle de gemelde beleegeringen hebben, ondertusschen, uitgewerkt, dat de *Vestingwerken* dezer Stad, van tyd tot tyd, vermeerderd en verbeeterd zyn geworden: en, zy nu eene sterkte van aangelegenheid geacht word. De *Kapitaale wal;* die van omtrent een klein uur gaans in haaren omtrek is; heeft eene langwerpig vierkante gedaante. Aan de *Maas* kant, bestaat zy maar in eene enkele recht doorgaande steene muur; voorheen, (gelyk wel eer de geheele *oude* Kapitaale wal;) gesterkt, met verscheide ronde torens, die daarna zyn afgebroken: dan, aan de landzyde is zy van verscheiden aarde bolwerken (*Bastions*) voorzien; die gedekt zyn, door veele *ravelynen*, en, van eene goede *konterscherp* omringt. Deze Vestingwerken liggen op een' verheevener grond, dan de Stad zelve: weshalven, de grachten, waardoor die werken van elkander gescheiden worden, (als boven 't waterpas der *Maas* verheven;) droog zouden zyn; by aldien 't water aan dezelve niet toegebracht werd, door een *beek:* welke, de grachten gevuld hebbende, langs twe onderscheiden *geuten* of *kanaalen*, door de Stad loopende, zich in de *Maas* ontlast: waardoor, de Inwooneren nu geduurige ververschíng van water hebben.

De Schans S. MICHIEL; die haaren naam ontleend, van den Aarts Engel *Michaël*, naar de Roomsche wyze, als haaren *Patroon* of beschermer; is in de *Spaansche* tyden aangelegt: en diend, om die Stad, van de overzyde der *Maas*, te dekken. Zy bestaat in een' regelmatigen vyfhoek: naar den buitenkant, met twe *ravelynen* voorzien: en, van eene goede *konterscherp*. Zy ligt, omtrent 2 musquetschoten van de rivier verwyderd: hebbende tusschen beiden, eene ruime *esplanade*, die ter wederzyde, door eene linie, welke tegen de *konterscherp* der Schans aanstoot, gedekt word. De Schans heeft niet meer dan ééne poort; welke op deze esplanade uitziet. Over deze Schans rees, in 1715, een verschil, met de Koning van *Pruissen;* die voorgaf, dezelve op een' grond te liggen, (naamlyk, van 't Land van *Kassel*,) welke reeds, eer *Venlo* den Staat werd aanbedeeld, door den Keiser aan Hem was afgestaan. Dan, dit verschil werd, niet lang daarna, vereffend. De Stad

heeft met deze Schans gemeenschap, door een *Gierbrugge.*

Tusschen de Stad en de gemelde Schans, ligt in de *Maas* een Eilandje, dat gemeenlyk de WAARD genoemd word. Op 't midden van dit Eiland, zag men wel'eer, een *ravelyn*: 't welk daarna vervallen is. Dan, aan de zuidzyde van dit Eiland, is daarna een *Bastion* aangelegt. Achter dit Eiland, is de *Stadshaven*; waarin, de Schepen, in den wintertyd, tegen 't ys beveiligt, liggen. Dewyl deze *Haven*, sedert eenigen tyd zeer ondiep en daardoor genoegzaam onbruikbaar was geworden; heeft men onlangs veelen kosten aangewend, om ze te verbeeteren.

Voorts, is *Venlo*, behalven van eene *water* POORT, eigenlyk de MAAS POORT genoemd; van drie *Land* POORTEN voorzien; die alle haaren naam ontfangen hebben, naar de voorname Steden, werwaard heen, de wegen door dezelve uitgaan: die ten zuiden, de ROERMONDSCHE-, ten oosten, de KEULSCHE- en ten noorden, de GELDERSCHE *Poort*. Doch, als men de oude *plans* (grondteekeningen) dezer Stad voor zich legt; (hoedanig 'er ééne te vinden is, in 't werk van *Ar. Slichtenborst*,) ziet men deze Poorten daarin met andere naamen voorkomende. De eerste word daar, de *Tegel* de twede, de *Laar-*, en de derde, de *Helpoort*, geheeten. En die zelve namen dragen gemelde Poorten, noch veel' al', by de Inwooneren. Alhoewel de *Venlosche* Poorten, (gelyk, in alle de Vestingen,) 's avonds na zonsondergang gesloten worden; kan men, echter, tot 10 uure, daar binnen geraaken: 't welk groot gemak geeft, zo wel den Ingezeetenen, dan den vreemdelingen of reizigers. Wat voor 't oopenen der poort betaald word, is ten voordeele der Gereformeerde Diakonie Armen dezer Stad; voor welke, de *Sergeant*; aldaar de wacht hebbende, dit geld ontfangen moet, en aan den Boekhouder der Diakonie verreekenen.

Gemeenlyk, is deze Vesting, in vrede's tyd, met een Regement *Infanterie* van twe bataillons, zonder *Kavallerie*, voorzien. De *Parade* plaats is eene groote breede straat, die de *groote Beek* genoemd word, in 't noorderdeel der Stad: en de *Hoofdwacht*, onder *'t Stadhuis*, op de markt staande. Ook hebben de Soldaaten, aldaar, *kasernen*, t'hunner huisvesting: welke by de drie landpoorten staan. Uit de Stad word een klein Detachement, naar 't Fort *S. Michiel* gezonden: 't welk, alle dagen, door een

een ander afgeloſt word. De *Veſting* met haare *krygsbezetting*, ſtaat onder bevel van een *Kommandant*; welke jegenwoordig is, de Heer *C. A. E. Grave* van *Rechteren*, Lieutenant Generaal der Kavallerie van den Staat: hebbende een bekwaam woonhuis, of *Kommandement*; 't welk, in den noordweſterhoek der Stad naby de wal ſtaat. Dees' heeft onder zich, een' *Grootmajoor* of *Majoor Kommandant*, en een' *Ondermajoor*. Een *kommies* heeft 't opzicht over 's Lands *arſenaal* en *kruit magazynen* dezer Stad. 'T Fort S. Michiel heeft een' byzonderen *Kommandeur* en een *Majoor*; die te gelyk is, kommies van 't magazyn aldaar. 'Er is te *Venlo* een bekwaam *Hospitaal*, voor kranke Soldaaten. De *Provooſt* is by de *Gelderſche poort*.

Dewyl, ondertuſchen, deze Stad met haar onderhoorig Rechtsgebied van alle kanten, door het *Pruiſſiſche grond gebied* omgeven is; uitgezonderd ten zuiden; daar een ſmalle ſtrook van 't *Gulichs* gebied is; waarin het Dorp Tegelen ligt; zo heeft dit, voor en na, menigmaal tuſchen 't *Berlynſche* Hof, en onzen *Staat*, verwyderingen veroorzaakt: byzonderlyk, ter gelegenheid, van de verwiſſeling der guarniſoenen, van 't *marcheeren* van ons Krygsvolk over den *Pruiſſiſchen bodem*; dien men, in zodanigen tyd, met geen mogelykheid vermyden kan, wil men deze Stad genaken. Dan, daarna, is 'er een vergelyk getroffen, door 't welk deze *marchen*; waartoe vooraf de vergunning aan 't gemelde Hof moet verzocht worden; op een' vaſten voet gereegeld zyn geworden. Dit, echter, laat niet na, dat deze nabyheid van 't *Pruiſſiſch grondgebied*, eene groote onvryigheid geeft, aan 't Staats krygsvolk, dat binnen die Stad ter bezetting ligt, en, dat ze der *deſertie* zeer begunſtigt: dewyl al'omme *Pruiſſiſche wervers*, uit *Gelder* en *Wezel* liggen; die door liſtige aanſlagen, ook, zelfs wel eens door geweld, de ééne en andere naar zich trekken.

Geen ééne plaats is daartoe zo gevaarlyk, dan het Dorp Blerik, aan de overzyde der *Maas*, in 't land van *Keſſel*: waarin de wervers zich onophoudenlyk bevinden.

Het getal der *Huizen*, binnen *Venlo*, word doorgaans begroot, op tuſchen 800 en 900: welke; als men hier en daar, een enkeld uitzonderd; van weinig aanzien zyn. De *Inwooneren* zullen nauwlyks 4000 konnen uitmaaken.

Deze zyn, buiten ſommige weinige anderen, genoegzaam alle van den Roomschen *Godsdienſt*; die aldaar met alle haare uiterlyke plechtigheden word gevierd. De Paro-

CHIE *Kerk*, die, in 't Noorderdeel der Stad, naby de wal staat, tusschen de *Keulsche-* en de *Geldersche poort*, is aan *S. Maarten* toegewyd: Zy is reedelyk groot, maar heeft weinig cieraads. In dezelve, is een *Kapittel* van zes *Kanonneken*, beneven een *Deken*, opgerecht. Doch de *Pastoor* en deszelfs twe *Kapellaanen* zyn altyd Monneken der Abtdy *Everbode*, in *Brabant*, van de order der *Norbertinen*; anders, de *Witte Heeren* genoemd. De *toren* dezer Kerk was, eertyds, door ouderdom vervallen, en vertoonde zich zeer wanstaltig: dan, in 1775, is dezelve afgebroken, en, op deszelfs grondslagen, een *nieuwe toren* gebouwd; die echter op verre na niet de hoogte van den voorigen heeft. En, dewyl de inkomsten dezer Kerk zeer verachterd zyn; heeft men de kosten daartoe moeten vinden, uit de gelden, die de Pastoor, van 't Doopen, Trouwen en andere plechtigheden, van de *Parochiaanen* trekt; welke, na dien tyd, en om die zelve reden, zyn verhoogd geworden.

Men heeft 'er, twe *Mans* KLOOSTERS: een der *Kruisbroeders*; staande omtrent in 't midden der Stad: en een der *Minderbroeders*; niet verre van 't Kommandants huis. De Kerk der eerst genoemden was, in den jare 1340, door het Schippers gilde gesticht, en aan den *H. Nikolaas* toegewyd: dan werd, in 1399, aan de *Kruisbroeders* overgelaaten; die, in 1401, hun Klooster daarby gebouwd hebben. Desgelyks, vind men daar, drie *Vrouwen Kloosters*: één der *Annuntiaten*: een der *Augustinessen*, welk *Marie-weide* genoemd word: en één van den *H. Geest*; dat bewoond word, door Nonne van den derden regel van *S. Franciskus*. Alle staan ze onder 't bestier des *Bisschops* van *Roermonde*; die ook zyne toestemming geven moet, tot alle Kerkelyke *beneficien*.

Vermits deze Stad, geduurende den Spaanschen oorlog, niet langer dan 5 jaren, naamlyk, van 1632 tot 1637, onder 't gebied Hunner Hoog Mog. heeft mogen staan; en, na dien tyd, tot 1702, onder de heerschappy des Konings van *Spanje*, zich bevonden heeft; is daar uit alleen genoegzaam te begrypen, dat de *Reformatie* aldaar, in al dien tyd geen voortgang heeft konnen maken. Daardoor, is 'er 't getal der *Gereformeerden* schaarser, dan, in de andere Steden der *Generaliteit*. De *Gemeente* bestaat derhalven uit zeer weinige persoonen, behalven de *krygsbezetting*. Zy word bediend, door twe *Predikanten*; die beiden leden der *Nymeegsche Klassis* zyn; en, welker één, en wel doorgaans

gaans de oudste, tegelyk *Rector* der Latynsche School is; zy werden door de Edelmogende Heeren *Raaden* van *Staaten* benoemd, en aan den Kerkeraad voorgesteld, om door denzelven beroepen te worden. De S. Joris (*S. George's*) *Kerk* is ter oefening van den *Gereformeerden Godsdienst* afgezonderd. Deze is dezelve *Kerk*, die ook in 1632, als de Stad, door Prins Frederik Hendrik gewonnen werd, ingevolge 't *IVde artikel* der *Kapitulatie*, den *Gereformeerden* was ingeruimd: en, die zy, daarom, by *reductie* van 1702, andermaal ingenomen en tot heden behouden hebben. Deze *Kerk* behoorde eertyds, als een *Kapelle*, tot 't *S. Joris Gasthuis*: en, dewyl dit Gasthuis, daardoor, van zyn gewoone plaats van Godsdienst ontbloot werd; is, aan 't zelve, een byzonder *altaar*, in de *S. Maartens Kerk* vergund; by welke, de Kerkdiensten, voor de lieden van dit Gasthuis, nu verricht worden. Deze Kerk is vierkant: en hoewel niet groot; toch, van genoegzame ruimte, naar gelang der *Venlosche* Gemeente. Zy is van een *orgel* voorzien: welke; in gevalle zy in latere tyden niet is vernieuwd geworden; dezelve *orgel* is, die, voor de Staatse krygsbezetting te *Roermonde*, gediend had, in de Kerk, welke aan haar gegeven was, geduurende de inlegering aldaar, sedert 1702; en die, by de ontruiming van *Roermonde*, naar *Venlo* afgescheept werd. Voorts, is *Venlo* de eenige onder de voornaame grensvestingen, waar geene *Fransche* of *Waalsche Gemeente* is.

In vroegere tyden, was deze Stad, in grooten bloejstand, ter oorzake van den sterken koophandel, welke door haare borgers, zo te land, als voornaamlyk te water, langs de *Maas*, gedreven werd. Die Stad, was, beneven *Roermonde*, in 1481, mede op de lyste der *Hanzeesteeden* gesteld; die, door een verdrag van koophandel, zich met elkander verbonden hadden. De gemeenste handel bestond, in graanen; die ten platten lande opgekocht, en naar de Vereenigde Provincien verzonden werden. 'Er woonden toen veele *Factoors*; die de koopgoederen uit *Holland*, en van elders, op *Venlo* gescheept, ontfingen, en naar *Gulicherland*, *Luikerland* enz. bestellen moesten. De *Lakenweverye* was, in dien tyd, niet de minste der handteeringen der Ingezetenen. Ook werden, aldaar, veele *Sloten*, beneven ander yzerwerk gemaakt. De zo zeer bekende *Venlosche Peperkoek*; waarvan men jaarlyks een menigte, zelfs naar *Oost-Indie* zond; had voorheen ook grooter aftrek, dan je-

genwoordig. In alle deze neeringen, is, sedert eenigen tyd, een groot *verval* gekomen; voornaamlyk, nadat dit *Over Kwartier*, onder de drie bewuste Mogenheden, is verdeeld geworden: dewyl de daaruit ontstaane vermeerdering en verhooging der *tollen*, de *Scheepvaart* op de *Maas*, merkelyk verminderd en genoegzaam bedorven heeft: 't welk den handel, langs hoe meer, doed kwynen. Die van *Venlo* mogen, in dit ongeval, daarmêe zich troosten, dat hen, niet alleen, maar ook den Inwôoneren van alle de andere aan de *Maas* gelegen Steden, dit zelve lot heeft moeten treffen: want, thans worden veele goederen uit *Holland*, 't zy op *Heusden*, 't zy op *Breda*, 't zy op 's *Bosch*, ingescheept: van waar zy, te lande, naar *Maastricht*, *Luik*, *Aken* enz. vervoerd worden. Niettegenstaande de landvrachten meer kostbaar zyn; willen de kooplieden toch liever dezen weg inslaan, om de zwaare *tollen* op de *Maas* te vermyden. 'Er woonen niet te min, noch eenige *Kooplieden*, binnen deze Stad; die, inzonderheid, de *Hollandsche* waaren, naar *Gulicherland* overmaken: en deze doortogt geeft dus lang een kostwinning, aan veele Schippers, Voerlieden en Zakkendragers; van welke men aldaar geen gebrek heeft. Noch zeer onlangs, zag men in *Venlo*, genoegzaam niet, dan ligt *Kleefs* geld, omgaande; 't welk oorzaak was, dat de eetwaaren en andere noodwendigheden op een' laagen prys stonden: dan, sedert eenigen tyd, 't *Hollands* geld, aldaar menigvuldiger geworden zynde; heeft dit den prys derzelve merkelyk doen verhoogd worden.

De Borgers van *Venlo* hebben, dit byzonder *voorrecht*, dat die boven de 16 jaren oud zyn, meer dan 3 maanden tyds, naamlyk van den 12 *September* tot den 31 *December*, vrylyk mogen *jagen*, door 't geheel *Over Kwartier*, voor zo verre den *Staaten* bodem betreft: onder die bepaaling, echter, dat zy, (gelyk men 't noemd,) alleenlyk, *hair* met *hair*, en *veêren* met *veêren* mogen vangen; zich onthoudende, van allerly netten en van schietgeweer. Ook, moeten zy vermyden, den grond, omtrent de Stadsvestingwerken en omgelegen tuinen: beneven meer andere *voorwaarden*, door welke deze *jagt* besnoejd is.

Die Stad beroemd zich, als de *geboorteplaats* van sommige *Geleerde mannen*: onder welke, twe inzonderheid hebben uitgeblonken. De één was *Hubertus Goltzius*; die de eerste begonnen heeft, uit de oude *Roomsche penningen*, de geschiedenissen optehelderen: en, daardoor, voor anderen,

ren, het ys gebroken, en hen den weg geopend heeft, om, door dit hulpmiddel, de geschiedkunde in een klaarder licht te stellen. Ten dien einde doorreisde Hy zelv, *Duitsland*, *Frankryk* en *Italie*, om overal zodanige penningen en andere gedenkstukken der oudheid, op te zoeken: waarover Hy daarna, een boek uit gaf, op kosten der gebroeders *Markus* en *Guido Laurin*, gedrukt; dat de algemeene goedkeuring der Geleerden die's tyds mogt wegdragen. Vermits zyn Vader, *Rutger*, uit de Bisschoplyke Stad *Wurtsburg*, (in 't Latyn, *Herbipolis*,) oorspronglyk was; benoemde Hy zich, in zyne Schriften, *Herbipolitæ Venlonianus*, dat is, een *Venlosche van Wurtsburg*. En, de ander is geweest *Erycius Putianus*, (*Erik van Putten:*) een groot *Taalkundige*; die *Professor* der Universiteit te *Leuven*, en te gelyk Raad en Geschiedschryver des Konings van *Spanje* was: desgelyks vermaard, door zyne Geleerde schriften, in welke een ongemeene welsprekenheid doorstraald.

Behalven dat het Hoog-Gerechts Hof van 't *Staats Over-Kwartier* van *Gelder*, binnen *Venlo*, zyn verblyf en byeenkomsten houd; heeft de Stad, haare eigen Regeering op zich zelve; welk'er leden, geen één uitgezonderd, belydenisse doen van den *Roomschen Godsdienst*. Zy worden, door Hunne Hoog Mogende aangesteld: en wel, (gelyk, in '*s Bosch*,) voor hun gansch leven. Dit *Kollegie* bestaat, uit den Schout; wiens ampt, langen tyd, aan zeker geslachte (naamlyk, van *Romer*,) is verpand geweest; dan, nu daarvan afgeraakt: en voorts, een' Borgemeester, of *President Schepen:* en zeven Schepenen. Aan dezelve, zyn twe Sekretarissen, één der *Politie* en één der *Justitie*, toegevoegt. Behalven deze, zyn 'er drie *Raaden* of *Raadsverwanten;* die hunne aanstelling van den Borgemeester en Schepenen, en, desgelyks voor hun leven, hebben. Deze maken jaarlyks, een *nominatie* van drie uit de *Schepenen;* welk'er éénen Hunne Hoog Mogende tot *Borgemeester* verkiezen: hoewel, de werkelyke regeerende Borgemeester mede op dit drietal mag geplaatst worden; in welken gevalle, dezelve veelal' gekontinueerd word: en, byaldien niet; dan weder zitting neemd; in de Schepensstoel. Deze drie *Raadsverwanten* werken met den *Borgemeester* samen, in de bestiering der Stads zaken. Van de Vonnissen der Schepenen, in *krimineele* gevallen, is geen appel: dan, in *borgerlyke* zaken, mag men *appelleeren*, voor 't *Hof* van *Venlo*.

Te

Te *Venlo*, bevind zich een *Hoofd Komptoir* der *Admiraliteit* van *Rotterdam*: 't welk, door een *Ontfanger en Kontrarolleur*, bediend word; die, drie *Kommiesen* en een *Komptoir knecht*, onder zich hebben.

Van 't *Stads* RECHTSGEBIED, is, ten *westen* der *Maas*, niets, dan de grond, waarop 't Fort *S. Michiel*, met deszelfs buitenwerken, ligt. Maar, alles bevind zich, oostwaard: daar 't, omtrent anderhalf uur gaans, in de *lengte*, en, één uur gaans, in de *breedte*, zich uitstrekt. In het zelve, liggen wel eenige kleine *buurten*, maar, geen één *Dorp*.

STEVENSWAARD; omtrent ter halver wege tusschen *Venlo* en *Maastricht* gelegen, van elke die'r beiden Steden, omtrent 6 uuren gaans, en 2 uuren boven *Roermonde*; is, eigenlyk, (gelyk deszelfs naam uitwyst,) een *Waard* of *Eiland*, dat door de verdeeling der *Maas* gevormd word; hebbende de lengte van een klein uur gaans; dan, nergens grooter breedte, dan van een vierdedeel uurs. Ter oorzake van, de vruchtbaarheid der landouwe, is dit *Eiland* al' vroeg met verscheiden boerenwooningen vervuld; die door den tyd een geheel *Dorp* hebben uitgemaakt, 't welk, van den *Patroon* of *Beschermheiligen*, aan deszelfs *Kerk*, by haare eerste stichting, werd toegeweyd; (zynde de eerste Bloedgetuigen, *Stefanus*) den naam van *S. Stevenswaard* heeft aangenomen. Daarna, is dit Dorp eene *Hooge Heerlykheid* geworden; waarvan de *Graven* van *'s Heerenberg*, een' geruimen tyd, de Bezitters zyn geweest. Grave *Willem* van den *Berg 's Heerenberg*, die in 1513 gestorven is, had deze Heerlykheid aan zyn Huis gebracht, door zyn huwelyk, met *Anna* van *Egmond*, Erfdochter van *Boksmeer*, *Stevenswaard*, *Harpe*, *Spalbeek* enz. van wien zy gevallen is, op zyn' zoon *Oswald*: van dezen, op *Willem II*: en, eindelyk, op den zo zeer beruchten Grave HENDRIK van den BERG; zusters zoon van Prins WILLEM I van ORANJE; die ook, zo lang hy de zake des Konings van *Spanje* toegedaan bleef, te *Stevenswaard*, op een oud *Slot*, dat daar wel'eer gestaan heeft; maar, dat daarna in een *kruitmagazyn* veranderd is, zyn verblyf en zyne Hofhouding had, als Hy, in 1632, van de *Spaansche* tot der *Staaten* zyde overgegaan was, begon Hy, binnen deze zyne *Heerlykheid*, (die, geduurende den *Spaanschen* oorlog, als *neutraal* gereekend werd,) de *Reformatie* eenigermate

mate te begunstigen: want, in, zeker gedrukt *advys*, door de *Staaten* der *Spaansche Provincien* tegen hem uitgegeven, word hem ten laste gelegt: „ dat Hy, binnen STEVENSWAARD, *Geuse-Predikanten* hadde ingevoerd, om „ hunne vergiftige leere, onder 't volk te strooijen, en, om „ zyne beiden zusters, *Anna* en *Charlotta*, in dezelve te „ onderwyzen: gelyk ook, dat die beiden zusters, in de „ armen van Predikanten, welke Hy zelv besteld had, al„ daar den geest gegeven hadden enz." Als daarna, den 13 *Maart* 1634, de *Hoogen Raad* van *Mechlen*, tegen Grave *Hendrik* van den *Berg*, vonnis uitsprak, onder voorgewende misdaad van verraad; werden daarin, alle zyne op den Spaanschen bodem liggende goederen; daar onder ook de Heerlykheid STEVENSWAARD, verbeurd verklaard. Toen is deze Heerlykheid gekomen, aan 't Graaflyk Huis van STIRUM. In 1721, is zy door koopverdrag overgegaan, tot den Grave van HOMPESCH, Generaal der Kavallerie, en laatst Gouverneur van *'s Bosch*: na wiens overlyden, dezelve door erfrecht gevallen is, op zynen neef, den Heer, SIGISMOND VINCENT LODEWYK GUSTAAF, Grave HEIDE HOMPESCH, Landdrost van *Twenthe*, enz.; die daar een voortreflyk *Kasteel* heeft, WALBURG genoemd: staande, niet verre van den zuider punt des Eiland: op welk Kasteel, gemelde Heer dikwerf, den zomertyd doorbrengt.

In den jare 1633, had de Markgrave van *Aytona*; die, na den dood der *Infante Klara Isab. Eugenia*, en gedurende de afwezenheid van den *Kardinaal Infant*, het bewind, als Gouverneur in de *Nederlanden* waarnam, dit *Dorp*, aan den westelyken arm der *Maas*, die de Hoofdstroom is, versterkt, met een *wal* van zeven *bastions*; (*bolwerken*) welker, drie ten westen haar uitzicht op de *Maas* hebben; en te gelyk met een wyde en diepe gracht, en een bekwaame *konterscherp*. Ook, deed Hy, aan de andere zyde der *Maas*, een *Bruggehoofd* aanleggen. En, tot meerder versterking dezer *Schans*, bouwde Hy, drie *kleine veld Schansen*: de ééne MONCADA genoemd, op den boven-, de andere, op de benedenhoek des Eilands, en, de derde, aan den oostelyk arm der *Maas*; die, vermits die rivier eertyds langs deze zyde, haaren voornaame loop plagt te nemen, de *Oude Maas* genoemd word. Het groot oogmerk; in den aanleg dezer sterkte was, om *Maastricht*; door Prins FREDERIK HENDRIK, 's jaars te vooren verwonnen, aftesnyden, en alle gemeenschap langs de *Maas*, tus-

chen

chen deze Stad, en de twe andere, des zelven jaars verroverde Steden, *Roermonde* en *Venlo*, te stremmen: welk oogmerk, in zekeren opzichte, daardoor, ook dadelyk bereikt werd.

Dewyl de *Staaten*, sedert 't verlies van *Venlo* en *Roermonde*, in 1637, deze sterkte *Stevenswaard* niet hadden konnen vermeesteren, moest zy, ingevolge de vrede van *Munster*, in 1648, onder de magt des Konings van *Spanje* blyven, tot den jare 1702; als de oorlog wegens de *Spaansche troons successie* een aanvang nam. Toen, werd zy, na een kort beleg, van 3 dagen, door den Generaal *Schults*, of, (zo sommige Geschiedschryvers willen) door den Grave de *Noyelles*, uit 't leger der Bondgenooten daarop afgezonden, tot de overgave gedwongen: en, de Fransche Krygsbezetting van 400 mannen, den 3 *October* naar *Namen* begeleid. Deze beleegering van 1702 is de eenige-, welke deze Vesting immer ondergaan heeft. Zy is, na dien tyd, met *Staats krygsvolk* bezet gebleven: en, eindelyk, in 1715, ingevolge 't XVIIIde artikel des *Barriere tractaats*, voor altoos, in vollen eigendom, aan de algemeene Staaten afgestaan. By dien afstand, werd, in 't gemeld *tractaat*, van 's Keisers zyde, te gelyk zo veel gronds vergund, als noodig zyn zou, om de Vestingwerken dezer Schans, over de *Maas*, ten westen uittebreiden: en tegelyk, beloofd, dat de Keiser nooit zou doen aanleggen, noch gedogen, dat door een ander angelegt wierden, eenige *fortifikatien*, op den afstand van eene halve myl van deze Vesting.

Na dien tyd, is Stevenswaard van een goed *guarnisoen*, voor 't minst, van een half- ook wel, van een geheel *Regement Infanterie*, bezet geweest: 't welk somwylen uit *Venlo*, dan, doorgaans uit *Maastricht*, derwaard gedetacheerd werd. En, de Vesting stond, onder bevel van een *Kommandeur*, een' *Plaats Majoor* onder zich hebbende. Doch, in dezen tyd, is die *Schans* merkelyk van gedaante veranderd. Sedert, naamlyk, de één der armen, in welke de *Maas* boven *Stevenswaard* zich verdeeld, en wel de rechter arm; de *Oude Maas* genoemd, langs hoe meer ondiep begon te worden; ter oorzake, dat genoegzaam al 't water der rivier den weg langs de slinker zyde, insloeg; heeft men geoordeeld dat, daardoor, de voornaamste sterkte, aan de Schans, benomen was: reden genoeg, waarom men de Vestingwerken heeft laaten vervallen, de beiden Poorten afgebroken, en de grachten, ter plaatze daar de bruggen la-

lagen, toegedamt. Ook, is die plaats thans van geen *guarnisoen* voorzien: uitgezonderd, van een korporaal, met 6 mannen, uit *Maastricht* derwaard gedetacheerd. Desgelyks, zyn de ampten van *Kommandeur* en *Plaats-Majoor*, na overlyden van die dezelve laatst bekleed hadden, oopen gebleven. Des, dat STEVENSWAARD, alhoewel haare aarde omwalling noch in wezen blyft; alleenlyk, dit uitgezonderd; van eene wel bevestigde plaats, weder in een *Dorp* veranderd is.

De meeste *Inwooneren* des Eilands zyn den *Roomschen* Godsdienst toegedaan; dien zy met alle haare uiterlyke plegtigheden; (gelyk in 't geheel *Over-Kwartier*) mogen vieren. Hier is, echter, ook eene *Gereformeerde Gemeente*; die haaren eigen Predikant heeft; welke behoord onder de Klassis van *Nymegen*. Hy word, terzelver wyze, als die van *Venlo*, door den *Raad* van *Staaten* benoemd, en, aan den Kerkeraad, ter beroeping voorgedragen. De *Gemeente* bestaat veelal uit de amptenaaren dezer Heerlykheid: ook, uit eenige gepensioneerde en by de Armée geplaatste Officieren; die, wegens den laagen prys der levensmiddelen, aldaar zich neêrzetten. Tot deze Gemeente, behooren mede, beneven den *Kommies Ontfanger* der *Admiraliteit* binnen deze plaats, ook de twe andere *Kommiesen* in 't Land van *Montfoort*; de één, te *Roosteren*; en de ander te *Vlodorp*. Ook, is binnen deze plaats, sedert eenigen tyd, eene zeer goede *Fransche School* opgerecht.

Behalven de *Kasernen*, die wel'eer gediend hebben, ter huisvesting van 't Krygsvolk, zyn, binnen *Stevenswaard*, omtrent 30 *Huizen*: en, 't getal der *Inwooneren* begroot men, op omtrent 100. Dan, behalven deze, behooren tot *Stevenswaard*, ook verscheiden Boeren; bewoonende de *landhoeven*, die men door 't gansche Eiland verspreid vind. Tot vischen en jagen, is, in dit Eiland, een zeer bekwaame gelegenheid: dewyl 'er een overvloed van visch en wild is. Het wild, inzonderheid, is 'er zo zeer vermenigvuldigt, dat, byaldien 'er niet t'elkens gejaagt werd, de opgezetenen, aan hunne koornvelden schade lyden zouden.

De Grave van *Hompesch* heeft, als Heer van *Stevenswaard*, de aanstelling van den *Schout*, zeven *Schepenen* en een *Sekretaris*; uit welke, 't gansch lichaam der *Regeering* dezer plaats bestaat.

Ohe

OHE en LACK of *Laak*, zyn twe *Buurten*; in dit *Eiland* gelegen; die, eertyds, aan 't Rechtsgebied van ECHT onderhoorig geweeſt, dan, daarna daarvan afgeſcheiden, en aan 't Rechtsgebied van STEVENSWAARD ingelyfd zyn. Hoewel, de Inwooneren van beiden, die allen van den *Roomſchen* Godsdienſt zyn, der Parochie van *Echt* onderhoorig blyven. En, dewyl het Kaſteel WALBURG, mede aan de eerſtgemelde buurt, LAAK, behoord; heeft, daardoor, de *Paſtoor* van *Echt* alleen de vryheid, om de huisgenooten van den *Heer* van *Stevenswaard*, byaldien zy *Roomſch* zyn, in gevalle van krankheid, te komen berichten; zonder, dat de *Paſtoor* van *Stevenswaard* iets daarmêe te doen hebbe.

Het laatſt, dat we van 't GELDERS-OVERKWARTIER hebben aantemerken, betreft

Het AMPT van MONTFOORT.

Dit ligt, in de nabuurſchap van *Stevenswaard*, langs den *Ooſtelyken* oever der *Maas*, ter lengte van ruim 4 uuren gaans uitgeſtrekt: eene Landſtreek, die, naaſt by die rivier, redelyk vruchtbaar is; beſtaande daar uit *zaaj* en *weilanden*; maar, hoe verder van de rivier verwyderd, hoe ſchraalder: dewyl zy daar uit *heiden* en *moergronden*, ook gedeeltelyk, uit *boſchen*, beſtaat.

Deze Landſtreek had eerſt aan den Grave HENDRIK van WIRTENBERG toebehoord: en, werd daarna bezeten, door den Hertog van *Aarſchot*. In den jare 1647, gedeurende de vrede's onderhandelingen te *Munſter*, en eer dit verdrag dadelyk was geſloten, had *Filips IV*, Koning van *Spanje*, deze Landſtreek, onder den titel van eene HEERLYKHEID; welke'r inkomſten

komsten jaarlyks geschat werden, op 25000 gulden; met Hoog- middelbaar- en laag gerecht geschonken, aan Prins FREDERIK HENDRIK van ORANJE: beneven de Heerlykheid TURNHOUT, in 't noorderdeel van *Brabant* gelegen; welke die's tyds, jaarlyks 10000 gulden opbracht: doch, deze gifte geschiede, onder voorwaarde, dat Hy dezelve, van den Koning, ter *leen* houden zou: gelyk de *Prins* daarby ook plechtiglyk beloofde, dat de *Roomsche Religie* aldaar zou blyven, in dien staat, in welken zy, geduurende de *Spaansche Regeering*, ten allen tyde, zich bevonden had. Onder dezen *titel*, zyn derhalven de PRINSEN van ORANJE, een geruimen tyd, bezitters gebleven dezer *Heerlykheid*. Zy was daarom mede, onder de nalatenschap van Prins WILLEM III, Koning van *Engeland*: doch by deeling dezer Erfenisse in 1732, tusschen den KONING van PRUISSEN en Prins WILLEM IV van ORANJE, aan den eerstgenoemden, toegewezen. 'T schynt, echter, dat de Koning van *Pruissen*; die, by den vrede van *Utrecht*, in 1713, het grootste gedeelte van het *Over kwartier* van *Gelder*, van den Spaanschen Koning, *Filips V*, bekomen had; het eigendom aan dit *Ampt* van MONTFOORT, alreeds te vooren zich hebbe toegeëigend: dewyl, in het daarna gevolgde *Barriere-tractaat* van 1715; waarby Keiser *Karel VI*, de OPPERMACHT (*Souvereiniteit*), over dit *ampt*, aan Hunne Hoogmogende, de ALGEMEENE STAATEN der *Vereenigde Nederlanden*, afstond; *artikel XVIII*, uitdruklyk bepaald, werd „ dezen *af-* „ *stand* te geschieden buiten nadeel, en, be- „ houdens alle *recht*, 't welk aan zyne Maje- „ steit,

„ steit, den *Koning* van PRUISSEN, over dit
„ ampt, zou mogen kompeteeren" zonder, dat daarby, van 't HUIS van ORANJE, eenigzinds word gewag gemaakt. Hoe 't daarmede zy; sedert de gevolgde deeling, in 1732, heeft de Koning van *Pruissen* dit ampt bezeten, als een *leen*, van *Hunne Hoogmogende*; die, uit kracht van 't *Barriere-tractaat*, ten aanzien der *oppermacht*, door gemelden afstand, in het recht des Konings van *Spanje*, getreden zyn. Daarom, was het Koninglyk Huis van *Pruissen* verplicht, by voorkomende gelegenheid, van sterfgevallen, het leen te doen verheffen, by het HOF *van* VENLO. Over de *leenen*, in dit ampt van *Montfoort* gelegen, was in 1717 verschil ontstaan, tusschen den *Staat* en den Koning van *Pruissen*, FREDERIK II; die 't recht daartoe zich trachtte aantematigen. Dan, door de Algemeene Staaten werd betoogt, dat deze *leenen*, nimmer van *Montfoort*, maar, van 't Hertogdom *Gelder*, hadden afgehangen: waardoor dit verschil met der haast beslischt werd.

Dan, in den jare 1769, heeft de jegenwoordige *Koning* van PRUISSEN, FREDERIK III, de *Groote* toegenoemd, dit *ampt*, met alle de daaraan verknochte *heerlyke voorrechten*, verkocht, voor de somme van 275000 gulden, aan Zyne Doorl. Hoogheid, Prins WILLEM V, van ORANJE: waardoor, nu alle de *Heerlykheeden*, uit de nalatenschap van Koning WILLEM III, op het *grondgebied* van dezen *Staat* gelegen, met dit Hoogvorstlyk *Huis* van ORANJE saam vereenigt zyn.

Den 8 *Juny* des gemelden jaars 1769, is, te *Montfoort*, de plechtige overdracht dezer Heerlykheid geschied, door den Koninglyk- Pruissischen krygs- en Domein-Raad, den Heer, *F. L. Plesman*, aan de Heeren, *C. de Verdun*, Ordinaris Raad en Reekenmeester der Domeinen en *A. Brand*, Auditeur ter kamere van reekening, zyner Doorl. Hoogheid: als, daartoe, door Hoogst dezelve, van weêr zyde gekommitteerd. Deze plegtigheid geschiedde, ten bywezen van alle Magistraaten en verdere Amptenaaren der Steden en Dorpen dezer Heerlykheid; die, by 't doen der hulde, op nieuw in den eed werden opgenomen. En dit alles was verzeld, met 't lossen van Kanon, op 't Kasteel van *Montfoort*, het luiden der Klokken: in alle omliggende plaatzen; beneven meer andere vreugde bedryven; in al 't welk, wylen de Heer *Rycks*, die's tyds Drossaart van *Montfoort*, zonderling uitgemunt heeft.

De Drossaart is aan 't hoofd der Regeering dezer Landstreek: verbeeldende den persoon des Heere van *Montfoort*; die, in deszelfs naam de Schepenen aansteld, in de zeven onderhoorige *Rechtbanken*. Aan Hem, is de oefening der *Krimineele Justitie* aanbevolen: en, Hy trekt alle de geld boeten, die boven 3 Brabantse gulden belopen. De vonnissen in *Krimineele* zaken worden, na gedaane aanklagte en eisch des Drossaarts, door de *Rechtbanken* der byzondere plaatzen, geveld: gelyk ook de *Krimineele* straffen, ter plaatze, waar de feitelykheden gepleegt zyn, dadelyk volvoerd worden. Van deze vonnissen is geen appel, tot eene hogere *Rechtbank*. De

SCHOUT (*Scholtus*) is de twede persoon in rang; die eeniglyk zich bemoejd, met *Civiele* zaken: hebbende de voorzitting, in alle de Dorps *Rechtbanken*; van welke nochthans de Steden ECHT en NYSTAD; die elk haaren byzonderen *Schout* hebben; uitgezonderd zyn. De LAND-SCHRYVER of *Griffier* is de derde persoon; die aanteekening houd, van al 't verhandelde, in de byzondere vierschaaren; behalven te ECHT en NYSTAD; die mede haaren eigen *Sekretaris* hebben. Deze *Ampten* worden, ten voordeele van den tydlyken *Heer* van *Montfoort*, voor hun leven verkocht: doch, aan geene andere, dan, die van de *Roomsche Religie* zyn. Van de *vonnissen*, in *civiele* zaken, door de Rechtbanken geveld, is *appel*, aan 't *Hof* van *Venlo*. Behalven de *Gerichtsdagen* van elke Banksvergadering, word ook by voorkomende gelegenheden, somwylen, door den *Drossaart*, een *Landdag* beschreven; uit gekommitteerden der VII Rechtbanken saamgesteld; die over gemeene Lands-zaken handelen. De merkwaardige *plaatzen* dezer Heerlykheid zyn behalven de *Hoofdplaats*, ook twe onbemuurde STEEDJES, en sommige DORPEN: naamlyk, alle de *Dorpen* van dit Ampt, behalven ZWALM en ELMPT; welke de Keiser, in 't *Barriere-tractaat*, (*Art. XVIII.*) voor zich uitbedong. Deze zyn de volgende:

MONTFOORT *. Dus word eigenlyk genoemd, het *Slot*,

* Men verwarre dit MONTFOORT niet, met eene kleine Stad

Slot, op welk de voorige Bezitters dezer Heerlykheid plagten te woonen: waardoor gelegenheid gegeven is, om niet alleen 't daarby gelegen *vlek*, maar ook de geheele *Landstreek*, naar 't zelve desgelyks te benoemen. Het ligt landwaard in, op een verheven grond; een groot uur gaans noord oostwaard van *Stevenswaard;* aan een klein Riviertje, dat, by *Maasbraecht*, in de *Maas* uitwaterd. De stichting van dit *Slot* word, aan *Hendrik* van *Montfoort*, Bisschop van *Luik*, toegeschreven; wiens Broeder *Otto III*, *Grave* van *Gelder* was: en, men voegt daarby, dat Hy daartoe gebruikt hebbe, de steenen van zekere *sterkte*, die wel eer, te *Wyk*, tegen over *Maastricht*, by de Maasbrugge, was aangelegt; welke, gemelde Bisschop, in oorlog zynde tegen de *Brabanders*, had doen afbreeken, en die steenen derwaard doen vervoeren. Men begon den opbouw, in 1251: en, 't was, niet voor 1267, voltoojd. Op dit *Slot*, hebben de Geldersche Vorsten dikwerf hun Hof gehouden. Het was ongemeen sterk: maar heeft ook zwaare beleegeringen moeten uitstaan; waardoor, 't zeer beschadigt is geworden. 'Er zyn noch overblyfzelen van het oud *Slot*, in dezen tyd te zien: daaronder, een hooge en dikke *Toren*; waartoe men te vergeefs, (zo men zegt,) moeite aangewend heeft, om hem door *buskruit* te doen springen: doch 't welk, alleen een goot stuk van het benedenste gedeelte weg-

Stad van dien zelven naam, in de Provincie *Utrecht*, aan den *Beneden-Yssel* gelegen. De Geldersche Geschiedschryver, *Arn. Slichterhorst*, zal, gewislyk, het één voor 't ander, hebben aangezien, als hy schryft: (*I. Deel*, *bladz.* 63.) dat de *Bisschop* van *Utrecht*, in den jare 1388 aan dit zelve *Slot*, vier maanden, met deszelfs beleg, zonder baat toegebracht hebbe: terwyl, uit vergelyking der Bisschoplyke geschiedenisse van *Utrecht*, klaar blykt, dat daardoor 't Slot *Montfoort*, in 't Sticht van *Utrecht*, gemeend werde. En, behalven deze twe, zyn veele andere Kasteelen en Steeden, in *Duitsland*, *Frankryk* en *Italie* en elders; dragende dien zelven naam; welke van Latynschen oorsprong is, en eigenlyk, *Monsfortis*, dat is, *Sterkenberg*, word uitgesproken.

wegnam terwyl het overige staande bleef: dat nu een zeldzaame vertooning maakt. Voor 't overige, is het Slot, door den tyd, t'elkens vernieuwd en verbeeterd: en, strekt thans tot de wooning van den *Drossaart* dezer Heerlykheid. De *Rechtbank* bestaat, uit één *Borgemeester*, en drie *Schepenen*.

Het daarby gelegen *Vlek* is in de laagte gebouwd en van geringe aangelegenheid. De Inwooneren hebben hun bestaan, meest van de veefokkery: als mede, van den turf; die uit een naby gelegen Veengrond gegraven en gebaggerd word.

ECHT, een halfuur gaans van *Stevenswaard*, was voorheen een *Steedje*; dan, door de oorlogen, aan welke, deze landstreek, in vroegere tyden, byzonder onderhevig was, is het zeer verminderd, en van alle zyne versterking ontbloot; zo verre, dat 't thans niet anders, dan een oopen *vlek*, te achten is; waaraan, men noch eenige geringe overblyfzelen van poorten ontdekken kan, als mede, van de gracht, met welke, 't eertyds is omringt geweest. Ook plagt, by dit Steedje, een oud sterk *Slot* te staan; 't welk, in de oorlogen, tusschen de *Gelderschen* en de *Bourgonjers*, eerst door den Aartshertog *Maximiliaan* van *Oostenryk*, gemaal van Vrouwe *Maria* van *Bourgonje*, in 1498 en, daarna, door de *Gelderschen* verroverd, en, by die gelegenheid, verwoest geworden is. Het bestaat meest deels, uit eene lange, met steenen bevloerde straat, schier huis aan huis betimmerd. Daar is een groote *Kerk*; die eeniglyk gebruikt word, by de *Roomsgezinden*. Voorheen stond het *Kapittel* der Vorstelyke Abtdy, THORN, (*Tour*) onder de *Judikatuure* van het gerecht dezer plaats; in zo verre, de door 't zelve gevelde vonnissen, by wege van *appel*, daar voor gebracht konnen worden. En, desgelyks, was daar aan onderhoorig de Heerlykheid DAALBROEK; niet verre van daar, aan de *Roer* gelegen, in 't *Guliks*. Dan, dit voorrecht is aan *Echt* benomen, door 't *Barriere traktaat* van 1715. Zelfs, heeft deze plaats van haare Stads gerechtigheden afgezien. Ook heeft zy in *Civiele* zaken, geene afzonderlyke *Rechtbank*; dan, in gemeenschap, met de Dorpen MAASBRACHT en ROOSTEREN. Dezelve bestaat, uit een' *Schout*, twe *Borgemeesteren*, zeven *Schepenen*, en een' *Sekretaris*. Het *Raadhuis*, waarin de leden van dit Gerecht hunne byeen-

aankomsten houden, staat by de Kerk: en is een zeer goed gebouw. Deszelfs Rechtsgebied, (naamlyk, der *drie* plaatzen saamgenomen,) is van grooten omtrek: ook, sommige *Gehuchten* in zich vervattende. Aldaar in de nabuurschap, is een' gemeene *Weide*, grenzende aan *Gulicherland*. De grensscheiding, tusschen dit tweërly grondgebied schynt niet genoegzaam duidelyk aangewezen. Immers, was deswege, in den jare 1761., verwydering gerezen, tusschen sommige *Gulichse Boeren*, en die van 't *Staaten* gebied; welke tot daadelykheden zou hebben konnen uitlopen: weshalven, den 20 *July* deszelven jaars, een sterk *Kommando* van 24 mannen *Kavallerie* en 60 *Infanterie*, uit *Maastricht*, door bevel van den toenmaligen Gouverneur, den Heer Generaal, Baron van *Aylva*, derwaard gezonden werd, ter voorkoming van verdere gevolgen: welke, een' tyd lang, aldaar geinkwartierd gebleven zyn.

Dewyl dit ECHT, omtrent ter halver wege, tusschen *Maastricht* en *Venlo*, ligt, is aldaar de gewoone *pleisterplaats* der Postwagens; die twemaal 's weeks in den zomertyd, naamlyk, *Zondags* en *Woendags* en in den wintertyd, *Saterdags* en *Dingsdags*, heen en weêr reiden: komende, in gemelde dagen, t'elkens twe wagens, één uit *Maastricht*, en één uit *Venlo*; die zich daar verwisselen, de reizigers en bagagie van elkander overneemende. 'Er zyn, naby de Kerk, twe Herbergen; in welke de Passagiers, in den zomer, hun middags- en in den winter, hun nachtsverblyf houden. Naby dit Steedje, lag weleer een groot *bosch*, dat naar 't zelve het ECHTER WALD genoemd werd: dat daarna is uitgeroojd.

Tusschen *Echt* en *Montfoort* ligt, in 't veld, S. JOOST: nu een groote Pachthof; doch, welken men meend, in voorige tyden, een *Klooster* der *Tempelheeren* of *Tempeliers* geweest te zyn.

NYSTAD, of *Nieuwstad*, is het ander Steedje van 't *Montfoorts* gebied, liggende, aan de Rivier de *Geleen*, anderhalf uur gaans, zuidoostwaard van *Echt*, op een' afgescheiden (*gedetacheerden*) grond, van rondom in het Hertogdom *Gulich* ingesloten. Dit Steedje plagt eertyds wel gesterkt, immers, met een wal en gracht omringt te wezen; dan, in 1398, als tusschen de *Gelderschen* en *Brabanders*; die door de *Luikenaars* werden bygesprongen; een oorlog

 was

was ontstaan, is 't, door zyn' eigen Landheer, den Hertog van *Gelder*, *Willem I*, uit 't Huis van *Gulich*; die, daarinen by, gelegerd was; opzetlyk in brand gestoken; als de *Brabanders*, van *Maastricht*, tegen hem in aantogt waren; ten einde te verhoeden, dat de vyanden zich daarin mogten nestelen. Daarna, is 't weder opgebouwd. In den jare 1499, werd 't, door den Hertog *Maximiliaan* van *Oostenryk* verroverd: en, eindelyk, in 1573, werd 't van alle zyne sterkte ontbloot: en, is nu een gering *vlek* geworden; hoewel, met behoud zyner *Stads* Gerechtigheden. De *Regeering* bestaat, uit een' *Schout*, één' *Borgemeester*; vier *Schepenen*, en een' *Sekretaris*.

De Dorpen dezes Ampts zyn de meesten twe en twe tot ééne *Rechtbank* saam vereenigt:

Roosteren en Maasbracht zyn, (gelyk, hier voor, is aangemerkt,) met *Echt*, tot eenen Schepens stoel, saam verknocht: van welks leden, één uit *Roosteren*, en twe uit *Maasbracht* genomen worden: terwyl, de vier overigen, door 't Steedje *Echt* zelve, worden uitgeleverd.

De eigen naam van 't eerstgenoemde Dorp is, Roosterad: maar word genoegzaam nimmer anders, dan Roosteren uitgesproken. Het is een klein Dorp, liggende omtrent een uur gaans, boven *Stevenswaard*, dat is, ten zuiden; niet verre van de *Maas* en tegen over de Stad *Maaseik*. In dit Dorp, steld de *Admiraliteit* van *Rotterdam*, een' *Kommies Ontfanger* tot de *Konvojen* en *Licenten*; die, in 't Kerkelyke, tot de Gemeente van *Stevenswaard*, behoord.

Maasbracht ligt een uur gaans, beneden *Stevenswaard*, in 't noord oosten. Het is mede van geen groot belang: en word Maas bracht toegenoemd; ter onderscheiding van een ander Dorp, maar blootelyk Bracht genoemd; omtrent 4 uüren gaans noord oostwaard van daar, in *Gulicherland*; tusschen *Bruggen* en *Kaldekirchen*.

Vlodorp en Posterholt zyn twe naby elkander, en, aan de Gulichse grenzen gelegen Dorpen; die desgelyks ééne *Rechtbank* met elkander gemeen hebben, bestaande, uit zeven *Schepenen*; waarvan vier zyn, van *Vlodorp*, en drie, van *Posterholt*.

Vlodorp ligt een groot uur gaans, oostlyk van *Montfoort*, aan de Rivier de *Roer*. De *Kerk* van *Vlodorp* is de *Parochie*, beiden van dit Dorp, en van 't naby gelegen

Pos-

Posterholt. De plaats is merkwaardig, daardoor; dat de Heeren van 't *geslachte* van *Vlodorp*; 't welk in 't midden der voorige eeuwe, door den Keiser, tot den *Gravenstant* verheven is; naar dezelve (als voorheen by hen bezeten,) *Graven* van *Vlodorp* benoemd worden. In dit Dorp, woond mede een *Kommies Ontfanger*, door de Admiraliteit van *Rotterdam* aangesteld, ter invordering der *Konvoyen* en *Licenten*, van al wat, uit *Gulicherland*, daardoor, naar *Roermonde* gevoerd word. Dees' *Kommies* behoord mede, tot de Gereformeerde Gemeente van *Stevenswaard*.

Posterholt, het ander Dorp dezer zelve Rechtbank, ligt één uur gaans, zuidwestwaard van *Vlodorp*, en niet verder, dan een half uur gaans, ten zuidoosten van *Montfoort*. Het word gemeenlyk, by verkorting, Postaart, en Posterd, genoemd. In dit Dorp, staat een *Kapelle*; waarin, de dienst door een' *Kapellaan* verricht word; die aan de *Parochie* van *Vlodorp*, onderhoorig is.

Berg aan de *Rhoer*; dus toegenoemd, ter onderscheiding van veele andere Dorpen van dien zelven naam, is één der Dorpen dezes Ampts, welke een eigen *Rechtbank* heeft, uit vier Schepenen bestaande. Het ligt een klein uur gaans noordoostwaard van *Montfoort*. In alle de kaarten, word dit Dorp Oelenberg en *Odilenberg* genoemd. en staat daarin geteekend; als een *Klooster*. Dit is nu eene misstelling; maar was, voorheen wel uitgedrukt: want, in vroegere tyden, plagt daar een *Klooster* te staan: waarin, onder anderen werden aangewezen, de *Cellen*, welke, door *Wiro*, *Plechelmus* en *Otkerus*; die gezegt worden de Leere van Christus, in deze Landen, de eerste gepredikt te hebben, zyn bewoond geweest. Desgelyks, is dit *Odilenberg* vermaard, in de Bisschoplyk- *Utrechtse* geschiedenisse: dewyl, aan Bisschop *Hunger*; als die, in den jare 857, ter oorzake van den inval der *Deenen* of *Noormannen*, met zyne Kanonniken, de Bisschoplyke Stad verlaaten moest; dit *Klooster*, door den Keiser *Lotharius*, tot hunne verblyfplaats werd afgestaan.

Lin of *Linne*; aan den gemeenen Landweg, tusschen *Echt* en *Roermonde*, niet verre van de *Maas* gelegen; is een groot en volkryk Dorp; welks *Kerk* met een hoogen en dikken Toren praald. Het heeft zyn eigen *Rechtbank*, uit vier Schepenen bestaande.

Besel en Belfeld zyn mede saamen ééne *Rechtbank* uitmakende: waartoe, *Besel* vier- en *Belfeld* drie Schepenen geeft. Zy liggen, ten noorden der Rivier de *Zwalm*, dus nader by *Venlo*; en derzelver *Ommelanden* is, door het *Oostenryks gebied* van *Roermonde*, van 't overig *Montfoorts gebied*, afgezonderd.

Besel of *Besele*, een klein Dorp, ligt 2 uuren gaans, ten zuiden van *Venlo*, naby de *Maas*. Men ziet daarby eenige *Kasteelen* liggende: onder welke is, het Huis Nyebroek.

Belfeld het ander Dorp, ligt, één uur nader by *Venlo*; en ook aan die zelve Rivier de *Maas*. Niet verre van dit Dorp, ziet men, noch heden, aan den rand der *Maas*, de overblyfzelen eener groote vierkante *redout* of *veldschans*; in de Spaansche tyden, aldaar, aangelegt, om van de Rivier zich te verzeekeren; welke daarna verlaaten en vervallen is.

Zuidwaard van deze beiden Dorpen, ontmoet men, de bekende Rovers-heide; die maar eeven buiten 't Dorp *Zwalm* beginnende, meer dan 2 uuren verre zich uitstrekt, naar den kant van *Venlo*. Door dezelve, gaat de gemeene Landweg van *Roermonde* naar *Venlo*. Ten oosten, word die Heide bepaald en van 't *Gulichs* grondgebied afgescheiden, door een' breeden weg; die *Hertog Karels* weg genoemd word. Van deze *Heide*, zyn, onlangs, door de Algemeene Staaten, eenige morgen gronds uitgegeven, aan partikulieren; om, gedeeltelyk, met hout gewas beplant, gedeeltelyk, tot bouwland gemaakt te worden, met vergunning van eenige jaren vrydom van alle belastingen: waar door, deze schraale en eenzame streek, dus lang genoegzaam onbruikbaar, door den tyd, met Huizen en Inwooneren vervuld, en in, eene aangenaame Landouwe zal konnen veranderd worden.

Aan 't einde dezer Heide, tusschen *Belfeld*, en 't Gulichs Dorp, *Tegelen*, ligt eene kleine Buurt, de Rover genoemd: van welke, de *Heide* haaren naam ontfangen heeft. Aldaar, is de gewoonlyke *pleisterplaats* der *Postwagens*, die van *Maastricht* naar *Venlo* reiden. Tusschen *Belfeld* en *Tegelen*, loopt van 't gebergte eene kleine beek, welk'er water, in koleur, iets naar 't blaauw zweemd: en, men wil,

dat

dat dit water, aan de Paarden, daarvan drinkende, zeer schadelyk, en zelfs doodelyk zou wézen.

Tot het Ampt van *Montfoort* behoorden eertyds ook, de Dorpen ZWALM en ELMPT; die, echter, ingevolge *Art. XVIII.* van *'t Barriere tractaat*, door den Keiser, daarvan afgezonderd, en, tot 't *Roermonds* gebied gebracht zyn.

ZWALM word dus genoemd, naar de Rivier de *Zwalm*, die daar langs loopt, naar de *Maas:* en over welke, by dit Dorp, een' zeer fraaje *brugge* gelegt is; te midden van welke geplaatst is, het Beeld van den H. *Nepomuk*, geweezen Aartsbisschop van Praag; die, by de Roomsgezinden, voor den Patroon der bruggen gehouden word. Het is één der grootste en fraajste Dorpen dezer Landstreek: behoorende, als een *Heerlykheid*, aan 't Graaflyk Huis van *Hoensbroek.* Het Kasteel, aan deze Heerlykheid behoorende, word HELLENRAY, (eigenlyk, *Hellenrade*,) genoemd; een zeer schoon luststot, niet verre van 't Dorp, maar, aan de andere-, dat is, aan de zuidzyde der Rivier, de *Zwalm* gelegen. De jegenwoordige *Bisschop* van *Roermonde;* een Grave uit het Huis van *Hoensbroek*, houd thans, op dit Kasteel, zyn zomerverblyf.

ELMPT ligt een uur gaans, oostwaard van *Zwalm:* mede eene Heerlykheid, welke behoord, aan de Vrouwe Douariere van *Lobisch;* die, in den zomertyd, zich onthoud, op 't Kasteel DILBORN; welk 't *Heere huis* dezer Heerlykheid is.

Eindelyk, heeft, voorheen, aan Hunne Hoogmogende behoord, KESSENICH: een Dorp en Heerlykheid, met een daarby gelegen *Slot*, aan de westzyde der *Maas*, schuins tegen over *Stevenswaard*, gelegen. Daar over was, in

in den jare 1714, een verschil, tusschen de algemeene Staaten en den Keurvorst van den *Palts*; die zich in 't bezit van *Kessenich* gesteld had; maar wiens Soldaaten, door Staats Krygsvolk, van daar verdreven werden.

En, hier mede is de *Beschryving* der GENERALITEITS LANDEN geheellyk ten einde gebracht.

NALEEZINGE,

BENEVEN NODIGE

VERBEETERINGEN

EN

BYVOEGINGEN.

NB. *Verbeeteringen en vermeerderingen, der zaken; die in het* Algemeen Regifter, *met de letter* a, *geteekend zyn.*

Bladz. *Regel*

4 van boven 8 ftaat, *Bellifch.* lees *Belgiefch Gallie.*
13 van onder 10 ftaat *Valtalis.* lees *Vabalis.*
15 van boven 11-13 ftaat, in ééne *parenthefe* (na zich onder weg enz.) Deze drie regels moeten worden uitgedaan.
16 van boven 9 ftaat, de *Ham* lees de *Haine.*
— 15, 16 ftaat: den *Dender*, *Denierfenne* en *Rupelle.* lees: den *Demer*; die aldaar den naam van de *Rupel* heeft aangenomen.
17 van boven 3 ftaat, is. lees iets.
18 van boven 3 ftaat, *Faithill.* lees: *Fairhill.*
19 van onder 7 ftaat menfchen. lees Huisgezinnen.

Bladz. *Regel*

30 van boven 17 ftaat, onder de *Synode Nationaal* of *algemeene.* lees, alleenlyk: onder de *Synode Nationaal* enz.
65 van boven 18 ftaat, na *Amboina.* lees: van *Amboina.*
74 van boven 2 ftaat, *Cassambaar.* lees: *Kasimbasaar.*
74 van boven 3 ftaat, *Pattena.* lees *Patna.*
74 van boven 4 ftaat, *Dheka.* lees *Daka.*
97 van onder 18 ftaat, mede. Dit woord uit te doen.
98 van onder 2 ftaat hen, lees hem.
116 van boven 3–6 ftaat. De mond van de Rivier ligt omtrent 37 enz. lees: omtrent 32 gemeene mylen van uuren gaans –, en die der Rivier *Isequebo*, omtrent 53 die'r zelve mylen; beiden weftwaard van *Suriname.*
166 van onder 5 ftaat, ftift *ter Stuimope.* lees *Ter Hunnepe.*
207 van boven 7 ftaat *Beder.* lees *Beden.*
229 van boven 4, 5 ftaat, uit 2 Esquadrons; yder van 3 Kompagnien. lees uit 4 Esquadrons; yder van 2 Kompagnien.
209 van onder 13 ftaat, beneden: lees beneven.
209 van onder 4 ftaat, *'s Princen Hof.* lees *'t Hof.*
279 van boven tusfchen 8 en 9 dit intevoegen:

'Ondertusfchen, had men voorlang befpeurd: dat; vermits dees' *arm* van den *Yssel*, ter plaatze, waar dezelve zyn water uit den Rhyn ontfing, met die Rivier, een' al te fcherpen hoek maakte; en dat daardoor, in den zomertyd, te weinig water op den *Yssel* kwam: waarby te midden aldaar, een breede zandplaat lag. En hierom was die Rivier 's zomers veeltyds onbevaarbaar, weshalven men, ter verhelping van dit ongemak, is bedacht geworden, om 't water, meer *rechtftreeks*, en daardoor met meer kracht en met grootere hoeveelheid, in den *Yssel* te doen ftroomen. Ten dien einde, is, in 1773, door 't water van den gemelden arm, by de *Westervoortse* brug een breede *Dyk* opgeworpen: zo dat, de gewoone loop des waters, daardoor geftuit werd. Vervolgens, is, van de *Westervoortse* brug, een *nieuw Kanaal* gegraven: 't welk genoegzaam rechtftreeks, immers flegts met eene zeer kleine bogt, den *Rhynftroom* te gemoed ging. By dezen nieuwen mond, was echter, eerft een breede *fluitdam* gelegt; welke den *Rhyn* belette, om, (voor dat alles voltoojd was,) in dit *Nieuw Kanaal* te vloejen. Na

lang-

Bladz. Regel

langwyligen arbeid, is, eindelyk, deze *Sluitdam*, den 23 *Sept.* 1775, voormiddags, tusschen 11 en 12 uuren, ten aanschouwen van duizenden van menschen, doorgestoken: waardoor, 't geweldig afdryvend *Rhynwater* de eerst gegraven *sloof* of *opening*, van dien *sluitdam*, zo breed en diep maakte, dat, reeds binnen een uur tyds, twe *Schepen* daardoor, heen voeren. Dit alles is zeer wel gelukt; zonder, dat de oevers van 't *Nieuwe Kanaal* eenige de minste schade leden. Geduurende al den tyd, wanneer men met dit werk bezig is geweest, zag men in den *Yssel* verby *Zutphen*, *Deventer* enz. niet anders als bruin binnen water, van den *Ouden Yssel:* en was de Rivier laag en onvaarbaar. Dan, na verloop van weinige dagen, zag men reeds, verscheiden Schepen, uit den *Rhyn*, door dit *Nieuw Kanaal* den *Yssel* afvaarende: ten bewys dat dit werk, voor als noch, zeer wel uitgevoerd schynt.

301 van onder 19 staat, Graaflyke Familie van *Welderen*, voeg daarby; die eerst is opgerecht ter gedachtenisse van den Heer *Steven van Welderen*; gewezen Generaal ten dienste van den Staat; die, in 1709, te *Mons* overleden is.

310 van onder 11 staat, dien men genegen is. lees: dien men min genegen is.

311 van boven 1 staat *Baron* van BALVEREN. Voeg daarby: Dees' Heer, den 6 December 1775, overleden zynde, is door zyne DOORL. HOOGHEID, tot Amptman, Richter en Dykgrave in deszelfs plaats benoemd, de Heer JOH. NEOMAGUS, *Grave* van RANDWYK.

311 van boven 10 staat SLYMRIEP. lees SLYMSIEP.

311 van boven 19 staat (*Offerden*) lees (*Afferden*)

312 van boven 18 staat, den Heer de *Laar*. lees: den Heer Meester, *J. D. van Laaren*.

314 van boven 8 staat, aan welke Stad, dit Dorp behoord. Deze woorden moeten worden uitgelaaten.

315 van onder 18 staat, van. lees aan.

318 van boven 3 staat, opgehoopt. lees: opgehoogt.

319 van onder 19 staat, het Huis de KNOR. lees de SNOR.

320 van onder 11 staat, Baron *Wassenaar Katwyk*. Doe hierna volgen. Dees Heer overleden zynde, is, die Hooge Heerlykheid door koopverdrag, gekomen, aan

den

Bladz. *Regel*

den Heer Baron *Pagniet*, Heer van *Kermestein*, en Borgemeester der Stad *Thiel*. De andere Heerlykheid, ECHTELD enz.

321 van boven 8 staat, ten westen van 't Dorp gelegen. Voeg daarby: dan, in 1772, was die Heerlykheid door den Heer Baron *Piek*, gewezen L. Kolonel der Guarde Kavallerie, weder genaderd of ingekocht: en, daarna, andermaal verkocht, aan den Heer *Aart Johan Verstolk*, Heer van *Aldenbogen*; die dezelve noch bezit.

322 van boven 18—20 staat, Heeren te *Bommel* woonende, nevens anderen van den buiten post enz. Dit, dezer wyze, te veranderen: Heeren te *Bommel* woonende, Schepenen in de ééne en andere dezer Rechtbanken zyn: hoewel ook andere, van buiten de Stad, dienzelven post bekleeden.

322 van onder 9 staat, Naast daarby ligt het Dorp. lees een ander Dorp enz.

324 van onder 19 staat, van de Staaten des kwartiers van *Nymegen*. Voeg daarby: in den jare 1771, heeft gemelde Grave, die beiden Heerlykheden, voor de somme van 103000 gulden, verkocht, aan den Grooten Rechtsgeleerden, Wylen den Heer *Meerman*, gewezen Pensionaris van *Rotterdam*; wiens Weduwe dezelve thans bezit.

325 van boven 4 staat, in lees en

325 van boven 18 Voeg daarby. Deze Heerlykheid is voor weinige jaren gekocht, door den Heer *A. N.* Baron *Aarssen Beieren* van *Vosbol*.

328 van boven 1 staat, *Hasselt*. lees *Heesselt*.

329 van boven 4 staat, *Nur—Hemert*. lees *Neêr—Hemert*.

332 van boven 16 staat, alwaar zy de *Abtdy* POSTEL stichten. lees alwaar zy, in de *Abtdy* POSTEL, hunnen intrek namen.

333 van boven 10 staat, *Corlach*. lees *Gerlach*.

337 van boven 26 staat, en lees in

341 van onder 4 staat, *Voorforten*. lees *Poorten*.

342 van onder 9 staat, overig. Dit woord is te veel.

343 van boven 6 staat, behoorende aan een Adelyk geslachte, dat daarvan, als 't Stamhuis, zyn naam draagt. lees, Dit heeft eertyds behoord, aan het Adelyk geslachte

Bladz. *Regel*

te van Baar, (vermoedelyk, van de Baander Heerlykheid *Baar* ontleend) enz.

343 van boven 11 Daarby te voegen. Dit Huis is daarna verkocht, aan den Heer *J. H. S.* Baron van *Nagel*; Heer der beiden *Amsen*.

344 van boven 12 staat, Eere. lees Eeze.

344 van boven 20 staat, aan den Baron. Doe daarby: *August Robbert* van *Hekeren*.

344 van onder 5 staat, Havezaat van *Hekeren* Ulenpas. lees alleenlyk: Havezate Ulenpas.

345 van onder 8 en 9 staat Kersenberg en Oolde. lees Kerssenberg: Heest: en Oolde.

345 van onder in de noten staat, Deventer. lees Zeventer.

346 onder in de noten, regel 1, 2 staat, vond men nergens, in de Nederlanden. lees: vond men nergens zo veele, in de *Nederlanden* enz.

349 van boven 3 Voeg daarby: Daarna, in 1772, is deze Banner Heerlykheid, door gemelden Heer verkocht, voor 100000 Rykdalers, aan den Heer Baron *Nagel*, Heer der beiden *Amsen* enz.

350 van onder 19 staat, *Wensterswyk*. lees *Wenterswyk*.

351 van boven 15—17 staat, Thans, is de Ryksgrave, *G. D.* van *Flemming* bezitter enz. lees De Ryksgrave *G. D. van Flemming* bleef bezitter dezer Heerlykheid tot aan zynen dood, in 1770: waarna, dezelve overgegaan was, tot den Poolschen Prins, Adam *Czartorysky*, Generaal van *Podolie*; wegens zyn huwelyk, met de Dochter des Grave van *Flemming*. Doch, dees' Prins heeft die Heerlykheid, in 1776, verkocht aan Zyne Doorl. Hoogheid, den Heer Prins Willem V van Oranje; aan wiens Domeinen dezelve is ingelyfd. Dezelve Heerlykheid word bestierd, door een Drost enz.

352 van boven 2, 3 staat, behoord mede, aan ene. lees behoord mede, aan den voornoemden Poolschen Prins, *Adam Czartorysky*, gewezen Heer van *Borkelo*: dan, is, in 1776, beneven *Borkelo*, verkocht, aan den Heer Prins Erfstadhouder.

354 van boven 4, 5 staat, Ter oorzake van dit overvloedig boschen. lees. Ter oorzake van deze overvloedige boschen.

359 van onder 15 staat 8— lees 9 uuren.

Bladz. Regel

359 [illegible] Voeg daarby.
[illegible] noodzakelyk: de-
[illegible] de *Zuiderzee*
[illegible] doed opzwellen,
[illegible] byzonderlyk, de Vischers,
[illegible] Stad [illegible], en daar bergen
[illegible] beveiligt zyn; sedert
[illegible] een Haven gemaakt
heeft, [illegible] word. Voor de
[illegible], [illegible] de Stad, jaarlyks,
[illegible] 't waaggeld der Schepen, die, tusschen
Harderwyk en *Amsterdam*, geduurig heen- en weêrvaa-
ren: waarvan, de *Harderwyksche* 200- en de Amsterdamse
[illegible] guldens bekomen. Deze Haven is, echter, eeniglyk
voor kleine Schepen: dan, grootere-, die tot zekere diepte
gaan, kunnen, niet dan zeer bezwaarlyk, dezelve in- en
uitvaaren; ter oorzake van een zandplaat, die recht voor
de Stad ligt; welke, langs den geheelen strand der Zui-
derzee, zich uitstrekt, tot geen klein ongemak, voor
alle de Havens der plaatzen, die aan deze Zee liggen.
Men is, daarom, al voorlang bedacht geweest, op een
ontwerp, om de Zee voor deze Stad te verdiepen, en,
tusschen twe Zeewaard uitspringende hoofden, eene an-
dere Haven aanteleggen; door welke, ook zwaarder ge-
laadde Schepen tot aan de Stad zouden konnen naderen:
't welk, echter, ter oorzake der groote kosten en der
onzekerheid van goeden uitslach, dus verre, noch niet
heeft konnen uitgevoerd worden. Daarom, moet 't *Beurt-
schip*, 't welk, alle avonden ten 8 uure, van daar naar
Amsterdam vaart, een eind verre wegs van de Stad, bui-
ten deze zandplaat, ten anker liggen, en, zyn de passa-
giers verplicht, beneven de vrachtgoederen, met een
kleinder Schuit zich aan boord te laaten brengen: 't welk,
inzonderheid in de wintertyd, by donkere avonden, met
groot ongemak, en zelfs met eenig gevaar verzeld gaat.

359 van onder 9 staat, *Hier de Wyk.* lees *Hierderwyk.*

359 van onder 1-4 staat, doch, aan de landzyde, omringt
enz. lees: Aan de landzyde, was zy eertyds omringt, met
eene aarde wal van vyf bolwerken; die, door de *Fran-
schen*, in 1673, bedorven, en daarna door verzuim van
onderhoud, geheel vervallen zyn: des men, niet dan ee-
nige grondslagen daarvan bespeuren kan, die, daarna,
mee-

Bladz. *Regel*

meerendeels, in tuinen veranderd zyn: en, op een gedeelte daarvan, is eene groote lynbaan aangelegt.

360 van boven 1 en 2 staat, dus zy niet, onder de Vestingen, mag gerekend worden. Voeg daarby: De Generaal *Koehoorn* had wel'eer een ontwerp gevormd, om *Harderwyk* niet alleen weder te versterken; maar ook, terzelver wyze als *Nymegen*, *Arnhem*, en *Doesburg*, met een *linie*, aan de Landzyde, te omgeven; achter welke, een klein leger, onder het geschut der vesting, zich zou konnen neêrslaan: het welk, aldaar, in des te meer veiligheid zich zou bevinden: dewyl, 't Ommeland buiten die linie, ten tyde der vloed, zou konnen geïnondeerd worden, door 't Zeewater. Men meende, de uitvoering van dit ontwerp van veel belang te konnen zyn, in tyden van oorlog; om, den vyand, in gevalle dezelve over den *Yssel* der *Veluwe* ware ingerukt, het verder doordringen, naar *Utrecht*, en *Holland* te beletten: als mede, in gevalle de vyand reeds tot in gemelde Provincie ware ingerukt, als dan, van hier over Zee derwaard, versterking van troupen te konnen toezenden, en dergelyke: dan; dit ontwerp schynt, door den dood van gemelden Generaal, gestaakt te zyn.

360 van boven 5, 6 staat, zy heeft niet meer, dan eene Kerk, tot den openbaaren *Godsdienst*. Doe daarby: voorheen, had die Stad eene andere *Parochie Kerk*; die aan *S. Nikolaas* was toegeweyd. Zy stond, buiten de Stad, by de *Luttekepoort*; die, van daar, noch heden, veelal' de *S. Nikolaaspoort* genoemd word. Nadat de toren dezer Kerk, omtrent den jare 1415, door den blixem verteerd was, is, in 1525, de Kerk afgebroken: en deze nieuwe binnen de Stad gesticht. Deze is een groot *Kruisgebouw*: en was voorheen; een *Kollegiale Kerk*, toegeweyd, aan de H. Maagd *Maria*; wordende daarom de *Lievevrouwe Kerk* genoemd. Zy heeft een groot en voortreflyk orgel: 't welk onlangs zeer vernieuwd en verbeeterd is. Deszelfs gewelf was, in 1566, fraaj beschilderd, met Schriftuurlyke geschiedenissen; 't welk echter door ouderdom, aan eenige plaatzen, versleeten is; en de daarby staande letteren onleesbaar geworden. De geschilderde glazen zyn mede door den tyd weggeraakt. Ook, is de Kerk geheel ontbloot, van haare voorige wapenschilden. Deszelfs toren enz.

Bladz. *Regel*

360 van boven 21 ſtaat, *Univerſiteit*. Voeg daarby: Tot het *Auditorium* der *Univerſiteit*, word gebruikt de geweezen Kerk van *S. Katharine Klooſter*; dat bewoond werd, door Nonnen van den derden regel van *S. Franciskus*: wordende de vertrekken van 't Kloostergebouw zelve thans door eenige Profeſſoren bewoond. De *Hortus Medicus* was eertyds de tuin van een ander *Klooſter* van Adelyke Jongvrouwen; 't welk *S. Agniete* en *Galilëe* werd genoemd.

360 van boven 30 lees, ſtaat, voor ſaat.

365 van onder 11. Voeg daarby. Dees' Heer, in 1777, overleden zynde; is in deszelfs plaats tot dit Ampt bevorderd, de Heer GOOSSEN GEURT, *Baron* BENTINCK, Heer van den *Brieler*, *Aller* en den *Beerenkamp* enz.

365 van onder 7 ſtaat, BENHEKUM. lees BENNEKUM.

366 van boven 11 ſtaat, KASSELE. lees HASSELO; een Luſthuis, behoorende aan den Heer van *Rozendaal*.

367 van boven 6 ſtaat, als in een driehoek. Voeg daarby: Weſtwaard van *Kootwyk*, ligt de buurtſchap STROO: de twede pleiſterplaats, op den weg, van *Arnhem* naar *Harderwyk*.

368 van onder 8 ſtaat, SCHONDERBEEK. lees SCHOONDERBEEK.

370 van onder 12 ſtaat, KWISBORN. lees KWIKBORN.

372 van boven 15 ſtaat, RHEEOERT. lees RHEDEROORT.

377 van boven 15 ſtaat, naar 't *Hof* ROZENDAAL: aldus van ouds enz. lees naar het *Slot* ROZENDAAL; van ouds, het enz.

385 van boven 4 Voeg daarby: De jegenwoordige Droſſaart van *Leerdam* is, de Heer Mr. *Pieter Verſtolk*, ſedert 1772.

396 van onder 6, 7 ſtaat, niet voor den Lententyd konden toegeſtopt worden.

Voeg daarby. Met zodanige bezoeking, is *Neêrland*, noch laatſt, in twe achtereenvolgende jaren, zeer gedrygt geweeſt: naamlyk, eerſt in den nacht, tuſchen den 14 en 15 *November* 1775, en daarna, tuſchen den 20 en 21 *November* 1776; wanneer, door lang aanhoudende ſtormwinden uit 't weſten, 't Zeewater tot eene meer dan gewoone hoogte tegen de ſtranden opgeſtuwd werd, en de Rivieren opwaard inſtroomende, over de Dyken ſtortte, met een geweld, dat daardoor verſcheiden zinkingen

Bladz. *Regel*

gen en scheuringen in dezelve veroorzaakt werden: zo verre, dat; byaldien die niet, met Gods hulpe, door de wakkerheid der Ingezetenen, in tyds verholpen waren; die Dyken aan eenige plaatzen zouden weggespoeld, en geheel *Holland*, beneven andere naby gelegene Provincien, in een Zee veranderd zyn: 't welk, die 's zelven tyds, aan sommige Dyken in *Over-Yssel*, tot onherstelbaare schade der Inwooneren, dadelyk overkomen is.

397 van boven 10 en 11 staat, dan, buiten deze, zeer *weinig*.

Voeg daarby: In den omtrek van *Leiden*, *Delft*, en *'s Hage;* waar men ook vette kleigrond heeft, word mede veel koorn gewonnen, beneven koolzaad: en, inzonderheid, in het uiterste van *Noord Holland.*

397 van onder 5–7 staat, en, daardoor, te gelyk een verarming, aan eene menigte enz.

Doe daarby: hoewel, men zegt, dat veele Huislieden, vooral in *Noord-Holland*, ter oorzake der hoogere pryzen, waarvoor 't zuivel, vooral' de kaas, verkocht werd, daardoor ryk zyn geworden: en, door één genomen, thans welvaarender zyn, dan voor de Veepest.

398 van onder 20 staat, de RYPE: lees de ZYPE.

414 van boven 26–29 staat, Ten dien einde, is dit gebouw enz.

Voeg daarby. Ook staat 't, eerlang, noch veel grooter en aanzienlyker gemaakt, en, aan de zuidzyde van 't Binnenhof genoegzaam geheel 't 's Prinse Hofhouding vervaardigt te zullen worden: ten welken einde, 't *Gemeenlands-Komptoir* van *Holland;* dat daar plagt te wezen, reeds naar elders verplaatst is.

415 van boven 6, 7 staat, de *Plytzaal* en veel meer andere.

Voeg daarby. Aan de noordzyde, ziet men, de HOLLANDSCHE REKENKAMER, en de LEENKAMER van *Holland.*

415 van onder 3, 4 staat, te ontfangen en te onthaalen.

Doe daarby: Dit Huis word thans ook gebruikt, tot 't houden der prachtige maaltyden; die, ter gelegenheid der *installatie* der respective *Presidenten* van den Hove, door dezelve, aan de leden van den Staat, gegeven worden.

Bladz. *Regel*

416 van boven 9 ſtaat, *Frederik Willem I*, lees FREDERIK WILLEM II.

416 van boven 17–21 ſtaat, Ook bezit *Zyne Doorl. Hoogh.* enz.

Doe hier volgen: Dit Huis zynde zeer oud geworden, is voor eenige jaren verkocht: en, zyn, op den zelven grond, drie nieuwe aanzienlyke Huizen gebouwd; die van buiten eene zeer fraaje vertooning maken, en tot geen geringen luiſter voor den ganſchen *Vyverberg* verſtrekken.

417 van boven 1 ſtaat, *Gekommitteerden Raaden* van 't *Zuider-Kwartier*, lees van ſommige Gekommitteerde enz. dewylze alle geen afzonderlyk logement hebben: en de meeſte Leden zelve verplicht zyn, Huizen te huuren; zo lang ze die Kommiſſie waarnemen.

417 van onder 21 Doe by: den 13 *Juny*.

418 van onder 20 ſtaat, de Lutherſche Gemeente heeft enz.

Voeg daarby: en heeft drie *Predikanten*; van welke, by beurten, dan, twe *Nederduitſche*- dan, twe Hoogduitſche zyn.

418 van onder 17 ſtaat, *Mennoniten*. lees in de plaats: de Gemeente der *Mennoniten* is, voor veele jaren, uitgeſtorven: en, de gewezen *Kerk* tot andere gebruiken geſchikt.

418 van onder 12 ſtaat, Deze is thans enz. lees dees Heer overleden zynde; is opgevolgt, door den Hoog Edelen Heer JAKOB FILIPS, *Baron* van BOETZELAAR, Heer van *Nieuwveen*, wegens de Ridderſchap Gekommitteerd, ter Gekommitteerde Raaden van 't Zuider-Kwartier van *Holland* en *Weſt Friesland*.

419 van boven 17–20 ſtaat Alle ſamen zyn ze gewoon enz.

Voeg daarby. Deze *exercitie* geſchiedde, eertyds, 's Dingsdags der Haagſe Kermis: dan, dit is, om veele daardoor veroorzaakte onwelvoeglykheden, voor eenige jaren veranderd: en geſteld, op Dingsdag der volgende week.

419 van boven 29, 30 ſtaat, voor den *Kolonel* enz.

Doe daarby: als mede voor den *Kaptein* en den *Lieutenant*, van 't Vendel, wiens beurt is, in dat zelve jaar, de Meyboomen te planten.

Bladz. *Regel*

420 van boven 8 Voeg daar by.

Van 's HAGE verdiend ook gemeld te worden: dat aldaar onlangs, eene nieuwe PORCELEIN-*Fabriek* is aangelegt; die zeer naar 't *Saxische Porcelein* zweemd, en genoegzaam niet daar voor behoeft te wyken. Desgelyks, behooren, onder de gebouwen dezer plaats, niet verzwegen te worden: 't HOFJE van NIEUWKOOP: 't H. GEEST HOFJE: 't LEPROOSENHUIS: en een nieuwlings opgetimmerd *gebouw*, by de *Gasthuis Kerk*.

421 van boven 29—33 Op dit *Huis* in 't *Bosch* enz. Doe daarby. Voorheen maakte de *Stadhouderlyke Familie* van dit Huis meer gebruik, dan nu: dewyl dezelve jegenwoordig, zomers, meest Haar verblyf op 't *Loo* houd.

423 van onder 17 staat, voordeel toebrengt. Voeg daarby. Hoewel dit meest geschied, door Dienstboden en andere geringe lieden.

425 van boven 21 staat 1732. lees 1756.

429 van onder 10 By HAARLEM, voeg: van deze Stad, zyn beschryvingen voorhanden, van *Ampsing* en *Screvelius:* als mede, eene nieuwe, meest uit de voorige getrokken, alle in *Quarto*. De nieuwste is die van Mr. *Willem* van *Oosten de Bruin*, in *Folio* doch, waarvan maar *één Deel* 't licht ziet.

430 van boven 20—22 staat, 7963 *Huizen* enz. lees naar de laatste opgave des jaars 1775 teld men daar, niet meer dan 6000 *Huizen:* en, 't getal de Inwooneren word thans, op niet meer dan 22000 geschat. Ook, 't getal der Dooden, buiten ongemeene sterfgevallen, jaarlyks geen 1000.

431 van boven 8 staat, pronkende met een cierlyke Toren. lees pronkte wel' eer, met een cierlyke Toren; die, echter, bouwvallig geworden, in 1775 afgebroken is.

432 van boven 2 staat, in den klokken Toren dezer Kerk lees in den Kerktoren enz.

432 van onder 7—9 staat de MENNONITEN hebben: lees De MENNONITEN hebben aldaar, vier vergaderplaatzen: De twe aanzienlykste Gemeenten; (welke, naast die van *Amsterdam*, de voornaamste onder de *Mennoniten* zyn;) hebben yder, drie Leeraaren. De twe anderen worden, yder, door een' Leeraar, bediend.

432 van onder 3 staat, veele lees eenige weinige JANSENISTEN.

Bladz. *Regel*

434 van boven 12 ſtaat, *ſpiegel der behoudeniſſe* lees *ſpiegel onzer behoudeniſſe.*

434 van boven 13 ſtaat, *een exemplaar.* lees *twe exemplaaren:* 't één, op 't Raadhuis, en 't ander, in de Stads Bibliotheek.

436 van onder 11 ſtaat, uit XXIV. lees ſedert 1748. uit XXXII. VROEDSCHAPPEN.

436 van onder 1 ſtaat, twe- lees een PENSIONARIS.

438 van onder in de *noten*, ſtaat, van ASSENDELFT, lees van BLEYSWYK.

440 van boven 21 Voeg daar tuſchen in:

Het RAADHUIS dezer Stad was, voor den jare 1618, naar dewyze die 's tyds, niet zo groot, dan hedendaags. 'T was, echter, met een hoogen Toren voorzien: en, met klokkenſpel, 't welk, voor geen één der Nederlandſche Steden, behoefde te wyken. Dan, dit gebouw, in gemelden jare, met behoud, echter, beiden van Toren en van klokkenſpel, verbrand zynde; werd niet lang daarna, onder 't opzicht van den beroemden Bouwmeester en Beeldhouwer, *Hendrik* de *Keiſer*, die 't ontwerp daarvan gemaakt had, het jegenwoordig Stadhuis, naar de volmaakſte regelen der bouwkunde, weder opgerecht: en dit kon zich toen beroemen, het voortreflykſt te zyn, dat, die 's tyds, in eenige Nederlandſche Steden werd aangetroffen.

440 van boven 29, 30 ſtaat, In de oude Kerk, die weleer aan den *H. Hippolitus* enz. Voeg daarby: Naar een ander gevoelen, zou de *eerſte Patroon* dezer Kerk; die na den jare 1252 volbouwd is; de *H. Bartholomeus*, geweeſt zyn: 't welk, door eene gegeven Bulle van Paus *Bonefacius VIII*, beveſtigt word: terwyl de *H. Hippolitus* daarna, in de plaats van *Bartholomeus*, ſchynt verkoren te zyn: dan, ter welk'er oorzaken, is onzeker.

440 van boven 25 ſtaat, de NIEUWE KERK enz. lees De NIEUWE KERK; eerſt, in 1381, van hout getimmert; is, twe jaren na haare inweijing, in eene nieuwe- van ſteen gemaakt, ſtaande ooſtwaard van de houte- verwiſſeld: terwyl, na de voltooijing dezer *Nieuwe*, de andere afgebroken, en een ſchoone ſterke Toren in derzelver plaats geſteld is; die zelfs de koſtelykheid van 't Kerk ge-

Bladz. *Regel*

gebouw; dat vervolgens met heerlyk geschilderde glazen pronkte; overtrof.

440 van boven 10 staat, *Grafschrift.* lees *Grafnaalde* met een *Grafschrift.*

442 van boven 3 staat, Hun Edelen lees Hun Edelmogende.

443 van boven 10 staat, naar *Oost-Indië* gezonden word.

Voeg daarby: Van de vermindering dezer neering, kan men daar uit oordeelen: dat, in vroegere tyden, binnen *Delft*, wel 100 *brouweryen* gesteld werden; die, in onze dagen, tot op 2 of 3, versmolten zyn.

443 van boven 17 staat, met een goed gevolg in stand gehouden word.

Voeg hierby: Niet te min is zeer te beklagen, dat zo veele vreemde aardewerken en voornaamlyk de *Engelsche*, met geheele Scheepsladingen vol ingevoerd, en der *Delftsé* voorgetrokken worden: zo verre, dat men, in de aanzienlykste Huizen, zich schaamen zou, 't fraai *Delfs porcelein* te gebruiken, en, aan de grootste maaltyden, alle spyzen op *Engelsch porcelein* ziet opgedischt wordende. Daar door, zyn menigte platteelbakkeryen reeds te niet geraakt, en worden de weinige, die noch aan den gang zyn, by vermindering van aftrek, zeer benadeeld.

444 van boven 19 staat, welk Vlek aan de Stad *Delft* behoord.

Voeg daarby: Dus luid de overleevering deswege: dan, dezelve word niet in 't algemeen aangenomen: en, zelfs, door sommigen; die meenen, grond daartoe te hebben; weêr sproken: ten minsten, door veelen, onder de onzekere dingen, gesteld.

444 van boven In de noten, bytevoegen. Ook een derde, in 1762, door den beroemden *Frans van Mieris:* en vervolgt, door Mr. *Dan. van Alphen*, Griffier dier Stad, in *twe Deelen in Folio.*

449 van boven 21, 22 staat, Ook is, in een der vertrekken van dit gebouw enz. lees Ook is in één ander gebouw, de gewezen *Kerk* der *Gefaliedde Beggynen*, schuins tegen over de Akademie, de *Universiteits Bibliotheek*, sedert 1591. Het benedenste gedeelte is geschikt tot een ontleedplaats (*Anatomie*:) en, een ander is de *En-*

Bladz. *Regel*

gelsche Kerk. Deze *Bibliotheek* groejd dagelyks meer aan.

452 van boven 5 en 6 Voeg daarby: Die beiden zyn echter te *Leiden* niet geboren: *Kokcejus* was een *Bremer*: en *Boerhaven* is te *Voorhout*, waar zyn Vader Predikant was, ter waereld gekomen.

455 van onder 15 staat, *S. Marius* lees *Leonard Marius*.

459 van boven 24—27 wat daar, van 't inzakken der WEZEPERPOORT word aangemerkt, moet, op de MUIDERPOORT, worden toegepast.

460 van onder 11 De Ye kant, 't welk men te *Amsterdam*, 't water noemd, lees 't welk men, (immers, een gedeelte daarvan) 't WATER noemd.

461 van onder 23 staat, de *Zeedyk* lees de *Nieuwendyk* en de *Zeedyk*.

462 van boven 31 Voeg daarby: *Noordoosten* wind: of *Zuidoosten wind:* en die byna de eenige is.

462 van boven 9 staat, door behulp van *Ligters*, een soort enz. lees door een soort van Schepen, die men *kameelen* noemd.

462 van boven 12 staat, in kleine Vaartuigen.

Voeg daarby: of *Ligters*, over te schepen. Ter andere zyde, geven deze droogten en omwegen, en tyden van Oorlog, aan de Stad eene groote veiligheid; vermits zy de nadering der Oorlogsschepen tot de Stad ondoenlyk maken; zonder behulp van platboomde vaartuigen; die, zodra ze in de *Zuiderzee* kwamen, terstond ontdekt zouden worden.

462 van boven 16 staat, in 't zogenoemde *Zieke water*. Dit moet weggedaan worden.

462 van boven 19 staat, waar, ook 's *Lands* ADMIRALITEITS MAGAZYN lees omtrent een half uur gaans van daar, by 't Eiland *Kattenburg*, is het ADMIRALITEITS HUIS.

463 van boven 1 staat, toestal lees opstal.

463 van boven 2, 3 staat, bordjes, aan de pilaaren der gaandery hangende lees door witte letters, op de pilaaren der gaanderyen geschreven.

465 van boven 22 staat, 261 voeten.

Voeg daarby: anderen zeggen, 299 of, om 't rond getal, 300 voeten.

466

Bladz. *Regel*

466 van boven 9 staat, twe *Predikanten.*
Voeg daarby; welke beiden leden der *Klassis* van *Amsterdam* zyn.

466 van boven 14–16 staat, De Roomsgezinden doen enz. lees De Roomsgezinden hebben binnen de Stad en vryheid, 22 *Statien:* naamlyk, voor de zogenoemde *Jesuitsgezinden* 6, die, door geordende Monneken- en 9, die door waereldlyke Priesteren, bediend worden: welk 'er laatste ééne binnen de vryheid, buiten de Utrechtse-poort, op het *Kuiperspad*, gevonden word. De overige 7 zyn geschikt, voor de zogenoemde *Jansenistgezinden;* en deze zyn alle binnen de Stad.

466 van boven 17, 18 staat, Persiaansche- Armeniesche lees Persiaansche- anders gezegt, Armeniesche- enz.

466 van boven 19 staat, en, eindelyk, zyn 'er *twe* Joodsche Synagogen lees De *Hoogduitse Joden* hebben, behalven hunne *oude Synagoge*, noch eene twede, boven hunne groote vleeschhal, in 1680 gebouwd: en in 1730, eene derde, naby die beiden: welke, in 1750, zeer fraai herbouwd is, van den grond af: pronkende, met een' deftigen opgang en cierlyken koepel.

466 van boven 30—32 staat, de *Schouwburg* enz.
Voeg daarby. Deze *Schouwburg* is, den 11 Mey 1772; terwyl men noch bezig was met speelen, door ongeluk in brand geraakt: 't welk; (voor zo veel men weet,) aan zeventien menschen 't leven kostte. En, dewyl dezelve, daardoor, geheel vernield werd; is eenige tyd daarna een ander gebouwd; staande naby de *Utrechtse-poort.*

466 van onder 10 staat, weder herbouwd.
Voeg daarby: en sedert verdweenen.

467 van boven 20 staat, *tien Kompagnien* lees *twaalf Kompagnien.*

467 van boven 22 staat, twe Kolonellen lees Eertyds waren, over dit geheel lichaam, twe Kolonellen; de één over de *Wyken* der *Oude-* en de ander, over die der *Nieuwezyde:* dan, in 1748, heeft Prins Willem IV, over elk Regement, één' byzonderen Kolonel aangesteld: 't welk tot heden dus gebleven is.

469 van onder 17 By den naam der Stad Gouda, voeg; als ware 't in eene onderstaande aanteekening. Van deze Stad,

Bladz. Regel

Stad, is eene *beschryvinge* voorhanden, door *J. R. P. Walvis* opgesteld.

471 van onder 3 staat, 1396 lees 1397.

472 van boven 11—15 staat, Het was, door Gravinne *Jakoba* enz.

Voeg daarby. Dus word, immers de zaak, door *Simon* van *Leeuwen* (*Batav. Illustrata*) opgegeven. Dan, *Walvis*, (in zyne beschr. van *Gouda*) en de *Hedend. Historie*, zeggen: dat 't marktveld, door die van *Gouda*, in 1365, gekocht zy, van *Guy* van Chalfon: en, dat de bouw van 't *Raadhuis* eerst aangevangen zy, in 1449. En de laatstgenoemde acht het gezegde; als of Vrouwe *Jakoba* het Raadhuis aan de Stad zou geschonken hebben, een ongerymd verdichtzel: dewyl zy reeds in 1436; dus 13 jaren voor den aanvang van dit gebouw; overleden was.

472 van onder 9 staat, een konstuk der beiden broeders lees konststukken, voor 't meerder deel, der beiden broeders enz.

472 van onder 6, 7 men zegt enz.

Voeg daarby: Hoewel, de latere, na der *Krabethen* dood, ook proeven van bekwaamheid in deze konst gegeven hebben: gelyk, in die zelve Kerk kan gezien worden.

474 van boven 6 staat, vlas lees vlas en hennip: welke in de *Alblasser* en *Krimperwaarden* geteeld worden: en daarvan word veel bindgaaren gemaakt: en eenig touwwerk.

476 van onder 1—3 staat, drie Dorpen enz. lees vier Dorpen, en

Voeg daarby: Drie, in den *Krimperwaard*, naamlyk, Gouderak- Ouderkerk- en Nieuwerkerk, beiden aan den *Yssel*: en één in *Schieland*: naamlyk, Kapelle aan den *Yssel*.

477 van onder in de noten: Voeg daarby. Behalven deze ééne zyn, door den substituut Sekretaris *Wessener*, eenige bladen in folio, over *Rotterdam* in 't licht gegeven: als mede *Lois: Chronyk* van *Rotterdam*.

477 van onder 5 staat, die de Stadsmuur omgeeft.

Voeg daarby. Ook word de Stadshaven, dagelyks, by elke ebbe en vloed, door 't Maaswater ververscht.

Bladz. *Regel*

478 van onder 7 ſtaat, de meeſte enz. lees verſcheiden Schepen.

478 van onder 5 ſtaat, de *Pakhuizen* der voornaamſte Kooplieden.

Voeg daarby: Terwyl de meeſte *Zee ſchepen*, binnen de Stad, in de *haven* liggen; die, ten dien einde, tot genoegzaame diepte gehouden word.

479 van onder 21 ſtaat, tot geen kleine ſchade der eigenaars.

Voeg daarby: Gelyk de bevinding, den 14 *November* 1775, en den 20 *November* 1776, geleeraard heeft.

480 van boven 3 ſtaat, alle lees verſcheiden.

480 van boven 4 ſtaat, *Yſſeldyk*. Doe daarby: en *'sGraavweg*.

480 van boven 11 ſtaat, *Buitenſtad* lees *Binnenſtad*.

481 van boven 13 ſtaat, heeft twe Predikanten lees had eerſt twe, dan, ſedert 1766, drie gewoone *Predikanten*.

481 van boven 19 ſtaat, twe- lees drie Predikanten.

481 van onder 9 ſtaat, (behalven 't *Stadhuis* alleen) lees (behalven het *Stadhuis*, 't *Oude Mannen-* en *Vrouwenhuis*, *Peſthuis*, *Werkhuis*, *Doelen* enz.)

482 van boven 5, 6 ſtaat, waarin, ſommige Oorlogſchepen worden opgezet. Deze woorden moeten uitgelaten worden.

482 van onder 14, 15 moeten de woorden: Dit was eertyds het Klooſter der *Dominikaanen* of *Predikheeren*, worden uitgedaan.

482 van onder 4, 5 en 6 Die woorden: in 't welk de *Vierſchaar* door den *Baljuw* enz. moeten ook worden weggedaan.

483 van boven 14 ſtaat, Niet alleen is 's mans afbeeldzel enz. lees Niet alleen, is 's mans afbeeldzel; 't welk, in 1526, naar 't leven geſchilderd was, in 1740, opgehangen enz.

483 van onder 5 ſtaat, zeven SCHEPENEN. Doe daarby: doch welke laatſten, uit 't lichaam der *Borgery*, verkoren worden.

487 van onder 14 ſtaat, *Zervetſteeg* lees *Revetſteeg*.

489 van onder 15 ſtaat, HOORRAAS: moet zyn HOORNAAR.

Bladz. *Regel*

490 Doe, na den laatsten regel, volgen. De REMONSTRANTEN hebben hier, geen Kerk. En, vermits de MENNONITEN uitgestorven zyn; hebben de Heeren der Regeering derzelver *Kerk*, den LUTHERSCHEN, overgelaten; die, sedert dien tyd, een Leeraar onderhouden: welke, driemaal 's jaars, in den BRIEL, in de Fransche Kerk, aan de lieden dezer gezindheid in die plaats, als mede aan die van HELVOETSLUIS, 't Nachtmaal bedieud.

491 van boven 8 staat, verzonden word.

Voeg daarby: 'Er bevinden zich, binnen deze Stad, meer als honderd *Branderyen*.

491 van boven 17 staat; PORTUGAL. Doe daarby: benevens de Ambachts Heerlykheid OUD- en NIEUW ENGELAND.

504 van boven 9—12 staat, De Ambachts-Heerlykheid behoord, aan Mevrouwe enz.

Voeg daarby: Deze Vrouwe, in 1777, overleden zynde; is dezelve nu op Haare kinderen vervallen.

507 van onder 18—20 staat, waarvan de eerste behoord, aan enz.

Voeg daarby: Deze Vrouwe overleden zynde, behoord deze Heerlykheid thans aan haaren eenige nagelaten zoon, den Heer *Ass. Jan*, Baron *Torck*, Heer van *Rozendaal* enz. enz.

511 van onder 7, 8 staat, waarvan Vryheer is, Jonkheer *Joh. Daniel* enz. Doe daarby: Dees' Heer, in 1775 gestorven zynde, is, door zynen oudsten zoon, *Johan Kornelis* Baron *d'Ablaing*, opgevolgt.

512 van boven 3, 4 staat, waarvan bezitter is, de Heer enz. Doe daarby: Na deszelfs overlyden, in 1775, is dees' Heer, door zyn oudsten zoon, in deze Heerlykheid, opgevolgt.

512 van boven 21, 21 staat, welke bezeten word enz.

Voeg daarby: Na overlyden van dezen Heer, in 1774, is dezelve gekomen, aan zyne Erfgenaamen.

518 van onder 9-11 staat, De laatstvoorige enz. lees De laatstvoorige Bezitter was, Mr. *Kornelis de Wit*, Borgemeester van *Dordrecht*: en de jegenwoordige is Mr. *Jan de Wit*.

520 van boven 3 staat, LEERBROEK; eigenlyk, LEDERBROEH lees LEERBROEK; eigenlyk, LEDERBROEK.

521 van onder 14 staat, 1460 lees 1480.

521

Bladz. *Regel*

521 van onder 10, 11 ſtaat, Binnen deszelfs muuren ſtaat, een voortreflyk *Kaſteel* lees Binnen deszelfs muuren, bevonden zich oud tyds, TWE KASTEELEN: van welk'er één, thans, niets meer te vinden is: en, het ander, 't welk zeer cierlyk in zyn gracht lag; hebben de *Franſchen*, in 1672, in de lucht doen ſpringen. Daarvan, is noch overig, de *Voorburgt*, en een ſteene toren.

523 van onder 7 ſtaat, met wien, in 1679, dit geſlachte uitſtierf.

Voeg daar tuſchen in: voor zo verre de *wettelyke geboorte* aangaat: vermits, noch heden in *Noordholland*, twe gebroeders, *Pieter* en *Hendrik* van *Brederode* gevonden worden; die, van Heer *Walrave* van *Brederode*, door eene natuurlyke geboorte afſtammen.

524 van boven 13 ſtaat, vertoonde zich enz. lees vertoonde zich, een hooge vierkante *toren*; die, om deszelfs bouwvalligheid afgebroken is; en, de puin tot den Zeedyk gebruikt.

524 van boven 30 ſtaat, in die achting gebleven zy.

Voeg daarby: Dit mineraal water heeft daarna zyn achting geheel verloren: waarom, het Bronhuis, met al deszelfs toeſtel, is weggedaan.

531 van boven 15 ſtaat, EMMUKHOVEN lees EMMIKHOVEN.

533 van boven 8 ſtaat, R. lees *Rombout*.

539 van boven 10 ſtaat, *Premonſeiter order* lees *Premonſteiſter order*.

540 van onder 3 ſtaat, in lees en.

544 in de noten van boven 2 ſtaat, voorkomſt lees overkomſt.

549 van onder 21 ſtaat, in 't gezicht van dezen *Moerdyk*.

Voeg daarby: of liever, van 't *Stryenſe Sas*, daar tegen over.

554 van onder 16 ſtaat, Borgemeeſter te *Rotterdam*. Dit moet worden uitgedaan.

556 van onder 4 ſtaat, GOUDSEVAARD lees GOUDSWAARD.

566 van boven 11 ſtaat, *Oilkensplaat*. Voeg daarby, en, daaromſtreeks, gemeenlyk maar blootelyk, de PLAAT genoemd.

571 van onder 13 ſtaat, te doen hebben, is ontwyfelbaar lees te doen hebben; dees' naam ontleend zy, is ontwyfelbaar.

Bladz. *Regel*

572 van onder 7, 8 ſtaat, De Ingezetenen worden enz. Voeg daarby: hoewel ſommigen meenen, dat die begrooting verre boven den ſchreef gaat.

573 van onder 11, 12 ſtaat, bezit, als Ambachts-Vrouw, deze Heerlykheid lees bezat, enz. en voeg daarby; welke, na haar overlyden, in 1775, op haaren zoon, Jonkheer *Wigbold Johan Theodoor*, Baron van *der Does*, gevallen is.

574 van boven 14 ſtaat, *Honskolredyk* lees *Honsbolredyk*.

576 van onder 3 ſtaat, *Maarten Pietersz. Tromp* lees *Maarten Herpersz. Tromp*.

583 van boven 8 ſtaat, HILLONSBERG lees HILLEGONSBERG.

584 van boven 4 ſtaat, waterplaſſen. Voeg daarby; die, echter, ten deele, reeds droog gemaakt zyn, en, ten deele zullen worden.

586 van boven 14 ſtaat, J. S. lees Is.

586 van boven 23 doe volgen. De voornaame, zo niet de eenige zwarigheid zal uitkomen, op het loſſen of kwyt worden van het Rhyn- en Polderwater, in het *Te*; ten einde de molens der Binnenpolders konnen blyven malende, en de Binnenpolders zelve niet onderlopen: dan, men meend, dat die zwarigheid zou konnen weg genomen worden, door 15 of 20 *Strykmolens* te plaatzen, by Halfwege; die 't water, aldaar, in 't *Te* zouden konnen overbrengen.

588 van boven 8 ſtaat, twe en drie kwart van enz. lees drie vierde deelen van een uur gaans.

589 van boven 1, 2 ſtaat, 't welk noch in wezen is lees waarvan, thans, weinig meer in wezen is.

590 van onder 17 ſtaat, 1435 lees 1436.

593 van onder 1 ſtaat, het welk, door de oude enz. lees gelyk, de oude enz.

598 In de noten van boven 4 ſtaat, drie lees vier.

599 In de noten van boven 14 Voeg daarby: Dit Dorp is de geboorteplaats van den vermaarden *Boerhave*; wiens Vader aldaar Predikant geweeſt is.

602 In de noten van onder 2 ſtaat, *Nymen* lees *Nymegen*.

610 van onder 7 Voeg daarby: Daarna, is de Heerlykheid *Warmond* verkocht, aan den Heer *Korn. Pieter*, Baron van *Leyden*.

II

Bladz. *Regel*

611 van boven 17 ſtaat, hier moet zyn, hierna.

612 van onder 13 ſtaat, in *'sHage* levendig verbrand is.
Voeg daarby. 'Er zyn, echter, eenigen die meenen, dat gemelde zaak verkeerdelyk, aan *Jan Arendsz.* werde toegeſchreven: en, dat dezelve vermoedelyk verwarred werde, met zekeren *Pieter Kornelisz*; ook een mandenmaker, en die beneven *Jan Arendsz*, by *Albert Gerritsz.*, het mandemaken geleerd had.

615 van onder 19 ſtaat, van hem lees aan hem.

616 van boven 20 ſtaat, die elk hunne vergaderplaatzen hebben.
Doe daarby. Deze vergaderplaats der *Mennoniten*, is de eenige, die de lieden dezer Gezindheid in *Rhynland* bezitten.

620 van boven 18, 19 ſtaat, waarvan zy, ſedert enz. lees waaraan, zy, ſedert dien tyd, beſtendiglyk zyn verbleven. En, doe daarby: uitgezonderd één geval; dat naamlyk, Grave *Jan I.* van *Holland*, 't één en ander weder gaf, aan den Biſchop *Guido* van *Henegouwen:* na wiens dood, in 1317, Grave *Willem III.* ze weder aan de Graaflykheid gehecht heeft.

621 van onder 17 ſtaat, den *Hoofd Officier* lees den *Civielen Schout.*

623 van onder 18 ſtaat, bezettingen lees bezittingen.

624 van onder 9—11 ſtaat, aldaar is een net gebouwde *Remonſtrantſche Kerk* enz. lees aldaar zyn twe *Roomsgezinden Statien:* éëne der *Jeſuitsgezinden*, en eene der *Janſeniſten:* welk'er eerſte, (gelyk overal',) de talrykſte is.

625 van boven 3, 4 ſtaat, onder de aanvoering des Grave van Barlemont enz. lees onder de aanvoering van den zoon des Grave van *Barlaymont*, den Heer van *Hierges* enz.

625 van onder 9—11 ſtaat, is het *lyndraajen* enz. lees zo ſpind men, den hennip, beneven de fors, of 't uitkamzel van den hennip, tot garen: 't welk dan, naar *Amſterdam* en naar elders, word verzonden, om touwwerk daarvan te ſlaan.

629 van onder 14 ſtaat, te rug vaaren. Doe dan volgen: Deze Stad pronkt thans, met een nieuw fraai *Stadhuis.*

Bladz. *Regel*

630 van boven 7 ſtaat, waarvan, men den uitſlag zal moeten afwachten. Doe daarby: Dees' uitſlag is; niet tegenſtaande, weleer fraaje ſtukken in dezelve gemaakt werden; door de zwaare onkoſten, kwaade inrichting, en, voornaamlyk, door gebrek van genoegzaamen voorraad van gereed geld, als mede door gebrek van aanmoediging, zeer ongelukkig geweeſt; en is die Fabriek geheel te niet geraakt.

631 van boven 5 ſtaat, de derde Stad van 't *Goolland:* Doe daarby: of, beeter gezegt, de eenige: dewyl zy, ten minſten, daar toe nadere enz.

631 van onder 9 ſtaat, *Orillones* lees *Oriljons.*

634 van onder 14 ſtaat, geneeren zich, met de *Fluweelweveryen.* Doe daarby. Dan, deze *Fabriek* is thans, mede, in een diep verval; zo verre, dat de meeſte Fluweel getouwen ſtille ſtaan; en de Weevers; (wilden zy geen gebrek aan brood lyden;) iets anders hebben moeten by der hand neemen: een zaak, die men, aan den invoer en menigvuldig gebruik der Katoen fluweelen, te verwyten heeft; welke, ruim zo veel ſlechter zyn, als zy minder koſten.

635 van onder 3 ſtaat, Schutgeld lees Schatgeld.

643 van onder 8 ſtaat, veranderd zyn.

Voeg daarby: In de OUDE LOOSDRECHT, is onlangs eene *Porcelein Fabriek* opgerecht: van welke te wenſchen is, dat zy beeter, dan die van *Weesp* en van *Arnhem*, gelukken moge.

644 van boven 11 ſtaat, aan de Provincie *Utrecht.*

Voeg daarby. Vermits, echter, deze Schans eeniglyk ter dekkinge der *Hollandſche Provincie* diend; is de beſtiering over de Veſtingwerken, en over de daarin liggende bezetting, aan *Holland* behoorende.

645 van onder in de noten, den laatſten regel, ſtaat, *S. Siersma.*

Voeg daarby. Dit werk is niet afzonderlyk gedrukt, maar, in ſommige exemplaren van *Blauws Stedeboek* te vinden. Ook is een *Chronyk* van *Alkmaar* voorhanden, door *Korn. van der Woude*, Schoolmeeſter aldaar, in 1645 uitgegeven, en 1743, in Quarto met plaaten herdrukt.

646

Bladz. *Regel*

646 van boven 9 ſtaat, een aarde wal; die beneden enz. lees een aarde wal; uitgezonderd een klein ſtuk muurwerks, ter lengte van 40 roeden, 't welk, ten noordweſten der waterpoort, gevonden word.

646 van boven 10 ſtaat, met 10 baſtions.

Voeg daarby: hoewel het *tiende baſtion*, aan de Nieuwlander-poort, daarna geſlegt is.

646 van onder 15 ſtaat, op tuſchen 12000 en 13000 begroot.

Voeg daarby: hoewel, naar de meening van anderen, dezer zaken kundig, deze begrooting te ruim genomen is.

646 van onder 10 ſtaat, uit welke enz. lees uit deze Stad is, in 1661, enz.

646 van onder 7 ſtaat, heen en weêr bevaaren word.

Voeg daarby: Desgelyks, vaaren van *Alkmaar*, twe Jaagſchuiten, naar de *Schaager-brugge*, in de *Zype*, en van daar weêr te rugge: en, mede twemaal daags, van daar naar 't einde der *Zype*; aanleggende, by 't Poſthuis, 't *Wapen* van *Alkmaar* genoemd. En, by 't aankomen der laatſtgenoemde morgenſchuit, reid, van dit Poſthuis, een wagen naar den *Helder*: van waar men, 's voormiddags, ten half elf uure, weder, naar 't *Wapen* van *Alkmaar*, kan terug komen: en vervolgens van daar, met gemelde Schuiten, weer naar *Alkmaar*; waar men 's avonds aankomt.

647 van onder 20 ſtaat, door twe Predikanten lees ſedert 1759, ook door éénen Predikant.

647 van onder 19 ſtaat, eene Kerk lees twe Kerken der *Mennoniten*; welke echter ſamen ééne Gemeente uitmaken: wordende, in die beiden Kerken, beurtelings door éénen Leeraar, dienſt gedaan.

647 van onder 10 ſtaat, die goede opgang maakt lees plagt te maken: dan, ſedert eenige jaren, (welk verval genoegzaam algemeen is,) merkelyk is afgenomen.

647 van onder 6 ſtaat, openbaare gebouwen. Doe daarby. Ook heeft men in *Alkmaar*, veelen der zogenoemde *Hofjes*: meer zelfs, dan naar gelang haarer grootte, in eenige andere Stad, gevonden worden. Behalven het *Wildemans Hofje*, zyn 'er negen andere, die voor eenige jaren, met noch één vermeerderd zyn.

Bladz. *Regel*

648 van onder 16 ſtaat, 600000 lees of wel, tot byna 400000.

648 van onder 19 ſtaat, *Bier* gebrouwen. Doe daarby: Ook, zyn te *Alkmaar*, goede Lynbaanen: en groote Varken- en Lammeſen-markten.

649 van boven 17—22 ſtaat, De REGEERING der Stad *Alkmaar* enz. lees De REGEERING der Stad *Alkmaar* beſtaat, uit één' HOOFDSCHOUT, vier BORGEMEESTEREN en zeven SCHEPENEN; ſamen 't Stads gerecht uitmakende. De *Hoofdſchout* en *Borgemeeſteren* zyn wel doorgaans leden der Vroedſchap: dan, daartoe is geene verplichting. Doch, wat de *Schepenen* belangt: deze zyn alle geene leden van de Vroedſchap. De geheele VROEDSCHAP beſtaat uit XXIV leden. Aan dezelve, zyn drie SEKRETARISSEN en één THESAURIER toegevoegt.

649 In de noten, beneden, doe volgen. Behalven *Velius*, heeft ook zeker Boekverkoper, *Feyke Ryp* genoemd, in 't begin dezer Eeuwe, eene korte *Chronyk* van *Hoorn*, in *Octavo*, opgeſteld en uitgegeven.

651 van onder 21 ſtaat, 1572. lees 1573.

652 van onder 7—13 ſtaat, De LUTHERSCHEN enz. lees De LUTERSCHE Gemeente, eertyds, door twee Leeraaren bediend, heeft thans; alhoewel zy ſedert eenigen tyd toegenomen is; maar eenen Predikant. De REMONSTRANTEN hebben doorgaans twe Leeraaren. De MENNONITEN hebben, daar, twe Kerken, in welke beiden, 's Zondags gepredikt word: terwyl het getal der dienſt doende Leeraaren zich, in dezen tyd, tot zeven uitſtrekt; alhoewel zy niet alle even gezetlyk tot het Prediken zich verbinden. De Vergadering der zogenoemde KOLLEGIANTEN, die aldaar voor haar ſtant greep, heeft, al' ſedert eenige jaren, een einde genomen. De ROOMSGEZINDEN bezitten, daar, drie Kerkhuizen.

654 van boven 18 ſtaat, een groot deel der neeringen zelve.

Voeg daarby. Noch binnen den omtrek dezer loopende eeuwe, was de handel te *Hoorn* aanmerkelyk. Men telde meer dan honderd Buitenvaarders, naar *Noordwegen*, *Frankryk*, de *Levant*, *Groenland* enz. dan, 't algemeen verval in den Koophandel, en de nabyheid van *Amſterdam*, hebben dezer Stad veel nadeel toegebracht.

Bladz. *Regel*

654 van onder 22 staat, en *Spanje*.

Voeg daarby. In gevalle, echter, 200000 ponden kaas, ter zelver tyd, ter markt komt: dit word voor veel gerekend.

655 van onder 16 staat, Hierby zyn gevoegt, twe PENSIONARISSEN, lees De Stad heeft thans geene *Pensionarissen*: maar behoud vier SEKRETARISSEN.

656 van boven, na regel 10 laat oolgen. 'Er reid ook dagelyks van *Hoorn*, één Postwagen op *Enkbuizen*, en één op *Medenblik*; die beiden, ten zelven dagen, weêr teruggekeeren.

656 van onder 11 staat, *Weeter-* lees *Wester-*,

656 van onder in de noten staat. Twe byzondere *geschriften* enz.

Voeg daarby: In 1666, heeft de vermaarde Remonstrantsche Predikant, *Ger. Brandt*, eene *Historie* van *Enkbuizen*, (doch, niet onder zynen eigen naam,) voor 't licht gebracht: welk werk daarna vervolgt, en met aanteekeningen vermeerderd is, door *Sebastiaan Cente*, ook een Remonstrans Leeraar, te *Hoorn* uitgegeven, in 1747.

658 van boven 19—25 staat, Aan dezen Toren, hangen noch eenige *Ankers* enz. Dit is eene misstelling: vermits, deze Ankers, niet aan den Toren der *Zuider* Kerk hangen; maar, aan den *Engelschen-* of anders genoemden *Oost-Indieschen Toren*; die aan den Zeekant staat.

Waarvan zie bladz. 659.

658 van onder 9 staat, Desgelyks, hebben, lees hadden, eertyds, de MENNONITEN, binnen deze Stad, twe vergaderplaatzen. En, doe daarby: Dan, de ééne Gemeente der *Vlamingen* is daarna verdwenen: des deze Gezindheid, daar, niet meer dan ééne Kerk, heeft.

659 van onder 9 staat, de *Oost-Indiesche Toren* genoemd.

Voeg daarby. Aan dezen Toren hangen de *Ankers*. Waarvan bladz. 658 word gewag gemaakt.

660 van onder 20 staat, omtrent 60.

Voeg daarby: Van welke, echter, omtrent een derde deel t'huis hooren, in 't zogenoemde *Schermer Eiland*: en vooral, in de *Ryp*: des, *Enkbuizen*, niet meer, dan omtrent 40, voor eigen reekening uitrust en in Zee zend.

Bladz. *Regel*

660 van onder 13, 14 staat, uit de *Noordzee* gehaald word. Doe daarby: Ongelet dit alles, zyn, eensdeels, de ondiepte, welke by de Stad is, en anderdeels, het gebrek aan binnenvaarten; door welke de koopwaaren min kostbaar binnen 's Lands zouden konnen verzonden worden; oorzaak, dat deze Stad niet zeer geschikt voor den koophandel geacht word: welk laatstgenoemde, ook, ten aanzien van Hoorn, wel eenigermate, doch, voornaamlyk, van Medenblik, plaats grypt.

660 van onder 9 staat, in *Enkhuizen* geboоren.

Doe daarby: Ook waren de Opper-Inquisiteurs *Ruard Tapper*, en, den beroemden Staatsman *Francois Maalsor*, beiden in de Nederlandsche geschiedenissen zeer bekend, *Enkhuisenaars.*

Tot geen gering, voorrecht strekt voor *Enkhuizen*, 't zogenoemde Vuur- en *Paal* geld; 't welk de in- en uitvaarende Schepen betaalen moeten, voor het gebruik, datze hebben, van de vuurbaaken, die men aan verscheiden plaatzen langs den Strand der Zuiderzee geplaatst heeft; als mede, van de Zeetonnen en Zeebaaken, in de *Zuiderzee* zelve, gezet, om de ondiepten te ontdekken. Dit voorrecht was eertyds aan *Amsterdam* verknocht: dan, Prins Willem I heeft, in 1573, de Stad *Enkhuizen* daarmeê beschonken: dewyl *Amsterdam*, die 's tyds, noch *Spaansgezind* was. Daar over is, tusschen de twe genoemde Steden, daarna, veelmaal verschil ontstaan. Eindelyk, is dit verschil dezer wyze vereffend: dat, aan *Amsterdam*, 't stellen der *Vuurbaaken*, en al wat daartoe behoord, zou overgelaten worden, en, dat *Enkhuizen*, de *Zeetonnen* en *Zeebakens* stellen zoude: en, dat, van 't *vuur*- en *baak* geld, elke Stad haar gerechtelyk aandeel zoude trekken.

661 van boven 2 staat, zal eertyds lees is eertyds.

661 van boven 4 staat, langs deze Stad lees door het Land, waar thans het oudste gedeelte der Stad ligt, aldaar, door een *Dyk* of *Dam* is afgesloten geworden: welke enz.

661 van boven 11 staat, bekwaame Haven lees bekwaame *Buiten Haven.*

661 van boven 14, 15 staat, in welke Haven een *Sluis* of *Sas* enz. lees In welke *Haven*, ten dienste der oude Landen,

Bladz. *Regel*

den, door de Bedykers van den *Purmermeer*, (*Purmer*) eene *Sluis* of *Sas* gemaakt is, ter keering van 't Zeewater, by alle hooge vloeden; (ingevolge 't *Octroy* van *Purmer Art. I.*)

661 van boven 17 ſtaat, vier uuren lees drie en een half uur van *Amſterdam*.

661 van boven 20–25 ſtaat, zes enz. lees zeven *Poorten*: van welke twe, naamlyk, de *Ooſter*- en de *Kaaipoort*; (welke laatſte een Zee- of Waterpoort is;) niet, dan door de oude Stads Haven, van elkander geſcheiden zyn: terwyl de voornoemde *Kaaipoort* en de *Zoutkeetenpoort*, door de Stads *Nieuwe Haven*, van elkander zyn afgezonderd.

661 van boven 26–28 ſtaat, de *Weſter*- en *Monnekendammerpoort* lees de *Weſter*- of *Monnekendammer* en de *Purmerpoort*, door de Stads Oude Haven, ſtrekkende van de *Purmer Ringſloot*, door de Stad en derzelver Voorſteden, tot in de Zuiderzee, ter lengte van 751 Roeden en elf voeten, van elkander verdeeld zyn.

661 van boven 29 ſtaat, 1640. lees 1056.

661 van boven 37 ſtaat, toegeweyd.

Voeg daarby: Deze Kerk was met haaren Toren, den 24 *Febr.* 1602, door een fellen Brand, ten eenemaal vernield: dan is, daarna, weêr fraai vernieuwd: en, derzelver Ooſtereinde met voortreflyk geſchilderde glazen vercierd. 'T getal der Huizen, die, terzelver tyd, door de vlamme verteerd zyn, word, door de Schryveren, ongelyk bepaald: dan, ingevolge de aanteekening in het *Diakonie-boek*, die's tyds geſchreven, bedroeg 't 30 Huizen; waarop 't zekerſt ſtaat te maken is. Van dit onheil word, noch jaarlyks, een *gedenkdag* binnen deze Stad gevierd.

661 van boven 37 ſtaat, De Kleine Kerk was eertyds de *Kapelle* van 't *Begynenhof* enz. lees was eertyds, aan de *Lieve Vrouwe*, toegeweyd.

661 van boven 40 ſtaat, twe *Mennonitiesche*- lees eene *Luthersche*- en eene *Roomsche Kerk*. Van de twe Kerken der *Mennoniten*, is de éene reeds voorlang niet meer, tot den Godsdienſt, maar tot een ander gebruik, geſchikt.

Bladz. *Regel*

662 van boven 1–4 staat, Dit diend, thans, enz. lees Dit diende eertyds enz. waartoe men nu het *Choor* der *Groote* Kerk gebruikt. Noch heden, is 't de vergaderplaats des Dykgraafs enz.

662 van boven 5 staat, en dergelyke.

Voeg daarby. In één der vertrekken van dit Stadhuis, zyn (behalven dat der zogenoemde *Meermin*; waarvan hierna;) ook te zien, de afbeeldzels van drie persoonen levensgrootte; die iets zonderlings aan zich hebben: dat een, naamlyk, eener *Vrouw* van ongemeene lengte: 't twede van een manspersoon, die ongemeen dik en zwaar was: en, 't derde ook van een Man, wiens baard langer, dan hy zelf was: om welke zeldzaamheden te bezichtigen, aldaar, somwylen een toeloop van Vreemdelingen is.

662 van boven 9 staat, roode korsten.

Voeg daarby; welke roode koleur, nadat deze kaazen, op de zolders, eenige maanden uitgedroogt zyn, met *tournesol*, aan dezelve gebracht word.

662 van boven 13 staat, geeft noch lees gaf eertyds.

662 van boven 16 staat, te overtreffen.

Voeg daarby. Dezelve handel is, sedert 30 of 40 jaren, zo zeer verminderd, dat reeds voor 10 of 12 jaren, niet meer dan twe of drie stapels ter markt gebracht werden: en, sedert zes jaren, somwylen geen eenige.

662 van boven 16, 17 staat De Scheepsbouw is enz. lees De Scheepsbouw, die aldaar zeer in zwang ging, is nu schier geheel verdweenen. Dan, de handel in hout; 't welk met Schepen, van hier, naar *Hamburg*, *Noordwegen* en de *Oostzee* vaarende, word aangebracht; is noch in taamlyken bloei.

662 van boven 18 staat, *Zoutkeeten*.

Voeg daarby: ééne binnen de Stad: doch inzonderheid enz.

662 van boven 21 staat, 't Gerecht enz. lees bestaande 't Kollegie van den Gerechte, uit den *Schout* en zeven Schepenen.

662 van boven 23 staat, toegevoegd zyn.

Doe daarby: Drie *ordinaire* en één *extraordinairen*.

662 van boven 24, 25 staat, de *Ambachts Heerlykheden*, welke enz. lees Deze Stad bezit ook, drie *Dorpen* en

Am-

Bladz. *Regel*

Ambachts Heerlykheden in den zogenoemden ZEEVANK: naamlyk, WARDER, MIDDELIE en KWADYK; die reeds sedert 1414, voor altoos met dezelve vereenigt, en aan derzelver rechtsgebied onderworpen geweest zyn. De bewooneren dezer Dorpen genieten, dezelve rechten en vryheden; dan de Inwooneren of Borgers dezer Stad: weshalven, zy ook, ten allen tyde, (zo wel, dan die der ooster Voorstad, *Oorgat* genoemd,) als *Buitenpoorters* van *Edam*, aangemerkt zyn geworden. Van daar, dat, in de oude Schriften, gemeenlyk, van EDAM, met zyne DRIE DORPEN, of ook wel, EDAM, met den ZEEVANK, word gewag gemaakt.

662 van boven 26–35 Voeg daarby: Sommigen meenen, echter, dat dit geval; hoewel vermoedelyk met sommige verdichtzelen omzwachteld; niet in alles van de waarheid ten eenemaal ontbloot zy: en, dat; (te meer, vermits de voornoemde *Holl. divisie Chronyk fol.* 270; eigenlyk, van geen *Meermin*, maar van een wild en ongetemt *Wyf*, melding doed;) men hier zou konnen denken, aan een *wild Vrouwsperfoon*, die stom was, en gewoon in de ruigt en biezen van gemelde meir, zich te onthouden: gelyk men voorbeelden van zodanige *wilde Menschen*, in de geschiedenissen, gewaagt vind. Uit haare gemaakte afbeelding; in 't *Prinsenhof*, en onder de *Purmerpoort* van *Edam*, noch voorhanden zynde; zou men, des te gereeder, tot die gedachten konnen overgaan. Zie *van Ryn Kerkel. Oudh.* van *Heussen*, onder *Edam*.

664 van boven 1–4 staat, 't welk. de Spaansche Admiraal enz. lees 't welk *Kornelis Dirksz.*, Admiraal der Staatsche vloot; dezelve, door wien, de Spaansche Admiraal, *Grave* van *Bossu*, in 1573, enz.

664 van boven 9, 10 staat, De redery, in 't uitrusten enz. lees In *Monnekendam* is thans geen Scheepvaart. 'Er zyn noch drie *lynbaanen*; dan, daar in, word niet altyd door gewerkt.

664 van boven 11–15 staat, Hoewel ook het maken van *touwwerk* in de lynbaanen enz. lees hoewel, het *Zeepzieden*, *Zydeweven* en *Verwen*, beneven het rooken en droogen van *Haring*; (die, dit ondergaan hebbende, *Bokking* genoemd word,) en, die in enz.

Bladz. *Regel*

664 van onder 13 ſtaat, 't welk veel al' enz. lees 't welk gemeenlyk, de *Meir-* en by ſommigen de *Middelzee*, enz.

664 van onder 10 ſtaat, word eenpariglyk geloofd.
Doe daarby: Dewyl de Stadsgerechtigheden alreeds aan dezelve verleend zyn, door Grave *Floris* van *Holland*, in den jare 1288.

665 van boven 10 ſtaat, voor de Schoorſteen hangt.
Voeg daarby: met eene *Latynſche inſcriptie*, die dit ſchynt te verſtaan te geven.

665 van boven 12 ſtaat, Zou geſticht zyn.
Voeg daarby: en, dat dit ééne der vyf ſterkten zou geweeſt zyn, door gemelden Grave in *Weſt-Friesland* aangelegt, tot bedwang der Ingezeetenen.

665 van boven 27 ſtaat, Die van *Enkhuizen*.
Voeg daarby; onder de aanvoering van *Diderik Sonoy*, met hulpe van twe Kompagnien Soldaaten, onder *Kabeljauw* en *Ruigbaver*, de Stad *Medenblik* enz.

665 van boven 36 ſtaat, Tot de overgave genoodzaakt werd.
Doe hier volgen. Die Stad heeft, in 1587, eene andere beleegering ondergaan; des te merkwaardiger: Dewyl, zo wel de beleggers, als de verdeedigers, beiden uit troupen van den Staat beſtonden. De meermaals gemelde *Sonoy*, der *Leicheſterſe party* toegedaan, wilde naamlyk, geduurende de binnenlandſche oneenigheden, door *Leicheſter* berokkend, deze Stad, voor dien Engelſchen ons toegezonden Gouverneur, verzeekeren: en weigerde zelfs, voor Prins MAURITS de Poorten te openen: weshalven, dezelve, door een volkomen beleg; 't welk zeven weeken duurde, en door gemelden Prins in eigen perſoon beſtierd werd; tot de overgave moeſt gedwongen worden.

665 van boven 37 ſtaat, Die Stad was voorheen binnen veel nauwere enz. lees Die Stad was voorheen meer noordwaard gelegen, en, omtrent 1430, in een redelyk bloejenden ſtaat: dan, 't Zee water heeft, van tyd tot tyd, veel afbreuk aan dezelve gedaan; want, vermits de Dyken, die 's tyds, noch ligt opgemaakt, geene genoegzaame weêrſtand daaraan bieden konden; waren de Borgers genootzaakt, hunne Huizen, maſt by de Zee ſtaan-

Bladz. Regel

ſtaande, afte breeken, en ze meer binnenwaard weder optebouwen. De daardoor veroorzaakte onkoſten, gevoegt by de zwaare Dyklaſten, hebben de vermogens der Inwooneren veel te ruggezet, en deeden de rykſten die plaats verlaaten: zo verre, dat, in 1514, niet meer dan 321 Haardſteden binnen die Stad geteld werden. In den tyd, was de Stad; derhalven, binnen veel nauwere paalen begrepen: en toen, lag het *Slot*, buiten dezelve; hoewel gemeenſchap daarmede hebbende, door een brugge. Dan, enz.

664 van onder 2 ſtaat, geworden is.

Voeg daarby. En, dewyl de Stad, omtrent 't einde der XVI eeuwe, weder begon te bloejen; werd deze nieuwe uitleg met der haaſt met Huizen volbouwd. Daardoor, is die Stad ook van verſcheiden *Havens* voorzien geworden enz.

664 van onder in de noten, ſtaat, welk'er makers naam niet bekend is lees welkers opſteller is *Dirk Burger*, geweezen Chirurgyn, aan de *Oude Sluis* in de *Zype:* 't welk, daarna, te *Hoorn*, in *Quarto* herdrukt en vermeerderd, doch weinig verbeeterd is. Thans, is eene andere *Chronyk* van *Medenblik* onder de pers, by *Klaas Cas*, Boekdrukker aldaar.

666 van boven 6 ſtaat, gemeenſchap hebben.

Doe daarby. De *Nieuwe Haven* is in 1589 aangelegt: en de twe andere, in 1630 en 1631.

666 van boven 15 ſtaat, De Zeevaart.

Doe daarby. De Zeevaart plagt, in deze Stad ongemeen bloejende te zyn. In 1641, zyn van daar op *Noordwegen* alleen gevaren, 54 Schepen, met Raazeilen; alle in de Stad t'huis hoorende: behalven een meerder getal, die op de *Ooſtzee*, en om de *Weſt*, voeren: famen ten getale, van om- en by de honderd: welke genoegzaam alle, jaarlyks, in de gemelde Havens, hunne winterlagen hielden. Daarom, zag men ook allerwege veele Pakhuizen en Houttuinen; die, echter daarna door 't verlopen van den houthandel, in graan- en kaaszolders veranderd zyn.

666 van boven 19 ſtaat, *boot* lees *balk*.

666 van boven 25 ſtaat, *711* lees *775*. En honderd jaren vroeger, naamlyk, in 1632, telde men 818 Huizen.

666

Bladz. *Regel*

666 van boven 31 ſtaat, den H. *Bonefacius.* Doe daarby: (anderen zeggen, aan *S. Maarten.*)

666 van boven 31 ſtaat, Dezelve ſtaat enz. lees Dezelve ſtond, omtrent 't midden der voorige eeuwe, te midden der Stad: dan, nadat de Stad, aan die zyde, door de Zeebaaren zo merkelyk afgenomen is, ſtaat ze, nu, enz.

667 van boven 4 ſtaat, Het STADHUIS enz. lees Het STADHUIS; dat weleer, ook omtrent in 't midden der Stad, geplaatſt was; ſtaat nu, enz.

667 van boven 5, 6 ſtaat, van alle de Huizen lees hoewel niet van alle de andere Huizen afgezonderd.

667 van boven 26, 27 ſtaat, tegen over de Kerk lees ter zyde het Weeshuis, naby de Kerk.

667 van boven 30 ſtaat, voor den *Dykgrave* enz. lees voor Hun Edel Mogende, de Heeren Super Intendenten, enz.

667 van boven 34, 35 ſtaat, De Regeering enz. lees De REGEERING van *Medenblik* beſtaat, uit *XVI Vroedſchappen*; uit welke, alle jaren, twe tot Borgemeeſteren, en, door dezelven, uit de afgaande, één tot *Preſident*, word verkoren, en de *Magiſtraat* beſtaat, uit den Schout enz.

668 van boven 7—9 ſtaat, die van *Hoorn* enz. lees die van *Medenblik* op *Hoorn*, alle morgen, in den zomer ten half zeven en, in den winter, ten half acht uure, reid: en, ten zelven dage 's namiddags, ten half vier uure, van *Hoorn* naar *Medenblik* terugge keerd. Doch, dees' word niet gebruikt, wanneer de kleiwegen goed zyn: dewyl zy, alsdan, zich bedienen van een' anderen weg; die veel nader door *Midwoud*, *Nibbinewoud* en *Wognum*, op *Hoorn* leid.

669 van boven 8 ſtaat, door welke de ryweg naar *Hoorn* loopt lees door welke, de ryweg naar *Hoorn*, voorheen, en eer de *Beemſter* noch bedykt was, plagt te loopen; die nu langs den ringdyk der gemelde bedykte Meir gaat.

670 van boven 25 ſtaat, twe *Sekretariſſen* lees ſedert eenige jaren, drie Sekretariſſen.

671 van boven 11 ſtaat HEERKUIGENWAARD lees HEERHUIGENWAARD.

Bladz. *Regel*

671 van boven 21-29 ſtaat, Aldaar ſtrekt de grondgeſteldheid enz.
Voeg daarby: Hoewel, dit laatſtgezegde, door anderen, weérſproken word.

672 van onder 10 ſtaat, naby elkander geplaatſt zyn.
Voeg daarby. Het is, echter, ook waar: dat dit gezegde, in vroegere tyden, meer plaats vond, dan in deze dagen. Door het gebruik der nieuwe Brandſpuiten, en derzelver bekwaamere behandeling, is, daarin, eene voordeelige verandering gekomen: in zo verre, dat nu zeldzaam, meer dan het aangeſtoken gebouw, verloren gaat.

673 van onder 14 ſtaat, De kinderen.
Voeg daarby: Dit laatſt gezegde is, echter, thans niet meer zo gemeenzaam in gebruik; dan, eenige jaren voorwaard. Inzonderheid, zyn die hooge Bedſteden veelal uit de mode geraakt.

674 van boven 1, 2 ſtaat, Zyn zeer veelen enz. lees zyn zeer veelen en zelfs de meeſten den *Roomſchen* Godsdienſt toegedaan: voornaamlyk, aan de *Duin* kant, in 't eigenlyk enz.

675 van onder 16 ſtaat, Beverwyk. Dit uittelaaten.

677 van onder 19 ſtaat, 't geſlacht der *Egmonden* lees aan het Adelyk geſlacht der *Forceſter*.

679 van onder 6 ſtaat, Wormer is een enz. lees was, voorheen, een enz.

679 van onder 1 ſtaat, is lees was dit Dorp enz.

680 van boven 9 ſtaat, allengs vervallen.
Doe daarby: Zo verre, dat daar thans niet meer dan twe Beſchuitbakkers gevonden worden.

680 van boven 16 ſtaat, zeer groot lees niet groot.

680 van boven 24—28 ſtaat, Dit Oost-Zaan is een zeer groot, Dorp enz. lees Dit Oost-Zaan is wel een groot, maar geen Volkryk Dorp. Ook, bloejd 't niet meer, gelyk te voren: maar, is thans in verval. In 't einde der voorige eeuwe, plagten de tienden der bezaaide Landen, doorgaans 2000 gulden, jaarlyks op te brengen. Thans is 'er genoegzaam geen Zaailand: en weinig teelland. Daarby, zyn veele Landen, ter oorzake hunner ſlechte hoedanigheid, aan de Rentmeeſters opgedragen. 'Er is nu maar één Olymolen: twe Pelmolens: en twe Styfzel-

Bladz. *Regel*

huizen. 'Er waren eertyds veele Bleekeryen: dan, die zyn ook genoegzaam weggeraakt. 'T is dan niet te verwonderen, dat door dit verval, sedert 50 jaren, het getal der Huizen, meer dan een derde, verminderd is.

681 van onder 12 staat, te begunstigen.

Voeg daarby. Eigenlyk zyn, daar ter plaatze, twe *Overtoomen:* de één, naar de *Meir*, en de ander, naar de *Kostverloorense Wetering.*

682 van boven 4 en 16 staat, *Sluizen.*

Voeg daarby: eigenlyk, *Duikers.*

682 van onder 8 staat, *Vier Sluizen* lees *drie Sluizen:* naamlyk, de *Grootesluis*, de *Kolksluis* en de *Kleinesluis:* en, daar beneven, noch een *verlaat* of *Duiker;* welke enz.

683 van boven 12 staat, twemaal lees driemaal.

683 van boven 16 staat, *Akoda* lees *Aleida.*

683 van boven 20 staat, *Haarlemmers.*

Doe daarby. Eindelyk, in 1425 ten derdemaal, door de *Kennemers.*

683 van boven 29 staat, BENNEBROCK lees BENNEBROEK.

685 van boven 16 staat, naar *Amsterdam* brengen.

Voeg daarby. Hoe veel belang de Inwooneren van dit Dorp, by 't wel gelukken dezer Tuinvruchten hebben, blykt daar uit: dat, voor eenige jaren, wanneer een mis gewas in de Aarbezien geweest is, *Aalsmeer* alleen daarby 16000 gulden schade leed.

688 van boven 5 staat, *Manlyk oir.*

Voeg daarby: ten aanzien der wettige Geboorte.

689 van boven 1 staat, *zelve* lees *zeven.*

689 van onder 5 staat, meest bekend.

Voeg daarby: naar 't Slot: ALBRECHTSBERG, 't welk men meend, dus genoemd te zyn, naar den *H. Albrecht* enz.

689 van onder 2 staat, van dit *Slot Bloemendaal* enz. lees Dit *Slot* ALBRECHTSBERG, weleer een Lusthuis der Graven van *Holland*, is door enz.

690 van onder 12 staat, Tot *Bloemendaal* worden ook gereekend, twe *Buurtschappen* lees In de nabuurschap van *Bloemendaal*, liggen ook twe Ambachts Heerlykheden, die geene Kerk Dorpen zyn: naamlyk enz.

691

Bladz. *Regel*
691 van onder 4 ſtaat, *Jan Marſelis.*
Voeg daarby: *Junior.*
693 van onder 12 ſtaat, opgehoopt lees opgehoogt.
693 van onder 12 ſtaat, onder het opzicht van een' Leeraar lees die, echter, ſedert 1764, van geen Leeraar is voorzien geweeſt.
693 van onder 6 ſtaat, Ook is, aldaar, eene voornaame *Azynmakery* lees Ook zyn aldaar thans acht *Azynmakeryen*; onder welke twe of drie voornaame zyn.
693 van onder 3 ſtaat, van *Blois.*
Voeg daarby: maar, echter, uit kracht eener afzonderlyke *Kommiſſie.*
694 van onder 8 ſtaat, 1396. lees 1296.
694 van onder 11, 12 ſtaat, met de naam van ZAANEN of ZAANDEN, is bekend geweeſt.
Voeg daarby: ontleend, van een klein Dorp, dat in vroegere tyden, bezuiden den Dam of Sluis van dit Dorp lag; waarvan, voor eenige jaren noch het *Kerkhof*, ter gelegenheid van 't graven eener ſloot, gevonden werd.
697 van boven 22—24 ſtaat, Voor den tyd der Hervorming, hebben zy ſamen *één Dorp enz.* lees Voor den tyd der Hervorming, heeft OOSTZAANDAM, met *Ooſtzaanen*, ten zekeren opzichte, één Dorp uitgemaakt: want, in *Ooſtzaandam*, ſtond eene *Kapelle*, die aan de Parochie Kerk van Ooſtzaanen onderhoorig was.
697 van boven 29 ſtaat, Den Dienſt verrichten.
Doe daarby. Van daar is noch oorſpronglyk, dat de Inwooneren dezer beiden Dorpen het Kerkpad naar *Ooſtzaan* onderhouden moeten.
697 De laatſte regel, ſtaat, daarom. Dit woord moet uitgedaan worden,
698 van boven 11 ſtaat, ook, tot de *Haringviſchery* en *Walviſchvangſt* lees alleen: ook, tot de *Walviſchvangſt.* En voeg daarby. Men vind daar ook, vier groote Lynbaanen, waarin jaarlyks veel Touwwerk, tot de groote Scheepvaart, word geſlagen: drie, aan de Ooſt- en één aan de Weſtzyde.
698 van boven 31 Voeg daarby. Aan 't noordeinde dezer plaats, is een Buurt, die men HALLAARTS BROEK, noemd, aan een Water de *Poel*; 't welk zich naar de *Wormer* wend: en bezyden deze Buurt aan de *Zaan*,

te-

Bladz. *Regel*

tegen over *Zaandyk*, liggen eenige ftukken Lands, de *Schans* genoemd: van welke, men wil, dat zy eenige Stads gerechtigheden zouden hebben.

698 van onder 6 ftaat, by de *Nieuwernasche* vaart.

Voeg daarby. Dan, de Huizen; hoewel in eene ry ftaande, zyn wat verre van elkander verwyderd.

699 van boven 12 ftaat, noordwaard van *Zaandyk*.

Voeg daarby: is desgelyks, een groot Dorp; grooter als *Zaandyk:* en, daarby, zeer welvaarende: en fchynt enz.

700 van boven 3-5 ftaat, De voornaamfte handel is lees was, eertyds enz.

En doe daarby: Dan, is thans in dit Dorp genoegzaam geheel te niet geraakt.

700 van boven 11 Voeg daarby. De Regenten van *Krommeniedyk* hebben, echter, van de zeven-, drie *Schepenen*, in de Civiele Rechtbank dezer Ambachts Heerlykheid.

703 De twe laatfte regels, ftaat: waartoe geen andere dan van goeden *Adel* werden toegelaten lees onder welke, ook veele van goeden *Adel* gevonden werden.

704 van boven 6 ftaat, welke gemaakt zyn, toen enz. lees welke, naar echte Schilderftukken; gemaakt, toen dezelve noch in wezen en bloej was; daarna, in 't Koper gefneden zyn.

704 In de noten, ftaat, De andere Adelyke *Abtdyen*, in *Holland* waren, eeniglyk enz. lees waren, (uitgezonderd die van *Beern*, by *Heusden*,) eeniglyk enz.

705 van boven 6 ftaat, overig is.

Doe hierna volgen: De *Abtdy Kerk* was aan den *H. Adelbert* toegeweyd, en is ganfchlyk weggeraakt. Dan, de *Buurt* of *Parochie Kerk* van 't Dorp, die van de Abtdy Kerk onderfcheiden was, had tot haare Patroneffe, *de H. Maagd Maria*, en werd de *Lieve Vrouwe Kerk* toegenoemd. Zy was, door den zesden Abt, *Athalard* genoemd, gefticht. Deze is noch overgebleven. Zy draagt enz.

705 van boven 22 ftaat, *Stolkholm* lees *Stokholm*.

707 van onder 9 ftaat, een ander Slot lees een Heere Huis met luftige wandeldreven.

708 van onder 9 ftaat, aan lees niet verre van enz.

Bladz. *Regel*
709 van boven 16 ſtaat, 1690 lees 1699.
710 van onder 12 ſtaat, viermaal lees driemaal.
710 van onder 11 ſtaat, driemaal lees twemaal.
710 van onder 6, 7 ſtaat, Dan, de laatſte, den 6 *Jan.* 1754 enz. lees Dan, de eerſte des jaars 1654 enz.
712 van onder 8 ſtaat, Papaverbollen enz.
Desgelyks, vind men daar omſtreeks, veele Kruidhoven; in welke veelerly Artzenyen tot den Apotheek dienende, worden aangekweekt. Deze drie laatſtgenoemde Dorpen, BROEK, ZUID- en NOORD SCHARWOUDE; beneven een vierde, OUDKARSPEL; worden ſaamgenomen, de LANGENDYK genoemd. Zy liggen, in eene rechtelyn: en zyn dicht aan elkander gebouwd. De weg, die 'er doorloopt, ter lengte van een uur gaans, is met klinkers belegt: en veelal', ter wederzyde, met Huizen bebouwd en met Boomen beplant.
713 van boven 12 ſtaat, *Kommynekaas.*
Voeg daarby; Die wel een namaakzel is der *Leidſchedan*, voor niet zo goed gehouden word. Men noemd ze daar, *Koejenkaas.*
714 van boven 24—27 ſtaat, Ook heeft men daar enz. lees Ook had men daar, ſedert enz.
En doe daarby: Dan, deze zyn daarna afgebroken, en is derzelver plaats reeds door de Zee verſlonden.
714 van boven 35 ſtaat, *Rype* lees *Zype.*
715 van onder 4 ſtaat, word de WAKERDYK geheeten.
Voeg daarby. Zy is, in 1624, gemaakt, een weinig binnenwaard van de oude Duinen, die, den 19 *December* deszelven jaars, door gebroken zyn: waardoor, omtrent 100 Huizen van *Petten* wegſpoelden; hoewel de verdere voortgang des waters, voor dezen *Wakerdyk* gekeerd werd. Deze eerſte *Wakerdyk* is, daarna, door de Zee verſlonden: waarvan men, by buitengewoone laage Zee en ſtil weêr, noch eenige tekenen ontdekken kan. Desgelyks, word de jegenwoordige Wakerdyk, jaarlyks zeer beſchadigt; des men genoodzaakt is, denzelven binnenwaard te ruggetezetten.
715 van onder 11—13 ſtaat, Die daar, (na eene groote opening enz.) lees Die daar, door de *Duinen*, die ſterk toenemen, bepaald word.

Bladz. *Regel*

715 van boven 4 ſtaat, bevinden zich lees bevonden zich, eertyds, veele *Lootslieden* enz.

En voeg daarby: Dan jegenwoordig is 'er geen één *Lootsman* meer, in dit Dorp.

716 van boven 5 ſtaat, Van dit Dorp lees niet verre noordwaard van *Kallandsoog* enz.

716 van onder 8 ſtaat, *Kalandsoog* lees *Valkoog*.

716 van onder 5 ſtaat, Dezer Stad bepaald.

Doe daarby: Dan, in dien jare 1648, ter gelegenheid der Vreugde bedryven, wegens den *Munſterſchen Vrede*, heeft men met deze Klok zo ſterk geluid, dat dezelve daardoor geborſten is, en vervolgens weggedaan.

720 van onder 10 ſtaat, een Trekſchuit enz. lees een Zylſchuit, komende van *Amſterdam*, om de Paſſagiers enz.

720 van onder 6 ſtaat, weder naar 't *Te* lees weder naar *Amſterdam* enz.

720 van onder 2 ſtaat, Zeevaarend Volk.

Voeg daarby. Daar zyn twe Zaagmoolens en een Kruit- of Polvermoolen.

721 van boven 19 ſtaat, langs een Trekvaart lees langs een water.

721 van onder 8 ſtaat, Handeldryven.

Voeg daarby. Doch, de handel en Zeevaart zyn, ſedert eenige jaren, aldaar, zeer vervallen, waardoor, de Ingezetenen veelal' ten achter geraakt zyn. In voorige tyden, beroemde zich dit Dorp, daarin, dat onder hen geene geälimenteerde perſonen gevonden werden: dan, ten dezen opzichte, zyn de zaken nu merkelyk veranderd. De Inwooneren zyn genoegzaam in tweërly ſoorten onderſcheiden: ſommigen, die zeer ryk zyn, en anderen, die genoegzaam geene goederen bezitten. Ten bewys daarvan diend, het nieuw *Diakoniehuis*; 't welk men onlangs binnen *Broek* geſticht heeft.

722 van boven 14—17 ſtaat, ook, zyn hier eenigen van dat enz. lees Van hier, en, van 't Eiland *Marken*, vaaren veele Waterſchepen, om de groote Schepen over 't *Pampus* te brengen. 'Er worden dan, voor ſommige grootе Schepen, 4, 5 of 6 zodanige Vaartuigen geſpannen; die, met behulp van tamelyk ſterken wind, een Schip, door meer dan anderhalve voet modder, konnen ſleepen.

Bladz. *Regel*

722 van onder 5 en 6 ſtaat, wiens ſpits geheel enz.

Voeg daarby. Dit ſpits is, voor eenige jaren, door den Blixem dermatė getroffen, dat 't geheel neêrſloeg; zynde nu, op het afgeknat overblyfzel, het Kruis, met den Haan; die ten windwyzer diend, geplaatſt.

722 —3 Voeg daarby: Aan 't einde van *Purmerland*; 't welk tot ruim 100 Roeden by *Purmerende* zich uitſtrekt, ſtaat een *Kruitmolen*, behoorende aan den Heer *Berenwouts*; welke wel, gedeeltelyk op dezen, maar meeſt op den *Purmendſchen* bodem geſticht is. Voor eenige jaren ſprong een ſtoof- en een korrelhuis van dezen Kruitmolen; waardoor veele Huizen, in *Purmerende*, beſchadigt werden.

723 van onder 6 ſtaat, van *Edam*.

Voeg daarby: En, de daarin gelegen Dorpen, behooren, als *Ambachts Heerlykheden*, aan de Stad *Edam*.

724 van onder 18 Voeg daarby. Te *Warder* woonen veele Zeelieden: en, van daar komen veele Koopvaardy Schippers.

724 van onder 13 Voeg daarby: *Kwadyk* heeft een Brugge, over de Vaart gaande, langs de *Beemſter*: en, een veir of ſchouw over 't water, naar de *Purmer*.

725 van boven 13, 14 ſtaat, alwaar men door ééne en dezelve *Schutſluis* enz. lees alwaar eene *Schutſluis* is; die de *Edamſche* Vaart van de *Purmerendſche* affcheid: doch zo, dat dewyl de *Schutſluis*, van de *Purmerendſche* Vaart, is afgezonderd; men van *Purmerende* naar *Hoorn* vaart, zonder deze Sluis aantedoen. Dit *Ooſthuizen* is een ryk en net Dorp. Behalven te *Wormer*, is hier de ſtapel der Kaaskopery.

725 van boven 18 ſtaat, een fraaj *Kaſteel* heeft.

Voeg daarby: een aanzienlyk *Kaſteel* of *Heerenhuis* heeft; liggende aan de Vaart: beneven een' fraajen Tuin, aan beiden zyden van den ryweg of Dorprſtraat.

729 van boven 16, 17 ſtaat, om den ſlag van 't Zeewater te breeken.

Voeg daarby. Dit middel van 't *Zee-wier*, word, ſedert eenigen tyd, zo zeer heilzaam bevonden, dat in verloop van veele jaren, 't onderhoud der Dyken veel minder gekoſt heeft; dan, zelfs voor de plage van 't Zeegewormte: des, deze bezoeking, ten aanzien van *Noord-Holland*, gelukkig in een zegen veranderd is.

Bladz. *Regel*
731 van boven 8 ſtaat, vyf lees zeven.
731 van boven 14 ſtaat, vyf lees vier.
732 van boven 17 ſtaat, 1750 en 1764. lees alleen 1750.
734 van onder 10 ſtaat, vier lees de vierde der.
737 van boven 6, 7 ſtaat, NIBBEREWOUDE lees NIBBINXWOUDE.
737 van boven 14 ſtaat, *Nibbexwoude* lees weder, *Nibbinxwoude.*
738 van boven 22 ſtaat, Tot den *Zeevang* enz. lees Tot *Drechterland:* en wel, onder den zogenoemden *Zeevank.*
738 van onder 2—3 ſtaat, in OPPERDOES enz. lees in OPPERDOES, is de Juſtitieplaats van 't gerecht der enz.
741 van onder 11 ſtaat, DIRKSSTORNE lees DIRKSHORNE.
743 van onder 14, 15 ſtaat, CKOLHORN en HARINGHUIZEN.

Doe daarby: HARINGHUIZEN is een zeer oud Dorp: en, uit baare groote Kerk en Toren, zal men beſluiten moeten, dat het, voorheen, zeer Volkryk moet geweeſt zyn. Hoewel hierin, daarna, eene merkelyke verandering gekomen is. KOLHORN verſchild, dan, ten dien opzichte, van *Haringhuizen:* want; daar dit eertyds maar eene geringe *Buurt* was, uit eenige Viſchershutten beſtaande; welke, ook in het Kerkelyke, aan de Gemeente van *Barzingerhorn* onderhoorig was; is dit, ſedert omtrent 100 jaren, zo zeer toegenomen, dat men, eindelyk, aan het zelve eene *Kerk* gegeven heeft: welke Kerk; alhoewel door de byvoeging van een half kruis, merkelyk vergroot; echter, deze talryke Gemeente nauwlyks bevatten kan: voornaamlyk, in den Wintertyd; wanneer de Kofſchepen, Tjalken en Ligters, ten getale van meer als 70, in baare Haven overwinteren: welke dan éénę der Scheepryk ſte is, in 't geheel *Noorder Kwartier.*
745 De laatſte regel, ſtaat, die, en wel de laatſte, enz. lees waarvan de eerſtgenoemde, door twe *Leeraaren*, en de laatſte enz.
746 van boven 21 ſtaat, Die 'er twe vergaderplaatzen hebben lees Die 'er ééne vergaderplaats hebben; welker Gemeente, met die van *Barſingerhorn*, Gekombineerd is.
747 van boven 10 ſtaat, van *Kalantsoog* tot enz. lees van omtrent *Kalantsoog* enz.

Bladz. *Regel*

759 van onder 13 ſtaat, een groot Dorp.

Voeg daarby: of liever eene *Stede;* gelyk 't in ſommige oude Handveſten word genoemd.

761 van boven 2 ſtaat, welke de gemeene weg is lees welke eertyds de gemeene weg was, enz.

761 van boven 16 Voeg daarby. Ondertuſchen, word dit *Diep* thans niet meer gebruikt; ter oorzaken van 't verloopen der Diepte: dan, daarna, is een ander *gat* van tyd tot tyd opengeſcheurd en dieper geworden: zynde zuidwaard van daar, en nader by den Strand van 't Dorp *Huisduinen;* waardoor de *Oorlogs-* en groote *Ooſt-Indieſche Schepen* zonder hinder konnen in- en uitvaaren. Dit word het SCHULPENGAT genoemd: en, dit is alreeds afgetond en gebaakend.

762 van boven 10 ſtaat, naar de *Ooſtzee* willen.

Voeg daarby: of, eigenlyk, zyn 'er twe gaten in de *Flie:* het één, langs *Flieland* gaande, STORTEMELK, genoemd: en het ander, tuſchen *Flieland* en *Ter Schelling*, de HOLLEPOORT; welk laatſte van aanmerkelyke wydte en diepte is; en voor de diepſtgelaaden Schepen bekwaam.

767 van boven 15 ſtaat, ſtelden lees ſtellen.

770 van boven 2 ſtaat, aan de Provincie *Overyſſel.*

Voeg daarby. Dit Dorp is, in den nacht, tuſchen den 28 en 29 *September* 1775, desgelyks en genoegzaam geheel afgebrand: waardoor, de Inwooneren, meeſt uit Viſchers beſtaande, in de droevigſte armoede gedompeld zyn.

773 van boven 15—17 ſtaat, Den eerſten van dit geſlachte die door Keiſer *Maximiliaan* tot den Gravenſtand, verheven is lees Den eerſten, die door *Maximiliaan* van *Ooſtenryk*, die's tyds noch Roomſch Koning, in 1492, tot Grave van *Buuren* en *Leerdam*, is aangeſteld.

773 van onder 4 ſtaat, vertrekken.

Voeg daarby: en, eindelyk, zyn ze geheel van daar weggeraakt: wanneer te gelyk dit Huis, met zyn Erve, openbaarlyk is verkocht geworden.

808 van boven 2 ſtaat, verdeeld lees vervuld.

812 van boven 11 ſtaat, *Sterkenrodt* lees *Herkenrode.*

843 van boven 5 ſtaat, EERSTEN EDELER lees EERSTEN EDELEN,

Bladz. *Regel*

851 van boven 20—21 staat, *Rhynl. Roeden* lees *Rhynl. Voeten.*

855 van onder 7 staat, *Evert Olyver* lees *Evert Clyver.*

864 van boven 13 staat, in lees en.

874 van boven 17 staat, *Klassis* lees *Klassen.*

875 In de noten regel 9 staat, *Weinelmonde* lees *Weixelmonde.*

885 van boven 20 staat, Dezer *Afgodsbeeld* lees Dezer *Afgodsbeelden.*

886 van boven 6 staat, overleden is.

Voeg daarby. Thans behoord dezelve, aan den Heer *Anthoon Ewoud van Diesboek*, Raad der Stad *Vlissingen.*

905 en 906 staat, Het geen, in de eerstgenoemde *bladzyde*, beneden in de *aanteekeningen*, tot Borselen, betreklyk gemaakt word, behoord, tot Nieuwland; waarvan in de volgende *bladz.* word gemeld: en, 't geen in de laatstgenoemde *bladzyde*, mede in de *aanteekeningen* gebracht word, tot Nieuwland, behoord tot Borselen; in de eerstgenoemde *bladz.* vermeld.

914 van boven 9 staat, en over lees en verder.

921 van boven 20 staat, meer lees weêr.

932 van boven 17 staat, *Willem* van *Borselen* lees *Willem* van *Beieren.*

965 van boven 7 staat, *Philippus*, eerst daaraan gegeven had lees *Philippus*, dezen naam eerst daaraan gegeven had.

981 van boven 6 staat, brengt lees gebracht word.

1008 van boven 24 staat, 't welk men geloofbaar schynt lees 't welk min geloofbaar enz.

1009 van boven 1 staat, *Antonica* lees *Antonia.*

1010 van boven 17 staat, zelve mede een enz. lees is zelve.

1011 van onder 12 staat, *Legien* lees *Legioen.*

1012 van boven 2 staat, deszelfs beschryving lees bescherming.

1012 van onder 6 staat, Lichtenburg lees Lichtenberg.

1013 van boven 15 staat, moet lees mogt.

1026 van boven 7 staat, 1321 lees 1301.

1030 laatste regel. Voeg daarby. In deze Kerk, geschied de jaarlykse promotie der Discipelen der Latynsche School.

1031

Bladz. *Regel*

1031 van boven 10 ſtaat, 't dit lees 't zy dit.

1032 van boven 18, 19 ſtaat, het Choor word tot een Schrynwerkerspand gebruikt lees Het Choor plagt tot een Schrynwerkerspand gebruikt te worden: Dan, diend thans tot een MUZIEKZAAL: waarin, éénmaal 's weeks, naamlyk Saterdags avonds, een voortreflyk *Concert* gegeven word; tot welks gehoor al wie wil; (eeniglyk Dienſtboden uitgezonderd;) voor niets worden toegelaten.

1033 van onder 18 ſtaat, Voeg daarby. In deze Kerk, was eertyds een Orgel; die in 1773 is weggedaan.

1037 van boven 4-6 ſtaat, En, over deze, heeft een byzonder *Medicinæ Doctor* 't opzicht enz. lees Over deze, hebben thans twe *Medic. Doctors* 't opzicht; die beurtelings de Kranken bezoeken: gelyk ook, twe *Chirurgyns*, en een *Apotheker*. De Rentmeeſter van dit Gaſthuis heeft, in het zelve, zyne wooning.

1038 van boven 5 ſtaat, MERGINTHEIM lees MERGENTHEIM.

1040 van boven 8 ſtaat, geſtaan heeft.

Voeg daarby. Boven den Predikſtoel, is het Wapen des *Konings* van *Denemarken* geplaatſt; die tot den opbouw dezer Nieuwe Kerk, iets heeft toegebracht.

1040 van onder 4 ſtaat, Voeg daarby. De MENNONITEN; wier Kerk eertyds zeer bekrompen was, ſtaande toen naby 't *Duitſchhuis*; hebben, onlangs, eene grootere en fraajer Kerk geſticht, aan de Nieuwe Gracht ſtaande.

1043 van boven 1 ſtaat, THETRUM ACADEMICUM lees THEATRUM ANATOMICUM.

1043 van boven 4 ſtaat, die tegelyk diend tot natuurkundige proefnemingen te doen lees die, eertyds, diende enz.

En voeg daarby. Dan, daarna, is op zyde van den *Hortus Medicus*, een ander groot gebouw opgerecht; in 't welk, thans, de natuurkundige proefnemingen geſchieden. En, in dit zelve gebouw, worden ook de natuurkundige *Inſtrumenten* bewaard.

1044 van boven 3 ſtaat, Voeg daarby. Op de Stadswal is, voor eenige jaren, een zeer prachtig Huis gebouwd; op 't welk men, uit de Maliebaan zyn uitzicht heeft: gelyk ook, van dit Huis, op de Maliebaan: welk Huis, daarom, te recht den naam van BELLE VUE ontfangen heeft.

Bladz. *Regel*

1048 van boven 3, 4 ſtaat, op Utrechtſe betaaling ſtaat.
Voeg daarby: hoewel dit niet altyd vaſten ſtreek houd.

1048 van onder 7 ſtaat, geduurende zyn leven.
Voeg daarby: hoewel deszelfs *Kommiſſie*, in elk derde jaar, moet vernieuwd worden.

1052 van onder 24 ſtaat, overal lees ovaal.

1079 van boven 6 ſtaat, geſteld lees geſteldheid.

1081 van boven 3 ſtaat, zy lees zyn.

1081 van boven 4 ſtaat, lid van Staatszitting enz. lees lid van Staat, zitting enz.

1084 van boven 8 ſtaat, De Regeering van dit Ampt lees De Regeering van dit Ampt enz.

1094 van onder 11 ſtaat, FREDERIK HENDRIK lees MAURITS.

1095 van boven 18 ſtaat, en, *Bourgonje* lees in *Bourgonje*.

1098 van boven 14 ſtaat, 151 lees 15.

1133 van boven 3 ſtaat, is te gelyk lees is men te gelyk enz.

1173 van boven 3 ſtaat, onvoeglyk lees ongevoeglykheid.

1175 van onder 11 ſtaat, en thans niets meer daarvan te zien lees en is, ſedert ruim eene halve eeuwe, niets daarvan te zien geweeſt.

Voeg daarby: Dan, de Hoogebooren Heer, C. G. Grave van WASSENAAR TURIKKEL, Grietman over *Franeradeel*, en Dykgrave der vyf deelen Zeedyken, heeft in 1777, dit *gedenkſtuk*, op zyne eigen koſten, volmaakt naar de teekening van 't voorige, van nieuws doen vervaardigen: en, zodra 't zelve voltooid was, het aan de Vergadering der Binnen en Buitendykſe volmachten, ten overſtaan van Kommiſſariſſen der Edelmogende Heeren Gedeputeerde Staaten van *Friesland*, op 't Raadhuis te *Franeker* gehouden, als een geſchenk aangeboden; die het ook in dank aangenomen heeft, en, dezen *Steenenman*, van geheel maſſief hartſteen, terzelver plaatze, en, op denzelven grondſlag, daar 't oude geſtaan had, doen oprechten. By dit geſchenk, voegde gemelde Heer, een twede: beſtaande, in eenen uitneemend fraajen ouden zilver- verguldén beeker; weleer, ingevolge echte overleevering, door *Kasper Robles*, aan zyne Dykgedeputeerden geſchonken.

Bladz. *Regel*
1177 van onder 6 staat, de *eigen nhamen* lees der *eigen naamen.*
1178 van onder 5 staat, en lees in.
1179 van boven 13 staat, *Baveren* lees *Staveren.*
1180 van boven 5 staat, hadden lees waren.
1180 van boven 14 staat, aleer dat gedeelte lees al'eer zy dat gedeelte enz.
1181 van boven 4 staat, geeven lees gaven.
1181 In de aantek. van onder 8 staat, de twe opzieners lees door de twe opzieners.
1182 In de aantek. van boven 6 staat, waarin lees waren.
1184 van boven 18 staat, in lees en.
1190 van boven 3 staat, hunner lees haarer.
1190 van boven 10 staat, éénen lees ééne.
1194 van boven 11 staat, *Ploegging* lees *Ploeggang.*
1195 van boven 17 staat, heeft, welks stem lees heeft; dan, welks stem enz.
1197 van boven 1 staat, in het *Weeshuis*, dat is. Deze woorden uittedoen.
1198 van onder 4 staat, die zyn raad lees die van zyn raad enz.
1209 van boven 11 staat, aangedrongen lees aangevangen.
1210 van boven 14 staat, daarvan niet uitgezonderd lees daarvan uitgezonderd.
1214 van boven 6 staat, zyden lees zyde.
1215 van onder 10 staat, MARREGAARDE lees MARIEGAARDE.
1215 van onder 4 staat, tegenstand der Geestelyken lees tegenstand, zo wel der Geestelyken enz.
1216 van onder 6 staat, binnen een schielyk einde nam lees binnen deze Stad en Provincie, een enz.
1216 van onder 17 staat, en lees in.
1217 van onder 12 staat, langen lees lang.
1217 van onder 23 staat, *Modestus* lees *Moderatus.*
1218 van onder 5 staat, dat, ook de val, die, ten aanzien enz. lees dat ook de val, ten aanzien enz.
1218 van onder 12 staat, het woordje en, uittelaten.
1220 van onder 9 staat, verbeetering lees verbastering.
1220 van onder 21 staat, en, buiten de Stad lees en van buiten de Stad.
1225 van onder 8 staat, in lees en.

Bladz. *Regel*

1227 van boven 3 ſtaat, hebbende verſcheiden lees hebben de verſcheiden enz.

1227 van boven 5 Daar, moet 't woord *bruggen*, worden weggedaan.

1229 van onder 3 ſtaat, werd mede lees werd zy mede.

1231 van onder in de *aanteek.* regel 1 ſtaat, ſmertelyke roving lees ſmertelyke bevinding.

1235 van onder 7 ſtaat, Dit Huis lees dit Huis is enz.

1236 van onder 22 ſtaat, *Tjaardema* lees *Sjaardema*.

1237 van boven 11 ſtaat, daaraan lees daarom.

1237 van boven 27 ſtaat; *Parocie* lees *Parochie*.

1250 van onder 4 ſtaat, daar moet 't woordje, *men*, worden weggedaan.

1250 van onder 1 moet 't woordje, *dat*, desgelyks worden weggedaan.

1251 van onder 12 ſtaat, Men voegt daarin vervuld was lees Men voegt daarby, dat daarin vervuld was enz.

1252 van onder 19 ſtaat, worden lees werden.

1252 van onder 10 ſtaat, werd zy met eene groote enz. lees werd zy omringd, met eene groote enz.

1253 van boven 6 ſtaat, des lees der.

1253 van onder 1 ſtaat, daarby. Dit woord weg te doen: en te lezen. Dewyl *Harlingen* de eenige *Zeeſtad* is, in *Friesland*, met een bekwaame Haven voorzien enz.

1255 van boven 4 ſtaat, 1480 lees 1580.

1259 van onder 14 ſtaat, die met hunne Koopvaardyſchepen lees die van *Staveren* met hunne enz.

1261 van onder 3 ſtaat, wordende, de *Frieſche Liefvrouwedag*.

Voeg daarby: toegenoemd.

1269 van onder 20 ſtaat, nabygelen lees nabygelegen.

1269 van onder 18 ſtaat, verſchaft lees verſchaffen.

1274 van boven 6 ſtaat, door lees daar.

1275 van onder 18 ſtaat, *Heenmeier* lees *Haanmeir*.

1278 van boven 12 ſtaat, Schot-ſchiedende lees Schotſchietende.

1280 van onder 4 ſtaat, *Trindel* lees *Trimdel*.

1285 van onder 12 ſtaat, FOSWERD lees FOLSWERD.

1286 van boven 13 ſtaat, in lees en.

1287 van boven 5 ſtaat, *Pramonſtaien* lees *Præmonſtreten*.

1287 van onder 5 ſtaat, STANIA lees HANIA.

Bladz. *Regel*
1288 van onder 2 ſtaat, STYLVA lees AYLVA.
1289 van onder 18 ſtaat, *Donſerdeel* lees *Dongeradeel.*
1297 van onder 14 ſtaat, Dan, eene algemeene enz. lees Dan, in eene algemeene enz.
1300 van boven 9 ſtaat, DROGHAM lees DROGEHAM.
1300 van boven 17 ſtaat, *Drogham* lees *Drogeham.*
1301 van boven 6 ſtaat, ROTWALLE lees ROTTEVALLE.
1301 van boven 9 ſtaat. door lees voor.
1303 van onder 13, 14 ſtaat, *Marmerwolde* lees *Murmerwolde.*
1305 van onder 8 ſtaat, JETZERKSTERADEEL lees TIETZERKSTERADEEL.
1306 van onder 13 ſtaat, FIETZERKSTERADEEL lees weder: TIETZERKSTERADEEL.
1318 van onder 16 ſtaat, GROVESTIUS lees GROVESTINS.
1323 van onder 10 en 11 zyn de woorden; 't welk Zuidweſtwaard na enz. door den Drukker, tot twemaal herhaald.
1323 van boven 17 ſtaat, *Tzumarum* lees *Tzummarum.*
1323 van boven 19 ſtaat, de naam KAMSTRA, ten tweedemaal, overtollig.
1323 van boven 24 ſtaat, by *Ooſter-Barre.*
Doe daarby: genoemd.
1323 van boven 32, 33 ſtaat, zyn de woorden: 't welk Zuidweſtwaard na 't ander enz. door den Drukker, verkeerdelyk, ten twedemaal herhaald.
1323 van boven 37 ſtaat, *Stinxen* lees *Stinzen.*
1326 van boven 16 ſtaat, *Kerbuurt* lees *Kerkbuurt.*
1331 van onder 1 ſtaat, *Grietman* lees *Grietenie.*
1345 van boven 4 ſtaat, GROVESTIUS lees GROVESTINS.
1346 van boven 2 ſtaat, *Molquirum* lees *Molquerum.*
1352 van boven 15 ſtaat, gaande lees ſtaande.
2356 van boven 12 ſtaat, in lees en.
1364 van onder 3 ſtaat, OOEHOORN lees COEHOORN.
1371 van onder 5 ſtaat, OOST ZIMGERVELD lees OOST-ZINGERVELD.
1385 van boven 12 ſtaat, hier lees hun.

NA-

NALEEZINGE,

BENEVEN NODIGE

VERBEETERINGEN

EN

BYVOEGINGEN.

NB. *Verbeeteringen en vermeerderingen, der zaken; die in het* Algemeen Regiſter, *met de letter* b, *geteekend zyn.*

Bladz. *Regel*

7 van onder 8 ſtaat, omtrent lees tot omtrent.
8 van onder 12 ſtaat, daarna lees daarin.
12 van onder 9 ſtaat, *Vollenboven* lees te *Vollenboven.*
19 van onder 1 ſtaat, *Wencislaus* lees *Wenceslaus.*
35 van boven 11 ſtaat, eigenlyk buiten lees die eigenlyk enz.
36 van boven 19 ſtaat, nu lees een.
38 van onder 18 ſtaat, welk'er lees welke.
43 van onder 19 ſtaat, 'door zyn geheel Bisdom', ook de Abtdiſſe enz. lees door zyn geheel Bisdom was ingezameld, wanneer ook de Abtdiſſe enz.
46 van boven 3 ſtaat, in lees en.

Bladz. *Regel*

47 van onder 1 staat, dus toegenoemd de *Haage* lees naar de *Haage* enz.

56 van boven 6 staat, *Wyke* lees *Wyze*.

64 van onder 15 staat, praald lees paald.

67 van boven 6 staat, *proucdeure* lees *proceduure*.

67 van onder 1 staat, des Hertogs van *Alba*, door enz. lees die, door enz.

71 van onder 7 staat, voorige lees overige.

81 van boven 5–8 staat, Baron van *Voirst* tot *Hagenvoorde*, gebooren 1648: zoon van enz. lees Baron van *Voirst* tot *Hagenvoorde*, opgerecht, ter gedachtenisse van den Heer *Transisalanus Adolf*, Baron van *Voirst* tot *Hagenvoorde*, gebooren 1648: een Zoon van *Hidde* van *Voirst* tot *Hagenvoorde*, Landdrost van *Salland*, en van *Johanna*, Dochter van *Haerst* enz.

86 van onder 9 staat, werd toegebracht.

Voeg daarby: Dit zelve onheil is, dezen Polder, daarna tweemaal overkomen, in de jaren 1775 en 1776, beiden in de maand *November*.

92 van boven 9 moet 't woordje, door, worden uitgelaten.

111 van onder staat, dus lees maar.

112 van onder 22 staat, *Twikkula* lees *Twikkulo*.

113 van onder 10 staat, 1774 lees 1674.

114 van boven 13 staat, hebbende, de een enz. lees hebbende, die de één enz.

114 van boven 14 staat, in den jare 1397. lees was, in den jare enz.

123 van onder 2 moet 't woordje, in, worden weggedaan.

126 van boven 3 staat, overvloed lees overvloedig.

127 van boven 4 moet 't woordje, in, worden uitgelaten.

136 van onder 6 staat, Aartsheer lees Aartshertog.

141 van onder 13 staat, als leden lees die, als leden enz.

147 van onder 16 staat, van deze door deze Rechters enz. lees van de door deze Rechters enz.

149 van onder 10 staat, wanneer lees dan.

154 van boven 5 staat, APPINFEDAM lees APPINGEDAM.

157 van onder 5 moet 't woordje, dat, worden uitgelaten.

Bladz. *Regel*

163 van onder 8 ſtaat, lof- en aanvoering lees af- en aanvoering.

164 van boven 12 ſtaat, 241 lees 141.

175 van onder 14 ſtaat, waarby, 't verlies lees waarby, behalven het verlies enz.

185 van boven 2 ſtaat, in lees en.

187 van boven 5 ſtaat, *Konfiskatie* dezer wyze lees *Konfiskatie* der dezer wyze enz.

201 van boven 14 ſtaat, RATTUM lees ROTTUM.

204 van onder 4 ſtaat, Krygsgebied lees Krygsgebruik.

204 van onder de laatſte regel ſtaat, huiden lees binnen.

210 van boven 7 ſtaat, naar gelang van der Inwooneren lees naar gelang van 't getal der Inwooneren.

226 van onder de laatſte regel ſtaat, MIRNINGA lees MINNINGA.

227 van boven 19 ſtaat, *Ernatil* lees *Ematil.*

230 van boven 5 ſtaat, praald lees praalde.

230 van boven de regels 29 tot 32, moeten uitgedaan worden: dewyl dezelve verkeerdelyk herhaald worden, regel 32—36.

239 van boven 7 ſtaat, in lees en.

252 van boven 14 en 15 ſtaat, ZUIDVEEN en NOORDVEEN lees ZUIDBROEK en NOORDBROEK.

257 van onder 4 ſtaat, Ter herſtelling lees Ter betaaling.

265 van onder 8 ſtaat, werking lees werken.

266 van onder 15 ſtaat, 1748 lees 1478.

267 van boven 10 ſtaat, het Rechthuis lees in het Rechthuis.

267 van boven 19 ſtaat, in 't *wedde* lees met *wedda.*

270 van boven 3 ſtaat, weshalven, by hun enz. lees weshalven, zy, by hun enz.

270 van boven 15 ſtaat, KOEPBAAT lees KOEPLAAT.

275 van boven 13 ſtaat, hauwelen lees heuvelen.

281 van onder 7 ſtaat, onder *Steêvoogden* lees onder de *Steêvoogden.*

286 van onder 2 ſtaat, gezonden hebbe lees gezonden te hebben.

287 van boven 13 ſtaat, der lees ter.

288 van boven 19 Voeg daarby: dus, ingevalle twe Dingſpillen zich voegen, by de Ridderſchap; de ſtemme der Ridderſchap altyd doorgaat.

289

Bladz. *Regel*

289 van boven 19 ſtaat, MADEVELD lees NOORDEVELD.

290 van boven 2, 3 ſtaat, word de *Lottinge* of LANDDAG genoemd lees alleenlyk: word de LANDDAG genoemd: ('t woord *Lottinge* uitlaatende.)

290 van boven 4 Voeg daarby: En, in deze Vergadering, worden de Gemeene Lands- zaken verhandeld: behalven, ook de zaken, die der Heerlykheid RUINEN en RUINERWOLDE aangaan: waarvan, hierna.

290 van boven 8 ſtaat, is Preſident lees is, in zyner Doorl. Hoogheids, 's *Prinſe* ERFSTADHOUDERS naam, Preſident.

292 van onder 7 Voeg daarby: Dees' Heer, den 20 *Febr.* 1776. overleden zynde, is opgevolgt, door den Heer, S. P. A. *Grave* van HEIDEN, Heer van *Entingen* en *Rhyneſtein.*

293 van boven 7 ſtaat, van welke, alle jaren enz. lees van welke, naar zyner Hoogheids benoeming, alle jaren enz.

293 van onder 9 en 10 ſtaat, van den *loſlyke* ETSTOEL lees van de LOTTINGE; anderſinds ook genoemd, de *loſlyke* ETSTOEL.

295 van boven 9 ſtaat, *appelleeren* mag lees *appelleeren*, of, ter *reviſie* brengen mag.

295 van boven 10 Voeg daarby: De gemelde XXIV *Eſten* zyn, naar de VI *Dingſpillen*, verdeeld: moetende, Dingſpil voor Dingſpil, hunne ſtem uitbrengen: en, ingevalle de ſtemmen drie tegen drie, ſtaaken; is de Droſt of Asſeſſor bevoegt, de zaak te *decideeren.* Aanmerkelyk is: dat de *Dingſpillen*, in dezen *Etſtoel*, een' anderen rang, dan op den *Landdag* hebben. Eerſt komt ZUIDEVELD, beneven 't BEILER- *Dingſpil:* dan volgt, na 't *Beiler* 't ROLDER Dingſpil: daarna, NOOEDEVELD: dan 't DIEVERDER, *Dingſpil:* en, eindelyk, OOSTERMOER.

297 van boven 8 ſtaat, DEPTUAATEN lees DEPUTAATEN.

299 van onder 17 ſtaat, de boeten lees te boeten.

304 van boven 18 ſtaat, *Zuidweld* lees *Zuideveld.*

308 van onder 5 ſtaat, behoord heeft.

Voeg daarby: en, thans behoorende, aan den Heer *Henry Cliffort* te *Amſterdam*; die aldaar, niet alleen, in *Borgerlyke* maar ook, in *Krimineele* zaken, immers, ter eerſte *inſtantie*, eene afzonderlyke *jurisdictie* heeft, 't welk,

Bladz. *Regel*

welk, in zynen naam, door Schout en Schepenen geoefend word.

408 van onder 3 en 4 ſtaat, De *Smilder Veenen* toegenoemd.

Doe daarby. Uit deeze Veenen word zeer goede lange, Turf geſtoken of gebaggerd; die *Smillinger Turf* genoemd word, ter onderſcheiding van de *Hoogeveenſche*. De *Nieuwe Vaart*, in 1769 van *Meppel* begonnen en tot dàar voortgezet, diend byzonder, om dezen Turf in de *Havelter Aa*, en daarna verder, te vervoeren. Sedert dien tyd, zyn by deze *Veenen*, verſcheiden Huizen gebouwd; die, van jaar tot jaar, vermeerderd worden: waaruit, door den tyd, een geheel *Dorp* kan ontſtaan: in welken gevalle, aldaar een *Kerk*, ter Godsdienſt oeffening dezer lieden, zou behooren geſticht te worden.

309 van onder 26, 27 ſtaat, ook, is zy, naar gelang haarer grootte, zeer Volkryk.

Voeg daarby. Men ſchat, het getal der *Huizen*, gemeenlyk, op 800: en, naar de reekening van vier perſoonen, tot elk huisgezin, zou dat der *Inwoaneren*, 3200 bedragen moeten; hoewel zy naby de 4000 zullen uitmaken. De meeſte Borgers geneeren zich, met de *Koophandel*; terzelver wyze, als in de beſloten Steden geſchied. 'Er word, binnen deze plaats, veel *Vlas* geſponnen, en daarvan *Lynwaad* geweven: ook, veel *Beddetiek*; 't welk men daar *Buur* noemd; en gezegt word 't *Eindhovenſche* te evenaaren; zo niet te overtreffen. Desgelyks, worden 'er geſtreepte Wolleſtoffen geweven: en, eindelyk, ook *Kanefas* of *Zeildoek*, voor de Schepen. Van alle deze zaken, is eene groote verzending, naar alle plaatzen rondomme. Ter verkoping dezer *Manufactuuren*, is, den Inwooneren, byzonder voordeelig, de weekelykſe Donderdagſe marktdag: wanneer de buitenlieden, van drie en vier uuren verre, hunne Graanen en Eetwaaren aldaar, ter markt brengen: en hunne eigen noodwendigheden, van daar, met zich nemen. Van de aangelegenheid dezes marktdags, zal men konnen oordeelen, als men weet, dat, inzonderheid, in den herfstyd, aldaar, weekelyks, tuſchen 200 en 300 Boeren wagens geteld worden. Dat de verteering van 't Brood; ten elken marktdage, zeer groot moet wezen, is afte-nemen,

Bladz. *Regel*

men, uit 't getal van 28 of 29 Broodbakkers, die zich binnen deze plaats bevinden; die te gelyk Koekbakkers zyn: en de Koek, die daar gebakken word, eevenaard zeer, met de *Deventersche*.

Ter verzending der Koopgoederen, is de Scheepvaart alhier in grooten bloeistand. Daartoe, zyn twe *Schippersgilden* ingesteld; 't één 't *groot* en 't ander 't *klein Schippersgild*, genoemd. Tot het eerste, behooren alleen de *Veirschippers*, tusschen *Meppel* en *Amsterdam*: van welke, wegens *Meppel*, tien Veirlieden zyn; die twemaal 's weeks, elk in zyne gezette beurt, vaaren; naamlyk, Dingsdags en Saterdags: terwyl, een elfde, die wegens *Amsterdam* is aangesteld, altyd de derde beurt voor zich alleen heeft; vaarende van *Amsterdam*, Dingsdags en Saterdags avonds. Deze, over- en weêrvaart, duurd, by oopenwater, tot half *January*; waarna, het Veir stille staat, tot den eersten Woensdag of Saterdag, na Vrouwe Lichtmis: wanneer, dezelve weder word geopend. Van den 6 *December* tot half *January*, geeft men, van de Pakgoederen, een derde meer, dan geduurende al den anderen tyd: gelyk ook de Passagiers, alsdan dubbelde vracht betaalen moeten. Het ander- het *klein Schippersgild* genoemd; (alhoewel anderzinds, ten aanzien van 't getal der onderhoorige leden, grooter, en byna uit 70 Schippers bestaande;) is saamgesteld, uit zulke Schippers; die met Turf, Hout en andere waaren bevracht, voor een yder, wie wil, 't zy naar *Zuid-* of *Noordholland*, 't zy, langs den *Yssel*, op *Deventer*, *Zutphen*, *Doesburg* enz. vaaren: zelfs, sommigen geheel tot *Keulen* en noch verder.

De Inwooneren zyn byna alle enz.

309 van onder de laatste regel staat, waargenoomen. Doe hier volgen.

De *Regeering* dezer plaats bestaat, uit een' SCHOUT, vier BORGEMEESTEREN, (aldaar *volmachten* genoemd,) en vier gezwooren *Schepenen*. Van de *Borgemeesteren*, moeten alle jaren twe afgaan, en twe anderen aankomen: en, onder dezelve, is altyd een Lid van 't Schippersgild. Dan de Schepenen blyven, niet meer dan één jaar in dienst: terwyl dan anderen, de plaats der afgaande vervangen.

Voorts, is die plaats in XI *Wyken* of *Rotten* afgedeeld; staande

enz. lees Dan, de laatste Predikant, in 1733, binnen de Stad enz.

503 van boven 5 staat, *Ingenieur* lees *Ingenieurs.*

504 van onder 1 staat, *Kombing* van Engelen lees *Kombinatie* van *Engelen.*

505 van onder 8 staat, terwyl met lees terwyl men met enz.

506 van onder 17 staat, *Courtefaces* lees *Couvrefaces.*

507 van onder 5, 6 staat, *Generaal Major* enz. lees Kollonel Kommandant van 't Regement Infanterie van den Lieutenant Generaal *D'Envie.*

507 van onder 1, 2 staat, hoewel van één dezer Bataillons, gemeenlyk enz.

Voeg daarby. Hierin is, echter, sedert weinige jaaren eene verandering gemaakt: dewyl, thans, een geheel Bataillon, in de laatstgemelde plaatzen, word verdeeld; 't welk, van de bezetting in '*s Bosch*, is afgezonderd.

508 van boven staat, straat lees staat.

511 van onder 10, 11 staat, (vermoedelyk ten tyde der Beeldstorming, in 1566.) lees (vermoedelyk, ten tyde der overgave van '*s Bosch*, in 1629.)

513 van boven 19 staat, waarvan 't hem niet geoorlooft was lees waarvan 't hem, (ten minsten, in den beginne,) niet geoorlooft was, enz.

513 van boven 23 staat, Naderhand.

Voeg daarby: in 1576, tot welken tyd toe, Hy zyn Ampt binnen '*s Bosch* bekleed had, heeft enz.

513 van boven 29 staat, Deze gelukte 't mede niet enz.

Voeg daarby; dan alleen, voor een' korten tyd, enz.

513 van boven 34 staat, hoewel, niet zonder tegenstrubbeling lees hoewel, (gelyk sommigen willen,) niet zonder enz.

515 van onder 15 staat, tusschen de *Orten-* en *Hintbemerpoort* lees tusschen de *Vuchter-* en *Hintbemerpoort*, en zeer naby de eerstgenoemde.

517 van boven 15 staat, onder de approbatie lees zonder de approbatie enz.

517 van boven 25, 26 staat, een Kapelle van een *Gasthuis* was, aan S. ANNA toegeweyd lees alleenlyk een *Kapelle*, aan S. ANNA toegeweyd.

518 van onder 10 staat, Dit Stadhuis diend, te gelyk tot

een'

Bladz. *Regel*

een' gemeenen doorgang lees Dit Stadhuis, diend (hoewel, eeniglyk, voormiddags van tien tot een uure, wanneer de Raad vergaderd is,) tot een enz.

519 van boven 8. Aldaar, moeten die woorden: welke Kerk aan dit Gasthuis behoorden; uitgelaten worden.

519 van boven 14, 15 staat, tot dat, in 1458, deze Kerk tot eene *Kerspelkerk* verheven werd lees in 1458, is deze Kerk tot een *Kerspelkerk* verheven.

Voeg daarby. Doch, dit Kerspel strekte zich niet verder uit, dan over de Zieken, en de Gasthuis bedienden: want deze Kerk werd alleenlyk tot een' *Kerspelkerk* gemaakt, ten einde de Priester van 't Gasthuis, in hoedanigheid als *Pastoor*, de Zieken ook in hun uiterste zou mogen bedienen.

521 van boven 19 staat, van *Fulden*, en (*Fuldenii*) lees van *Thulden*, en (*Thuldenii.*)

521 van boven 36 staat, van *Diepenbroek* lees van *Diepenbeek.*

521 van boven 36, 37 staat weder, van *Fulden* lees van *Thulden.*

521 van boven 3 staat, zyn mede daar gebooren.

Voeg hierby: Desgelyks *Haas Soens*, *Jan Tielius*, en *Bernard Spies:* mede beroemde Schilders; welk'er laatstgenoemde, in 1737, in 't Groot Gasthuis overleden is.

522 van boven 17 staat, *Moubeugesch* lees *Maubeugisch.*

523 van onder 5 staat, 200 lees 400.

524 in de *aanteekening* van boven 9 staat, zeven en een derde uuren gaans lees vyf en een derde uuren gaans.

525 van boven 3, 4 staat, Elk *Blok* heeft zyne eigen *Blokmeesters;* die 't opzicht enz. lees Elk *Blok* heeft zyne eigen *Blokmeesters;* uit welk'er sommigen tot *Blokmeesters* worden aangesteld; die, beneven twe Leden der Regeering, by elke der vyf gemeene Stads Brandspuiten, het opzicht hebben enz.

525 den laatsten regel in de *aanteekeningen.*

Voeg daarby: Deze gewoonte heeft voorheen stant gegrepen: dan, onlangs, is daarin deze verandering gemaakt: dat, de Heeren van '*s Bosch*, in 't één jaar, tot Bree; een Steedje in 't Land van *Luik*, zeven uuren van *Maastricht;* komen, en aldaar de *Maastrichtse* Heeren ontmoeten: en, in 't ander jaar, die van *Maastricht* de reize voortzetten, tot *Eindhoven;* waar zy die van

Bladz. *Regel*

's *Bosch* vinden: 't welk; alle jaren, zich verwisseld.

526 van boven 1 staat, gelyk zy mede lees gelyk mede.

526 van onder 6 staat, Prins FREDERIK HENDRIK lees door Prins FREDERIK HENDRIK.

528 van onder 21, 22 staat, doch, zonder voorgegaane nominatie lees daar voor, in de plaats: en wel, met dit onderscheid, dat, ingevalle dit éénen der *Schepenen* betreft; die vervullinge terstond geschied, uit eene overgegeven *nominatie* der Regeering: en, ingevalle één der *Gezwooren* of *Raaden* sterft; die plaats oopen blyft, ter tyd toe, dat de jaarlykse verandering der wet geschied; wanneer dezelve, mede uit eene overgegeven *nominatie*, door den Prins ERFSTADHOUDER vervuld word. Dees' word dan *Schepen:* en, 'er worden zo veel minder Schepenen uit den *Raad* verkoren, als 'er plaatzen door Sterfgevallen waren vakant geworden.

529 van onder 7 staat, 1520. lees 1525.

530 van boven 10 staat, by den voorgang lees by den overgang.

531 de laatste regel staat, *boutgeld* lees *boutschat.*

535 van boven 1 staat, ter overgave de Hoofdstad lees der Hoofdstad.

537 van onder 2, 3 staat, wanneer 't groejd, in zodanige plaatzen, daar 't veel voor wind en water bloot staat lees wanneer 't, afgehouwen zynde, veel van wind en water te lyden heeft.

539 van boven 14 en 15 staat, een zes jarige vrydom van *verponding* verleend lees een tien jarige vrydom, niet alleen van *verponding*, maar ook van *tienden* en alle andere *belastingen*, verleend.

540 van onder 13 staat, beducht lees berucht.

540 van onder 10, 11 staat, en sedert merkelyke verandering bespeurd word. Hier is eene geheele periode uitgelaten lees en sedert dat de *Krimineele Justitie*, daartegen meer gewaakt heeft, eene merkelyke verandering, daarin, bespeurd word.

541 van boven 15 staat, maar lees meer.

553 van onder 10 staat, door de *Klassis* lees doed de *Klassis* enz.

553 van onder 6 staat, in lees en.

Bladz. *Regel*

554 van onder 11—16 ſtaat, In hun Kerkelyk beſtuur, onderwerpen zy zich, aan den Biſchop van *Rhoermonde.* Dit moet dus veranderd worden. In 't Kerkelyk beſtuur, ſtaan zy onder 't opzicht van eenen Vikaris van 't zogenoemde *Biſchdom* van *'s Boſch.* Daartoe word een' der Prieſters, 't zy der Stad, 't zy der Dorpen in de Majorie, door den Hoog- en Laagſchout, den Algemeene Staaten voorgeſteld; die hem in zyn Ampt beveſtigen: waarna, hy zyne geeſtelyke aanſtelling verzoekt, by 't *Hof* van *Rome;* door 't welk hy quantwyze benoemd word. De jegenwoordige *Vikaris* is *Johan Arts*, Pastoor te *Schyndel.* Hy doed in alle voorkomende geestelyke zaken, eeven 't zelve, dat eertyds door den Biſchop van *'s Boſch* verricht werd: en, niet eeniglyk in de Stad en Majorie, maar ook, in den *Bommelerwaard*, het Land van *Heusden*, tot aan *Werkendam*, en in de binnen deze Landſtreek gelegen Steden: dewyl deze alle weleer aan 't *Biſchdom* van *'s Boſch*, onderhoorig geweeſt zyn.

554 van onder 5—8 ſtaat, die alle uitmakende het *twede Lid* van Staat enz. lees die, echter, niet gelyk in andere Provincien, het *twede Lid* van Staat hebben uitgemaakt; 't welk, in 't *Kwartier* van 's Bosch, eeniglyk by de drie Baanderheeren van *Kranendonk*, van *Boxtel*, en van *Kuik*, beruſtte.

555 van boven 1-3 ſtaat, zyn naar 't *Spaans-* (nu *Ooſtenryks-*) *Brabant*, verhuiſt.

Voeg daarby: De *geſlachten*, die aldaar, zich hebben blyven onthouden, zyn, uitgezonderd twe of drie derzelver, tot den Boerenſtant vervallen.

562 van onder 9 ſtaat, en lees in.

568 van onder 6, 7 ſtaat, 't Kaſteel, dat, door de Heeren van *Aarle-Rixtel*, plagt bewoond te worden lees 't Kaſteel; dat, echter, aan de Heerlykheid, nimmer behoord heeft, enz.

568 van onder de laatſte regel ſtaat, *Vogelory* lees *Vogelery.*

577 van onder 8-11 ſtaat, Ter dezer oorzake, is dit Dorp enz. Deze vier regels moeten uitgelaten worden.

579 van onder 13 ſtaat, opgeſloten lees opgeſchoten.

585 in de *aanteek.* 6 ſtaat, Glasbeek lees Glabbeek.

594 van onder 7 ſtaat, eerſt 't Adelyk lees eerſt door 't Adelyk enz.

Bladz. *Regel*

603 van onder 17 ſtaat, door lees voor.

608 van boven 15 ſtaat, *Weſter-Beers* lees *Middel-Beers.*

611 van boven 4, 5 en 6. Deze drie regels moeten afgelaten worden.

611 van boven 23–25 ſtaat, De benoeming der nieuwe *Kanonniken* enz. lees De benoeming der nieuwe *Kanonniken* geſchied, ter eerſte reize, door de *Algemeene* Staaten: ter twede-, door den Heer van *Oirſchot:* ter derde-weder, door de *Staaten:* ter vierde-, door den *Grave* van *Merode*, *Marquis* van *Deinze:* dan weder, door de Staaten. Des, de *Algemeene Staaten* de helft der prebenden vergeven; welk 'er andere helft, tuſchen den Heer van *Oirſchot* en den *Grave* van *Merode*, gedeeld word.

612 van onder 13 ſtaat, op het Choor der *S. Janskerk* lees binnen het hek der Doop-vont, in den zuidweſterhoek der S. Janskerk.

623 van boven 19 ſtaat, meer dan één *Kerkhuis* lees niet meer, dan een *Kerkhuis.*

626 van onder 18 ſtaat, Hilvoirt lees Helvoirt..

626 van onder 13 ſtaat, 't woordje, is, te veel.

629 van boven 8–10 ſtaat, doch, welks grond der maaten ondiep is enz. lees doch, welks bovenſte korſt van bemeſte goede aarde zo ondiep is, dat, als de Inwooneren dieper dan een en een half voet ploegen, niet als ſchraalzand boven komt.

634 van boven 20 ſtaat, *Peel land* lees *Kempen land.*

637 van onder 16–18 ſtaat, (dewyl alhier geen Kerkeraad is,) aan de *Klaſſis* van *'s Boſch* toegewezen lees (dewyl, die's tyds, aldaar geen Kerkeraad was,) aan de *Klaſſis* van *'s Boſch*, toegewezen.

En, voeg daarby: Dewyl, echter, ingevolge reſolutie der Heeren Raaden van Staaten, in 1777, aldaar een Kerkeraad is aangeſteld; zal deze, nu voortaan, een *vry beroep* doen.

638 van boven 6 ſtaat, verpondingen lees verpandingen.

639 van boven 8 ſtaat, zou lees zouden.

644 van boven 10 ſtaat, verlegt.

Voeg daarby: verlegt zy.

645 van onder 13 ſtaat, een Kerkdorp lees geen Kerkdorp.

647

Bladz. *Regel*

647 van boven 13 Voeg daarby. In 1777, was deze Gemeente van *Druunen* dermaaten toegenomen, dat aldaar toen een Kerkeraad is aangesteld.

648 van boven 5 staat, *Anzenoort* lees *Onzenoort.*

650 van boven 17, 18, 19 staat, doch, welks *Choor* is weggeraakt enz. lees doch, welks Choor, door eene muur, van 't Schip der Kerk, is afgescheiden: in welk laatstgenoemde thans alleen de Godsdienst verricht word.

653 van boven 6, 7 staat, tot den Godsdienst gebruikt word.

Voeg daarby: voor de Gereformeerde Gemeente; die, sedert veele jaren aldaar in zo een geringen aantal was, dat 't aan stoffe ontbrak tot een Kerkeraad: dan, in 1778, is aldaar, na verkregen verlof van Hunne Edelmog., een *Kerkeraad* opgerecht.

667 van onder 4 staat, de Heer *Bax*, daarna eigenaar enz. lees De Heer Baron van *Tengnagel*, Rentmeester der Bischops goederen te 's Bosch, daarna enz.

Voeg daarby. Daarna, is die Buitenplaats verkocht: en behoord thans, aan den Heer *Steven du Castel*, woonende in '*s Bosch.*

672 van boven 14 staat, DINTHEN lees DINTHER.

685 van boven 17 staat, *Bilser* lees *Bilsen.*

692 van boven 15 staat, bewaaren lees bevaaren.

702 van boven 7, 8 staat, Een, zo wel in de Stad *Grave*, als der Hooge Amptenaaren lees eeniglyk: Een der Hooge Amptenaaren enz.

705 van onder 14 staat, *Clamilly* lees *Chamilly.*

706 van onder 23 staat, de buitenwerken lees der buitenwerken.

712 van onder 7 staat, en, den Sekretaris der Sekretaris der Stad enz. lees en, den *Sekretaris* der Stad enz.

726 van onder 3 staat, beiden Heeren lees door de beiden Heeren enz.

729 van onder 8 staat, noch gemeenzaamlyk bezitten lees een' tydlang gemeenzaamlyk bezeten hebben.

En voeg daarby: Dan, in den jare 1778, is die zelve Heerlykheid door de Eigenaaren verkocht, voor 75000 gulden, aan zyne Hoogheid, Prins WILLEM V van ORANJE: en dus des Landschaps *Kuik* ingelyft.

747 van boven 15 staat, *Archieven* zyn lees *Archieven* verloren zyn.

Bladz. *Regel*

747 van onder 11 ſtaat, der Stad lees de Stad.
747 van onder 7 ſtaat, mogen lees mogten.
748 van onder 2 ſtaat, onderhouden worden lees onder water gezet worden.
751 van onder 16 ſtaat, *Leie'r* lees *Leur.*
761 van onder 1 ſtaat, toegeweyd lees ingeweyd.
779 van onder 7 ſtaat, *S. Truda* lees *S. Trudo.*
781 van boven 2 ſtaat, Huisjes lees Hutjes.
789 van onder 13 ſtaat, *Saxen-Gothesche* lees *Saxen-Gathasche.*
793 van boven 7 ſtaat, zou lees zouden.
795 van boven 5 ſtaat, geworden lees te worden.
803 van onder 12 ſtaat, Noch onlangs, naamlyk, in 1773, heeft men daar drie byzondere Polders enz. lees Noch onlangs, naamlyk, in 1773, heeft, men ook, aan de *Westzyde* der *Oosterschelde;* anders genoemd het *Verdronken Zuid Beveland;* drie byzondere *Polders* enz.
804 van onder 3 ſtaat, zo zeer geraakte lees zo zeer dees' *Anthoon* by Keiser Karel gezien was, geraakte deszelfs zoon enz.
813 van onder 5 ſtaat, de beroepingswyze der Predikants beroepingen lees de beroepingswyze der Predikanten.
819 van onder 3 ſtaat, word lees werd.
827 van boven 5 ſtaat, voor lees over.
827 van onder 9 ſtaat, *Breeden Raad* lees *Binnen Raad.*
830 van onder 23 ſtaat, *Bernard* lees *S. Bernard.*
831 van onder 9 ſtaat, in lees en.
850 van onder 11 ſtaat, onbekende lees bekende.
853 van onder 3 ſtaat, aangaan lees nagaan.
855 van boven 2 ſtaat, eene vermeerdering van lees eene vermeerdering en.
859 van onder 3 ſtaat, daar onder 1740.
Voeg daarby: en 1778.
860 van onder 21 ſtaat, toegenomen zy.
Voeg daarby. In den jare 1777, is, op bevel der Stads overheid, het getal der *Huizen*, door de *XIV Wykmeesters*, elk in zyn eigen Wyk; op nieuw opgenomen: en toen bevonden, in alles ſamen 2949 Huizen te bedragen; de Kloosters en andere openbaare gebouwen daar onder begrepen dus na genoeg, 3000: en 't getal der *Inwooneren*, omtrent 15000.
864 van boven 13 ſtaat, Stads lees Stadswal.

Bladz. *Regel*

867 van onder 12 ſtaat, bedekt lees gedekt.
868 van onder 24 ſtaat, naar welk lees om, enz.
870 van boven 1–3 ſtaat, De jegenwoordige Kommandant is de Heer Gener. Major ZENOSTREND enz.

Voeg daarby. Dees' Heer, den 19 Maart 1778, overleden, is in dezen poſt, opgevolgt, door den Heer *Grave* van *Welderen*; Kolonel Kommandant van 't Regement, *Oranje Gelderland:* wiens poſt, als *Groot-Major*, thans bekleed word, door den Heer, W. F. Baron van WILCKE Kolonel Kommandant van het Regement van *D'Envie*; die uit *'s Boſch* herwaard-verplaatſt is.

874 van onder 22 ſtaat, die men zegt lees zegt men.
886 van onder 6 ſtaat, *Muſoiq* lees *Muſieq*.
891 van onder 18 leeſt men, *ſtraat* lees ſtaat.
892 van onder 6 Daar moet 't woordje, een, worden uitgelaten.
895 van boven 1 lees *ſtaat*, voor *ſtraat*.
898 van boven 19 Daar, moet tuſchen ingevoegt worden het woord, beſtaande.
898 van boven 4 ſtaat, *Lodewyk IV* lees *Lodewyk XIV*.
902 van boven 12 ſtaat, een anders lees eene andere.
904 van boven 7 ſtaat, die eenige lees die weinige.
910 van onder 1 ſtaat, gebruik lees ten gebruik.
913 van boven 16 ſtaat, *Houdſtraat* lees *Hondſtraat*.
915 van boven 15 ſtaat, *Groote ſtraat* lees *Groote ſtaat*,
915 van onder 3 ſtaat, *Laken-bal* lees *Laken-hal*.
917 van boven 5 ſtaat, was lees is.
919 van boven 7 ſtaat, de Algemeene Staaten lees hebben de Algemeene Staaten enz.
920 van boven 14 ſtaat, weder: *Groote ſtraat* lees *Groote ſtaat*.
922 van boven 2 ſtaat, zynde lees zyn.
923 van boven 6 ſtaat, ten krachtigſt.

Voeg daarby: daarin beveſtigt.

924 van onder 2 ſtaat, *Lieve Vrouwe* lees *Lieve Vrouwe Kerk*.
925 van boven 7 ſtaat, des te waarſchynlyker lees des te onwaarſchynlyker.
928 van boven 8 ſtaat, en lees in.
930 van boven 15 ſtaat, uit twe HOOGSCHOUTEN.

Voeg daarby: die elk zynen *geſubſtitueerden* heeft; die, onder den titel van VICE-HOOGSCHOUT, de plaats van hun-

Bladz. *Regel*

hunnen *Principaal* bekleden, en het zelve werk, als dees', by deszelfs afwezenheid, verrichten.

940 van boven 9 ſtaat, bleeven lees bleef.

940 van onder 5 ſtaat, De aanvallen geſchiedden, aan drie zyden, tuſchen de geweezen *Laanderkruispoort* enz. lees De aanvallen geſchiedden, aan drie zyden: de eerſte, aan de *Boſchpoort:* de twede, tuſchen de geweezen *Laanderkruispoort* enz.

948 van boven 5 en 6 ſtaat, 't welk naar 't verdrag 192000 mannen enz. lees 't welk, naar 't verdrag 120000 mannen ſterk wezen moeſt, nauwlyks 70000 bedragen kon: voornaamlyk, dewyl enz.

949 van boven 13 ſtaat, dezer betreffende lees dezer Stad betreffende.

956 van boven 6 ſtaat, wat langer lees wat laager.

956 In de aanteek. van onder 3 ſtaat, *Viziani* lees *Viviani*.

974 van boven 16 ſtaat, gelyk in de *S. Servaaskerk* lees gelyk in die der *S. Servaaskerk*.

976 van boven 2 ſtaat, verkooping lees verhooging.

985 van boven 9 ſtaat, vorder lees verder.

988 van boven 2 ſtaat, *Fruten* lees *Truten*.

989 van onder 12 ſtaat, *Hierle* lees *Heerle*.

990 van onder 4, 5 lees VALKENBURG, DAALHEM en 's HERTOGENRADE.

1000 van onder 11 ſtaat, daar lees door

1001 van onder 11 ſtaat, niet lees niets.

1002 van onder 18 ſtaat, des lees der

1002 van onder 2 ſtaat, zou lees zouden.

1004 van boven 1. Doe daar, na 't woord, ſtaat, volgen: ter andere zyde. 'Er was eerſt, door de laatſtgenoemde, den 17 *Jan.* enz.

1018 van boven 14 ſtaat, in lees en.

1019 van onder 9 ſtaat, *Wilde* lees *Wilre*.

1126 van boven 6 ſtaat, GELÉES lees GELOES.

1034 van onder 4 ſtaat, En noch kan men geen einde daar van voorzien.

Doe hier volgen: In den jare 1777, ſchynt deze moeilyke zaak een einde genomen te hebben: vermits eenigen dezer bende, toen binnen *Valkenburg* noch in hechtenisſe, alleenlyk gegeeſſeld en buiten 's Lands verbannen zyn; terwyl men dadelyk heeft ophoud, met meer andere te vangen.

Bladz. *Regel*

1040 van onder 9, 10 staat, als mede, door die van HOUTHEM en ELSLO lees en, door die van ELSLO.
1049 van boven 12 staat, HAKENRADE lees HERKENRADE.
1049 van boven 12 staat, naamlyk van BEEK, behalven lees vervat, behalven enz.
1051 van boven 6 staat, BREER lees BREEN.
1054 van boven 13 staat, Dus lees Daar.
1056 van boven 16 staat, Heerlykheid lees Heerlykheden.
1056 onder in de aanteken. regel 10 staat, en daar lees en, daarna.
1057 van boven 4 staat, vergadering lees vergaderingen.
1059 van boven 5 staat, beoordeeld lees bevoordeeld.
1068 van boven 6 staat, in lees en.
1068 van boven 23 staat, elks lees alles.

De twe laatste regels staat: En, van de Vonnissen, door de *Hoofdbank* van GULPEN. Hier zyn eenige woorden uitgelaten lees En, van de Vonnissen door de Leden dezer drie Hoofdbanken geveld, kan men appelleeren, tot de *Hoofdbank* van GULPEN.

1069 van onder 5 staat, waarna hierna lees waarvan hierna.
1071 van boven 14 en 15 staat, van 't Dorp, ziet men 't Huis GROENENDAAL, 't is, deze woorden moeten worden weggedaan, dewyl zy verkeerdelyk in 't verband gesteld zyn: en, van regel 13—15 dus gelezen worden: dan, door den jegenwoordigen Heer; die het zelve tot zyn Zomer-verblyf houd; is 't, in de jaren enz.
1071 van boven 20 staat, Wat verder in dit Dorp, bevind zich eene Gereformeerde Gemeente lees Wat verder van dit Dorp, ziet men het Huis GROENENDAAL.

In dit Dorp, bevind zich eene Gereformeerde Gemeente enz.

1073 van onder 4 staat, KASTEELS lees KARTIELS.
1074 van boven 3 staat weder: *Kasteels* lees *Kartiels.*
1074 van onder 10 staat, wierd lees word.
1075 van boven 9 staat, Hun Edelen lees Hun Edelmogende.
1087 van onder 7 staat, 13, lees 3.
1088 van onder 11 staat, word lees werd.
1102 van boven 16 moeten de woorden, en zelfs, worden uitgelaten.
1110 van boven 9 staat, in lees en.

Bladz. *Regel*

1128 van onder 24 ſtaat, aan deszelfs Kerk lees aan wiens deszelfs Kerk enz.

1129 van onder 11 ſtaat, *Konterſcherp*.
Voeg daarby: omringt was.

1135 van onder 10 leeſt men, van zeven onderhoorige *Rechtbanken*.
Voeg daarby: hoewel thans een *ontwerp* voorhanden is, om deze zeven onderſcheiden-, tot ééne *algemeene Rechtbank*, ſaam te vereenigen; aan welke, alle voorvallende zaken dezes Ampts zó 't *Krimineel-* dan, 't *Civiel* recht betreffende, zouden worden aanbevolen: welk *ontwerp*, vermoedelyk, zal worden tot ſtant gebracht.

1142 van boven 4 ſtaat, *Ommelanden* lees Ommeland.

1148 van onder 21 ſtaat, 103000. lees 10300.

1149 van onder 8 ſtaat, behoord lees behoorde.

1150 van boven 4 ſtaat, doed lees doen.

1152 van boven 8 ſtaat, en lees in.

1157 van boven 16 ſtaat, geſteld lees geteld.

1163 van onder 16 ſtaat, *Premonreiſter order* lees *Premonſtreiter order*.

BE-

BERICHT.

NB. De Leezer zy, ten aanzien van 't volgend REGISTER, verwittigt: dat, ongelet 's Schryvers toeleg was geweeſt, het *getal* der *bladzyden*, van 't begin tot 't einde des ganſchen werks, in ééns te doen voortgaan; niet te min, de *telling*, door misverſtand der Letter-Zetters, by 't Slot van FRIESLAND, met 1386, afgebroken-, en, by de volgende beſchryving van GRONINGEN en OMMELANDEN, eene nieuwe telling begonnen zy. Ten einde, echter, een *Algemeen Regiſter* te behouden; is men, daarom, in de noodzakelykheid gebracht, om, ter voorkoming van verwarringe, de ééne en andere daarin voorkomende *plaatzen* van elkander te moeten onderſcheiden: door, naamlyk, die der twe *eerſte Deelen*, met de letter *a*- en die der twe *laatſte*-, met de letter *b*, te teekenen.

A.

A-

BERICHT.

A-

BERICHT.

B.

Ba-

Broers-

C.

D.

Eempt.

F.

For-

Gods-

BERICHT.

Hoorn

Licht-

B E R I C H T.

Me-

Mier-

BERICHT.

N.

O.

Prins

Rooms-

Scher-

Sjuks-

Staa-

BERICHT.

Stui-

Tol-

V.

BERICHT.

B E R I C H T.

Z.

Z.

Zwa-

E I N D E.

